

ŞTEFAN BOSOMITU, LUCIANA M. JINGA
(coordonatori)

MARGINALITĂŢI, PERIFERII ŞI FRONTIERE SIMBOLICE

SOCIETATEA COMUNISTĂ ŞI DILEMELE SALE IDENTITARE

Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc
Volumul IX, 2014

Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc
Bucureşti, Str. Alecu Russo nr. 13-19, sector 2;
Tel.: 0213167565/0213167557; Fax: 0213167552
e-mail: office@iiccmer.ro
www.crimelecomunismului.ro

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:

INSTITUTUL DE INVESTIGARE A CRIMELOR COMUNISMULUI
ŞI MEMORIA EXILULUI ROMÂNESC

Marginalităţi, periferii şi frontiere simbolice. Societatea comunistă şi dilemele sale identitare / Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc. – Iaşi: Polirom, 2015

ISSN 2344-6285

Printed in ROMANIA

ANUARUL INSTITUTULUI DE INVESTIGARE A CRIMELOR COMUNISMULUI ŞI MEMORIA EXILULUI ROMÂNESC

Cuprins

Prezentarea autorilor 7
Cuvânt-înainte (Ştefan Bosomitu, Luciana M. Jinga) 13

Partea I

IPOSTAZE ALE MARGINALITĂŢII POLITICE ŞI SOCIALE

Distorsionarea imaginii publice a adversarului în discursul comunist : excludere, demonizare şi autolegitimare. Cazul dr. Wilhelm Filderman (*Alexandru Ţârdea*) 19

Libertatea regăsirii propriei identităţi post-detenţie. Studiu de caz : corespondenţa Harry Brauner – Lena Constante. Scrisori din domiciliul obligatoriu, Câmpia Bărăganului (*Arina-Codruţa Neagu*) 41

Romulus Zăroni : un personaj politic atipic de la jumătatea secolului XX (*Sorin Radu, Cosmin Budeancă*) 59

Minimal, necesar, discreţionar. Ideologizarea nevoilor ca proiect de integrare a marginalităţii sociale, 1945-1960 (*Mara Mărginean*)................................ 87

Partea a II-a

DE LA DILEMELE DEZINTEGRĂRII
LA EFORTURILE DE ÎNREGIMENTARE

Sportul românesc între tentaţiile deviante şi tendinţele de înregimentare (1944-1948) (*Diego Ciobotaru*)................................... 113

Aspecte privind câteva evadări aeriene din România (1946-1971) (*Petre Opriş*) ...143

Frontierele simbolice ale stângii. Partidul Comunist Român şi începutul reconcilierii istorice între comunism şi social-democraţia europeană (*Cezar Stanciu*) 159

Educaţia în România comunistă : un joc cu sumă nulă ? O analiză a stocurilor de educaţie (*Vlad Paşca*) 181

„Regiune” *vs* „stat naţional unitar” în istoriografia naţional-comunistă (*Cristian Roiban*) 197

Partea a III-a

PERIFERII ŞI MARGINALITĂŢI CULTURALE

O periferie centralizată : discursul de autolegitimare a scriitorimii în câmpul muncii (1947-1948). G. Călinescu în defensiva păturilor mijlocii (*George Neagoe*) 217

Alternative. Repere din arta disidentă a ultimelor două decenii comuniste (*Simona Preda*) 235

Grupările artistice din perioada comunistă : integrare, dezintegrare şi re-integrare socială (*Mihaela-Lucia Ion*) 255

Securitatea şi *panica morală* : contraculturile muzicale ale tineretului în România comunistă a anilor 1980 (*Manuela Marin*) 277

Prezentarea autorilor

Cosmin BUDEANCĂ (n. 1975) : licenţiat al Facultăţii de Istorie şi Filosofie, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca (1997) şi absolvent al studiilor aprofundate de istorie orală din cadrul aceleiaşi facultăţi (1998). Doctor în istorie la Universitatea „Babeş-Bolyai" (2008). În prezent este director general al Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc. A coordonat mai multe proiecte de cercetare (selectiv) : „Imaginea celuilalt în comunităţile mixte româno-germane din judeţele Hunedoara, Alba şi Sibiu" ; „Amintiri pentru viitor. Expo-România" ; „Rezistenţa anticomunistă în Ţara Făgăraşului" ; „Experienţe carcerale în România comunistă". A publicat mai multe volume, dintre care amintim : *„Suferinţa nu se dă la fraţi". Mărturia Lucreţiei Jurj despre rezistenţa anticomunistă din Munţii Apuseni (1948-1958)* (coautor, Dacia, Cluj-Napoca, 2002) ; *Rezistenţa armată anticomunistă din România. Grupul „Teodor Şuşman" (1948-1958). Mărturii* (coeditor, Argonaut, Cluj-Napoca, 2004) ; *Mişcarea de rezistenţă anticomunistă din România. Grupul „Cruce şi Spadă". Mărturii* (coeditor, Argonaut, Cluj-Napoca, 2005) ; *Rezistenţa anticomunistă din România. Grupul „Capotă-Dejeu" (1947-1957). Mărturii* (coeditor, Argonaut, Cluj-Napoca, 2006) ; *Rezistenţa anticomunistă. Cercetare ştiinţifică şi valorificare muzeală, I-II* (coeditor, Argonaut, Cluj-Napoca, 2006) ; *Experienţe carcerale în România comunistă, I-VI* (coord., Polirom, Iaşi, 2007-2012) ; *Forme de represiune în regimurile comuniste* (coord., Polirom, Iaşi, 2008) ; *Stat şi viaţă privată în regimurile comuniste* (coord., Polirom, Iaşi, 2009) ; *Represiunea politică în România comunistă. „Garda Albă" – organizaţie subversivă inventată de Securitatea hunedoreană* (autor, Argonaut, Cluj-Napoca, 2010) ; *Sfârşitul regimurilor comuniste. Cauze, desfăşurare şi consecinţe*, (coeditor, Argonaut, Cluj-Napoca, 2011) ; *Destine individuale şi colective în comunism* (coeditor, Polirom, Iaşi, 2013).

Diego CIOBOTARU (n. 1989) este absolvent al Facultăţii de Istorie şi al programului de masterat „Istoria comunismului în România" din cadrul Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi. În prezent este doctorand al aceleiaşi universităţi şi jurnalist la *Ziarul de Iaşi*. În anul universitar 2013-2014 a fost beneficiarul bursei „Corneliu Coposu", în cadrul programului de burse doctorale derulat de Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc.

Mihaela-Lucia ION este doctor în istorie din 2014 şi manager cultural activ în spaţiul cultural românesc, cu predilecţie în cadrul Asociaţiei Atelierul de Creaţie. În 2012, a

fost bursieră a grantului „Gabriela Tudor” în management cultural, petrecând patru săptămâni intense la Londra, alături de echipa *body<data<space* şi având drept mentor pe Ghislaine Boddington. A absolvit studiile masterale : „Teoria şi practica imaginii” la Centrul de Excelenţă în Studiul Imaginii (consorţiul Universitatea Bucureşti – Universitatea de Arhitectură Ion Mincu, Bucureşti) şi „Istoria artei şi filosofia culturii” la Facultatea de Istorie, Universitatea Bucureşti. Are o experienţă vastă în proiectele culturale şi educaţionale organizate prin finanţare europeană sau naţională. Din 2008 a redactat mai multe articole în domeniul artei, războaielor culturale şi arheometriei, în publicaţii naţionale şi internaţionale.

Manuela MARIN (n. 1980) este doctor în istorie din anul 2008 al Universităţii „Babeş-Bolyai” din Cluj-Napoca (titlul lucrării : *Originea şi evoluţia cultului personalităţii lui Nicolae Ceauşescu 1965-1989*). A fost cercetător postdoctoral al aceleiaşi universităţi în perioada 2010-2012. Domenii de interes : istoria comunismului românesc în perioada lui Nicolae Ceauşescu, viaţa cotidiană în comunism, cultul personalităţii lui Nicolae Ceauşescu. Este autoarea volumelor *Originea şi evoluţia cultului personalităţii lui Nicolae Ceauşescu 1965-1989* (Altip, Alba Iulia, 2008) şi *Între prezent şi trecut : cultul personalităţii lui Nicolae Ceauşescu şi opinia publică românească* (Mega, Cluj-Napoca, 2014). A mai publicat numeroase studii, printre care „Posteritatea unui dictator”, în Ştefan Bosomitu, Mihai Burcea (coord.), *Spectrele lui Dej. Incursiuni în biografia şi regimul unui dictator* (Polirom, Iaşi, 2012), şi „Ascultând Radio Europa Liberă în România lui Nicolae Ceauşescu”, în Luciana M. Jinga, Ştefan Bosomitu (coord.), *Între transformare şi adaptare. Avataruri ale cotidianului în regimul comunist din România* (Polirom, Iaşi, 2013).

Mara MĂRGINEAN (n. 1980) este cercetător postdoctoral al Academiei Române, filiala Cluj. Este doctor în istorie din 2013 cu o teză despre *Procesul de urbanizare în centrele industriale Hunedoara şi Călan, 1945-1968*. Domenii de interes : industrializare şi urbanizare, istorie culturală în timpul războiului rece şi viaţă cotidiană. Publicaţii recente : „Industrializare şi urbanizare. Studiu de caz : Hunedoara”, în Ştefan Bosomitu, Mihai Burcea (coord.), *Spectrele lui Dej. Incursiuni în biografia şi regimul unui dictator* (Polirom, Iaşi, 2012) ; „Reconstrucţia în România postbelică. Aspecte urbanistice, 1944-1948”, în Luciana M. Jinga (coord.), *Identitate, social şi cotidian în România comunistă*, *Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc*, volumul VII (2012) (Polirom, Iaşi, 2012) ; „Spaţiu public, spaţiu privat. Experienţe cotidiene în centrele siderurgice ale regiunii Hunedoara, 1945-1968”, în Luciana M. Jinga, Ştefan Bosomitu (coord.), *Între transformare şi adaptare. Avataruri ale cotidianului în regimul comunist din România*, *Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc*, volumul VIII (2013) (Polirom, Iaşi, 2013), *Ferestre spre furnalul roşu : urbanism şi cotidian în Hunedoara şi Călan (1945-1968)* (Polirom, Iaşi, 2015).

George NEAGOE (n. 1986) este asistent de cercetare ştiinţifică la Institutul de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu”, Academia Română, Bucureşti. A absolvit Facultatea de Litere a Universităţii din Bucureşti în 2008. A urmat programul de masterat „Studii literare româneşti” din cadrul aceleiaşi instituţii în 2010. În 2013 i s-a conferit titlul de doctor în filologie pentru teza *Asul de pică : Ştefan Aug. Doinaş*, redactată sub îndrumarea prof. univ. dr. Nicolae Manolescu. Lucrarea, publicată cu acelaşi titlu (Editura Cartea Românească, 2013), a fost distinsă cu Premiul Uniunii Scriitorilor în 2014 – secţiunea „Cartea de debut”. Proiecte în derulare la care colaborează : „Dicţionarul cronologic al literaturii române” (până la 1780) şi „Cronologia vieţii literare româneşti” (1990-2000). Domenii de interes : literatură şi ideologie, scriitori în arhivele Securităţii, (de)stalinizarea literaturii române postbelice, umanismul socialist, publicistica de atitudine politică a scriitorilor români din secolul XX.

Arina-Codruţa NEAGU (n. 1988) este doctorandă la Facultatea de Litere din cadrul Universităţii „Babeş-Bolyai” Cluj-Napoca şi bursieră a proiectului „Cercetători competitivi pe plan european în domeniul ştiinţelor umaniste şi socio-economice. Reţea de cercetare multiregională (CCPE)”, POSDRU/159/1.5/S/140863, finanţat în cadrul Programului Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013 (POSDRU). Lucrează la o teză care vizează spaţiul literaturii de detenţie româneşti, prin raportare la volumele de memorii scrise de Lena Constante (*Evadarea tăcută. 3000 de zile singură în închisorile din România / L'évasion silencieuse : trois mille jours, seule, dans les prisons roumaines* şi *Evadarea imposibilă. Penitenciarul politic de femei Miercurea Ciuc : 1957-1961*). Cercetarea circumscrie problematica bilingvismului autoarei, limitele dicibilului în articularea traumatismelor trăite, din perspectiva calităţilor literare pe care le dovedesc scrierile abordate. Autoare a mai multor articole în reviste de specialitate. Domenii de interes : literatura română de detenţie comunistă, psihologia traumei, teoriile limbajului, retorică şi stilistică, psiholingvistică, antropologie culturală, analiza discursului.

Petre OPRIŞ (n. 1968) a absolvit Şcoala Militară de Ofiţeri Activi de Artilerie şi Rachete „Ioan Vodă” din Sibiu (1990) şi Facultatea de Istorie din cadrul Universităţii din Bucureşti (1997). În februarie 2008 a obţinut titlul de doctor în istorie al Universităţii „Alexandru Ioan Cuza” din Iaşi, cu o lucrare intitulată *România în Organizaţia Tratatului de la Varşovia (1955-1991)* (coordonator : prof. univ. dr. Ion Agrigoroaiei). Cercetător în domeniul istoriei războiului rece, în cadrul Programului de Burse de Cercetare pe Termen Scurt iniţiat de Institutul Cultural Român (Bucureşti) şi Woodrow Wilson International Center for Scholars (Washington DC, SUA) (martie-iunie 2012, Washington DC). Volume publicate : *Industria românească de apărare. Documente (1950-1989)* (Editura Universităţii Petrol-Gaze din Ploieşti, 2007) ; *România în Organizaţia Tratatului de la Varşovia (1955-1991)* (Editura Militară, Bucureşti, 2008) ; *Criza poloneză de la începutul anilor '80. Reacţia conducerii Partidului Comunist Român* (Editura Universităţii Petrol-Gaze din Ploieşti, 2008) ; *România în Organizaţia Tratatului de la Varşovia. Documente (1954-1968)* (Institutul Naţional pentru Studiul

Totalitarismului, Bucureşti, 2008 [volumul I], 2009 [volumul II]) (coautor, împreună cu dr. Gavriil Preda). A participat la diferite conferinţe internaţionale, organizate şi desfăşurate în România, Ungaria, Italia, Germania, Polonia, Statele Unite ale Americii şi Suedia. Comunicările şi studiile sale ştiinţifice s-au publicat în România, Ungaria, Italia, Elveţia, Germania, Marea Britanie, Polonia, Serbia şi Statele Unite ale Americii.

Vlad PAŞCA (n. 1986) este asistent de cercetare şi doctorand în istorie la Universitatea din Bucureşti, cu o teză despre politica economică a PCR în perioada 1967-1975. Subiectele sale de interes se înscriu în aria istoriei sociale şi economice a României secolului XX în context european. A publicat studii cu privire la învăţământul superior în România socialistă, tineretul în timpul regimurilor autoritare, educaţia patriotică înainte de primul război mondial, comerţul alimentar şi de băuturi alcoolice.

Simona PREDA (n. 1978) este doctor în istorie al Universităţii din Bucureşti cu teza *Literatura istorică pentru copii în România comunistă 1948-1989. Paradigma omului nou* (coordonator : prof. univ. dr. Lucian Boia). Domenii de interes : istoria comunismului, istoria mentalităţilor, pictura, literatura română. Autoare a mai multor articole şi studii publicate în reviste de specialitate. Publicaţie recentă : *„Patrie Română, ţară de eroi ! ” O istorie a literaturii pentru copii din perioada comunistă* (Curtea Veche, Bucureşti, 2014).

Sorin RADU (n. 1971) este profesor universitar, director al Departamentului de Istorie şi Patrimoniu şi al Centrului de Cercetare a Patrimoniului şi Istoriei Socio-Culturale, Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu. Doctor în istorie al Universităţii „Lucian Blaga” din Sibiu (2003). Convenor pentru România al International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions ; membru al European Rural History Organisation ; editor-şef al revistei *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica*. A coordonat mai multe proiecte de cercetare, dintre care amintim, selectiv : „Communism in Romanian Countryside. Case Study : Ploughmen's Front Propaganda (1944-1953)” şi „Cultură politică şi comportament electoral în România în anii democraţiei parlamentare 1866-1937 – între specificul naţional şi modelele europene”. A publicat mai multe volume, dintre care amintim : *Vespasian Erbiceanu (1865-1943). Studiu monografic* (Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2014) ; *Învăţământul de partid şi şcolile de cadre în România comunistă* (coord., Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza” din Iaşi, 2014) ; *Parliamentarism and Political Structures in Eastcentral and Southeastern Europe in the Inter-war Period* (coord., împreună cu Hans-Christian Maner), *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica*, tom 9, 2012 ; *Ion Flueraş (1882-1953). Social-democraţie şi sindicalism* (ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2012) ; *Electoratul din România în anii democraţiei parlamentare (1919-1937)* (Institutul European, Iaşi, 2004).

Cristian ROIBAN (n. 1980) este cercetător postdoctoral la Centrul de Studii Avansate în Istorie de la Universitatea de Vest, Timişoara. Din 2013 este doctor în istorie conceptuală la aceeaşi universitate, absolvent al Şcolii Doctorale Internaţionale de Istorie Conceptuală „Reinhart Koselleck". Este masterand al Universităţii Augsburg, Germania (2008) şi al CEU Budapesta (2003). Este beneficiarul mai multor burse şi premii acordate de Volkswagen Stiftung, Soros Fundation, Braunschweig Institut für Internationale Schulbuchforschung şi DAAD. Principalele sale domenii de interes sunt istoria conceptuală, istoria istoriografiei, teoria ideologiei, naţionalism, naţional-comunism.

Cezar STANCIU (n. 1980) este asistent universitar doctor în cadrul Facultăţii de Ştiinţe Umaniste, Universitatea „Valahia" din Târgovişte, membru al Centrului de Cercetare a Istoriei Relaţiilor Internaţionale „Grigore Gafencu" şi redactor-şef al revistei *Valahian Journal of Historical Studies*. Domeniile sale de interes cuprind istoria relaţiilor internaţionale, politica externă a României în perioada comunistă, istoria Europei central-răsăritene în secolul XX. Ultima publicaţie : *Nicolae Ceauşescu şi mişcarea comunistă internaţională (1967-1976)* (Cetatea de Scaun, 2014).

Alexandru ŢÂRDEA (n. 1992) este masterand la Facultatea de Istorie a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi. Domenii de interes : teorii ale naţionalismului şi antisemitismului, concepţii despre putere, istoria comunismului şi a postcomunismului, practici discursive în regimurile totalitare.

Cuvânt-înainte

Vizionari, idealişti, visători, fantaşti, carierişti, cinici, călăi – pe de o parte ; duşmani ai poporului, burghezi, sabotori, contrarevoluţionari, chiaburi – pe de altă parte : în cadrul societăţilor comuniste au existat întotdeauna baricade, periferii, marginalităţi şi frontiere simbolice. În general, discursul istoriografic sau alege să ignore aceste realităţi, sau le interpretează sumar în cheia ominpotenţei regimului-stat care nu admitea gesturi ori tendinţe de *ieşire din cerc*. Totuşi, societatea comunistă s-a confruntat în permanenţă cu un *duşman*, fie el real sau închipuit, care a devenit o realitate omniprezentă la nivel discursiv. Împotriva *acestuia* statul comunist a dus continuu o politică de marginalizare şi excludere care, deseori, căpăta valenţe şi tonuri represive.

De-a lungul regimului comunist, societatea românească a fost marcată de dilemele dezintegrării şi de eforturile integrării sociale. Propunând un proiect societal care a vizat transformarea profundă a vechii ordini, regimul comunist a testat în permanenţă maleabilitatea atât a naturii umane, cât şi a societăţii în general. Regimul nu a căutat să promoveze doar politici menite a distruge punctele de convergenţă ale vechii societăţi, ci a fost nevoit, de asemenea, să caute noi tipuri de afinităţi şi dialog, al căror scop era de a (re)construi societatea într-un cadru controlat şi susţinut de către regimul-stat – motiv să ne întrebăm azi, la 25 de ani de la căderea simbolică a comunismului în Europa de Est, în ce măsură regimul-stat s-a dovedit a fi capabil să controleze fenomenele de dezintegrare socială (excludere, marginalizare) şi cât de viabile au fost politicile ce au vizat restructurarea societăţii şi redesenarea relaţiilor dintre indivizi sau diferite grupuri.

Volumul al IX-lea al *Anuarului Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc* continuă tradiţia numerelor anterioare şi îşi propune să reunească contribuţii inedite şi novatoare. Cele treisprezece studii care formează volumul de faţă, prin analizele conţinute, explorează pluralitatea ipostazelor care pot caracteriza politicile de excludere promovate de regimul comunist, precum şi răspunsurile actorilor sociali la aceste politici de-a lungul regimului comunist din România.

Prima parte a volumului însumează patru studii care surprind chipuri diferite ale marginalităţii politice şi sociale. Astfel, sunt analizate politicile de marginalizare şi excludere ale regimului, aşa cum au fost ele instrumentate inclusiv prin intermediul discursului publicistic – articolul lui Alexandru Ţărdea propune un studiu de caz asupra unuia dintre liderii comunităţii evreieşti din România, Wilhelm Filderman, transformat de propaganda comunistă în duşman al poporului. Un caz aproximativ similar,

deşi analizat dintr-o perspectivă diferită, ne este relevat de studiul Arinei-Codruţa Neagu, care se ocupă de dilemele identitare ale unui alt duşman al poporului – Harry Brauner. Vectorul de analiză îl reprezintă corespondenţa pe care acesta o poartă cu partenera sa de viaţă, din localitatea unde îi fusese fixat domiciliul obligatoriu după eliberarea din închisoare. Studiul lui Sorin Radu şi Cosmin Budeancă – o incursiune în biografia lui Romulus Zăroni – ne relevă un alt caz de marginalitate politică şi socială. Fost *tovarăş de drum* şi sprijin de nădejde al comuniştilor în cursa lor pentru preluarea puterii, Romulus Zăroni a sfârşit prin a cădea el însuşi victimă sistemului pe care nu-l slujise, dar îl cauţionase prin toate acţiunile sale. În cele din urmă, studiul Marei Mărginean ne propune translarea discuţiei dinspre micro- către macrosistem, pentru o analiză a modului în care distribuţia şi utilizarea bunurilor de strictă necesitate au articulat identităţi politice, ierarhii sociale şi modele comportamentale de-a lungul regimului comunist.

Partea a doua a volumului cuprinde cinci studii care, prin analizele întreprinse, discută avatarurile proceselor de dezintegrare a structurilor antebelice, precum şi dilemele şi eforturile de înregimentare ale diferiţilor actori politici şi sociali în anii postbelici. Subiectele abordate în cadrul acestei părţi sunt cât se poate de diverse – de la transformările prin care trece fenomenul sportiv românesc în anii imediat postbelici (Diego Ciobotaru), către analize calitative în raport cu datele furnizate de recensămintele de populaţie asupra stocurilor de educaţie de-a lungul regimului comunist (Vlad Paşca) ; studii ce surprind eforturile regimului de la Bucureşti pentru reconcilierea cu social-democraţia europeană (Cezar Stanciu) ori o analiză referitoare la modul în care discursul istoriografiei naţional-comuniste a instrumentalizat aspecte referitoare la particularităţile regionale, propunând o viziune şi o interpretare unitară a istoriei românilor (Cristian Roiban) ; al cincilea studiu face o incursiune în istoria tentativelor de evadare pe calea aerului din România comunistă (Petre Opriş).

Ultima parte a volumului include patru studii care prezintă o discuţie referitoare la marginalităţile şi periferiile artistice şi culturale din România comunistă. Prima contribuţie discută eforturile de legitimare şi înregimentare ale intelectualităţii în contextul tulbure al primilor ani postbelici, insistând asupra rolului pe care George Călinescu îl ocupă în cadrul acestui proces (George Neagoe). Următoarele două studii (Simona Preda, Mihaela Ion) transferă analizele către perioada târzie a regimului comunist, o vreme în care tendinţele disidente şi atitudinile nonconformiste ale artiştilor se înmulţesc, ca răspuns la îngheţul ideologic ce părea să se perpetueze la nesfârşit. În fine, ultimul studiu al acestui volum ne propune o incursiune în universul puţin cunoscut al contraculturilor muzicale ale tineretului din anii 1980, analizând şi reacţiile poliţiei politice a regimului de la Bucureşti faţă de popularitatea de care se bucura muzica occidentală în rândul tinerilor din România comunistă.

În final, coordonatorii acestui al IX-lea volum al *Anuarului Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc* doresc să aducă mulţumiri celor care au facilitat şi au făcut posibilă continuarea acestui demers ştiinţific. Recunoştinţa noastră se îndreaptă, în primul rând, către contributorii acestui număr, care au respectat termenele impuse de către noi şi au răspuns cu celeritate oricăror

solicitări, observaţii sau întrebări. Le mulţumim pentru profesionalismul, răbdarea şi disponibilitatea de care au dat dovadă. Alte calde mulţumiri le datorăm şi colegilor noştri, dar şi tuturor celorlalte persoane care au girat, susţinut şi încurajat, de-a lungul timpului, acest demers ştiinţific şi editorial.

Ştefan Bosomitu
Luciana M. Jinga

Partea I

IPOSTAZE ALE MARGINALITĂŢII POLITICE ŞI SOCIALE

Alexandru Ţârdea

Distorsionarea imaginii publice a adversarului în discursul comunist : excludere, demonizare şi autolegitimare. Cazul dr. Wilhelm Filderman

Abstract. *The purpose of my research was to analyze and construe one of the practices applied by the Romanian communists in order to ease the imposition of their regime between 1945 and 1947 : the distortion of the political opponent's public image. Our analysis was limited to the case of the prominent Jewish leader Wilhelm Filderman, who advocated for the rights of his community during the Holocaust and whose refusal to support the communist regime brought him under the close scrutiny of the communist affiliated press. Alternatively, the objectives of this approach were to elucidate the methods by which the communist power gained legitimacy in the Jewish community and to identify the different forms of the discourse of exclusion employed by the press.*

*In the first section of the study, I analyzed the defining moments of the last three years of Wilhelm Filderman's political career, showing his gradul marginalization. In the second section, I performed a discourse analysis based on a selection of articles published by two communist newspapers (*România liberă *and* Unirea*), seeking to identify how the image of the opponent was structured, the characteristics of the discourse of exclusion and the effects it generated.*

The conclusions that I reached were that the communists had articulated their political discourse not only to obtain large numbers of supporters, but also in order to annihilate a political opposition that was indispensable in the process of creating legitimacy. In order to create it, they needed enemies and when they did not have one, they invented one, as was the case of Wilhelm Filderman, who became the subject of a media campaign that modified the representations about him in such a manner that he was abandoned by most of his associates and became a marginal figure in the community that he defended for most of his career.

Keywords : *Wilhelm Filderman, Romanian Jewish community marginalization, media campaign, communism, discourse analysis*

Scopul demersului meu vizează analiza şi interpretarea uneia dintre practicile utilizate de comuniştii români în perioada de impunere a regimului totalitar, între 1945 şi 1947 : distorsionarea imaginii publice a adversarului politic. Analiza mea este restrânsă la cazul particular al liderului evreu Wilhelm Filderman, una dintre personalităţile incluse de presa comunistă în galeria „reacţionarilor", alături de liderii partidelor „istorice". În subsidiar, mizele acestui demers sunt elucidarea mecanismelor de legitimare a puterii comuniste la nivelul minorităţii evreieşti şi identificarea formelor discursului de excludere.

În scopul atingerii acestor deziderate, studiul este divizat în două segmente. În prima parte, am descris modul în care Wilhelm Filderman a fost transformat într-un personaj periferic al spaţiului politic evreiesc. Astfel, pe baza articolelor apărute în presa comunistă şi a documentelor cuprinse în volumele care au abordat istoria vieţii evreieşti în perioada comunistă[1], am analizat momentele definitorii ale ultimilor trei ani din cariera politică românească a lui Wilhelm Filderman. În cea de-a doua secţiune, am efectuat o analiză discursivă, pornind de la o selecţie de articole apărute în două dintre organele de presă comuniste, *România liberă* şi *Unirea,* între 1945 şi 1947, respectiv 1948, dorind să identific structurarea imaginii adversarului, resorturile demonizării, caracteristicile discursului de excludere şi efectele generate. În acest sens, am aplicat o metodă de analiză discursivă sugerată de cercetătorul german Siegfried Jäger, reprezentant al Şcolii de la Duisburg[2]. Am preferat analiza critică, deoarece este o metodă calitativă, nu cantitativă. Deşi nu neg meritele celei din urmă, experienţa citirii sau audierii unor rezultate ale cercetărilor de acest tip mi-a relevat că gama concluziilor care pot fi extrase după un astfel de demers este limitată. Pe de altă parte, nici analiza critică nu este perfectă,

---

1. Lucian Nastasă (coord.), Andreea Andreescu, Andrea Varga (eds.), *Minorităţi etnoculturale. Mărturii documentare. Evreii din România (1945-1965)*, cuvânt-înainte de Liviu Rotman, Cluj, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2003 ; Hary Kuller, *Evreii în România anilor 1944-1949. Evenimente, documente, comentarii*, Bucureşti, Editura Hasefer, 2002.
2. Siegfried Jäger, „Discourse and Knowledge : Theoretical and Methodological Aspects of a Critical Discourse and Dispositive Analysis", în Ruth Wodak, Michael Meyer (eds.), *Methods of Critical Discourse Analysis*, Londra/Thousand Oaks/New Delhi, Sage Publications, 2001, pp. 32-62.

fiindcă cercetătorul se află în imposibilitatea de a depăşi o anumită tendenţiozitate provocată de îngrădirile metodologice. Dat fiind că discursul analizat este, de cele mai multe ori, producţia unei instituţii sau a unor reprezentanţi ai puterii, iar analistul urmăreşte să descrie reprezentările despre unele grupuri marginale (minorităţi etnice sau sexuale, grupări politice situate în opoziţie etc.), în atitudinea acestuia se va insinua tendinţa de a se situa de partea grupului defavorizat[1]. Totodată, analiza discursivă critică este selectivă. Din cauză că cercetătorul nu are capacitatea de a analiza întreaga producţie discursivă dintr-o anumită perioadă de timp, el este nevoit să selecteze câteva texte reprezentative pentru segmentul cercetat[2]. În demersul meu, am preluat din metoda lui Jäger acele aspecte care se pretează unui studiu istoric şi am efectuat o analiză de suprafaţă a discursului de excludere a lui Wilhelm Filderman, urmată de studierea mai detaliată a două texte reprezentative pentru campania de presă purtată împotriva sa.

Marginalizarea lui Wilhelm Filderman

În primii trei ani de după încheierea celui de-al doilea război mondial s-au produs manifestări antisemite violente în diferite părţi ale Europei de Est : în Polonia au avut loc pogromuri, în Slovacia au existat tulburări motivate de sentimente antievreieşti, iar în Ungaria s-au înregistrat victime în timpul unei revolte din mai 1946. De asemenea, în aceste trei ţări au reapărut zvonurile privind răpirea copiilor creştini de către evrei[3]. O posibilă interpretare pentru recrudescenţa antisemitismului se poate contura dacă avem în vedere faptul că Holocaustul a modificat masiv peisajul social al oraşelor din estul Europei, despărţirea de grupul etnic care forma nucleul burgheziei, în multe din zonele urbane din această arie geografică, creând oportunităţi de avansare socială rapidă pentru cei din burghezia locală[4]. Repatrierea evreilor şi revenirea acestora din ascunzătorile care i-au protejat în timpul războiului era percepută ca o ameninţare împotriva noilor realităţi. Un alt fapt care a condus la escaladarea

1. Ruth Wodak, „What CDA Is About – A Summary of Its History, Important Concepts and Its Developments”, în Ruth Wodak, Michael Meyer (eds.), *op. cit.*, pp. 4-5.
2. Norman Fairclough, *Analysing Discourse. Textual Analysis for Social Research*, Londra/New York, Routledge, 2003, p. 14.
3. Bernard Wasserstein, *Dispariţia diasporei. Evreii din Europa începând cu 1945*, traducere de Cristina Lucan, Iaşi, Editura Polirom, 2000, p. 46.
4. Tony Judt, *Postwar. A History of Europe Since 1945*, New York,The Penguin Press, 2005, p. 36.

tensiunilor interconfesionale a fost generat de chestiunea proprietăţilor care aparţinuseră evreilor înainte de aplicarea „soluţiei finale" ; acestea fuseseră ocupate de localnici, care după încheierea ostilităţilor au refuzat să îşi părăsească noile locuinţele preluate abuziv, generând noi valuri de tensiune[1]. Aceste fapte îşi găsesc ecou şi în istoria primilor ani postbelici din România, însă divergenţele nu au luat amploarea cazurilor amintite.

Victoriile Armatei Roşii, în cursul anului 1944 şi în prima jumătate a lui 1945, şi avansarea ei în direcţia Balcanilor şi a Europei Centrale au generat, la început, ameliorarea stării de spirit a populaţiei evreieşti din România, ordinea postbelică instituită de Uniunea Sovietică fiind caracterizată, printre altele, de instaurarea unui cadru legislativ care urma să permită emanciparea acestui grup etnic. Cu toate acestea, preluarea controlului guvernului de către comunişti, după 6 martie 1945, a restrâns posibilităţile de exprimare colectivă[2]. La scurt timp după preluarea puterii politice, a devenit clar că scopul liderilor extremei stângi era înregimentarea numeroaselor organizaţii evreieşti în Comitetul Democratic Evreiesc, înfiinţat în iunie 1945. Această organizaţie apropiată de mişcarea comunistă urmărea instituirea monopolului asupra coordonării vieţii comunitare şi „reeducarea elementelor burgheze"[3].

Miza nu era neglijabilă, deoarece, la terminarea războiului, minoritatea evreiască din România era a doua cea mai importantă comunitate de acest fel din Europa, după cea din URSS, numărând aproximativ 420.000 de persoane, faţă de cele 850.000 înregistrate înainte de declanşarea conflagraţiei mondiale[4]. În condiţiile în care, pentru mai bine de jumătate dintre supravieţuitori, hrana era insuficientă, iar problemele de sănătate contractate în timpul războiului făceau ca 32 % dintre evreii apţi pentru efort să-şi declare incapacitatea temporară de a munci[5], după 23 august 1944 exista sentimentul că populaţia evreiască trebuia să fie reprezentată sub sigla unităţii, în acest sens fiind creat Consiliul General Evreiesc (CGE), care îi aduna sub aceeaşi conducere pe reprezentanţii evreilor din România, indiferent de opiniile lor politice[6]. Sub această formulă, Consiliul prezidat de Wilhelm Filderman a înaintat guvernului memorii şi documente care conţineau revendicările populaţiei evreieşti. Această

1. *Ibidem*, p. 38.
2. Flavius Solomon, „Comunism şi minorităţi etnice în România după cel de-al doilea război mondial", în *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol"*, XLV, 2008, p. 161.
3. Victor Neumann, *Istoria evreilor din România. Studii documentare şi teoretice*, Timişoara, Editura Amarcord, 1996, p. 238.
4. Bernard Wasserstein, *op. cit.*, p. 6.
5. Liviu Rotman, *Evreii din România în perioada comunistă (1944-1965)*, Iaşi, Editura Polirom, 2004, p. 30.
6. Hary Kuller, *op. cit.*, p. 95.

instituţie s-a dizolvat după numai trei luni de activitate, din cauza divergenţelor instalate între liderii comunitari şi a intenţiilor clare de politizare venite din partea reprezentanţilor comunişti, care au încercat să afirme adeziunea organizaţiei la programul Frontului Naţional Democrat[1]. Eşecul acestor tactici a impus crearea unei alte organizaţii de reprezentare a evreilor, controlate exclusiv de comunişti, formulă care s-a materializat sub forma Comitetului Democratic Evreiesc, ghidat tot de un program de unitate comunitară. Între timp, colapsul CGE a determinat întoarcerea la mijloacele de expresie interbelice, prin refacerea vechilor foruri comunitare[2] : Federaţia Uniunii Comunităţilor Evreieşti (FUCE), partidul politic Uniunea Evreilor Români (UER), Uniunea Comunităţilor Evreieşti din Vechiul Regat (UCE), toate conduse de Wilhelm Filderman, Partidul Evreiesc (la conducere căruia se aflau A.L. Zissu şi Mişu Benvenisti, ambii promotori ai soluţiei emigraţioniste) şi comunităţile locale. Poziţiile politice luate de aceste organisme nu constituiau semnale pozitive pentru puterea comunistă, de vreme ce Filderman era un intelectual de factură liberală şi un adept al soluţiei integraţioniste, în timp ce liderii Partidului Evreiesc se arătau ataşaţi de programul sionist. Aşadar, conducerea comunităţilor era văzută ca o promotoare a iudaismului, nu a comunismului, un motiv serios pentru demararea atacurilor împotriva Federaţiei şi a conducătorului acesteia[3].

Din pricina prestigiului său în comunităţile evreieşti, precum şi a legăturilor sale cu lumea politică şi intelectuală românească, Wilhelm Filderman a devenit principalul adversar politic din lumea evreiască[4]. Cooptarea sa în rândul „tovarăşilor de drum” reprezenta o miză majoră pentru extrema stângă din România, deoarece era probabil ca înregimentarea lui Filderman să înlesnească permeabilitatea discursului comunist în rândul evreilor neîncrezători în soluţia de extremă stânga. În momentul în care acesta s-a dovedit impasibil în faţa ofertelor puterii, comuniştii au căutat să-i anihileze discursul. Fenomenul a fost, la o scară mai mică, similar celui în care au fost implicaţi liderii partidelor politice democratice : Iuliu Maniu, Ion Mihalache şi Dinu Brătianu. În ambele situaţii, obiectivul a fost suprimarea discursului adversarului politic, recurgându-se la demonizări, caricaturizări şi acuzaţii grave emise în lipsa unor dovezi concrete.

În mod cert, cazul Filderman a reprezentat un fapt mai degrabă marginal în procesul de impunere a regimului comunist. Raportul dintre spaţiul alocat în presa comunistă campaniilor împotriva liderilor partidelor „istorice” şi cel

1. *Ibidem*, p. 101.
2. *Ibidem*.
3. Victor Neumann, *op. cit.*, p. 240.
4. Liviu Rotman, *op. cit.*, p. 60.

destinat problemelor evreieşti era net defavorabil celor din urmă. O dovadă a plasării cazului Filderman la periferia spaţiului politic din anii impunerii regimului comunist este faptul că mobilizarea opiniei publice, în chestiunea luptelor intestine din cadrul vieţii politice evreieşti, nu s-a produs prin intermediul principalului ziar comunist, *Scânteia*, unde menţiunile privind aceste teme erau sporadice. Profilul cotidianului *România liberă*, unde se abordau, în plus faţă de *Scânteia*, probleme de interes local, permitea însă antrenarea cititorilor în dezbateri privind politica grupărilor politice evreieşti. Odată cu formarea Comitetului Democratic Evreiesc, principalele dezbateri s-au mutat în săptămânalul editat de această organizaţie, lansat în noiembrie 1945 şi intitulat *Unirea*, o traducere a numelui ziarului Comitetului Antifascist din URSS, *Einigkeit*[1]. Atitudinea faţă de problemele comunităţilor evreieşti afişată în cuprinsul paginilor din cele două publicaţii era duplicitară. Pe de o parte, se poate distinge un discurs de mediatizare a Holocaustului, a victimelor acestuia şi a problemelor întâmpinate de cei care reuşiseră să scape cu viaţă după finalizarea războiului. Scopul acestei retorici era de a consolida legitimitatea relaţiei comuniştilor cu segmentul evreiesc al societăţii. Pe de altă parte, unele texte conţineau devize care făceau trimitere la imaginarul unităţii, însuşi titlul săptămânalului editat de CDE fiind o referinţă la dezideratul unei solidarităţi perfecte, dublat de rezonanţa aparte a cuvântului „unire” în sistemul colectiv de simboluri al societăţii româneşti. Unitatea evreiască semnifica, în accepţiunea comuniştilor români, integrarea în CDE, adică ralierea numeroaselor şi divergentelor organizaţii evreieşti la o politică unică. Aşadar, problemele evreieşti erau înscrise în logica dialectică a discursului comunist : în vreme ce drama colectivă a acestei etnii era recunoscută şi dezbătută pe larg, opţiunile politice individuale ale evreilor erau din ce în ce mai limitate.

Campania de presă împotriva lui Wilhelm Filderman a debutat la sfârşitul anului 1944. Contextul a fost oferit de emiterea decretului-lege pentru abolirea legilor rasiale, care a fost marcat de o întrunire a evreilor bucureşteni la sala „Tomis”, convocată de Partidul Comunist. Relatarea evenimentului din *România liberă* a semnalat faptul că populaţia evreiască se manifestase împotriva lui Wilhelm Filderman şi a lui A.L. Zissu, acesta din urmă doar menţionat, fără comentarii ulterioare. Articolul a trasat schiţa pentru alte intervenţii ulterioare împotriva lui Filderman, acuzaţia lansată cu această ocazie devenind, în anii următori, un stereotip ataşat imaginii liderului evreu. Reproducând fragmente din discursurile prezentate la eveniment, articolul din *România liberă* îl acuza

1. Şlomo Leibovici-Laiş, *Comitetul Democratic Evreiesc (C.D.E.) – Formaţie politică evreiască sau jewsecţia românească*, Bucureşti, Editura Comitetului pentru activitate culturală iudaică în rândurile evreilor originari din România, 2003, p. 91.

de reacţionarism, atitudine dovedită de presupusa cauzare a unor disensiuni în cadrul comunităţilor, prin reprezentarea intereselor unui sector foarte restrâns din cadrul minorităţii evreieşti[1]. Momentul ales nu a fost unul întâmplător. În luna premergătoare acestui eveniment, Consiliul General Evreiesc se destrămase, iar Wilhelm Filderman revenise la vechiul său mod de a face politică, resuscitând fostul sistem de organizaţii comunitare, fapt care împiedica accelerarea procesului de înregimentare a minorităţii evreieşti.

Atacurile au fost reluate în aprilie 1945, când Wilhelm Filderman a fost implicat, în calitate de martor, în ancheta Tribunalului Poporului privind procesul conducătorilor Centralei Evreilor. Relatarea evenimentului din *România liberă* a constat într-un rechizitoriu despre presupusele legături ale liderului evreu cu Matias Grünberg, un asociat al lui Nandor Gingold, preşedintele Centralei. Acesta a fost un moment definitoriu în procesul de demonizare a lui Filderman, deoarece textul conţine primele menţiuni ale unora dintre acuzaţiile care aveau să devină recurente în următorii ani : dorinţa lui Filderman de a intra în graţiile naziştilor, servirea intereselor germanilor prin intermedierea unor afaceri, sfătuirea lui Antonescu de a-i înrola pe evrei în armată şi a-i trimite în URSS, dorinţa de a intra în slujba *Gestapo*-ului, oferirea de subvenţii lui Matias Grünberg şi atitudinea duplicitară faţă de comunitatea pe care o reprezenta. Însă aspectul cel mai deranjant pentru autorul articolului, care servea şi drept concluzie, era prietenia cu Iuliu Maniu, Dinu Brătianu şi Nicolae Rădescu a lui Filderman, care îl plasa pe acesta în „primele rânduri ale reacţiunii"[2]. Printre dezvăluirile expuse de acuzatorul public Mihail Mayo, s-a numărat şi colectarea sumelor de bani pentru înzestrarea armatei române, în timpul regimului Antonescu. Filderman a fost acuzat că i-a constrâns pe evrei să cotizeze de patru ori suma cerută, servind „în mod direct cauza hitlerismului"[3]. Ancheta Tribunalului Poporului şi reproducerea ei din *România liberă* reprezentau o distorsiune a realităţii, deoarece strângerea unei sume de zece miliarde de lei le fusese impusă tuturor evreilor şi, cu toate că pragul nu a fost atins, evreii au subscris de patru ori mai mult decât restul populaţiei[4]. În mod deliberat, textul a pus sub tăcere acest aspect cheie, care ajuta la înţe-

1. „Marea întrunire a evreilor organizată de Frontul Naţional Democrat", în *România liberă*, anul II, nr. 126, 24 decembrie 1944, p. 3.
2. „Confruntarea dr. Filderman-Gruemberg-Wilman", în *România liberă*, anul III, nr. 217, 13 aprilie 1945, p. 3.
3. „«Activitatea» Dr. Filderman", în *ibidem*, anul III, nr. 218, 14 aprilie 1945, p. 3.
4. Comisia Internaţională pentru Studierea Holocaustului în România (preşedinte Elie Wiesel, editori Tuvia Friling, Radu Ioanid şi Mihail E. Ionescu), *Raport final*, Iaşi, Polirom, 2004, p. 212.

legerea acelei perioade, cu scopul de a formula concluzia intransigentă a articolului : dr. Wilhelm Filderman a „sprijinit regimul Antonescu şi a colaborat la spolierea comunităţii evreieşti”[1]. Pentru a da impresia de obiectivitate, articolul nu era semnat, jucând rolul unei instanţe impersonale, de vreme ce anonima ascunde ca să dovedească[2].

Presupusa colaborare a lui Filderman cu mareşalul Ion Antonescu s-a transformat în acuzaţia standard a comuniştilor. Astfel, când Iosif Chişinevschi s-a adresat unui auditoriu format dintr-un segment al populaţiei evreieşti, la o întrunire convocată de Partidul Comunist în octombrie 1945, în discursul său au fost abordate numai două teme importante : lupta permanentă împotriva nazismului şi a persecuţiilor rasiste derulată de Partidul Comunist, şi demascarea „clicei reacţionare evreieşti”[3]. Dintre membrii acestei grupări „antidemocrate” a fost amintit numai Wilhelm Filderman. În privinţa sa, a fost citită dovada peremptorie a devotamentului său faţă de fascism – o scrisoare în care liderul comunitar îl asigura de Ion Antonescu de sprijinul său în războiul contra Uniunii Sovietice, Chişinevschi conchizând că, în tot acest timp, populaţia evreiască era exterminată în lagăre[4]. Era un mod ingenios de a crea impresia vinovăţiei lui Filderman pentru activităţile antisemite întreprinse de armată între 1941 şi 1944, deoarece mesajul scrisorii nu constituia adeziunea lui Filderman la programul politic antonescian, ci era una din multele cereri de reîncadrare a evreilor în armată[5]. Eludând contextul real al faptelor lui Filderman, un editorialist al săptămânalului *Unirea* a manipulat declaraţiile acestuia formulate ca reacţie faţă de discursul lui Chişinevschi, expunând comentarii ironice şi judecăţi aspre, precum cea care urmează : „…se impune concluzia că domnia-sa nu numai că nu a renunţat la reacţionarismul care îl caracterizează din toate timpurile, dar persistă în a nu recunoaşte falimentul său politic. Căci aşa cum eri a sprijinit Germania hilteristă împotriva Naţiunilor Unite, azi sprijină reacţionarii împotriva tinerei, dar viguroasei democraţii a ţării. D.W. Filderman [...] este un vrednic agent al reacţiunii, în sânul populaţiei evreeşti, un «istoric» care plânge după regimul politicianismului reacţionar”[6].

1. „«Activitatea» Dr. Filderman”, în *România liberă*, anul III, nr. 218, 14 aprilie 1945, p. 3.
2. Andi Mihalache, *Istorie şi practici discursive în România „democrat-populară”*, Bucureşti, Editura Albatros, 2003, p. 87.
3. *România liberă*, anul III, nr. 370, 18 octombrie 1945, p. 3.
4. *Ibidem.*
5. Gherş Avram, „Sfântul Inochentie”, în *Unirea*, anul I, nr. 2, 9 noiembrie 1945, p. 1.
6. *Ibidem*, p. 3.

După incidentele petrecute în timpul manifestaţiei promonarhiste din 8 noiembrie 1945, evreii comunişti au fost convocaţi pentru proteste împotriva exceselor antisemite. La această întrunire a fost cerută „epurarea elementelor reacţionare din conducerea instituţiilor evreieşti" şi au fost „demascate uneltirile reacţionarilor evrei", Wilhelm Filderman fiind capul de listă[1]. După o scurtă vreme, principalul vizat al cererilor de epurare a fost exclus din UER, nemaifiind susţinut decât de un mic grup de apropiaţi. Marea parte a organizaţiilor din ţară ale Uniunii ajunsese să fie controlată de simpatizanţi ai Frontului Naţional Democrat şi ea a cerut, alături de comitetele din Bucureşti, o „atitudine netă de încadrare în democraţia românească"[2], concretizată prin aderarea la Comitetul Democratic Evreiesc, în prima luna a anului 1946[3]. Excluderea lui Wilhelm Filderman a fost pregătită printr-o vehementă campanie de presă a oficiosului CDE, săptămânalul *Unirea*. Cariera preşedintelui Federaţiei şi Uniunii a fost minimalizată, ajungând să fie legată numai de relaţiile întreţinute cu Partidul Naţional Liberal, Filderman fiind descris drept un oligarh, manipulator al maselor evreieşti, dispreţuitor faţă de evrei, ipocrit şi nepăsător faţă de problemele comunităţii sale, şi acuzat în cele din urmă de girarea tuturor evenimentelor antisemite din România, de la tulburările din 1922 până la Holocaust[4]. Prin asocierea cu figurile lui Iuliu Maniu şi Dinu Brătianu, socotiţi drept antisemiţi după tulburările de la 8 noiembrie, s-a insinuat că A.L. Zissu şi Wilhelm Filderman erau, la rândul lor, antisemiţi bine camuflaţi[5], iar pentru atitudinea anticomunistă, Filderman a fost calificat drept impostor şi criminal, deoarece se opunea unui regim eliberator[6], în vreme ce refuzul său de a sprijini guvernul Groza a fost interpretat ca o manifestare a opoziţiei faţă de interesele comunităţii[7], a cărei libertate era asigurată de consolidarea guvernului comunist. Editorialul a avut rolul de a semnala expulzarea simbolică a lui Wilhelm Filderman din corpul politic evreiesc, acestuia fiindu-i negată chiar identitatea iudaică, legitimatoare: „Foarte multă lume de bună

1. *România liberă*, anul III, nr. 393, 14 noiembrie 1945, p. 3.
2. „D. Dr. W. Filderman a fost exclus din Uniunea Evreilor Români", în *ibidem*, nr. 393, 9 decembrie 1945, p. 3.
3. *Ibidem*, nr. 453, 31 ianuarie 1946, p. 3.
4. Jean G. Dava, „Doctorul Filderman", în *Unirea*, anul I, nr. 3, 15 noiembrie 1945, p. 1.
5. Daniel Hur, „Bâta huliganilor şi comanditarii ei", în *Unirea*, anul I, nr. 3, 15 noiembrie 1945, p. 1.
6. Jean G. Dava, *loc. cit.*, p. 1.
7. P. Pisc, „D. Dr. Filderman faţă de procentul de 2 %", în *Unirea*, anul I, nr. 9, data ilizibilă, p. 1.

credinţă crede că dr. Filderman e evreu. Se înşeală ; este evreu brătienist. Ceea ce este cu totul altceva. [...] E oligarh. E reacţionar”[1].

Readus în instanţa Tribunalului Poporului în calitate de martor, în cadrul amintitului proces al Centralei Evreilor, în februarie 1946, Filderman a fost din nou supus unor atacuri de către acuzatorii publici, ale căror întrebări urmăreau obţinerea unei mărturii privind responsabilitatea liderului comunitar evreu pentru evenimentele din timpul regimului Antonescu. Înarmaţi cu mărturia unui apropiat de-al său, Arnold Schwefelberg, conform căreia Adolf Grossman-Grozea, şeful secţiei financiare a Centralei, obişnuia să ceară sfatul lui Filderman în anumite chestiuni pe care le socotea dificil de rezolvat, acuzatorii publici au cerut mai multe detalii privind acest fapt. Apreciind întrebările drept insidioase, Filderman le-a oferit jurnaliştilor de la *Unirea* ocazia de a-l califica încă o dată drept colaborator al regimului antonescian[2]. Ţinând cont de atitudinea acuzatorilor publici în ambele situaţii, precum şi de multitudinea de acuzaţii de „fascism” şi „reacţionarism” care i-au fost aduse de presa procomunistă, pare verosimil că lui Wilhelm Filderman i se pregătea un proces-spectacol, motivul invocat fiind faptul că ar fi sprijinit războiul antibolşevic prin apelurile către evrei de a subscrie la „Împrumutul Reîntregirii”, lansat de Ion Antonescu[3].

Eticheta de „fascist”, pe care comuniştii erau doritori să i-o impună lui Filderman, era un element util al propagandei extremei stângi, ea desemnând nu adversarul, ci duşmanul prin excelenţă[4], deoarece nu a contat ceea ce însemna acest termen, ci doar ceea ce reprezentau comuniştii prin acest concept[5]. În acest sens, comuniştii au mizat mult pe capacitatea de a-şi afirma propriul discurs, neutralizându-l pe cel al opoziţiei, întrucât discursul nu este doar cel ce traduce luptele şi sistemele de dominaţie, ci este acel ceva pentru care şi prin care se duce lupta : este chiar puterea care trebuie cucerită[6]. Controlul asupra cuvintelor era o necesitate, pentru că înlesnea transformarea conştiinţelor ; astfel, comuniştii au transformat limbajul într-un discurs autoritar prin reducerea sensurilor cuvintelor[7]. Ei au impus o concepţie maniheistă în discursul

1. *Ibidem*.
2. *Unirea*, anul II, nr. 17, 22 februarie 1946, p. 3.
3. Arnold Schwefelberg, *Amintirile unui intelectual evreu din România*, ediţie, prefaţă şi note de Leon Volovici, Bucureşti, Editura Hasefer, 2000, p. 178.
4. Ovidiu Buruiană, „Antifascism şi naţionalism ca pretexte în strategia de comunizare a României (1944-1948)”, în *Xenopoliana*, VII, 1999, p. 6.
5. *Ibidem*, p. 4.
6. Michel Foucault, *Ordinea discursului. Un discurs despre discurs*, traducere de Ciprian Tudor, Bucureşti, Eurosong & Book, 1998, p. 16.
7. Ovidiu Buruiană*, op. cit.*, p. 4.

politic al epocii, legitimându-se prin construcţii dihotomice ca *progresist/reacţionar*, *democrat/fascist*, *tovarăş/duşman al poporului*.

Prin repetiţii şi ajutaţi de cantitatea propagandei lor proprii, comuniştii au impus o limbă de lemn, însăşi marca celor care deţin o putere[1]. Aceasta este un subsistem al unei limbi, care desemnează elemente lexicale şi unităţi frazeologice cu caracter de expresii fixe, cu sens determinat în contextul unei anumite „autorităţi", în mare măsură utilizate stereotip-dogmatic ca exprimare a unei ideologii (sau simulacru de subsisteme ideologice, economice, culturale etc., care deţin o autoritate), imitate, dar şi impuse de puterea politică sau de grupări ori indivizi cu asemenea veleităţi, apoi difuzate prin repetare, utilizare frecventă, prin mijloace de comunicare în masă, anihilându-se astfel gândirea maselor receptoare, care pot deveni supuse unei sugestii colective ; intenţia este de a impune o autoritate, împiedicându-se altă modalitate de gândire şi mascându-se adevărata realitate[2]. Aşadar, se poate spune că impunerea comunismului în România, între 1944 şi 1948, nu s-a datorat doar tancurilor sovietice, ci şi practicilor discursive utilizate de comunişti, luptele politice din acea perioadă fiind confruntări între discursuri concurente, cel al comuniştilor vădindu-se mai adecvat pentru fundamentarea pretenţiilor la putere decât discursul marilor partide interbelice[3]. Discursul politic, prin formele sale de manifestare (doctrină, propagandă, ideologie etc.), legitimează cunoaşterea politică şi, prin aceasta, puterea politică, dar, spre deosebire de alte forme de cunoaştere, cunoaşterea politică este, într-un vizibil grad, o cunoaştere pentru un scop : cucerirea puterii politice[4]. Însă pentru comunişti era mai mult decât un simplu ţel. Pentru cadrele formate în spiritul leninist, politicul prima, iar permanentizarea puterii era scopul căruia i se subordonau toate celelalte acţiuni în societate[5]. Prin urmare, legitimarea trebuia realizată prin desfiinţarea discursurilor de opoziţie. Indiferent de realităţi şi împrejurări, puterea doreşte să beneficieze de avantajele legitimităţii, chiar şi cu preţul minciunii, manipulării sau fraudei ; chiar dacă va obţine doar o falsă legitimare, aceasta este o iluzie cu care puterea ar dori să se însoţească[6].

1. Tatiana Slama-Cazacu, *Stratageme comunicaţionale şi manipularea*, Iaşi, Editura Polirom, 2000, p. 26.
2. *Ibidem*, p. 71.
3. Armin Heinen, „Stalinizarea României şi logica argumentelor între anii 1944-1947", în *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol"*, XLIII-XLIV, 2006-2007, p. 515.
4. Constantin Sălăvăstru, *Discursul puterii. Încercare de retorică aplicată*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Tritonic, 2009, p. 37.
5. Ovidiu Buruiană, *op. cit.*, p. 2.
6. Constantin Sălăvăstru, *op. cit.*, p. 38.

Opunându-se Comitetului Democratic Evreiesc, cu obiectivele sale confuze şi o proprie reprezentare în termeni holişti, Wilhelm Filderman s-a implicat într-o confruntare politică dictată de termenii comuniştilor. Separarea netă impusă spaţiului politic, în aliaţi şi adversari ai comunismului, a înscris suprimarea actorilor tradiţionali în logica noului regim[1], pe care Filderman nu a ştiut cum să o contracareze. Comuniştii şi-au impus propriul regim de adevăr, în care doar acele enunţuri ce se încadrau în limitele impuse de ei puteau trece drept adevăruri. Situate în spaţiul unei exteriorităţi sălbatice, este posibil ca anumite enunţuri să fie adevărate, dar supuse regulilor unei „poliţii" discursive, aceleaşi enunţuri se vor situa în sfera neadevărului[2]. Concret, acest fapt a putut fi observat în cele două apariţii ale lui Wilhelm Filderman în faţa Tribunalului Poporului. Răspunsurile scurte şi obiective ale lui Filderman au generat noi întrebări din partea acuzatorilor publici, care căutau răspunsurile pe care le apreciau ei ca fiind corecte. În cadrul acestui regim de adevăr, colaborarea cu un regim de factură fascistă era definită după alte reguli decât cele normale şi, în plus, fiind formulate într-o sală de judecată, de un tribunal pretins a fi al poporului, insinuările privind activitatea sa depăşeau statutul de speculaţii, transformându-se în adevăruri.

Pentru puterea comunistă, cazul Filderman era schiţat foarte simplu : el trebuia cooptat sau izolat. În a doua situaţie, marginalizarea trebuia să fie obţinută prin mijloace legale. Nu era timpul pentru practici represive evidente, deoarece în perioada de impunere a regimului noua putere avea nevoie de o legitimitate curată, care să nu atragă oprobriul moralităţii[3]. Astfel, până la crearea Direcţiei Generale a Securităţii Poporului, la 30 august 1948, când eliminarea opoziţiei directe sau potenţiale a căpătat un aspect public, sistematic şi violent, strategia de preluare a controlului în stat şi societate a avut un caracter politico-juridic[4]. În consecinţă, discursul, prin forma sa propagandistică, a fost unul dintre principalele canale de legitimare. Propaganda era singura formă de comunicare publică în regimul comunist, ea edifica sau ajusta reprezentările sociale şi asigura coerenţa câmpului respectiv. Funcţiile ordonatoare şi organizatoare ale reprezentării erau potenţate prin antagonismul tipic propagandei comuniste, suscitând întărirea autorităţii interioare a grupului propriu şi accentuând polaritatea cu grupul opus[5]. Prin urmare, în faza impunerii

1. Ovidiu Buruiană, *op. cit.*, p. 2.
2. Michel Foucault, *op. cit.*, p. 32.
3. Constantin Sălăvăstru, *op. cit.*, p. 38.
4. Daniel Barbu, *Republica absentă. Politică şi societate în România postcomunistă*, Bucureşti, Editura Nemira, 1999, p. 76.
5. Lavinia Betea, *Psihologie politică. Individ, lider, mulţime în regimul comunist*, Iaşi, Editura Polirom, 2001, p. 138.

programului său utopic, puterea comunistă a avut nevoie de oameni ca Iuliu Maniu şi Dinu Brătianu, deoarece o putere nu are cum să funcţioneze în afara confruntării cu o sumă de focare de rezistenţă, care joacă rolul de adversar şi care-i dau puterii, în final, adevărata ei identitate[1]. În vreme ce, la nivel naţional, Maniu şi Brătianu au jucat rolurile adversarilor necesari, la nivelul minorităţii evreieşti, Wilhelm Filderman a fost distribuit într-un rol similar, comuniştii proiectând în imaginea sa întreaga serie de însuşiri pe care duşmanul societăţii (sau al minorităţii etnice) trebuia să le deţină.

Fiind el însuşi un simbol în comunitatea evreiască, distorsionarea imaginii lui Wilhelm Filderman a avut efecte proeminente, servind unui dublu scop : a legitimat discursul propagat în mediul evreiesc de Comitetul Democratic Evreiesc şi a dezbinat grupurile politice de la vârful comunităţii, care au sesizat modificarea raportului de forţe şi au preferat înregimentarea. La nivelul legitimării prin discursul despre viitor, ideile propagate de comunişti în privinţa grupului minoritar evreiesc se pliau pe orizontul de aşteptare existent în cadrul acestei comunităţi, dar erau, în mare parte, similare cu cele ale lui Filderman : redobândirea drepturilor civice depline, obţinerea unor reparaţii şi reintrarea în posesia bunurilor pierdute în timpul războiului, pedepsirea responsabililor pentru legislaţia şi masacrele antisemite etc. Din acest motiv, discursul despre trecut a devenit adevărata miză. Spre a nulifica un capital simbolic important şi a-şi legitima propriul discurs, comuniştii au modificat reprezentările pe care evreii le aveau despre liderul Federaţiei. Pentru reuşita acestei operaţiuni, Vasile Luca considera că scopul major era demascarea lui Filderman drept colaboraţionist, poate cea mai gravă acuzaţie pentru un evreu în perioada postbelică[2]. Cu două săptămâni înainte de excluderea din UER, Luca îi sfătuia pe reprezentanţii organizaţiilor de masă în felul următor : „Dacă se poate, Filderman trebuie folosit. Dacă nu poate fi folosit, atunci trebuie demascat politiceşte, izolat. Dar nu demascat cu mărunţişuri care nu se pot dovedi. [...] Îl putem izola arătând că merge cu Maniu şi Brătianu, care au mers cu Antonescu şi că cu Maniu şi Brătianu evreii vor ajunge să fie aruncaţi din nou în lagăre”[3]. Aşadar, discursul comunist a apelat la temerile predilecte ale evreilor, nu puţine în primii ani postbelici.

Nu cunoaştem cu exactitate efectele concrete pe care atacurile împotriva lui Filderman şi distorsionarea imaginii acestuia le-au avut în rândul evreilor

1. Daniel Barbu, *op. cit.*, pp. 74-75.
2. Lucian Nastasă (coord. şi ed.), Andreea Andreescu, Andrea Varga (eds.), *op. cit.*, p. 216.
3. *Ibidem*, p. 220.

obişnuiţi[1], însă la nivelul actorilor politici implicaţi în organizaţiile reprezentative ale minorităţii urmările au fost observabile. Filderman a fost părăsit de unii dintre colaboratorii săi din propria sa formaţiune politică, UER, în frunte cu Mihail Zelter-Sărăţeanu, care s-au orientat după noile realităţi şi apoi au preluat puterea în organizaţie[2]. Politicieni formaţi în anii interbelici erau ghidaţi de ideea că puterea însemna totul, iar pierderea acesteia era echivalentă cu un dezastru, astfel că unii dintre ei au speculat destabilizarea creată de atacurile comuniştilor, instalându-se în frunte[3]. Cultura politică din România era departe de a avea sentimentul civilizatoriu al valorii ei proprii, iar în haosul adâncit de politica sovietică mulţi au profitat, cu entuziasm, de ocazia de a obţine titluri şi a se îmbogăţi[4]. În microcosmosul evreiesc din România, lucrurile s-au petrecut în aproape aceeaşi manieră ca la nivel naţional, o dovadă fiind excluderile lui Filderman din Uniune şi din Federaţie, care au fost rezultatele unor voturi şi manifestări publice covârşitoare ce confirmă lipsa unei rezistenţe organizate în cadrul unor formaţiuni până nu demult democratice. Discreditarea lui Filderman constituia, pentru mulţi, semnalul că vremurile se schimbau. În ciuda faptului că numeroasele acuzaţii erau greu de crezut pentru cei care îşi trăiseră maturitatea politică în perioada interbelică, discursul comunist a fost legitimat, finalmente, şi de lipsa unei solidarităţii în jurul figurii lui Wilhelm Filderman.

La sfârşitul anului 1947, acesta şi-a pierdut ultima funcţie importantă, cea de preşedinte al FUCE. Cu câteva zile înainte de întrunirea din sala cinematografului *Izbânda* din Bucureşti, Filderman îşi manifestase simpatia faţă de preşedintele american Harry S. Truman. Speculând această declaraţie, Filderman a fost prompt etichetat ca imperialist, prilej pentru CDE să realizeze un apel la demascarea tuturor celor care împărtăşeau opinii de aceeaşi natură. Pentru editorialistul de la *Unirea*, această mărturisire a afinităţii pentru „conducătorul reacţiunii internaţionale" era dovada că Filderman „se rupsese în mod evident de interesele reale ale populaţiei evreeşti"[5]. Deloc surprinzător, pe 9 noiembrie 1947, Filderman a demisionat din fruntea FUCE, în urma unei întruniri-simulacru la care mulţimea a scandat împotriva sa, iar cei care au luat cuvântul au cerut

1. Conform rapoartelor asupra stării de spirit a populaţiei, tentativele de denigrare a imaginii lui Wilhelm Filderman au generat nelinişte în cadrul comunităţii ; vezi Gheorghe Onişoru, „Evreii şi problemele României «democrat-populare», 1944-1948", în *Studia et Acta Iudaerom Romaniae*, III, 1998, p. 302.
2. Liviu Rotman, *op. cit.*, p. 60.
3. Armin Heinen, *op. cit.*, p. 514.
4. *Ibidem*, p. 513.
5. B. Feldman, „Datoria noastră în lupta împotriva imperialiştilor şi a uneltelor lor evreieşti", în *Unirea*, anul III, nr. 100, 8 noiembrie 1947, p. 3.

insistent democratizarea instituţiei sau, mai concret, îndepărtarea lui Filderman. Ultimul orator, reprezentantul Partidului Comunist Român, a vorbit audienţei despre împărţirea lumii în pacifişti şi imperialişti, separaţie prezentă şi în interiorul minorităţii evreilor din România, sugerând că Filderman se situa în ultima categorie[1]. Astfel s-a încheiat cariera politică a lui Wilhelm Filderman, care a părăsit ţara la scurt timp după acest eveniment, evitând o probabilă arestare. La scurt timp după demisia sa, la ordinele CDE, liderii comunităţilor evreieşti din ţară au fost schimbaţi cu persoane fidele, astfel încheindu-se cooptarea celor mai mari organizaţii ale evreilor din România[2].

Concluzia la care ajungem, până la acest punct, este că regimul comunist şi-a articulat discursul politic nu numai pentru a obţine adeziunea unor segmente largi ale societăţii, ci şi în scopul anihilării opoziţiei politice, indispensabilă în procesul de legitimare. Identitatea puterii comuniste a fost formată printr-o raportare continuă la focarele de opoziţie, discursul ei fiind legitimat prin impunerea unor practici în acest sens, una dintre cele mai populare constând în distorsionarea adevărului sau a reprezentărilor despre anumiţi actori politici din grupurile adverse. Wilhelm Filderman, liderul de prestigiu al evreilor din România, a fost subiectul unor astfel de acţiuni, practicile utilizate în cazul său determinând eliminarea sa din viaţa politică evreiască, întru care Comitetul Democratic Evreiesc a reuşit să obţină adeziunea UER şi FUCE, situate mult timp la polul opus al spectrului politic.

O analiză a discursului despre Wilhelm Filderman

În cadrul acestui demers, voi porni de la următoarele ipoteze : limbajul este un fenomen social ; nu numai indivizii, ci şi instituţiile şi grupurile sociale deţin anumite valori şi înţelesuri proprii pe care le exprimă prin limbaj, în mod sistematic ; textele sunt unităţile de limbaj relevante ale comunicării ; cititorii şi ascultătorii nu sunt receptori pasivi în relaţia cu textul[3]. Totodată, susţin ideea că politica nu reprezintă doar o confruntare între partide ; scopul politicii este împărţirea bunurilor sociale în cadrul unei societăţi, unde banii, statutul, puterea şi acceptarea de către ceilalţi sunt doar o parte dintre bunurile sociale mai importante. Distribuţia acestor bunuri este efectuată la nivel discursiv,

1. *Ibidem*.
2. W. Blumenfeld, „Populaţia evreească a cerut democratizarea instituţiilor evreeşti”, în *Unirea*, anul III, nr. 101, 16 noiembrie 1947, p. 1.
3. A se urmări ediţiile ziarului *Unirea* din decembrie 1947 şi ianuarie-februarie 1948.

astfel că atunci când utilizăm limbajul, un anumit bun social se constituie drept miză care trebuie, în funcţie de caz, dobândită sau distribuită. Aşadar, limbajul este, la un nivel profund, întotdeauna „politic”[1], majoritatea specialiştilor susţinând o afirmaţie a lui Jürgen Habermas, care pretinde că limbajul este un mijloc de dominaţie şi forţă socială ce serveşte la legitimarea relaţiilor de putere organizată[2].

Conform lui Michel Foucault, un enunţ este mai mult decât o simplă rostire sau scriere atunci când creează obiecte. Cei asupra cărora se fac referiri într-un enunţ nu sunt *„obiecte în sine*”, ci *„obiecte situate în afară*”. Aşadar, ele sunt constructe discursive, clasificate şi identificate prin enunţ, de aici rezultând că afirmaţia creează obiectul la care se face referire[3]. Într-o interpretare mai radicală, Ernesto Laclau nu acceptă o realitate socială existentă în afara discursului. Astfel, potrivit ipotezei sale, atunci când discursul despre un obiect se modifică, obiectul nu îşi pierde doar înţelesul, ci devine cu totul altceva, pierzându-şi vechea identitate[4]. Privind cazul dr. Filderman dintr-o astfel de perspectivă, rezultă că identitatea liderului evreu, aşa cum transpare din relatările presei comuniste, este cea care necesită să fie studiată, deoarece ea este rezultatul discursului puterii, deci ţine de reprezentările încadrabile în regimul de adevăr impus după 1945.

Segmentul discursiv pe care mi-am propus să-l analizez este restrâns, limitându-se numai la acele fragmente de discurs care conţin referiri precise la excluderea lui Wilhelm Filderman din viaţa politică a comunităţii evreieşti. Realizând o tăietură sincronică prin acest segment[5], doresc să identific ce şi în ce mod s-a vorbit despre Wilhelm Filderman într-un anumit moment din istorie (între 1944 şi 1947, în cazul de faţă).

Planul (sectorul) discursiv în care ne situăm în această analiză este presa comunistă din ultimii ani de existenţă a pluralismului politic din România (1944-1947). În această perioadă, PCdR/PCR a controlat două importante ziare : *Scânteia* şi *România liberă*. Apariţia *Scânteiei*, la 21 septembrie 1944,

1. Ruth Wodak, *op. cit.*, pp. 4-5.
2. James Paul Gee, *An Introduction to Discourse Analysis : Theory and Method*, ediţia a III-a, New York/Abingdon, Routledge, 2011, p. 7.
3. Jürgen Habermas, *Erkenntnis und Interesse*, Frankfurt, Suhrkamp, 1977, p. 259, *apud* Ruth Wodak, *op. cit.*, p. 2.
4. Michel Foucault, *The Archaeology of Knowledge*, Londra, Tavistock, 1986, pp. 88-92, *apud* Niels Åkerstrøm Andersen, *Discursive Analytical Strategies. Understanding Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann*, Bristol, The Policy Press, 2003, p. 11.
5. Michael Meyer, *Between Theory, Method, and Politics : Positioning of the Approaches to CDA*, în Ruth Wodak, Michael Meyer (eds.), *op. cit.*, p. 20.

a marcat debutul confruntărilor politice purtate prin intermediul cuvântului scris, cele două oficioase remarcându-se, în special, prin susţinerea tuturor mişcărilor de stradă organizate de comunişti[1]. Până la sfârşitul anului 1947, comuniştii au reuşit să creeze o reţea de cotidiene locale, active în oraşele mari ale României, precum Iaşi (*Lupta Moldovei*), Cluj (*Lupta poporului*), Timişoara (*Luptătorul bănăţean*), Galaţi (*Desrobirea*), care au fost instrumente secundare de propagandă alături de ziarul *Frontul Plugarilor* şi revista *Grai nou* a Armatei Roşii[2]. În demersul meu, am ales un ziar central, *România liberă*, care rezerva spaţii mai ample chestiunilor de interes local, şi *Unirea*, un săptămânal care îşi asuma rolul informării populaţiei evreieşti, opiniile prezente în paginile sale reprezentând punctele de vedere ale CDE.

În *România liberă*, pentru perioada studiată, am identificat nouă articole care pot fi încadrate în campania anti-Filderman, dintre care unul, semnat de Alexandru Graur, nu îl menţionează pe liderul evreu explicit, dar face referire la unii oameni politici evrei despre care se presupunea că, poziţionându-se împotriva Partidului Comunist, nu urmăreau interesele comunităţii[3]. Acesta a fost primul punct de vedere editorial asumat după demararea campaniei, la sfârşitul anului 1944, şi presupunem că Wilhelm Filderman era unul dintre cei criticaţi pentru opţiunile anticomuniste.

Demn de atenţie este faptul că, dintre toate articolele care formează campania *României libere*, numai cel al lui Alexandru Graur, el însuşi de origine evreiească, poartă o semnătură, restul situându-se sub umbra anonimatului. Consider că, prin această opţiune, s-a urmărit conturarea reprezentării Partidului Comunist ca neimplicat direct în conflictele intestine ale comunităţii evreieşti. Dacă avem în vedere şi influenţa pe care a avut conceptul de „iudeo-bolşevism”, proliferat în perioada interbelică, dar mai cu seamă în timpul campaniei din Rusia, în cel de-al doilea război mondial, pare posibil ca redacţia *României libere* să fi evitat cu deliberare asumarea unui punct de vedere editorial în chestiunile evreieşti, pentru a nu reînvia discursul delegitimator al „iudeo-bolşevismului”. O dovadă a acestei direcţii este campania din vara anului 1945, când *România liberă* a lansat o anchetă intitulată „Există o problemă evreiască în România ? ”. Pe parcursul acesteia, au încercat să ofere răspunsuri Lucreţiu Pătrăşcanu, Mihail Ralea, Alexandra Sidorovici, Gala Galaction, Gheorghe

1. Siegfried Jäger, *op. cit.*, p. 47.
2. Mihaela Teodor, *Anatomia cenzurii. Comunizarea presei din România (1944-1947)*, cuvânt-înainte de Marian Petcu, prefaţă de Cezar Stanciu, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2012, p. 32.
3. *Ibidem*, p. 44.

Apostol, precum şi alte figuri mai puţin cunoscute[1]. Răspunsurile urmăreau rezolvări similare pentru situaţia evreilor: construirea unei democraţii reale, încredere sporită în CDE şi susţinerea guvernului Groza. Astfel, prin intermediul anchetei, ziarul *România liberă* a propagat, de pe o poziţie distanţată, ideile-forţă ale comuniştilor privind politicile evreieşti din România.

În *Unirea*, am identificat zece articole în care Wilhelm Filderman a fost criticat sau atacat. Din perspectiva asumării opiniilor, proporţia articolelor cu autor identificabil a fost inversă celei descrise anterior, şapte dintre ele fiind semnate, fapt posibil datorită asocierii cu CDE, organizaţie care dorea să-şi contureze o identitate distinctă în peisajul politic evreiesc, neavând temerea că discursul propagat de ea ar putea fi interpretat ca antisemit. Din acest motiv, atacurile prezente în paginile acestui săptămânal erau mai vehemente, iar discursul avea scopul de a-l deposeda pe Wilhelm Filderman de capitalul social dobândit în cadrul minorităţii evreieşti, punându-se la îndoială, printre altele, chiar identitatea iudaică a politicianului.

Frecvenţa textelor situate în segmentul discursiv analizat nu a fost regulată, fapt observabil la ambele publicaţii. Acestea au apărut în presă în preajma unor momente delicate din viaţa politică evreiască: după desfiinţarea Consiliului General Evreiesc, în momentele tensionate din timpul procesului împotriva conducătorilor Centralei Evreieşti, după excluderea lui Wilhelm Filderman din Uniunea Evreilor Români şi după demiterea acestuia de la conducerea Federaţiei. Mai bine de jumătate din textele identificate au apărut înainte de 1946 (şapte în *România liberă* şi cinci în *Unirea*). Disproporţia dintre cele două perioade de timp este motivată de faptul că, în ianuarie 1946, Uniunea Evreilor Români, partidul condus de Filderman până la excluderea sa, a fost absorbită de CDE[2], din acel moment liderul evreu fiind deposedat de posibilitatea unei exprimări adecvate pe plan politic.

Temele abordate în textele vizate nu sunt numeroase, repetiţia fiind unul dintre procedeele discursive utilizate de comunişti pentru succesul impunerii propriilor lor idei. În cele nouăsprezece texte, am identificat şapte teme recurente: acuzaţia de colaborare cu regimul Antonescu, reacţionarism, lipsa unei identităţi evreieşti autentice, urmărirea intereselor proprii, anti-iudaism, susţinerea imperialismului american şi spiritul dictatorial manifestat la cârma organizaţiilor conduse de Wilhelm Filderman. Numărul de menţiuni şi distribuirea lor în funcţie de publicaţie pot fi vizualizate în tabelul de mai jos.

---

1. Alexandru Graur, „Despre atitudinea unora dintre evrei”, în *România liberă*, anul III, nr. 134, 6 ianuarie 1945, p. 3.
2. Vezi ediţiile *României libere* apărute între 6 iulie şi 4 august 1945.

Teme abordate	**Menţiuni totale**	***România liberă***	***Unirea***
Colaboraţionism	6	4	2
Reacţionarism	6	4	2
Lipsa identităţii evreieşti	1	0	1
Dezinteres pentru interesele comunităţii	4	2	2
Anti-iudaism	5	2	3
Imperialism	2	0	2
Spirit dictatorial	1	0	1

În cele ce urmează, voi analiza două texte reprezentative pentru segmentul de discurs avut în vedere. Unul dintre ele a apărut în *Unirea*[1], înainte de excluderea lui Wilhelm Filderman din Uniunea Evreilor Români, în vreme ce al doilea, publicat în *România liberă*, este ilustrativ pentru modul în care a fost argumentată acuzaţia de colaborare a sa cu regimul Antonescu[2].

Alegerea celor două articole a fost motivată de faptul că, în ambele, autorii au avut scopul de a transmite receptorilor o microsinteză a activităţii politice a lui Wilhelm Filderman. Dacă privim ediţiile consecutive ale unui ziar, într-o anumită perioadă de timp, ca formând o mare naraţiune, atunci suntem de acord că acest tip de text configurează contextul pentru cititorii ocazionali, în vreme ce pentru receptorii fideli se prezintă sub forma unor concluzii mult aşteptate.

Editorialul din *Unirea* provoacă din start interesul cercetătorului, deoarece nu ştim cine a fost Jean G. Dava, semnatarul textului. Am identificat o menţiune despre această persoană într-un număr al *Universului literar* din 1924, unde putem citi o notă despre un roman de Jean G. Dava, intitulat *Un om căruia i-a fost foame*, a cărui acţiune se petrece în timpul revoluţiei bolşevice, având în prim-plan un erou cu „principii sănătoase, dinastice şi ierarhice, care urăşte revoluţia şi pe autorii ei”, dar care, din cauza sărăciei, îşi încalcă principiile şi se implică în activităţile revoluţionare[3]. Din cauza vehemenţei din articolul său, am fi fost tentaţi să credem că autorul era unul dintre oportuniştii care au făcut carieră în primii ani postbelici, însă cunoscând faptul că acesta împărtăşea viziuni de stânga încă din perioada interbelică, se poate specula că motivaţiile din spatele textului său erau, într-adevăr, ideologice, poate chiar personale.

În cel de-al doilea caz, autorul a rămas anonim, însă, după cum vom observa, acest fapt nu a modificat retorica utilizată, frazele având caracterul

1. Jean G. Dava, *op. cit.*, pp. 1-2.
2. „«Activitatea» Dr. Filderman”, în *România liberă*, III, nr. 218, 14 aprilie 1945, p. 3.
3. M.E., „Notiţe critice”, în *Universul literar*, XL, nr. 43, 26 octombrie 1924, pp. 6-7.

unor sentinţe definitive, cu toate că acuzatorul public din procesul Centralei Evreilor, citat în cadrul articolului, emisese doar speculaţii în privinţa activităţii lui Wilhelm Filderman din timpul războiului.

La nivelul conţinutului, primul lucru care atrage atenţia este utilizarea unui procedeu de activare : numirea, prezentă chiar şi în titlurile celor două texte. În acest mod, a fost evitată reprezentarea lui Wilhelm Filderman ca victimă, deoarece numirea îndeplineşte un scop opus procedeelor de pasivizare, specifice reprezentărilor victimelor[1]. În articolul din *România liberă*, Filderman a fost reprezentat ca actor activ, cu toate că, în procesul Centralei Evreilor, nu avusese decât un rol marginal, ceea ce reiese dintr-un articol publicat în ziua precedentă[2]. În relatarea din textul analizat aici, contextul este schiţat vag, în două fraze, la finalul cărora se comunică faptul că cercetările Tribunalului Poporului au stabilit definitiv profilurile morale ale unora dintre complicii structurilor de putere antonesciene[3]. Dintre cele nouă numiri ale liderului evreu, patru sunt urmate de sentinţe, ultima constituind concluzia articolului : „...dr. Filderman va trebui să dea socoteală de faptele sale alături de toţi cei care au împins ţara pe drumuri nefaste”[4].

În editorialul din *Unirea*, Wilhelm Filderman este numit de zece ori, iar în jumătate din cazuri, numirile sunt urmate de formulări sentenţioase, două dintre ele punând la îndoială identitatea evreiască a preşedintelui Federaţiei. Un procedeu pe care autorul l-a utilizat pentru a obţine acest efect a fost asocierea. În această situaţie, Filderman a fost plasat în grupul Brătienilor, reprezentaţi ca antisemiţi, elitişti, nepăsători la problemele celor defavorizaţi. Astfel, atunci când Jean G. Dava scria că Filderman era un „evreu brătienist”, el transfera acele caracterizări „brătieniste” liderului evreu, propagând o reprezentare deformată a sa, încadrată în tipologia duşmanului, aşa cum era schiţată în discursul comunist. În situaţia de faţă, intertextualitatea serveşte acestui scop, deoarece menţionarea Brătienilor, într-un ziar comunist, producea activarea unui sistem de simboluri şi reprezentări create de campania de presă

1. Norman Fairclough, *op. cit.*, p. 14.
2. „Confruntarea dr. Filderman-Gruemberg-Wilman”, în *România liberă*, III, nr. 217, 13 aprilie 1945, p. 3
3. Introducerea este următoarea : „Cercetările Tribunalului Poporului au scos la lumină o serie întreagă de fapte, care au provocat o firească repulsie în opinia publică românească, menită să afle abia acum ororile anilor de dictatură antonesciană. Alături de crime, schingiuiri şi sălbăticii, cercetările acuzatorilor publici au dat la iveală însă şi o serie de complicităţi, care trasează definitiv profilul moral al unor siniştri «luptători».”
4. Celelate trei formulări sentenţioase sunt : „unealta cercurilor reacţionare”, „sprijinea regimul Antonescu şi colabora la spolierea celor în numele cărora vroia să vorbească”, „se menţinea pe drumul reacţionarismului şi a trădării cauzelor democrate”.

purtată de *Scânteia* şi *România liberă* împotriva lui Dinu Brătianu, transformat de propaganda comunistă într-un simbol al capitalului şi al vechii ierarhii. Logica argumentelor, în acest text, depinde de intertextualitate, de referiri constante la alte reprezentări corupte de discursul comunist. Astfel, argumentarea motivelor pentru care Wilhelm Filderman nu a reprezentat interesele comunităţii sale, din editorialul lui Jean G. Dava, pare logică numai datorită alăturării cu reprezentarea liberalilor. De exemplu, autorul lansa următoarea întrebare : „Ce a făcut doctorul Filderman, când, sub guvernul liberal, evreii erau bătuţi până la sânge, alungaţi din universităţi, svârliţi din trenuri, batjocoriţi, umiliţi, şi urmăriţi, la fiecare pas, de legi rasiale sau când, de pildă la Focşani, partidul liberal a patronat nunta lui Corneliu Codreanu cu spargeri de geamuri şi capete evreeşti ? S-a despărţit de liberali ? ”. O insinuare de acest fel nu ar fi putut pătrunde în câmpul a ceea ce poate fi spus înainte de apariţia *Scânteii*, pentru că depindea de reprezentarea liberalilor ca responsabili de cultivarea unui climat antisemit extremist.

În privinţa conţinutului ideologic, cele două texte conturau opoziţia dintre Filderman şi comunişti. Termeni ca *reacţionar*, *falsă democraţie*, *oligarh*, *brătienist* erau folosiţi pentru a marca disjuncţia dintre linia ideologică a lui Filderman şi democraţia „reală” reprezentată de comunişti. Cu toate că cei din urmă nu sunt explicit numiţi, autoreprezentarea dorită se formează în subtext, prin perpetua plasare pe o poziţie antagonică cu persoana atacată. Totodată, această poziţionare instituie un raport de dominaţie din partea comuniştilor, consolidat prin lipsa vocii lui Wilhelm Filderman în text, fapt care marchează excluderea simbolică totală a acestuia, nepermiţând dialogizarea[1]. Încheierile celor două texte reprezintă o dovadă în acest sens, autorii neoferind soluţii, ci ameninţări în privinţa viitorului lui Filderman[2].

Concluzia analizei noastre este că marginalizarea lui Wilhelm Filderman s-a produs pe fondul presiunii exercitate de intervenţiile presei comuniste, care a iniţiat un raport de dominaţie printr-un discurs de excludere motivat politic şi ideologic. Din momentul în care cooptarea nu a mai reprezentat o soluţie viabilă, politicianul evreu a fost sistematic înfăţişat ca un conducător ilegitim,

1. Conform teoriei dialogice a limbajului, enunţată de Mihail Bahtin, un cuvânt, discurs, limbaj sau cultură suferă o „dialogizare” atunci când devine relativ(ă), deprivilegiat(ă), conştient(ă) de existenţa unor definiţii concurente pentru aceleaşi obiecte. Limbajul nedialogizat este autoritar sau absolut ; vezi Michael Holquist, *Dialogism : Bakhtin and his Works*, Londra, Routledge, 1981, p. 427, *apud* Norman Fairclough, *op. cit.*, p. 43.
2. Textul din *România liberă* are următoarea concluzie : „Astăzi însă, dr. Filderman va trebui să dea socoteală de faptele sale alături de toţi cei care au împins ţara pe drumuri nefaste”. Editorialul lui Jean G. Dava se încheie într-o notă similară : „Şi, mai devreme sau mai târziu, asemenea acţiuni se sancţionează. Istoria nu s-a desminţit încă în acest domeniu. ”

mai degrabă interesat de propriile-i interese decât cele ale comunităţii. Neavând la dispoziţie dovezi concrete pentru a-şi proba acuzaţiile, comuniştii au manevrat temerile postbelice şi orizontul de aşteptare al populaţiei evreieşti, manipulând imaginea publică a lui Wilhelm Filderman într-un mod care să corespundă arhetipului duşmanului de clasă. Textele din campania de presă potrivnică lui conţin numiri dese, plasări în opoziţie cu comuniştii, asocieri cu alţi „duşmani ai poporului" şi acuzaţii sentenţioase repetate *ad nauseam*. Prin utilizarea constantă a acestor tehnici discursive, presa comunistă a fost capabilă să impună un regim de „adevăr" rigid, reuşind să-l izoleze pe Wilhelm Filderman de vechii săi colaboratori şi să traseze o graniţă simbolică între el şi comunitatea pe care o slujise până la terminarea celui de-al doilea război mondial.

Arina-Codruţa Neagu

Libertatea regăsirii propriei identităţi post-detenţie. Studiu de caz : corespondenţa Harry Brauner – Lena Constante. Scrisori din domiciliul obligatoriu, Câmpia Bărăganului

Résumé. *Cette approche porte sur la présentation et l'analyse de la manière dont le régime communiste concrétise (après 1956) les prémisses d'une apparente tendance d'intégrer socialement les anciens détenus politiques qui ont été assignés, après leur mise en liberté, au domicile obligatoire. Les limites de cette politique (de marginalisation, en fait), ainsi que la «réponse» de l'intellectuel qui se voit obligé de vivre «le supplément de punition», seront construites selon l'expérience de l'ethnomusicologue Harry Brauner, jeté au D.O. pour deux ans dans le village Viişoara, près de Slobozia. Arrêté et impliqué dans le procès de Lucreţiu Pătrăşcanu, il a été auparavant condamné à douze ans de travail forcé. À l'expérience traumatisante et de désintégration causée par l'emprisonnement, suit la fausse liberté du Bărăgan, où la seule personne connue qu'il peut contacter est Lena Constante, artiste plastique et sa future épouse, incarcérée elle aussi pour les mêmes accusations.*

La correspondance de Harry Brauner constitue le support de notre étude, qui prend en considération le livre édité et publié par Irina Nicolau sous le titre Surâsul lui Harry *(Bucarest, Ed. Ars Docendi, 2010). L'approche comporte une double focalisation : sur les multiples hypostases qui peuvent expliquer les politiques d'exclusion imposées par l'État dans ce contexte et sur la manière dont le récent libéré réussit (ou non) de les dépasser. Les efforts de s'adapter à une société déchue, les tentatives de récupérer le passé détruit, la précarité de sa santé mais aussi la vie en Bărăgan sont passés par le filtre de l'intellectuel sensible qui, grâce à ses ressorts subjectifs, essaie pendant deux années de trouver le sens de son existence, son identité. Alors, ses lettres ont un rôle légitimateur, concrétisant les dilemmes, les angoisses, les impuissances du protagoniste.*

Mots-clés : *désintégration sociale, assignation à domicile, correspondance, identité, exercice thérapeutique*

Explozia editorială de după 1990 a adus în circuitul valorilor literare o diversitate de scrieri inspirate din experienţele dramatice trăite în spaţiul concentraţionar românesc, îndeosebi în epoca dintre anii 1944 şi 1964, însă şi din perioada ce a urmat amnistiei generale. Fie scrise în clandestinitate şi ascunse de ochii aparatului de represiune, fie redactate post '90, fie apărute în afara graniţelor ţării şi aparţinând unor autori români în exil, memoriile de detenţie se disting prin calitatea specială a autorilor, aceea de martori şi chiar actori ai întâmplărilor evocate, şi prin universul tematic configurat. Fenomenul a luat proporţiile unui spectacol macabru, iar punerea în cuvinte, în poveste, a experienţei traumatice se articulează din nevoia curăţirii interioare, a eliberării spirituale, a vindecării personale, dar, nu în ultimul rând, a mărturisirii. Prin interiorizarea şi filtrarea personală a senzaţiilor şi trăirilor din timpul recluziunii, varietatea de perspective memorialistice a dat naştere la o varietate de tehnici anamnetice şi stiluri scriitoriceşti.

Pe harta societăţii româneşti a anilor '40-'60, spaţiul concentraţionar reprezintă un teritoriu particular, un spaţiu al unei lumi suprapuse unei realităţi istorice, o lume cu regulile şi cutumele ei proprii. Marcată în permanenţă de dilema dezintegrării, pe de-o parte, şi de efortul (re)integrării sociale, pe de alta, aceeaşi societate românească devine „câmpul de luptă" al propriilor ei convingeri. Dezrădăcinată şi supusă de fiecare dată unui nou proiect societal, ea a căutat mereu tehnici de „rezistenţă" la politicile regimului, însărcinate cu dizolvarea punctelor nodale din vechea ordine socială. Teroarea instituită treptat a devenit crâncenă după 1948. De inspiraţie sovietică, exterminarea subiecţilor anticomunişti s-a extins cu repeziciune, devenind un soi de virtute proletară. Cum, la acea vreme, Canalul Dunăre – Marea Neagră rezolva doar parţial distrugerea în masă a intelectualităţii şi a burgheziei, politicile exclusive ale sistemului au dobândit multiple faţete.

În scopul combaterii rezistenţei tot mai active a „elementelor duşmănoase", care încercau sabotarea în mod organizat a măsurilor guvernului şi partidului, Consiliul de Miniştri a hotărât admiterea ca măsură excepţională, provizorie, internarea administrativă pentru efectuarea muncii obligatorii, având scopul de „a întări dictatura proletariatului şi de a construi cu succes Socialismul, de a uşura supravegherea activităţii elementelor duşmănoase şi străine de clasa muncitoare, de a le atrage atenţia la munca de utilitate socială şi pentru a curăţi

cele mai importante centre vitale ale ţării de elementele duşmănoase"[1]. În acest sens, se organizează o formă explicită de marginalizare : coloniile şi batalioanele de muncă şi domiciliile obligatorii.

Focalizându-se asupra domiciliului obligatoriu, literatura de specialitate înregistrează Bărăganul ca spaţiu predilect pentru a fi populat în cele două valuri masive de deportare şi stabilizare pe care „elementele duşmănoase" le-au cunoscut. Stepa Bărăganului, o zonă subdezvoltată şi foarte puţin populată, se potrivea, dintr-un punct de vedere, unei acţiuni de colonizare a regiunii. Aşadar, într-un timp scurt au fost concentrate forţe masive de muncă sub cerul liber, surghiuniţilor rezervându-li-se drepturile de a suferi şi de a tăcea pentru a supravieţui în marele lagăr socialist. Au fost vizaţi marii fermieri, proprietari de pământ, industriaşi, refugiaţi basarabeni sau macedoneni, rude ale refugiaţilor, persoane care colaboraseră în război cu inamicul, cadre militare, oficialităţi demise, cetăţeni străini, rude ale *contrarevoluţionarilor* şi toţi care s-a dovedit că i-ar fi sprijinit, activişti politici şi pentru drepturile cetăţeneşti, foşti oameni de afaceri cu legături în Occident, lideri ai grupării etnicilor germani etc. În decembrie 1955, acelaşi Consiliu de Miniştri a hotărât ridicarea restricţiilor domiciliare pentru majoritatea persoanelor din categoria prevăzută în ordinul nr. 200/1951 (cei din zona frontierei de vest). În 1956, cei mai mulţi deportaţi se întorceau acasă, cu toate că în cele mai multe cazuri ei nu au fost repuşi în dreptul de proprietate asupra gospodăriilor de care fuseseră deposedaţi cu 5 ani mai înainte.

Treptat, alte categorii sociale considerate periculoase de către comunişti se vor adăuga/vor lua locul deportaţilor din Bărăgan – foştii deţinuţi politici. Pentru aceştia din urmă, DO-ul, domiciliul obligatoriu sau domiciliul forţat, reprezenta o nouă condamnare, care nu trecea printr-un tribunal şi nici nu urma o sentinţă. Necuantificabil în ani, ci în luni, acest domiciliu era dat de ofiţerul politic şi conducerea închisorii din care deţinutul politic pleca, în funcţie de numărul denunţurilor pe care le avea la dosar. Un act normativ ce a asigurat „continuitatea" locuirii în satele de deportaţi a fost HCM nr. 337 din 11 martie 1954, prin care MAI era autorizat să fixeze domiciliu obligatoriu acelor deţinuţi politici asupra cărora, la eliberarea din închisori sau colonii de muncă, plana suspiciunea de a nu fi fost pe deplin „reeducaţi", prezentând astfel un „pericol pentru securitatea statului". „Suplimentul de pedeapsă" se putea întinde pe o durată cuprinsă între 6 luni şi 5 ani. După amnistia generală

1. Instrucţiuni nr. 01000, din 1 septembrie 1952, privind înfiinţarea coloniilor de muncă, a domiciliilor obligatorii şi a batalioanelor de muncă, Capitolul I, disponibil la http :// www.cnsas.ro/documente/colonii%20munca/D%20000055_053%20Watermark.pdf, consultat la 25.09.2014.

din 1964, casele locuite de acest gen de condamnaţi au fost demolate şi pământul arat.

Din mărturiile celor supuşi acestui pseudo-proces de integrare socială, viaţa din Bărăgan a fost extrem de grea, începând de la munca de clădire a caselor, procurarea apei şi a hranei, cultivarea pământului ; restricţiile de mişcare permiteau noilor „locuitori" să se deplaseze doar pe o rază de 15 km, dar chiar şi atunci doar cu aprobarea organelor de Miliţie. Pentru a se asigura că situaţia este ţinută sub control, Securitatea a condus o amplă operaţiune de recrutare de informatori din rândul foştilor deţinuţi politici, trimişi aici în domiciliu obligatoriu. De aceea, pe lângă munca grea şi mijloacelor de trai precare, oamenii trebuiau să se confrunte permanent cu suspiciunea că persoanele apropiate puteau să divulge organelor represive informaţii care le-ar fi adus noi suferinţe.

Limitele acestei politici (de marginalizare, în fapt), precum şi „răspunsul" intelectualului care e obligat să trăiască şi „suplimentul de pedeapsă" vor fi analizate în baza volumului *Surâsul lui Harry* (Bucureşti, Ed. Ars Docendi, 2010). Editat şi publicat de Irina Nicolau, acesta reuneşte zeci de scrisori ale lui Harry Brauner către Lena Constante, atât din perioada domiciliului obligatoriu din Bărăgan (între 1962-1964), cât şi din călătoriile în Italia şi Franţa (august 1966 – decembrie 1967). Fie scrise din necesitatea imperioasă de a se exprima pe sine şi de a-şi regăsi identitatea, imediat după eliberare, fie emise din alt spaţiu, al libertăţii totale, înseninate şi îmbibate de imagini culturale, scrisorile traduc eforturile de adaptare a fostului deţinut la o societate dură, încercarea de recuperare a unui trecut dizolvat, precum şi revitalizarea forţei expresive a limbajului.

Când „toate lucrurile se leagă sălbatic"[1]

Născut în 1908 la Piatra Neamţ, Harry Brauner a urmat, conform vocaţiei sale, studiile muzicale la Conservatorul din Bucureşti, avându-i profesori pe Dumitru Georgescu-Kiriac şi pe Constantin Brăiloiu. A fost rapid descoperit, datorită pasiunii sale („de când lumea"[2]) faţă de folclorul muzical, de Dimitrie Gusti, acesta cooptându-l în 1929 în echipa de cercetare sociologică monografică

1. Interviu cu Harry Brauner şi Lena Constante extras din vol. *Sala luminoasă* de Zoltán Rostás, Bucureşti, Ed. Paideia, 2003.
2. Fragment din filmul despre Harry Brauner „Apa vie leac să-ţi fie" realizat de Catinca Ralea, 1973.

a satului Drăguş. Din 1944 până în 1949, Brauner a fost consilier muzical la Radiodifuziune şi s-a îngrijit de conservarea arhivei de folclor, al cărei director a şi devenit. Totodată, în 1949, a fost numit şef al catedrei de folclor la Conservatorul bucureştean. În tot acest timp, cuplul Harry Brauner-Lena Constante a devenit foarte apropiat familiei ministrului de Justiţie, Lucreţiu Pătrăşcanu. La acea vreme, Lena Constante colabora cu Elena Pătrăşcanu, întemeind împreună primul teatru de păpuşi din Bucureşti, *Ţăndărică*.

Luna ianuarie 1950 marchează arestarea şi implicarea lui Harry în investigaţia ordonată de Gheorghe Gheorghiu-Dej şi supervizată de Iosif Chişinevschi (în acel moment mâna dreapta a lui Dej, membru al Biroului Politic), care va duce la procesul lui Pătrăşcanu. „Reţinerea temporară pentru lămuriri, în interesul partidului şi al guvernului” se transformă rapid într-o cruntă anchetă ce avea să dureze patru ani şi să circumscrie numeroase locuri de detenţie şi recluziunea totală a subiectului. 1953 îl surprinde pe Harry Brauner într-o celulă la Malmaison, supus constant încercărilor de desolidarizare de aşa-numitele acţiuni antipartinice ale lui Pătrăşcanu şi de recunoaştere a atitudinii sale antistaliniste, ca şi grupul din care făcea parte : „Mi se cerea să spun că ştiu despre o întâlnire a lui Pătrăşcanu cu nişte americani care ar fi avut loc în casa Lenei Constante şi nu-mi aduceam absolut deloc aminte de acest lucru, căruia nu-i acordasem nici un fel de importanţă [...]. Îmi amintesc cum în nopţile de interogatoriu îmi spuneau că toţi, începând cu Pătrăşcanu, au recunoscut toate acuzările şi că eu sunt cel mai puţin vinovat”[1]. Asemenea Lenei Constante, Harry a încercat iniţial să se opună acuzaţiilor anchetatorilor : complot antistatal, trădare de patrie, naţionalism burghez, titoism. Însă miza enormă pe care acest proces a avut-o pentru reprezentanţii puterii a instituit în rândul acuzaţilor o stare de panică generalizată, împinsă până la paroxism, iar ancheta sa a demonstrat vehement modul în care aparatul de represiune urmărea zdruncinarea psihologică a victimelor şi transformarea acestora în cobai manipulabili ai regimului. Aşadar, după ce Belu Zilber a cedat şi a devenit complice în fabricarea scenariului prezentat drept act de acuzare la procesul din aprilie 1954, cedează şi Brauner. Cele două tentative de suicid ale acestuia din anii de anchetă au eşuat, el ajungând să fie judecat în 1954, când primeşte condamnarea la cincisprezece ani închisoare, din care a executat doisprezece.

Primii patru ani din condamnarea propriu-zisă i-a petrecut în zarca Aiudului, unde a rămas în acelaşi regim de izolare, în ciuda stării totale de degradare fizică şi a puternicelor sale tulburări psihice. În vara anului 1957 a fost anunţat că nu mai e considerat „periculos” şi, în consecinţă, a fost scos din izolare,

1. Irina Nicolau, Carmen Huluţă, *Surâsul lui Harry*, Bucureşti, Ed. Ars Docendi, 2010, p. 24.

după şapte ani şi jumătate de singurătate. Toţi cei implicaţi în procesul Pătrăşcanu au fost transportaţi la Piteşti şi închişi în aceeaşi celulă. În acelaşi an, 1957, Deborah Brauner, mama lui Harry, în vârstă de optzeci şi patru de ani, se adresează printr-un memoriu Preşedintelui Marii Adunări Naţionale, cerând graţierea fiului. Argumente au fost starea lui de sănătate, a ei şi faptul că el ar fi fost mult mai util statului în libertate, pentru cercetarea folclorică şi „dezvoltarea culturii” în RPR. Răspunsul s-a dovedit nefavorabil.

Eliberat din închisoare în 1962, Brauner a capătat statut de domiciliu obligatoriu în satul Viişoara, lângă Slobozia. În acest timp i-au fost interzise legăturile telefonice cu familia, singura persoană contactabilă fiind pentru el Lena Constante. Doar peste alţi doi ani, în octombrie 1964, după mai bine de paisprezece ani de „statice peregrinări” (cum le va numi folcloristul ulterior), Harry Brauner a regăsit Bucureştiul.

„Dacă nu sunt în stare să fac altceva, hai să secătui aceste epistole «creaţii»”[1]

Scrisorile lui Harry Brauner sunt dovada unei iubiri statornice, salvatoare, pe care trecerea timpului şi experienţa traumatică comună a închisorilor comuniste nu au atenuat-o, dimpotrivă, i-au dat rezistenţă şi i-au creat contururi mult mai pregnante. Din păcate, corespondenţa la care avem acces este doar într-un singur sens – dinspre Harry Brauner către Lena Constante, răspunsurile putând să le reconstituim doar pe alocuri, prin refacerea logică a rândurilor care vor fi existat şi care îl provoacă pe Brauner să-şi construiască mesajul ca răspuns la dilemele sau la reacţiile ei, ca o continuare a dialogului lor : „Draga mea, de doisprezece ceasuri duc o luptă foarte grea cu cei doi eu din mine însumi. Sufletul mă împinge cu o încăpăţânare mai mult decât răutăcioasă să aştern pe hârtie, mărturisindu-ţi prea grelele frământări care mă turbură într-o măsură zguduitoare, mult prea nesănătos şi răscolitor al celei din umbră fibră a fiinţei mele, aducându-mă într-o stare vecină cu nebunia ; raţiunea îndeamnă să fiu cel puţin faţă de tine cuminte, şi dacă pe mine însumi nu mai sunt capabil să

1. *Ibidem*, p. 66. Pentru publicarea epistolarului pus la dispoziţie de Lena Constante, autoarele au operat o selecţie în documentele descoperite. Totuşi, din raţiuni diverse, unele dintre scrisorile lui Harry Brauner fie sunt datate parţial, fie nu au înregistrată o dată anume ; se impune menţiunea că multe reprezintă fragmente din misive „fără început şi sfârşit”, mult mai ample.

mă stăpânesc, să te las cel puţin pe tine în pace, trăind în plinătatea echilibrului robust pe care susţii că l-ai dobândit"[1].

Astfel, întâlnirea cititorului efectiv cu scrisoarea Lenei Constante se face prin citat trunchiat, printr-o parafrază, de altminteri, insuficientă ; în chip limitat, ea rămâne, totuşi, singura modalitate de a o citi şi pe Lena în corespondenţă cu Harry Brauner. Stilul în care Harry Brauner îşi redactează scrisorile alternează : de la amprenta patetică, înflăcărată, care îl urmăreşte în toate tipurile de discurs pe care le scrie, la cea ironică sau autoironică. Autenticitatea ce transpare din alternare se construieşte într-un registru dublu, dat fie de momentele de angoasă şi de abisurile psihice ale autorului, fie de clipele de fericire minimală pe care şi le provoacă acesta. Tonul grav, solemn, deconcertant şi profund interiorizat este înregistrat, constant, în relaţie cu registrul hilarului, amuzamentului sau (auto)ironiei. Această aparenţă contrapunctică a stării de spirit, ulterior resimţită în expresia ei la nivelul limbajului, trădează instabilitatea emoţională ce caracteriza protagonistul, imediat după eliberare. Clima Bărăganului, imposibilă, cu atmosfera îngrozitor de încărcată, irespirabilă uneori, vânturile seci, arzătoare şi nici o picătură de ploaie creează un soi de complex de stări proaste. Astfel încât, cel care fusese rupt de orice formă a vieţii libere, de cele mai umile aspecte ale ei, jubilează copilăreşte când primeşte, de la aceeaşi Lena, lucruri banale, anodine : o cutie cu acuarele („cu tot felul de creioane şi minunăţii"), agrafe, scoci, chibrituri, ace cu gămălie, bolduri cu capete colorate, ciorapi („Dacă mă joc cu ei nu mai termin nicicând"), tacâmuri, feţe de masă, tabacheră („draga de ea"), găleată de material plastic, cuie, lighean („dragul de el, ligheanul"), cremă de ghete, pijamale, papuci, ibric, ceainic, perie de dinţi (pentru el, care nu mai avea dantură !), piure de castane, biscuiţi („în ambalaje nemaivăzute"), obiecte, cum spuneam, de strictă necesitate, cărora cel despărţit îndelungă vreme de ele le închină o laudă a lucrurilor : „E mult, mult, mult prea mult, căci eu nici nu ştiam că există". Acest registru al ludicului poate fi rapid asociat unei alte stări, în care predilecţia este pentru termeni din câmpul semantic al nedefinirii, spleenului, marginalului : „Trec zilele, trece cu fiecare clipă viaţa, fără rost, fără perspective, în singurătate apăsătoare uneori, prea apăsătoare. Mă uit la oameni, cât sunt de curioşi (interesanţi) [...]. Astă seară pe cât văd m-a părăsit şi pisica, şi căţelul care nu vrea să vină deşi îl strig. Stau şi eu de vorbă cu tine scriindu-ţi ca şi omul care vorbeşte pereţilor. Doamne, că mult am mai vorbit cu pereţii... E 11, te las până mâine, cu bine, draga mea. Harry"[2].

1. *Ibidem*, p. 41, scrisoare datată 26.II.1962.
2. *Ibidem*, p. 50. Scrisoarea figurează ca fiind scrisă sâmbătă, datată, probabil, 17.III.1962.

În ciuda oricăror aparenţe, Brauner rămâne un pasional, un idealist şi un spirit pozitiv, trăsături ireductibile în cazul profesiei sale – atât de etnomuzicolog, cât mai ales de culegător de folclor. Scrisorile vor arăta că sinceritatea lui nu este una trucată : „Tu ştii tot atât de bine că în starea mea sufletească, aceeaşi ca şi a ta, perioada minciunilor convenţionale a trecut şi nu-şi mai are locul. Ce spun este bine spus, serios gândit, esenţial, şi deci exprimă sentimentele mele categorice, fără ascunzişuri, mofturi şi farfastâcuri. E prea scurt timpul, ne sunt prea numărate clipele ce le mai avem de trăit ca să ne pierdem vremea cu nimicuri [...]. Ştiu ce sunt azi, întocmai ca şi tine, ne cunoaştem trecutul şi prezentul, iar viitorul urmează să-şi spuie cuvântul când se va actualiza”[1].

Pentru el, iubita şi viitoarea soţie este matricea generatoare de viaţă, de energie : „Am trăit numai în speranţa că te voi revedea, am rezistat numai pentru că vroiam să te mai văd cel puţin o dată, am petrecut cu tine zilele, nopţile, săptămânile, lunile, anii lungi şi mult prea grei ; clipă de clipă te-am avut icoană sfântă în suflet. Mi-ai dat forţa sufletească, puterea supraomenească”[2]. Aceste adresări directe, apelative, vorbesc, toate, despre stilul incandescent al romanticului folclorist. Mai mult chiar, ele exprimă sentimentul unei posesiuni inalienabile, dincolo de orice frontiere exterioare, experienţe dezintegratoare, prin recurenţa adjectivului pronominal de persoana întâi singular : „Timpul glumelor a trecut de mult şi numai după ce vom sta, în fine, de vorbă, îţi vei da seama ce însemni pentru mine [...]. Vino, scumpa mea, alină-mi durerile, să fim împreună, să ne regăsim, şi va fi peste măsură de bine. Merităm cu prisosinţă această clipă de fericire şi dacă dăm cu piciorul la acest prilej unic înseamnă că am suferit de prisos”[3].

Permanenţa semnăturii din final, ca dovadă de nesfidare a clişeelor epistolare în general, reprezintă, în fond, o revitalizare identitară, tacit repetată, care simte nevoia să se reconfirme pe sine ; prezenţa semnăturii, sub diversele ei forme („al tău/vostru”, „Harry”, „H.B.”), ţine de o persistenţă, o emfază, poate, elocutorie, marcă a identităţii, prin rescrierea numelui la sfârşitul textului, dar şi prin „amprentele” personale ale epistolierului, decelabile pe tot parcursul aceluiaşi text. Ţinând întotdeauna să-şi menţioneze statutul pe care îl deţine în faţa destinatarului, el doreşte şi marchează negreşit şi importanţa receptorului său, Lena, prin insistenţa cu care îi rosteşte numele. Limitele ce-i marchează discursul epistolar sunt, deseori, punctele de suspensie, exclamaţiile, invocaţiile retorice şi interjecţiile. Prin retorica discursului, textul său, odată

1. *Ibidem*, p. 36.
2. *Ibidem*, p. 37.
3. *Ibidem*.

scris, dovedeşte valenţele unui text rostit, pronunţat cu voce tare. Pecetea retorică şi stilistică a discursului acesta patetic trădează o naivitate a epistolierului mereu îndrăgostit. Dar, prin întrebările retorice bruşte, el reuşeşte să schimbe ritmul rutinier al scrisorii ca „raport zilnic" : „Din ce în ce devii mai animal, mai puţin interesat de cele „superioare", dorindu-ţi un singur lucru : să stai în pat, să dormi, să te odihneşti. Of ! Lenuţo, sunt atât de obosit, am impresia uneori că sunt îmbătrânit de oboseală"[1].

Deşi corespondenţa ia naştere ca urmare a unei depărtări geografice, spaţiale, prin intermediul ei Harry Brauner încearcă şi reuşeşte să reasambleze unitatea familiei şi relaţia sa cu Lena Constante, în nenumărate episoade. Din cauza restricţiilor politico-sociale pe care deţinuţii sunt obligaţi să le respecte, aceeaşi corespondenţă se transformă pentru el, inevitabil, într-un substitut al vieţii de familie şi/sau de cuplu. Aşadar, trăirea „reală" este înlocuită de actul scrierii, ca expresie indelebilă a gândurilor şi simţirilor, astfel că scrisorile sunt, simultan, o dovadă a coeziunii sentimentale dintre el şi Lena, dar şi expresia unei covârşitoare singurătăţi. O mărturiseşte chiar el, în repetate rânduri, într-un fel de lamento pe care îl intonează de-a lungul unei zile sau perioade, în absenţa familiei : „Ani de zile nu mai îndrăzneam să mă gândesc la voi. Când mă năpădea dorul, făceam tot ce puteam pentru a mă îndepărta, căci dorul mistuitor în situaţia în care mă aflam era nespus de greu de suportat. Şi iată că a venit şi vremea fericită când îmi pot permite luxul să-mi petrec timpul cu voi, iar ziua, noaptea sunt prea scurte..."[2].

Discursul epistolar se instituie ca evadare din strânsele chingi ale unui *eu* scindat. După cum remarcă Paul Ricœur, orice construcţie din cuvinte implică „accederea la limbaj a unei lumi prin intermediul discursului"[3]. Forţa de recuperare şi regeneratoare a cuvântului reprezintă totodată forţa sa eliberatoare, în condiţiile în care discursul însuşi, dincolo de a configura o altă lume, devine, în concepţia aceluiaşi teoretician, agentul ordonator, de reglare şi semnificare al unei societăţi decăzute care ajunge astfel să fie structurată, cronologizată, investită cu sens şi în consecinţă subiectivizată[4].

Intelectualul suferind, ostracizat, găseşte în cuvânt şi în nota muzicală un spaţiu de refugiu, dar şi de filtrare a experienţelor trecute, cât şi cotidiene. Starea de fapt căreia îi este obligat să se supună şi a cărei desfăşurare haotică nu e congruentă cu resorturile existenţei umane consemnează o tensiune la nivel psihic, identitar. Or, cuvintele („epistolele") îşi asumă tocmai această

1. *Ibidem*, p. 62. Datată miercuri, 18 iulie (1962).
2. *Ibidem*, p. 35.
3. Paul Ricœur, *Eseuri de hermeneutică*, Bucureşti, Ed. Humanitas, 1995, p. 96.
4. *Idem*, *Temps et récit*, I, Paris, Seuil, 1983, pp. 85-137.

funcţie de a sustrage victima universului haotic şi dezintegrant al „libertăţii" post-detenţie şi de a o instaura într-un nou univers, produs al realizării artistice. Melodiile cuprinse în volumul intitulat *Melodii compuse în temniţele Aiudului* au fost compuse în gând de Harry Brauner în timpul detenţiei de la Aiud şi au fost puse pe note în timpul aceluiaşi domiciliu obligatoriu. Singur în celulă (şi singur în D.O.), supus chinului de a nu schimba o vorbă cu nimeni, el îşi continuă activitatea artistică, compunând în gând melodii şi dictându-le în codul Morse prin bătăi în zid. Versurile melodiilor (cantate sau oratorii) aparţin unor cunoscuţi poeţi români, precum Mihai Eminescu, Şt.O. Iosif, Al. Macedonski, Tudor Arghezi, Elena Farago şi Nichifor Crainic. Şi acest detaliu îl transformă pe Harry Brauner într-un ins care încearcă a înţelege şi a consemna tragedia umană, ştiindu-se parte integrantă dintr-un sistem, dar care ajunge, prin potriveala unor hazarduri absurde, să fie strivit de sistemul în care era integrat, în care credea cu toate resursele-i mentale ori spirituale : „Eu mâzgălesc nopţile hârtia de muzică cu cântece care au ţâşnit din mine, cari, în ciuda împrejurărilor vitrege, mi-au prilejuit o trăire atât de puternică, de intensă încât m-au renăscut. Am compus lieduri abordând absolut toate genurile literare. Am încercat să mă avânt şi în poezia filosofică, compunând muzică pentru *Glossa* lui Eminescu, prin asta căutând să merg pe drumuri nestrăbătute"[1].

Noile abordări în materie muzicală, notele inovatoare trădează curajul, determinarea şi concreteţea unui spirit deschis, mereu capabil să-şi depăşească limitele. Aceste trăsături, de altfel, reies şi din mărturiile foştilor săi colegi sau studenţi de la Institutul Naţional de Folclor, dovedindu-se a-i fi călăuzit întreaga activitate profesională[2]. Mai mult, compozitorul Brauner recunoaşte,

---

1. Irina Nicolau, Carmen Huluţă, *op. cit.*, p. 38.
2. Într-un interviu acordat lui Alexandru Mica, publicat în revista *Cultura*, nr. 445 din 07.11.2013, Mariana Kahane, fostă studentă a profesorului Harry Brauner, răspunde la întrebarea „Ce reprezinta Harry Brauner pentru mine". Redăm un fragment din mărturia acesteia, după cum urmează : „Harry a fost iubit şi preţuit de către toţi colaboratorii. La el competenţa se unea cu un har, cu o mare pricepere în a deştepta talentul şi entuziasmul oamenilor. Iubitor faţă de cei din jurul său, bun la suflet, întotdeauna apropiat de ei, înţelegându-le şi problemele de viaţă personală, pe unii chiar ajutându-i financiar atunci când i-au solicitat sprijinul. A stimulat şi a respectat munca şi contribuţia acestora, fără să fie lipsit, însă, de spirit critic. Datorită lui, de exemplu, folcloriştii au fost încadraţi cu grade universitare, de asistent, lector sau conferenţiar. Lecţiile lui, ca şi cursurile de la Conservator, erau întotdeauna o încântare. Profesorul Brauner obişnuia să comunice un conţinut de idei substanţial, filtrat de fiecare dată prin participarea lui emoţională. Deseori ne demonstra pe viu datele teoretice, aducându-ne informatori la clasă. De la el am învăţat să am respect pentru folclorul autentic, pentru purtătorii acestor valori, pentru calitatea profesorului de discernere şi cunoaştere a valorilor."

paradoxal poate pentru un cititor care n-a cunoscut experienţa carcerală, că valoarea încercărilor sale de compoziţie recente se datorează tocmai faptului de a fi trăit acei ani în temniţele comuniste. Căutând o analiză obiectivă a operei sale, el mărturiseşte : „Îmi dau seama că pentru a ajunge aici a fost imperios necesară ruperea oricărei legături cu muzica altora, căci, dacă am reuşit să fac din vrăbiuţe ceea ce nimeni nu reuşise, rupţi de exterior, acelaşi proces s-a petrecut şi cu melodiile mele ; eu am fost nevoit, din pricina condiţiilor speciale, să pun în aşa măsură accentul pe melodie încât ea trebuia să apară ca un tot, înlocuind prin ea însăşi toate celelalte mijloace de expresie care stau la îndemâna compozitorilor într-o stare normală. De asta, dragă Lena, armonizarea acestor cântece este de minimă importanţă”[1].

Trăitor al unei existenţe strivite ani de zile în canonul singurătăţii, redus ca orice deţinut la statutul de neom, prin toate privaţiunile ce-l despart total de viaţă, umilit şi batjocorit, terorizat şi cu o demnitate dinamitată, Brauner îşi găseşte răzbunare şi alinare (asemenea Lenei Constante, care în penitenciar traducea mental versuri din franceză sau scria poveşti pentru copii) în această evadare artistică, care-i dădea satisfacţia ideii de a nu suferi zadarnic. În această frenezie creatoare, libertatea interioară ca refugiu, lărgită de libertatea muzicală, în cazul lui Harry, produce o dinamică a imaterialului ilimitat, capabil să regenereze şi să reorganizeze identităţile bruiate.

Corespondenţa lui Harry Brauner se încadrează în genul proxim al autobiografismului, înregistrând *avant la lettre* „criza identităţii şi criza reprezentării”, fără vreun artificiu de construcţie a realităţii, avansând doar confesiunea unui singuratic, izolat „oropsit al sorţii” : „Să-ţi mărturisesc că eu însumi am vorbit altora, timp îndelungat, despre această permanenţă, despre acea veşnică rămânere în noi a unor trăiri anterioare, despre vorbele grăite demult, cu mii de ani înainte, care continuă să trăiască aşa precum glasurile înregistrate de mine...”. În virtutea acestui fapt, textul epistolar dobândeşte nuanţe, odată ce în el se inserează obsesia singurătăţii, a bolii asociate vieţii din închisoare, dar şi a mizeriei existenţiale cotidiene. Astfel, în repetate rânduri, discursul echilibrat, dinamic şi optimist cedează în faţa unui discurs lugubru, care macină şi distorsionează textul iniţial pe care este grefat : „Am supus unui efort exagerat organismul [...] mi-era atât de rău ; socotesc că a fost expunerea la bărăgănescul nemilos soare mult prea mult. Mi-e necaz că nu continui să lucrez, dar nu e bine. Mi-e necaz căci am sentimentul unei înfrângeri”[2]. În acest exemplu (şi în multe alte locuri similare), Harry Brauner se refugiază într-un alt Eu, am putea afirma, prezentând o problematică a Persoanei. Această

1. Irina Nicolau, Carmen Huluţă, *op. cit.*, p. 45. Datată pe lateral dreapta *marţi, 27.*
2. *Ibidem*, p. 62. Apare ca fiind scrisă miercuri, 18 iulie.

scindare a Eu-rilor e manifestarea clasică a parcurgerii unor stadii din punct de vedere psihanalitic, prin care se produce „descompunerea” unei persoane în situaţii de stres. Noua abordare crepusculară conotează *à rebours* discursul despre sine şi despre lume, care se transformă într-o plângere a fiinţei obosite de viaţă, de depărtare, de lupta cu distanţele şi cu timpul. Textul epistolar devine când un ţipăt traumatizant, când o rostire alienată.

În acest context, necesitatea scrierii unui raport, ca dare de seamă asupra infimelor evenimente cotidiene, e dovada persistenţei unui dialog, în ciuda timpilor morţi, a imputărilor sau regretelor : „Plângeam nestăpânit [...]. Nu a avut nimeni un moment mai emoţionant decât ceea ce se petrecea pe măsură ce apărea încă şi încă şi încă… Nu mi-ar fi trecut prin cap pentru nimic în lume să îndrăznesc a-mi dori a zecea parte din ce vedeam”[1]. Ea reprezintă o materializare a desfătării sufleteşti a celor doi foşti deţinuţi, marcaţi de intrigile vremii, de condiţiile precare şi de privaţiunile pe care societatea comunistă le impune, dar şi de conştiinţa personală a perisabilităţii lucrurilor.

Scrisorile pot fi citite, astfel, ca un pseudo-jurnal, poate mai puţin la nivel formal cât îndeosebi la cel al mesajului transmis. Confesiunea este una în totalitate asumată, naraţiunea se citeşte printr-un filtru al subiectivităţii clar, evident, iar punerea în cuvânt se realizează de obicei la scurt timp după întâmplarea reală a ceea ce relatează : „În genere, e bine ca omul să nu-şi exteriorizeze simţămintele intime, dar gândesc că în această împrejurare specială e bine ca ele să fie înfăţişate, fără vorbe răsunătoare şi lipsite de conţinut”[2]. Bunăoară, nu e sesizabilă preocuparea pentru cuvânt, alegerea sau cântărirea lui, aşezarea încărcăturii semantice în forma potrivită, existând predilecţia pentru simplitate, claritate, precum şi o preocupare didactică ori civică a mărturisirii. Viziunea retrospectivă specifică memoriilor îşi găseşte materializare în relatarea unor momente cu o încărcătură afectivă majoră, care trimit adesea la anii întemniţării şi la traumele suferite : „Nu-i nimic. Trece şi asta cum au trecut atâtea [...]. Nu e vina mea, căci într-o stare de supraexcitare [se referă la momentul scrierii primei scrisori către Lena – n.m., A.N.] nu pot exprima ceea ce vreau să spun, după cum nu mai ştiu să mă orientez, după cum am pierdut noţiunea timpului complet, şi alte tare care sper că se vor vindeca cu vremea”[3].

Iată cum necesitatea mărturisirii de sine ca exerciţiu terapeutic semnalează numaidecât limitele articulării limbajului. Protagonistul remarcă punctual zonele indicibilului din acest lung traseu de readaptare şi reconfigurare identitară,

1. *Ibidem*, p. 39.
2. *Ibidem*, p. 37.
3. *Ibidem*.

care nu poate fi restituit, din diferite raţiuni, în întregime. Cuvintele se dovedesc neputincioase în a reda gravitatea evenimenţialului trecut sau imediat. Aceste situaţii de reconstituire a unor momente (atât de viaţă carcerală, cât şi din domiciliul obligatoriu) ar putea leza spiritul aflat într-o perfectă cunoştinţă de cauză a stării sale. Limitele dicibilului (şi claustrarea chiar în limbaj) tind însă a fi depăşite optimist de către autor, printr-un permanent exerciţiu de hermeneutică şi exprimare a sinelui.

Citite într-o cheie diaristică, scrisorile consemnează viaţa din domiciliul obligatoriu pas cu pas, în derularea ei cronologică, nelăsând, totuşi, impresia unei rutine uşor identificabile de la o pagină la alta : epistolierul descrie modul în care şi-a petrecut ziua sau în care încearcă să depăşească condiţia de marginalizat al societăţii („În camera mea, unde gazda săracă şi binevoitoare şi-a făcut pomană lăsându-mi un pumn de ceapă, puţin mălai, slănină şi un borcănaş cu compot. Nu mai înţeleg nimic, am ajuns ca un copil şi mă bucur de fiecare lucru, neştiind pe care să-l apreciez mai mult”), algoritmii în care munceşte şi programul pe care şi-l impune pentru a-şi regăsi echilibrul financiar şi spiritual de care are nevoie, anunţurile legislative în legătură cu statutul foştilor deţinuţi politici („Am întrebat şi mi s-a spus că poţi veni fără nici un fel de complicaţie”), detalii de ordin casnic, social sau meteorologic („Cu cei doi stânjeni de lemne, achiziţionaţi în plină iarnă, m-am pus la adăpost pentru mai mult timp de frig şi asta este mai mult decât foarte important. Şi cum îţi spun, încărcat cu pachetele care mi se păreau maximum de lux”). Însă fiecărui eveniment îi este asimilată o reacţie personală, de ordin spiritual, sufletesc : „Eu am fost bolnav tare de nervi (psihoză cu turburări mintale zicea diagnosticul) şi îndopat cu toate medicamentele pentru nebuni. [...] nu mi-e uşoară inima, mi-e foarte grea, insuportabil de grea şi până nu te voi vedea voi fi mereu aşa”[1].

În succesiunea lor, scrisorile, asemenea unor pagini de jurnal intim, înregistrează viaţa aşa cum se desfăşoară ea, astfel că lectura însăşi poate reconstitui caracterul evenimenţial al celor relatate : „Locul unde vine poştaşul, la cooperativă, unde întârziam pentru a face puţine cumpărături. Să iau un kg de orez, o cutie cu macaroane, zahăr şi hârtie ca să o pun pe etajeră, căci cu jurnale pline cu grăsime e oribil”[2]. În această panoplie la nivel de conţinut al mesajelor, rămâne de precizat că aproape fiecare scrisoare presupune, de asemenea, un real ceremonial al declaraţiei de dragoste, constant convingătoare, susţinută, în pofida condiţiilor vitrege în care este obligat să subziste. Deseori, „epistolele” lui Harry Brauner sunt îmbibate de interpretarea scrisorilor primite

1. *Ibidem*, p. 40.
2. *Ibidem*, p. 38.

de la Lena sau consemnează primele reacţii după cuvintele acesteia. Cele două forme ale scriiturii ajung să se substituie unei false conversaţii, deseori imaginate de către semnatar, pagina albă devenind un spaţiu de filtrare, de analiză şi introspecţie atât a propriului său Eu, cât şi a celui cu care dialoghează. Aşadar, pentru Brauner textul funcţionează ca un discurs dublu : despre sine şi despre alţii (de cele mai multe ori despre Lena), astfel încât prin permanenta raportare la (un) Alter el ajunge să se identifice cu acesta din urmă, până la o suprapunere perfectă : „…[familia] minunata organizaţie, puternică şi răsunătoare peste care unii oameni trec cu uşurinţă ca peste un bun care li se cuvine [...]. Mi-aţi dat acum o nouă viaţă, putere de a birui, de a mă realiza, de a înfrânge orice greutăţi, de orice natură şi de oriunde ar veni [...]. Pentru că vă am aproape”[1]. Se poate vorbi deci şi despre o componentă estetică a corespondenţei, fără însă a trăda un efort conştient al semnatarului de a crea o realitate de ordin secund. Literaritatea acestor texte se poate sesiza la nivelul narativităţii, al retoricii discursului, al problematicii eului. Sunt sesizabile, totodată, efectele artistice (cel mai probabil neintenţionate) pe care textul le oferă la nivel stilistic. Deşi cu intenţie informativă şi fără pretenţie de literatură, adesea declarate, aceste scrieri despre trecut depăşesc limita documentului istoric, social, literar, prin faptul că în actul de rememorare a trecuturilor traumatice implicarea, oricât de nedorită, devine resort incontrolabil al psihicului. Scrisul la persoana întâi rămâne marcă de analiză interioară (printr-un proces obositor), chiar şi atunci când forma sub care este el articulat se schimbă. Efectul de autenticitate este dat de redactarea scrisorilor într-un registru conotativ, plin de spirit. Accentul cade pe concreteţea informaţiilor, însă, în chip categoric, se remarcă puterea de sugestie a cuvântului. Deseori, când este privilegiată aceasta din urmă, se cade în autoironie sau glumă, pe de-o parte, în punerea în abis a evenimentelor traumatice trecute, pe de alta : „Merit toate astea eu ? Probabil, de vreme ce le am în vastele mele apartamente. Ah ! Măi, a dracului poveste cum se schimbă viaţa unui om …”[2].

Ironia acţionează doar în sens unic : către expeditorul însuşi. Efectul de lectură este comic, iar situaţia dramatică, de cele mai multe ori descrisă prin intermediul figurii de autoironie, transmite forma prin care protagonistul înţelege să-şi trăiască şi depăşească angoasele şi dilemele : „Măi, măi ! Aici s-a transformat casa în cel mai elegant magazin de lux, pijamale, papuci de casă… Ibric, ceainic, nescafé [...] Ha ! Ha ! Perie de dinţi la omul fără dinţi ! Şi ce mai perie, ca să-ţi aduci aminte că ai avut odată şi aşa ceva ! [...] Vezi, aşa îţi

1. *Ibidem*, p. 35.
2. *Ibidem*, p. 40.

trebuie când râzi de alţii… E mult, mult, mult prea mult, căci eu nici nu-mi puteam dori tot ce văd, deoarece nici nu ştiam că există”[1].

Ataşamentul lui Harry Brauner faţă de Lena Constante comportă multiple ipostaze : copilăresc, matur, ca tovarăşi ai aceloraşi suferinţe şi, nu în ultimul rând, senzual. Utilizarea unor cuvinte sau grupuri de cuvinte din sfera senzualităţii (precum formulele de alint „iubita mea”, „scumpa mea”, „draga şi iubita mea Lena”, „te sărut şi te doresc”, „te sărut şi mi-e dor”, „cu toată dragostea” – ca marcă a intimităţii, diminutivele „draga mea Lenuţă”, „floricica” sărutată şi mângâiată, expresie a bucuriei începutului şi regăsirii, e înregistrată ca „cea mai puternică mărturie a sentimentului meu către tine”) nu se lasă corectată de vreun alt registru sobru, oficial, care să dea impresia unei depersonalizări discursive. Nimic de complezenţă, nimic convenţional : „Să ştii că m-am lăsat purtat de sentimente, aştern automat şi sincer, fără control, pe hârtie, nu recitesc ce ţi-am scris. Sper că dacă stilul scrisorii nu te va satisface, gândurile către tine exprimate prin note îţi vor spune mai cuprinzător ceea ce simt pentru scumpa mea Lena”[2].

Deşi stilul epistolar al lui Harry Brauner este caracterizat printr-o exaltare a confesiunilor, totuşi acesta se remarcă prin echilibrul cu care folcloristul reuşeşte să înregistreze, dar mai ales să transcrie autentic impresia : „Cu cât trece vremea, singurătatea se prelungeşte, adică pentru cel sortit să aibă traiul meu, din ce în ce îi e mai greu, căci după prima perioadă de luare de contact cu noua situaţie, monotonia devine încă mai apăsătoare, strâns legată de constatarea neputinţei personale. [...] sunt obosit, obosit de viaţă, obosit de singurătate, obosit de mine ! ! ! Şi tu, tu eşti mult prea departe…”[3].

Atitudinea lui faţă de cea căreia i se adresează, ca într-un jurnal, creează senzaţia de constant, însă, paradoxal, şi de noutate. Sentimentul şi devotamentul său nu transmit plafonarea, ci căutarea permanentă prin exerciţiul repetitiv al punerii în cuvinte a *Celuilalt*, în fapt, a supravieţuirii. Avem de-a face, de altminteri, cu un exemplu de bună practică a încercării de recuperare a unui trecut dizolvat, a adaptării la o societate căreia autorul nu-i mai aparţine şi pe care nu o cunoaşte.

Nefericirea înseamnă pentru Harry Brauner singurătatea, depărtarea de Lena Constante („Am un sentiment de tristeţe profundă : de ce nu-i Lena cu mine acum, să punem amânoi mâna pe minunăţiile astea, căci singur nu mă pot bucura de ele [...]. Eu m-am hotărât : din toate o aleg pe Lena”[4]), de

1. *Ibidem*.
2. *Ibidem*, p. 38.
3. *Ibidem*, p. 61. Scrisoare datată 11.VII.1962.
4. *Ibidem*.

familie (marcată textual prin adresările directe „iubiţii mei”, „sfântă mamă”, „minunată prietenă şi soră”, „nepreţuite verişoare”, de o remarcabilă încărcătură afectivă), sau lipsurile financiare şi impasul de a reintra în posesia celor necesare pentru a-şi practica meseria. Pe de altă parte, fericirea descrie un plan al minimalului, al comuniunii cu aspectele infime ale cotidianului, de care se poate bucura, după lunga pribegie („Mă voi bucura de azi înainte de tot, de primii muguri, de primele frunze, de păsărele şi de toate minunăţiile lumii acesteia, de minunăţiile peste care, dintr-o prostia a noastră, trecem cu atâta uşurinţă”), al posibilităţii apropierii de fiinţa iubită şi de familie prin intermediul „epistolelor”. În această ecuaţie cât şi în căutarea de sine, corespondenţa are un rol legitimator, obiectivând indirect dilemele, angoasele, neputinţele protagonistului. Astfel, Brauner mărturiseşte : „Mi-e bine, nespus de bine, nicicând nu am fost mai fericit, şi dacă preţul acestei fericiri atât de mari a trebuit să fie plătit cu nespuse chinuri, merită din plin („se plăteşte”, cum zic ardelenii), căci nu există în lume fericire mai mare, satisfacţie mai deplină decât aceea de a-ţi fi regăsit în fine pe ai tăi. Este singura mea justificare a vieţii”[1].

Studiind procesul de reconstrucţie identitară, considerăm că întregul parcurs post-detenţie al epistolierului (ca şi al altor foşti deţinuţi politici) se poate identifica abordării psihodinamice graduale, utilizată în psihoterapie, care circumscrie patru cercuri motivaţionale în patru etape mari. Acestea presupun : *Fiinţarea* (a putea fi aici/orizontul lumii şi încrederea personală/întrebarea fundamentală a existenţei/anxietate). Aici, însuşi faptul de a-ţi permite bucuria, ca act de reacţie primar, validează această primă etapă, certificând, practic, temeiul/posibilitatea de a fi : „Mă gândesc şi azi, cu siguranţă şi tu, departe de mine, simţi cu toată plinătatea această primăvară, că şi tu, ca şi mine, nu te mai saturi privind la toate minunăţiile, făcute anume parcă pentru noi, care nu suntem blazaţi, care avem fericirea de a gusta din plin cum reînvie natura şi cu ea odată şi noi”[2] ; *Valoarea* (a simţi valoarea şi a dori/dorinţa de a fi valorizat/valoarea fundamentală/viaţa şi relaţia personală/întrebarea fundamentală a vieţii/depresie) ; *Justificare*a (a fi tu însuţi şi a avea voie/colectivitatea şi sinele personal/permisiunea de a fi aşa cum eşti/întrebarea fundamentală a persoanei/personalitate) ; *Sensul* (a trebui să/temporalitate şi sensul existenţei/valoare de sens/întrebarea fundamentală a sensului/psihoze.

Precaritatea stării de sănătate (după cum recunoaşte şi Brauner : „Mă culc puţin din pricina tulburărilor, sunt bolnav şi ieri n-am mâncat nimic, azi numai ceai, orez fiert în apă şi puţină brânză (fără pâine) iar acum sunt complet

1. *Ibidem*, p. 35.
2. *Ibidem*, p. 47. Scrisoare datată sâmbătă, 24.III.1962.

epuizat"/„Am dormit foarte puţin şi m-am trezit cu o foarte neplăcută senzaţie de sufocare, combinată cu palpitaţii şi angoisse"), dar şi dificultatea vieţii în Bărăgan sunt traduse prin filtrul intelectualului sensibil, care, prin resorturi subiective, încearcă timp de doi ani umplerea de sens a existenţei, regăsirea identităţii. În acest lung proces, clipele de nelinişte, de rătăcire, de adâncă reflecţie – susţinute de singurătatea în regim obligatoriu la care fostul deţinut politic era supus – tensionează spiritul la intensitate maximă, iar căderea în disperare devine iminentă. La nivel discursiv devine uşor sesizabilă această pecete stilistică a recunoaşterii limitelor indisolubile : „Oropsiţii soartei ! ! ! Asta suntem în fond şi trăim până la urmă din noi, ne stoarcem toată vlaga în aceste cumplite clipe de interiorizare, de concentrare pentru a reuşi să tragem mai încolo jugul unui destin atât de crunt"[1].

Un moment patetic, dar şi amuzant, în acelaşi peisaj monocolor al Viişoarei, îl reprezintă căsătoria Lenei Constante cu Harry Brauner. Oficierea a fost făcută de un viceprimar agramat, care încurca dosarele şi cu greu izbutea să le scrie numele. „Noi aşa ne-am căsătorit, nu cu nume, ci dumneata, dumneaei [...]. Acasă ne aşteptau în curte doi invitaţi. Am pus masa. Era o casă cu paie pe acoperiş, cu pământ pe jos. Şi pusesem masa cu floricele, aranjată frumos, cu faţă de masă albă"[2], declară de data aceasta doamna Constante, într-un interviu acordat Irinei Nicolau.

Când „dezmoşteniţii soartei" se întorc

În 1964, la plecarea din Viişoara, Harry Brauner semnează un proces-verbal de „predare" a bunurilor folosite în timpul şederii acolo : „La casa nr. 37" rămân în urmă uşi în tăblii, uşi improvizate, şase şerveţele pentru geam şi o sobă. Revenit în Bucureştii total diferiţi de cum îi lăsase el în urmă cu 14 ani, mai întâi îşi caută casă. Solicită spaţiul, aprobându-i-se revenirea cu domiciliul în capitală, cu condiţia prezentării dovezii de spaţiu eliberate de organele gospodăriei locative. Cuplul divorţează, pro forma, după un an, când Brauner vrea să plece în Israel şi Lena nu-şi poate părăsi părinţii. Într-un final, compozitorul renunţă la plecare şi soţii se recăsătoresc. Uniunea Compozitorilor foarte greu l-a recunoscut ca personalitate, astfel încât a început să se apropie de compoziţie. Însă, în România, ţara pe care cei doi soţi au decis, în chip categoric, să n-o părăsească, compoziţiile sale nu s-au putut impune. Anul 1968 rămâne

1. *Ibidem*.
2. *Ibidem*, p. 75.

marcat în existenţa cuplului prin acea demonstraţie ceauşistă a rejudecării procesului Pătrăşcanu, prilej cu care soţii Brauner sunt „reabilitaţi", dobândind dreptul la o pensie din partea statului. Harry reuşeşte, treptat, să reia legătura cu cei care fuseseră cândva colaboratorii săi, studenţi care deveniseră între timp specialişti. Începe şi scrie cântece pentru copii, călătoreşte la Paris, împreună cu soţia sa, participă (în 1966) într-o delegaţie la Bienala de la Veneţia, susţine emisiuni de radio şi televiziune, conduce laboratorul de etnomuzicologie la Conservatorul din Bucureşti şi chiar reuşeşte să publice volumul de studii despre tezaurul folcloric românesc *Să auzi iarba cum creşte*, într-o formă cenzurată de autorităţile comuniste.

Cei care şi-l amintesc în acea perioadă, prieteni sau colegi, mărturisesc imaginea unui om purificat, reintegrat şi recondiţionat sufleteşte, în pofida „staticelor peregrinări" pe care a fost constrâns a le trăi : „Când l-am reîntâlnit, în 1973, după o întrerupere de două decenii, Harry Brauner era uimitor de tânar, uimitor de senin, uimitor de sigur pe adevărurile sale. Nici timpul, nici tăvălugul represiunii, nici suferinţele, nici ruperea de activitatea predilectă, folclorul, nu reuşiseră să-l distrugă. Ca o dovadă vie că ceea ce este bun, nobil, adevărat în oameni stăruie în ciuda celor mai cumplite vitejii ale destinului social, îşi păstrează forţa germinativă, reînfloreşte, se amplifică, se condensează în creaţie de îndată ce cursul destinului este rectificat"[1].

Iată cum corpusul de corespondenţă supus analizei poate evidenţia câteva dominante ale discursului intim, influenţat, bunăoară, de diferitele fluctuaţii sufleteşti ale semnatarului. În exemplele oferite, scrisorile şi-au dovedit atât rolul documentar, cât şi pe acela psihologic, reuşind să înfăţişeze o panoplie a manierei în care lectura corespondenţei intime nu privilegiază numai discursul dintre şi despre subiecţii implicaţi, ci şi accesul, dintr-un alt unghi, la fondul socio-politic al epocii – cu alte cuvinte, modalitatea prin care societatea comunistă a ales să practice politicile de marginalizare (în acest caz) asupra fostului deţinut politic.

1. Interviu cu fostul ministru adjunct al Ministerului Afacerilor Externe al României, Eduard Mezincescu, din perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej – Nicolae Ceauşescu, realizat de Alexandru Mica şi publicat în revista *Cultura*, nr. 440 din 03.09.2013.

Sorin Radu, Cosmin Budeancă

Romulus Zăroni : un personaj politic atipic de la jumătatea secolului XX[1]

Abstract. *An ordinary peasant preoccupied of politics, Romulus Zăroni became an important leader of The Ploughmen Front, a political organization with left orientation, important in the Romanian political life after The Second World War. Under the influence of communism and the collaboration between the political organizations of which The Communist Party was part of, his political career evolved spectacularly, Romulus Zăroni occupying many important political positions, including Ministry of Agriculture. This accession was also influenced by Petru Groza, his political chef, who became prime-minister on 6th March 1945.*

His quick ascension and his atypical behaviour attracted the attention of both politicians and public opinion. He represented, starting from that point on, the prototype of the politician who occupied public jobs without the necessary education.

The study presents Romulus Zăroni's biography and also the way in which the people of his birth place remembered him and where he developed political activities throughout his career.

Keywords : *communism, Ploughmen's Front, political leader, oral history, collective memory*

1. Proiect finanţat de CNCS – UEFISCDI, cod PN-II-RU-TE-2012-3-0334.

Potrivit politologului Stelian Tănase, orice societate se divide „într-o minoritate guvernantă”, ce deţine controlul şi „concentrează resursele şi distribuţia lor”, care este „relativ coerentă şi organizată, împărtăşind aceleaşi interese şi acelaşi sistem de valori”, şi o majoritate, reprezentată de restul societăţii, „care este guvernată, amorfă, neorganizată, fără conştiinţă de sine, cu interese contradictorii şi, cel mai adesea, nedefinite”[1]. Instaurarea regimului comunist în România după cel de-al doilea război mondial s-a repercutat şi asupra „minorităţii guvernante”. Schimbările politice specifice, caracterizate în special prin înlăturarea reprezentanţilor fostelor partide, au făcut ca doar puţini dintre cei care fuseseră implicaţi în viaţa politică în perioada anterioară să reuşească să supravieţuiască şi cu atât mai puţini cei care să ocupe funcţii importante. Un astfel de caz, atipic, l-a reprezentat Romulus Zăroni.

Cine a fost Romulus Zăroni ?

Romulus Zăroni a atras atenţia politicienilor şi a opiniei publice în momentul în care a devenit ministru în guvernul condus de Petru Groza, format la 6 martie 1945. Un om simplu, un ţăran din Ţara Haţegului (judeţul Hunedoara) urca într-o asemenea demnitate şi pătrundea în sofisticata lume a capitalei. Până la acel moment, numele lui Zăroni nu apăruse decât incidental în presa vremii. Mai cunoscut era de către poliţie şi serviciul de Siguranţă, care supravegheau constant activitatea liderilor formaţiunii politice Frontul Plugarilor încă din anii ’30. Romulus Zăroni a fost vicepreşedinte al Frontului Plugarilor, încă de la înfiinţarea acestei organizaţii politice, subsecretar de stat la Departamentul Agriculturii şi Domeniilor în guvernele gen. Constantin Sănătescu (4 noiembrie – 6 decembrie 1944) şi gen. Nicolae Rădescu (6 decembrie 1944 – 28 februarie 1945) şi ministru în trei guverne conduse de Petru Groza : ministrul Agriculturii şi Domeniilor (6 martie 1945 – 29 noiembrie 1946) ; ministrul Cooperaţiei (29 noiembrie 1946 – 30 decembrie 1947 şi 30 decembrie 1947 – 13 aprilie 1948)[2].

1. Stelian Tănase, *Elite şi societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej, 1948-1965*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1998, p. 23.
2. Ioan Scurtu (coord.), *Structuri politice în Europa Centrală şi de Sud-Est (1918-2001)*, vol. II (*România)*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 2003, pp. 237-241.

După ce a intrat în conflict cu conducerea Partidului Muncitoresc Român şi a căzut în dizgraţie, a fost numit director general al Centrocoop. A fost membru al prezidiului Marii Adunări Naţionale între 1948-1952. A murit la 25 octombrie 1962, în urma unui infarct miocardic, şi a fost înmormântat la Cimitirul Ghencea din Bucureşti[1].

Percepţia publică despre Romulus Zăroni după numirea lui în postul de ministru era aceea a unui om de curte al lui Petru Groza (birjarul sau grăjdarul acestuia), semianalfabet, mediocru, incapabil. Pe seama lui circulau numeroase glume şi bancuri[2], multe dintre ele adevărate. Dincolo de faptul că în anii 1945-1948 a devenit subiectul predilect şi ţinta multora dintre bancurile politice deosebit de gustate şi răspândite ale timpului (îndeosebi subiect al epigramelor lui Păstorel Teodoreanu – un foarte cunoscut epigramist, ulterior deţinut politic), interesant este faptul că, deşi a fost un personaj politic marginal, memoria colectivă l-a reţinut mult timp după ce nu a mai deţinut funcţii publice, atât prin activitatea lui desfăşurată în problemele reformei agrare şi ale colectivizării agriculturii, cât mai ales prin gafele comise[3]. În aceste condiţii, demersul nostru îşi propune o incursiune în activitatea politică a lui Romulus Zăroni, destul de puţin cunoscută, precum şi o analiză din perspectiva modului în care el a fost perceput şi a rămas în memoria colectivă. Din punctul de vedere al surselor, studiul se bazează deopotrivă pe valorificarea unor documente din arhive şi a unor lucrări edite, ca şi pe o serie de interviuri de istorie orală realizate în satele din judeţul Hunedoara în septembrie 2013.

Romulus Zăroni s-a născut la 28 aprilie 1906, în satul Nădăştia de Sus, judeţul Hunedoara, ca fiu al familiei lui Ioan şi a Evei. A urmat şcoala primară în satul natal, apoi Liceul „Decebal” din Deva, după care o şcoală tehnică agricolă în Germania[4]. A fost căsătorit de două ori ; din prima căsătorie au rezultat trei copii : Romulus, Victoria şi Remus, în prezent decedaţi, iar din a doua, cu Ştefania, un fiu, Ovidiu, colonel (r) pensionar. Provenind dintr-o familie de ţărani înstăriţi, Zăroni s-a îndeletnicit cu agricultura, devenind, la

1. Dan Macarie, „Romulus Zăroni, ţăranul ajuns ministru”, în *Mesagerul hunedorean*, 4 mai 2012.
2. A se vedea Annie Bentoiu, *Timpul ce ni s-a dat. Memorii (1944-1947)*, ediţia a III-a, Bucureşti, Editura Humanitas, 2007 ; Testis Dacicus (George Manu), *În spatele Cortinei de Fier : România sub ocupaţie rusească*, Bucureşti, Editura Mica Valahie, 2011, p. 233.
3. Dovadă în acest sens sunt numeroasele indexări pe Internet, dar şi interviurile valorificate în partea a doua a acestui studiu, care confirmă această imagine. După 1989, numele lui a fost invocat adesea ca bază de comparaţie a numeroşilor miniştri agramaţi, incapabili, dar cu studii superioare.
4. Se pare că în calitate de ministru al Agriculturii şi Domeniilor a urmat şi Facultatea de Agronomie a Universităţii din Bucureşti, cursuri fără frecvenţă.

rândul său, un bun gospodar şi fiind preocupat de abordarea unor metode moderne de lucru. Avea o „fermă model" la vremea respectivă, dotată cu unelte şi animale, lucra pământul după reguli agrotehnice şi obţinea rezultate bune[1]. Corneliu Coposu, care l-a cunoscut pe Romulus Zăroni, spunea despre el că era „un chiabur de mâna întâi, şi nu era un om lipsit de instruire ; avea patru clase gimnaziale făcute la un liceu german, citea curent germana, avea o bibliotecă impresionantă pentru un ţăran. Am găsit la el acasă cam 7-800 de cărţi de cultură generală şi politice. Fusese delegat şi la un congres internaţional agrar care avusese loc la Praga"[2].

Activitatea politică în anii 1933-1944

Începutul activităţii politice a lui Romulus Zăroni l-am identificat în ianuarie 1933, când s-a numărat printre cei care au iniţiat înfiinţarea organizaţiei Frontul Plugarilor, alături de Ion Moga-Fileriu, Miron Belea, Guia Petru Moţu, Cionca Tudor, Dumbravă Ioniţă, Dănuţ Şotângă ş.a.[3]. Lui i se datorează şi prima încercare de explicare a scopului noii mişcări politice, de altfel confuze, dar şi de definire programatică a acesteia, printr-un articol publicat în gazeta *Horia*. Frontul Plugarilor, scria el în februarie 1933, trebuia să devină o „organizaţie profesională plugărească cu scopul de a-şi apăra interesele şi a ne susţine drepturile de a ne manifesta şi noi voinţa faţă de interesele generale…". Zăroni îndemna ţăranii să părăsească partidele politice din care făceau parte, „căci destul au exploatat ţara şi pe noi ţăranii, încât am ajuns la sapă de lemn". Interesantă era afirmaţia care fundamenta întreg demersul politic plugăresc, conform căreia „ridicarea noastră la bunăstare nu se va mai putea face decât numai prin noi înşine". Romulus Zăroni critica politica promovată în lumea rurală de partidele politice, ca de exemplu înfiinţarea Camerelor Agricole, considerate „cuiburi de politiciani unde îşi fac mendrele cum vor". El făcea chiar precizarea că mişcarea plugarilor trebuie să aibă drept scop şi „trimiterea oamenilor noştri în numele nostru în parlamentul ţării, în comitetul judeţean sau la Camera Agricolă", deoarece „dreptul şi demnitatea trebuie impuse, fie

1. Dan Macarie, *op. cit.*.
2. *Mărturisiri. Corneliu Coposu în dialog cu Vartan Arachelian*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 2014, p. 50.
3. Mircea Valea, „Înfiinţarea organizaţiei «Frontul Plugarilor» şi primii ani de activitate (1933-1935)", în *Sargeţia*, anul VIII, 1971, p. 224 ; Gh.I. Ioniţă, Gh. Ţuţui, *Frontul Plugarilor (1933-1953)*, Bucureşti, Institutul de Studii Istorice şi Social-Politice de pe lângă CC al PCR, 1970, pp. 13-16.

că purtăm şubă, cojoc sau palton". Articolul se încheia cu o afirmaţie foarte clară : „A cui e pământul al aceluia e şi ţara ! Prin urmare : să se dea mai multă atenţie plugărilor [sic !] ! "[1].

În preajma primului congres al organizaţiei plugăreşti din aprilie 1933, Zăroni a fost ales preşedintele celei mai importante organizaţii de plasă : Hunedoara[2]. Alături de Miron Belea şi Ion Moga-Fileru, Romulus Zăroni se va remarca drept cel mai activ organizator al Frontului Plugarilor, demonstrând reale calităţi de propagandist. A ţinut numeroase discursuri la adunările organizaţiei, a străbătut satele din Ţara Haţegului, inclusiv din Banat, făcând campanie de la om la om[3].

Debutul electoral al proaspetei organizaţii plugăreşti s-a înregistrat în noiembrie 1933, când Frontul a depus liste electorale la Senat şi Camera Deputaţilor în circumscripţia Hunedoara. Romulus Zăroni a candidat atunci, fără succes, la un loc de deputat[4].

Îl regăsim apoi mereu în apropierea lui Petru Groza, implicându-se nu doar în munca politică de teren, ci participând şi la discuţiile pe care Frontul Plugarilor le-a purtat cu diferite organizaţii politice pentru constituirea unor alianţe. Fiind prinsă în mrejele Partidului Comunist, organizaţia plugărească va fi antrenată în acţiunea de constituire a unei alianţe de stânga în România sub egida Frontului Popular. Romulus Zăroni a participat la semnarea acordului de la Băcia, dintre Frontul Plugarilor şi Uniunea Muncitorilor şi Ţăranilor Maghiari din România (MADOSZ), de la 24 septembrie 1935, şi a ţinut chiar un discurs[5], remarcat şi comentat de informatorii Biroului de Siguranţă din cadrul Chesturii de Poliţie Deva[6]. De asemenea, se va implica şi în încheierea acordului de la Ţebea din 6 decembrie 1935, dintre Frontul Plugarilor, Partidul

1. „Să părăsim partidele", în *Horia*, Deva, nr. 1, 19 februarie 1933. Vezi pe larg Sorin Radu, Nicolae Georgescu, „Întemeierea şi organizarea Frontului Plugarilor (1933)", în Sorin Damean, Lucian Dindirică (coord.), *Stat şi societate în Europa*, vol. IV, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2012, pp. 179-216.
2. „Botezul Frontului Plugarilor", în *Horia*, nr. 11, 22 aprilie 1933.
3. „Ce vrem ? Istoricul. Programul. Organizarea", Deva, Tipografia *Decebal*, 1933, pp. 5-6 ; „Mişcarea noastră în Banat", în *Horia*, nr. 13, 20 mai 1933 ; „Trăiască Banatul", *ibidem*, nr. 14, 31 mai 1933 ; „Frontul Plugarilor în Banat. Marea adunare poporală de la Birghiş din 25 mai 1933", *ibidem* ; Mircea Valea, *op. cit.*, pp. 226-227.
4. ANIC, fond *Frontul Plugarilor*, rola 430, clişeul 50 ; „Chemarea Frontului Plugarilor ! ", în *Horia*, nr. 24, 29 octombrie 1933.
5. Gheorghe Micle, *Răscoala pământului. Istoria luptelor politice ale ţărănimii române 1933-1945*, Bucureşti, Editura „Frontul Plugarilor", 1945, pp. 185-195.
6. *Documente hunedorene din istoria mişcării revoluţionare 1920-1944*, publicate de Ion Frăţilă şi Nicolae Wardegger, Deva, 1971, p. 282.

Socialist – Constantin Popovici şi Blocul pentru Apărarea Libertăţilor Democratice. Semnatari din partea Frontului Plugarilor au fost atunci dr. Petru Groza, Miron Belea, Petru Guia Moţu, Romulus Zăroni[1]. Ulterior a condus delegaţia Frontului Plugarilor, trimisă la Bucureşti pentru a trata problema extinderii alianţei de front popular prin colaborarea cu Partidul Naţional Ţărănesc[2]. A candidat, tot fără succes, pentru obţinerea unui loc în Consiliul municipiului Deva, la alegerile din 18 aprilie 1937, precum şi la alegerile pentru Consiliul Judeţean Hunedoara din iulie 1937[3].

La începutul lunii decembrie 1937, organizaţia judeţeană a PNŢ Hunedoara a încheiat o alianţă locală cu Frontul Plugarilor[4]. Ca urmare, conducerea Frontului Plugarilor l-a desemnat pe Romulus Zăroni drept candidat pe lista naţional-ţărănistă, fără însă ca acesta să obţină numărul necesar de voturi[5].

1. Gheorghe Micle, *op. cit.*, p. 205 ; Gh.I. Ioniţă, M. Valea, „Activitatea desfăşurată de Frontul Plugarilor în anii 1933 – februarie 1938 pentru apărarea intereselor ţărănimii muncitoare, împotriva fascizării ţării şi a pregătirilor de război", în *Anale de Istorie*, nr. 4, 1963, p. 62 ; Gh.I. Ioniţă, „Încheierea acordului de la Ţebea (1935), moment important în lupta PCR pentru crearea Frontului Popular Antifascist", în *Sargeţia*, tomul IV, 1966, pp. 203-204 ; Ioan Chiorean, „Acordul de la Ţebea din 1935, moment important al închegării alianţei muncitoreşti-ţărăneşti pentru pământ, libertate şi dreptate socială", în *Sargeţia*, anul XI-XII, 1974-1975, pp. 471-472 ; Ion Frăţilă, „Acordul antifascist de la Ţebea oglindit în documentele vremii", în *ibidem*, pp. 473-475.
2. Nicolae Jurca, *Social-democraţia din România 1918-1940*, Sibiu, Editura Herman, 1993, p. 146.
3. Ion Lungu, Vasile Radu, Mircea Valea, Gheorghe I. Ioniţă, Liviu Mărghitan, C. Enea, *Din trecutul de luptă al ţărănimii hunedorene*, Deva, Muzeul Regional Hunedoara, 1967, p. 310 ; Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire,* vol. II, partea a II-a (noiembrie 1933 – septembrie 1940), Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986, p. 490.
4. Anghel Nistor, „Poziţia forţelor democratice hunedorene în alegerile parlamentare din decembrie 1937", în *Sargeţia*, anul XIV, 1979*,* p. 503.
5. Serviciul Judeţean Hunedoara al Arhivelor Naţionale ale României (în continuare SJHANR), fond *Chestura de Poliţie*, dos. 4/1937, f. 117. În baza alianţei cu naţional-ţărăniştii au fost organizate câteva adunări electorale la care liderii Frontului Plugarilor au participat alături de Iuliu Maniu şi de reprezentanţii organizaţiei judeţene naţional-ţărăniste. Astfel, la 17 decembrie 1937 s-a desfăşurat la Deva, în curtea Băncii „Decebal", o adunare la care au participat peste 1.200 de ţărani. Cu acest prilej – aşa cum rezultă dintr-un raport al Chesturii de poliţie Deva – Romulus Zăroni ar fi declarat că „după război viaţa poporului este mai grea. Frontul Plugarilor a hotărât să meargă alături de Partidul Naţional Ţărănesc spre a lupta pentru libertăţile publice. Suntem la limita răbdării, noi nu mai putem spune nimic la noi acasă. Jos cu acei cari ne pun pumnul în gură. Să dăm lupta alături de naţional-ţărănişti. Jos cu liberalii ! " (SJHANR, fond *Chestura de Poliţie Deva*, dos. 4/1937, ff. 95-96).

Cadru de nădejde al Frontului Plugarilor, posedând un oarecare talent propagandistic, Romulus Zăroni a redactat în vederea alegerilor legislative de la sfârşitul anului 1937 o broşură de propagandă : *De ce nu trebuie să fie plugarul român fascist*. Broşura, scrisă într-un limbaj poporal, dezvolta teme precum : *Parlamentarismul ; Perioada de falsă democraţie ; Legea de alegeri ; Partidele ; Procedeul la alegere ; Politica ; Dictatura ; Deviza dictaturei ; Plugarul în ţările fasciste ; Capitalismul ; Ce facem ? Frontul Plugarilor ; Dreapta şi stânga*[1]. Broşura a intrat rapid în atenţia serviciului de cenzură, răspândirea ei fiind îngreunată. În ipoteza în care Frontul Plugarilor ar fi intrat în Parlament, Zăroni preconiza reforme sociale şi politice de mare anvergură. El susţinea că ceea ce l-a determinat să scrie broşura era faptul că în ultimul timp o parte a ţăranilor s-a lăsat atrasă, „în lipsă de cunoştinţe”, în plasa unor organizaţii fasciste. Autorul era pătruns de ideea că „mântuirea plugarilor sub regimuri de dictatură a celor bogaţi este o închipuire amăgitoare, care ne va costa prea mult”[2].

Zăroni a preluat şi discursul lui Groza cu privire la formaţiunile politice care pun în pericol democraţia românească, identificând în Partidul Naţional-Creştin, Frontul Românesc şi Partidul Totul pentru Ţară principalele formaţiuni adepte al dictaturii fasciste : „Ele afişează lupta contra jidanilor, – subliniază Zăroni – ca să poată întrona dictatura, să ne stăpânească forţat pe noi, pe români. Ei spun că poporul e prea prost, decât să-l laşi să hotărască singur de soarta lui, ci trebuie condus cu forţa şi că amatorii democraţiei sunt numai jidanii, că foloasele ei numai aceştia din urmă o trag [sic !]”[3]. În opinia sa, soarta grea a ţăranilor nu va putea fi schimbată de aceste partide : „Datoria noastră este să căutăm leacul în noi şi prin noi înşine, căutând [o] reţetă care să fie vindecătoare singură pentru bolile de care suferim”. Tot el afirmă că Frontul Plugarilor este singura organizaţie care a încercat şi a reuşit să găsească o reţetă vindecătoare pentru bolile ţărănimii române, cuprinsă în programul „Ce vrem ! ”[4]. Iar concluzia era aceea că „toate punctele acestui program vor putea fi înfăptuite numai dacă se schimbă sistemul de falsă democraţie, asigurând plugarilor şi celor ce trăiesc cu munca lor trupească sau intelectuală, putinţa de a-şi dirigui ei casa şi soarta. Adecă introducând o democraţie curată, ea ar împiedica dictatura personală, de partid sau militară a unor aventurieri.

1. ANIC, fond *Frontul Plugarilor*, rola 430, clişeele 159-193.
2. *Ibidem*, clişeele 162, 163.
3. *Ibidem*, clişeul 172.
4. *Ibidem*, clişeele 182, 183.

Democraţia serioasă în ţara noastră nu va putea fi înfăptuită, decât atunci când noi plugarii vom fi organizaţi, uniţi, strânşi laolaltă"[1].

În anii războiului, informaţiile referitoare la activitatea lui Zăroni, ca de altfel şi ale Frontului Plugarilor, sunt lapidare, poliţia semnalând deseori întâlnirile propagandistice ale lui Petru Groza, Romulus Zăroni, Miron Belea ş.a. cu ţăranii[2].

Anii 1944-1948

La începutul lunii septembrie 1944, Frontul Plugarilor şi-a reluat activitatea politică, Zăroni ocupând funcţia de vicepreşedinte al organizaţiei, împreună cu Miron Belea, Ioan Moga-Fileru şi Augustin Almăşan[3]. A participat la toate acţiunile majore ale organizaţiei plugăreşti, implicându-se în mod activ în extinderea organizatorică a Frontului Plugarilor la scara întregii ţări. Alături de Groza şi ceilalţi vicepreşedinţi, a participat la discuţiile purtate cu comuniştii pentru aderarea Frontului Plugarilor la FND, semnând şi el documentul din 29 septembrie prin care se realiza alianţa cu Partidul Comunist[4].

Rolul lui Zăroni devine tot mai activ în procesul de dezvoltare a organizaţiei. Fără a avea o educaţie superioară, şi-a construit un discurs direct, simplu de înţeles de către ţărani, câştigându-şi o oarecare faimă în rândul frontiştilor. La 26 octombrie 1944, el a prezidat şedinţa Comitetului Central al Frontului Plugarilor şi a vorbit pe larg despre tratativele purtate la Bucureşti cu Partidul Comunist[5]. A făcut precizări importante şi cu privire la modul de extindere a organizaţiilor Frontului în toate judeţele ţării : „Prietenii de la Partidul Comunist ne-au promis că ne vor da tot concursul lor pentru a ne organiza pe ţară"[6]. Zăroni solicita întemeierea imediată a unor comitete săteşti, compuse din câte 10 membri, preşedinte şi casier, şi întocmirea carnetelor de membri[7].

Cariera sa politică a cunoscut o turnură radicală o dată cu formarea celui de-al doilea guvern Constantin Sănătescu, la 6 decembrie 1944, când a devenit

1. *Ibidem*, clişeul 190.
2. Ion Lungu *et al.*, *op. cit.*, pp. 327-328.
3. SJHANR, fond *Chestura de Poliţie Deva*, dos. 1/1944, f. 88.
4. Gheorghe Micle, *Frontul Plugarilor. Cum s-a născut ? Ce este ? Ce vrea ?*, Sibiu, Tipografia Progresul, 1944, pp. 46-48.
5. SJHANR, fond *Frontul Plugarilor. Comitetul Judeţean Hunedoara*, dos. 1/1944, f. 8 ; întâlnirea a fost mediatizată de *Scânteia* – vezi îndeosebi articolul „Şedinţa delegaţilor Frontului Plugarilor din judeţul Hunedoara", în *Scânteia*, anul I, nr. 45, 4 noiembrie 1944.
6. SJHANR, fond *Frontul Plugarilor. Comitetul Judeţean Hunedoara*, dos. 1/1944, f. 8.
7. *Ibidem,* f. 8 verso.

subsecretar de stat la Ministerul Agriculturii şi Domeniilor. În acelaşi timp, Petru Groza a ocupat poziţia de vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri[1]. Ascensiunea se datora faptului că Frontul Plugarilor, în calitate de membru al FND, primise două posturi în guvern. Intrarea unui asemenea personaj în guvern a stârnit o serie de interogaţii şi discuţii în lumea capitalei, care vor contribui la creştere notorietăţii sale. În acelaşi timp, pentru aparatul de propagandă al Frontului Plugarilor, momentul trebuia şi a fost exploatat. Astfel, într-o broşură de propagandă publicată în 1945, personalitatea lui Zăroni era astfel descrisă : „Spiritul nemuritor al lui Horia, Cloşca şi Crişan freamătă la Alba Iulia în faţa evenimentului ce vedem : un plugar, un strănepot autentic ai acelora care au sguduit din temelii construcţia feudală păşeşte pe arena vieţei politice ca un prim mandatar al ţărănimii anunţând furtuna desrobirei care va veni în curând. Figura masivă calmă şi conştientă a plugarului hunedorean ROMULUS ZĂRONI, Subsecretar de Stat la Agricultură, simbolizează imperativul categoric al vremurilor ce trăim, voinţa de emancipare a milioanelor de ţărani, care dacă sunt talpa ţării, nu vor să fie şi talpa dispreţului şi suferinţei. [...] Şi ROMULUS ZĂRONI este reprezentantul Patriei celei adevărate. El este fiul norodului truditor dela sate. Acesta-i blazonul său de nobleţe”[2].

La începutul anului 1945, Frontul Plugarilor, aliat al PCdR şi controlat tot mai mult de către acesta, s-a implicat în lupta pentru răsturnarea guvernului condus de generalul Nicolae Rădescu, venind cu propuneri în privinţa reformei agrare. La 8 ianuarie a fost adresată o chemare către ţărănime în care se susţinea ideea exproprierii moşiilor de peste 50 ha. Frontul Plugarilor s-a arătat extrem de reticent faţă de intenţiile guvernului Rădescu de a realiza reforma agrară. Romulus Zăroni, de altfel, se va retrage la 10 februarie 1945 din Comisia pentru studiul reformei agrare prezidată de naţional-ţărănistul Ion Hudiţă, ministrul Agriculturii şi Domeniilor[3]. Însă momentul care îl va propulsa pe Romulus Zăroni în atenţia opiniei publice a fost cel al numirii sale în funcţia de ministru al Agriculturii şi Domeniilor, în primul guvern prosovietic instaurat la 6 martie 1945, condus de Petru Groza[4].

Tema împroprietăririi şi a reformei agrare a constituit principala armă propagandistică de extindere organizatorică şi de coagulare a organizaţiilor Frontului

1. „Formarea noului guvern”, în *Scânteia*, anul I, nr. 47, 6 noiembrie 1944 ; Dinu C. Giurescu, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, Bucureşti, Editura All, 1996, pp. 53-54.
2. Gh. Micle, *Frontul Plugarilor şi clasa muncitoare*, [f.l.], Editura „Frontul Plugarilor”, 1945, pp. 34-35.
3. Ioan Scurtu (coord.), *România. Viaţa politică în documente. 1945*, Bucureşti, Arhivele Statului din România, 1994, p. 30.
4. „Lista noului guvern”, în *Scânteia*, anul II, nr. 161, 8 martie 1945.

Plugarilor. Liderii frontişti s-au implicat direct în transmiterea acestui mesaj, astfel întărindu-se ideea în lumea rurală că pământul este dat ţăranilor de guvernul Petru Groza, iar Frontul Plugarilor, prin comitetele săteşti, trebuia să ducă la bun sfârşit acţiunea de împroprietărire[1]. Un exemplu tipic este legat de participarea ministrului Zăroni la acţiunea de împărţire a pământului. Astfel, îl regăsim în comuna Drăghiceni, judeţul Romanaţi, „conducând primul tractor care brăzdează pământul stăpânit până ieri de moşieri”[2].

Poziţia importantă a lui Zăroni în cadrul Frontului Plugarilor a fost confirmată şi de primul Congres General postbelic al formaţiunii, desfăşurat în zilele de 24-27 iunie 1945 la Bucureşti[3], în cadrul căruia el va prezenta *Raportul asupra desăvârşirii reformei agrare şi organizarea agriculturii*[4]. Cu acest prilej, a şi fost reales membru în Biroul Executiv al organizaţiei[5]. De altfel, el a renunţat la funcţia de vicepreşedinte în momentul numirii în funcţia de ministru.

Spre sfârşitul anului 1945, poziţia lui Romulus Zăroni în ceea ce privea relaţia Frontului Plugarilor cu Partidul Comunist se va nuanţa. El devine tot mai preocupat şi nemulţumit de tactica PCR de a controla total organizaţia plugărească şi de impunerea unor comunişti în structurile de conducere ale Frontului. Dar poziţia lui nu era singulară, Miron Belea şi alţi vechi lideri hunedoreni („grupul de la Deva” – cum fusese botezat de către comuniştii din interiorul Frontului[6]) susţinând, de asemenea, autonomia organizaţiei plugăreşti faţă de Partidul Comunist.

În cadrul plenarei Comitetului Central al Frontului Plugarilor din 21 noiembrie 1945[7], Romulus Zăroni, în intervenţia avută, a explicat specificitatea organizaţiei plugăreşti şi mai ales a subliniat independenţa acesteia : „Frontul Plugarilor va fi şi [trebuie] să fie organizaţia de clasă a plugarilor. În statutul

1. „Sărbătorirea victoriei şi a reformei agrare în comuna Vidra-Ilfov”, în *Scânteia*, anul II, nr. 237, 30 mai 1945.
2. „Sărbătorirea victoriei plugarilor din Romanaţi”, în *Scânteia*, anul II, nr. 190, 6 aprilie 1945.
3. *Primul Congres general al Frontului Plugarilor*, Bucureşti, Editura Frontul Plugarilor, 1945.
4. *Ibidem*, pp. 243-251.
5. *Ibidem*, p. 342 ; vezi şi „Comitetul Central al Frontului Plugarilor ales de Congres”, în *Scânteia*, anul II, nr. 263, 1 iulie 1945.
6. Sorin Radu, „«Tovarăşi de drum» : Frontul Plugarilor şi Partidul Comunist în anii 1944-1947”, în *Revista istorică*, tom XXIII, 2012, nr. 1-2, pp. 107-138.
7. Vezi stenograma şedinţei : ANIC, Fond *Frontul Plugarilor*, rola 430, cadrele 215-270 ; Vasile Ciobanu, Sorin Radu, Nicolae Georgescu (coord.), *Frontul Plugarilor. Documente*, vol. I (1944-1947), Bucureşti, Editura Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, 2011, pp. 165-191.

nostru este prevăzută şi posibilitatea intrării intelectualilor într-o anumită proporţie în conducerea noastră. Acest lucru cer să fie prevăzut în rezoluţia Comitetului Central de la încheierea lucrărilor. În al doilea rând, să se stabilească deplina independenţă a Frontului Plugarilor, fiindcă ne-au sosit rapoarte şi cunoaştem şi noi o mulţime de cazuri din judeţe, unde unele partide, chiar şi dintre prietenii noştri din Frontul Naţional Democratic, şi-au însuşit atribuţiuni şi se amestecă şi chiar dau hotărâri în ceea ce priveşte Frontul Plugarilor. Eu rog Comitetul Central să stabilească un punct de vedere în acest sens şi să declarăm odată pentru totdeauna că, deşi suntem membri loiali ai Frontului Naţional Democratic şi facem parte din acest Front, organizaţiile participante la guvern să nu se mai amestece în treburile Frontului Plugarilor" (s.n. – S.R., C.B.)[1]. Declaraţiile lui Zăroni au fost primite cu entuziasm de auditoriu, din moment ce stenograma şedinţei reţinea insistent „aprobările" şi „aplauzele puternice". Poziţia lui Zăroni nu era o surpriză nici măcar pentru comuniştii din Front. Numeroase documente relevă iritarea conducerii PCR produsă de accesele de „independenţă" manifestate de „grupul de la Deva" (Belea-Zăroni), sprijinit şi de Mihail Ghelmegeanu[2], după instaurarea guvernului Groza. Rezoluţia adoptată la sfârşitul lucrărilor plenarei[3], ce aducea unele clarificări de ordin ideologic şi trasa liniile directoare ale organizaţiei în perioada imediat următoare, clama autonomia organizaţiei plugăreşti faţă de alte partide, precum şi apărarea proprietăţii individuale şi dreptul poporului la libertate, apărarea democraţiei „împotriva celor care vor să o denatureze sau să o desfiinţeze" şi, nu în ultimul rând, credinţa în monarhie.

Zăroni, alături de Miron Belea, continua să aibă puncte de vedere divergente cu reprezentanţii PCR „trimişi la muncă" în Frontul Plugarilor, motiv pentru care Constantin Agiu, Nichifor Stere, Stanciu Stoian acuzau cu regularitate influenţa „nefastă" a grupului Belea-Zăroni în cadrul organizaţiei plugăreşti[4].

În preajma alegerilor parlamentare din 1946, neînţelegerile la nivelul conducerii între gruparea „comuniştilor" (Agiu, Stere ş.a.) şi „grupul de la Deva" (Belea, Zăroni ş.a.) s-au adâncit, afectând viaţa internă a organizaţiei plugăreşti. Într-un raport al conducerii Frontului, din 2 august 1946, nesemnat, dar care reflecta punctul de vedere al grupului comunist, se făcea referire la *„unele*

1. *Ibidem*, pp. 173-174.
2. Sorin Radu, „Mihail Ghelmegeanu şi concepţia drumului distinct al Frontului Plugarilor în relaţia cu PCR, 1944-1947", în *Arhivele totalitarismului*, nr. 1/2013, pp. 48-60.
3. ANIC, Fond *Frontul Plugarilor*, rola 430, cadrele 409-411 ; *Frontul Plugarilor. Documente*, vol. I (1944-1947), pp. 259-261 ; *România. Viaţa politică în documente. 1945*, pp. 434-438.
4. Sorin Radu, „«Tovarăşi de drum» : Frontul Plugarilor şi Partidul Comunist în anii 1944-1947", *loc. cit.*, pp. 128-132.

ieşiri făcute de Belea şi Zăroni, care arată, tot mai mult, poziţia culacilor. Se vede că ei nu mai au ce pierde şi se avântă în luptă [s.n. – S.R., C.B.]. Din spusele lui Sfeta şi Şotângă se desprinde foarte bine poziţia pe care se găseşte acest grup. De pildă : Sfeta spune că «ei», adică «grupul», au impresia că nu este ascultat cuvântul lor şi că nu sunt băgaţi în seamă. De asemenea, spun că la Front totul se învârteşte în jurul lui Agiu şi Stere, deşi se întâmplă invers de cum spun ei. Noi încercăm să-i antrenăm pe toţi în muncă, însă din partea lor avem foarte puţină pricepere şi este drept ca tot greul muncii să fie dus de Agiu şi Stere, ei însă în loc să vadă acest lucru, se cred persecutaţi. Iar Şotângă, care este un plugar mai gânditor, a întrebat într-o zi dacă noi suntem pentru o politică de evoluţie sau de revoluţie, fiindcă el a observat la grupul lui Zăroni că el ar fi pentru evoluţie şi are teamă că noi suntem pentru revoluţie."

Documentul la care ne referim mai menţiona că „oriunde se iveşte un caz de duşmănie faţă de Partidul Comunist ei îl iau în braţe", iar pentru întărirea acestei afirmaţii erau invocate exemple de comunişti excluşi din partid, dar care au fost promovaţi şefi la Frontul Plugarilor. „Toate aceste câteva exemple – conchidea raportul – *dovedesc că ne găsim în faţa unui grup care după părerea noastră nu va merge multă vreme alături de noi* [s.n. – S.R., C.B.]. De aceea trebuie întărită vigilenţa şi munca membrilor de partid (atât a celor care lucrează în Front, cât şi a acelora a întregului partid). Este atât de caracteristică ura lor împotriva partidului încât ei nu văd în partid un prieten, ci un duşman." Mai mult, membrii „grupului de la Deva" consideră că „partidul încurcă Frontul Plugarilor în dezvoltarea sa"[1].

Existenţa acestui „grup de dreapta" în cadrul Frontului Plugarilor era observată şi de către Serviciul Special de Informaţii care, într-un raport întocmit la 18 noiembrie 1946, relativ la situaţia economică şi politică a României în preajma alegerilor, remarca atitudinea ostilă, critică la adresa comuniştilor a grupului Zăroni, Ion Moga Fileru, Petre Guia Moţu, „reprezentanţi ai culacimei", şi Ghelmegeanu „care formează aripa de dreapta a conducerii partidului"[2].

Nici după alegerile din noiembrie 1946 nu s-au înregistrat progrese notabile în relaţia dintre comuniştii din Front şi „grupul de la Deva", fiind consemnat chiar un recul[3]. În acest sens, relevantă era scrisoarea trimisă, la 22 noiembrie 1946, de Romulus Zăroni Comitetului Central al PCR, în care arăta greşelile tactice făcute de comuniştii din judeţul Târnava Mică în timpul campaniei

1. Ioan Scurtu (coord.), *România. Viaţa politică în documente. 1946*, Bucureşti, Arhivele Statului din România, 1996, pp. 293-294.
2. *Ibidem*, p. 458.
3. Gheorghe Onişoru, *Alianţe şi confruntări între partidele politice din România (1944-1947)*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1996, p. 141.

electorale, ce au avut drept rezultat că 70-80 % din voturi au fost date opoziţiei. O altă eroare fundamentală era aceea că reprezentanţii PCR, „mergând în sate, au insistat peste tot ca plugarii din Frontul Plugarilor să se înscrie în Partidul Comunist, fiindcă partidul este cavaleria, iar frontul infanteria, sau partidul este locomotiva, iar frontul vagoanele – după care plugarii sunt rezervaţi şi faţă de Frontul Plugarilor". Mai mult decât atât, comuniştii „se duc la sate şi schimbă primarii fără nici o normă de seriozitate, ameninţând cu duba neagră pe cei care fac gălăgie în astfel de împrejurări şi fără hotărârea în Bloc [*BPD* – n.n. S.R., C.B.] şi fără informarea autorităţilor administrative". Concluzia lui Zăroni, susţinută şi de alte exemple, era dură : incapacitatea Partidului Comunist de a se organiza în judeţ. În scopul îndreptării acestor greşeli şi „pentru o bună colaborare între partidele noastre eu cred că ar fi mai bine ca partidul să-şi revizuiască conducerea de acolo şi să o schimbe cu alţi oameni mai înţelegători de ideia şi doctrina marxistă..."[1]. Scrisoarea lui, cu un limbaj şi ton foarte dure, confirma atitudinea ostilă faţă de Partidul Comunist, dar mai ales faţă de amestecul acestuia în activitatea Frontului Plugarilor.

În mod evident, poziţia sa critică nu era agreată de comunişti, care în mod repetat au solicitat îndepărtarea lui din funcţia de ministru al Cooperaţiei. Efectele acestor presiuni s-au văzut la scurt timp, astfel încât noul guvern condus de Petru Groza ce şi-a început activitatea la 13 aprilie 1948 nu-l mai avea în rândurile sale şi pe liderul „grupului de la Deva". Cu toate acestea, Zăroni îşi va păstra funcţia de membru în Comitetul Executiv şi în Biroul Politic al Frontului Plugarilor[2], iar cariera sa politică va continua. În noiembrie 1946, a fost ales deputat în circumscripţia Târnava Mică[3] şi reales în alegerile din martie 1948. La 13 aprilie, a fost ales membru al Prezidiului Marii Adunări Naţionale[4], iar în iunie 1949 devine membru al Adunării Naţionale Bisericeşti din partea Episcopiei Aradului[5]. În alegerile legislative din noiembrie 1952, a obţinut un nou mandat de deputat (în circumscripţia Hunedoara)[6]. În februarie 1953, când Frontul Plugarilor s-a „autodizolvat"[7], Romulus Zăroni a fost

1. *România. Viaţa politică în documente. 1946*, pp. 492-493.
2. *Dreptatea Nouă*, anul IV, nr. 752, 23-24 ianuarie 1948 ; Vasile Ciobanu, Sorin Radu, Nicolae Georgescu (coord.), *Frontul Plugarilor. Documente*, vol. II (1948-1951), Bucureşti, Editura Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, 2012, pp. 27-28.
3. *Frontul Plugarilor*, anul II, din 25 noiembrie 1946.
4. Nicoleta Ionescu-Gură, *Stalinizarea României. Republica Populară Română 1948-1950 : transformări instituţionale*, Bucureşti, Editura BIC All, 2005, p. 130.
5. *Ibidem*, pp. 343-394, nota 126.
6. *Frontul Plugarilor*, anul VIII, nr. 1694, 16 noiembrie 1952, p. 3 ; *ibidem*, nr. 1697, 7 decembrie 1952, p. 1.
7. ANIC, fond *Frontul Plugarilor*, rola 439, clişeul 1071.

„trimis în muncă" în regiunea Constanţa pentru a asigura fuziunea liniştită a organizaţiilor plugăreşti cu cele ale Partidului Comunist. A rămas apropiat de Petru Groza până la moartea acestuia. La 10 ianuarie 1958, la catafalcul lui Groza, el va ţine un discurs, alături de Gheorghe Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica, Frol Kozlov, membru al Prezidiului Sovietului Suprem ş.a.[1]. Romulus Zăroni s-a stins din viaţă la doar 56 de ani, în 1962, fiind înmormântat în cimitirul Ghencea din Capitală[2].

Romulus Zăroni în memoria colectivă

Romulus Zăroni a ajuns să fie destul de cunoscut de oamenii din zona Hunedoarei datorită activităţii sale politice anterioare anului 1944, dar mai ales în urma ascensiunii surprinzătoare până la funcţia de ministru în anii 1945-1948. Cei care erau interesaţi de politică au aflat despre el mai multe, alţii mai puţine, însă, pe diverse căi, numele său a ajuns în atenţia opiniei publice. Diversele informaţii, unele corecte, alte generate de zvonistică, au început să se amestece, creând – aşa cum se întâmplă în procesele imagologice – un portret compozit al personajului. Dacă la toate acestea se mai adaugă timpul relativ îndelungat scurs de la ieşirea sa din scena politică, avem grila de înţelegere a imaginii sale în memoria colectivă.

Analiza cu privire la modul în care Romulus Zăroni este perceput la mai bine de şase decenii de când nu a mai deţinut funcţii politice importante are la bază 13 interviuri din cele 16 realizate în zilele de 2-3 septembrie 2013 în localităţi rurale din judeţul Hunedoara, circumscrise din punct de vedere geografic zonei din care au provenit cei mai importanţi lideri ai Frontului Plugarilor, inclusiv preşedintele formaţiunii, Petru Groza. În mod concret, este vorba de localităţile : Batiz, Băcia, Herepeia, Leşnic, Mintia, Nădăştia de Sus şi Tâmpa. În fapt, am valorificat în această a doua parte a studiului rezultatele unei cercetări de istorie orală mult mai vaste, atât tematic cât şi geografic, care a avut ca subiect general „Comunismul în lumea rurală românească. Studiu de caz : propaganda Frontului Plugarilor (1944-1953)"[3] şi care s-a desfăşurat şi în

1. Vezi corespondenţa dintre cei doi întreţinută până în preajma decesului fostului lider al Frontului Plugarilor (Dorin-Liviu Bîtfoi, *Petru Groza, ultimul burghez. O biografie*, Bucureşti, Editura Compania, 2004, pp. 460, 509).
2. Amarildo Szekely, „6 martie 1945 – primul guvern Groza : hunedorenii în primele executive comuniste", în *Hunedoreanul*, 6 martie 2014.
3. Proiect finanţat de CNCS – UEFISCDI, cod PN-II-RU-TE-2012-3-0334. La cercetarea de teren au participat Cosmin Budeancă, Daniela Stanciu, Irina Racoviţan (membri ai echipei de grant) şi Daniel Creţu (voluntar).

localităţi din judeţele Dolj, Iaşi şi Olt. Dar fiindcă informaţiile referitoare la Romulus Zăroni obţinute în alte zone decât cele ale Hunedoarei nu au fost relevante, am decis să utilizăm pentru analiza de faţă exclusiv rezultatele cercetării din această arie geografică.

În alegerea martorilor am avut în vedere o serie de criterii care să le confere o anumită reprezentativitate. Astfel, foarte importantă a fost vârsta, mai precis ne-am străduit să identificăm respondenţi care să fi fost contemporani cu personajul analizei noastre, dar şi cu evenimentele la care el a participat sau a fost martor. Ca urmare au fost intervievate persoane cu vârsta cuprinsă între 61 şi 94 ani. Din punctul de vedere al genului, au fost intervievaţi 10 bărbaţi şi 3 femei.

Pe parcursul interviurilor, un prim aspect asupra căruia am insistat a fost acela de a-i chestiona pe interlocutorii noştri în legătură cu localitatea din care provenea Romulus Zăroni. În acest context am reţinut trei răspunsuri, unul corect şi două parţial eronate, care sunt relevante atât pentru transmiterea informaţiei în epocă, cât şi pentru ilustrarea modului în care unele date s-au sedimentat în memoria colectivă. Astfel, Ioan Faur din Batiz şi-a amintit că Zăroni „de la Nădăştie era, lângă Călan, de-acolo"[1], în timp ce Octavian Goţ, din Leşnic, sat în comuna Veţel – care ne-a spus că l-a cunoscut pe Romulus Zăroni încă înainte ca acesta să ajungă ministru – a fost mai ezitant, indicând două locaţii destul de diferite: „El o fost... din partea de la Orăştie, nu ştiu de unde. De p-ângă Hunedoara, de-acolo de undeva"[2]. Tot din Leşnic este şi Ioan A. Popa, care atunci când vorbeşte de activitatea politică a Frontului Plugarilor îl menţionează şi pe Zăroni, însă nu este nici el sigur în ceea ce priveşte localitatea de baştină a acestuia: „Când era câte o manifestare, [o] făceau la Deva, Frontul Plugarilor. Groza era şeful lor... Mai era Zăroni, de la Haţeg, de la Călan, şi cu Belea Miron"[3].

Din punctul de vedere al statutului economico-social, definitoriu încă şi astăzi în conştiinţa colectivă pentru conturarea percepţiei asupra unei persoane, despre Zăroni se spune că era „destul de bine situat", „de familie bună" şi chiar că ar fi avut o „gospodărie chibzuită"[4]. Cum era şi firesc, dintre intervievaţi, cele mai multe informaţii despre situaţia sa materială le-au oferit consătenii săi din Nădăştia de Sus: „O stat bine... Da... Foarte bine. Şi oameni cumsecade, oameni cinstiţi or fost şi părinţii lui şi tăţi, familie bună de oameni"[5], îşi aminteşte Ion Zaur.

1. Interviu cu Ioan Faur.
2. Interviu cu Octavian Goţ.
3. Interviu cu Ioan A. Popa.
4. Corneliu Coposu îşi aminteşte că în 1937 a fost la el acasă şi afirmă acest lucru despre gospodăria sa. Vezi Corneliu Coposu, *op. cit.*, p. 50.
5. Interviu cu Ion Zaur.

Rodica Cacuci ne-a relatat că, înainte să ajungă ministru, „a avut 16 hectare de pământ. Că erau ale lui şi ale lu' soţii-sa. Soţii-sa era bogată. Erau oameni bogaţi. 16 hectare de pământ avea cel mai mult, cum să nu fie bogat ?”[1], iar Elvira Mangalău susţine că „mi se pare că avea batoză”[2].

În ceea ce priveşte portretul fizic al personajului, Petru Ţârlea spune că era un „ţăran bine făcut, nu era înalt”. Imaginea este întregită de cei care îşi amintesc de obiceiul său de a umbla în port tradiţional, ceea ce îl evidenţia, desigur, printre politicienii vremii : „Când merea, cum era atuncea Parlamentu', el umbla ţăran, în costum naţional”[3]. „Umbla în haine, port naţional, un pic artistic”[4].

Un alt aspect pe care am încercat să-l surprindem a vizat pregătirea sa şcolară. Dacă mulţi dintre oamenii politici importanţi din perioada interbelică aveau studii superioare, o mare parte dintre ei în străinătate, Zăroni făcea, din nou, notă discordantă. În mod evident, dacă ascensiunea lui în politică n-ar fi depăşit limitele provinciale, faptul că studiile sale se încadrau în media vremii nu ar fi fost remarcat la fel de mult. În acest caz părerile intervievaţilor au fost destul de variate, de la cei care au afirmat că nu ştiu să răspundă[5] sau au susţinut că „nu ştiu dacă o avut ceva şcoală”[6], la cei care au afirmat că avea „numai două clase”[7] sau chiar studii superioare.

Rodica Cacuci din Nădăştia de Sus este de părere că „nu a avut mai mult [de patru clase], că în trei zile a făcut şi liceul şi facultate şi tot. Deci a fost «hei rup». Deci au mers studiile rapid”[8]. Iar în legătură cu „completarea studiilor”, tot ea mai afirmă că „pe proprietatea lui şi-a înfiinţat o livadă superbă. Deci fiind el inginer agro[nom], trebuia să iasă cu ceva la licenţă, şi şi-a înfiinţat livada asta. Nemaipomenită ! Asta ştiu eu de la părinţi, că spuneau că – vezi Doamne ! – pe el l-a făcut inginer agronom, că ce să [îl] facă la pregătirea lui ? L-a făcut ministru Agriculturii, deci i-a dat licenţă de agronom, să arate şi el că – vezi Doamne ! – a făcut ceva în direcţia asta”[9].

Chiar dacă nu s-au putut pronunţa cu privire la studii, alţi martori au emis totuşi judecăţi de valoare referitoare la pregătirea sa, cu tentă critică în cel mai bun caz : „Nu era perceput ca un intelectual. Probabil o fost un om mai

1. Interviu cu Rodica Cacuci.
2. Interviu cu Elvira Mangalău.
3. Interviu cu Remus Isfan.
4. Interviu cu Petru Ţârlea.
5. Interviu cu Octavian Goţ.
6. Interviu cu Ordor Ferenz.
7. Interviu cu Ioan A. Popa.
8. Interviu cu Rodica Cacuci.
9. *Ibidem.*

înstărit… sau mai descurcăreţ. Da' nu cunoscut [ca] intelectual sau om de vază"[1]. „O fost un om mai sărac… mai sărac de minte. Avea ideile bune, că asculta de Groza, dar nu avea capacitate de judecată ca să poată să vorbească în plinul mulţimii diferite discursuri din-ăstea"[2].

În ceea ce priveşte implicarea sa în politică, majoritatea intervievaţilor fie ne-au prezentat diverse informaţii preluate în timp, fie au detaliat anumite întâmplări la care au fost chiar ei protagonişti. Astfel, doi dintre consătenii săi ne-au relatat că el ar fi fost interesat de politică încă din tinereţe : „Zeroni dacă a avut microbul politicii şi şi-a dorit… Când doreşti ceva, cauţi. Şi nu a fost greu de găsit, la Băcia [de unde era Petru Groza – n.n. S.R., C.B.]"[3]. „I-o plăcut [politica]. De când o fost el tânăr, o fost tăt pă după partide. S-o-nscris odată-n… Liga Agrară[4]. La Timişoara era atunci. Acolo o candidat. Dup-aia s-o făcut Frontul Plugarilor, o trecut p-aci cu Groza, no. O' fost mai deştepţi, or fi făcut… o broşură, de ce [nu] tre' să fie românu' fascist[5], şi cu steme roşii. O fost scandal mare. Că, [la] broşura aia, i-or pus steme roşii, atunci. Ooo, scandal mare"[6].

Având în vedere că ascensiunea lui s-a datorat în primul rând relaţiei cu Petru Groza, asocierea dintre cei doi reprezintă unul dintre elementele care îi definesc destinul politic şi, ca urmare, a rămas vie în amintirea localnicilor. Chiar dacă e posibil ca primele lui contacte cu politica să fi existat înainte de a-l cunoaşte pe Petru Groza, cei mai mulţi intervievaţi îi asociază în mod indisolubil şi pun pe seama liderului Frontului Plugarilor evoluţia spectaculoasă a lui Zăroni. În acest sens, Ion Bădică din Batiz sintetizează – în opinia noastră cel mai bine – această percepţie cvasigeneralizată : „Toată lumea ştia că ăsta [Petru Groza – n.n. S.R., C.B.] l-o ridicat"[7].

Cât priveşte modalitatea în care cei doi s-ar fi cunoscut, am reţinut câteva puncte de vedere divergente, explicabile prin prisma „distanţei" temporale, dar şi a specificului subiectului, cei intervievaţi neavând de unde să ştie, cu certitudine, asemenea detalii. Astfel, Petru Ţârlea din Batiz este de părere că Zăroni „a fost o slugă mai conştiincioasă. Administrator la o firmă a lui Groza,

1. Interviu cu Ion Bădică.
2. Interviu cu Filimon Marin Isfan.
3. Interviu cu Rodica Cacuci.
4. Liga Agrară a fost o formaţiune politică înfiinţată de Constantin Garoflid în 1929 şi care a activat până în 1938. Nu deţinem alte informaţii care să confirme sau să infirme că Zăroni ar fi fost membru al acestei organizaţii politice.
5. Despre broşura *De ce nu trebuie să fie plugarul român fascist* (1937), vezi detalii *supra*.
6. Interviu cu Ion Zaur.
7. Interviu cu Ion Bădică.

la Strei. La Strei, acolo, Groza avea pământ şi casă mare. El a fost administratorul”[1]. Ion Bădică, din aceeaşi localitate, are o versiune uşor diferită, însă cu unele elemente comune : „El o fost ridicat – şi încă unu’, tot de la Nădăşteia, Cocoş – ridicaţi ca fiind cunoscuţi de-aicia din zonă. Petru Groza o avut moşie la Călan, chiar în hotar cu Nădăştia. Pământurile lor să intersectau p-acolo. Acolo avea Petru Groza o moară şi-o moşie-ntinsă. Şi probabil de-acolo să cunoşteau”[2].

Elvira Mangalău din Nădăştia de Sus spune iniţial că cei doi „se cunoşteau de mult, fiind aici în judeţ”, că erau „târgurile… în care oamenii se întâlneau”, însă emite şi o altă ipoteză, potrivit căreia ambii ar fi fost acţionari la o bancă : „Cum era şi strămoşul meu acţionar la Banca «Albina» din Sibiu, cred că de pe acolo s-au cunoscut. Cred că acolo s-au întâlnit la anumite şedinţe”[3].

Am încercat, de asemenea, să aflăm ce îşi amintesc oamenii cu privire la activitatea politică desfăşurată de Zăroni pe plan local. În acest caz, am putut împărţi răspunsurile în trei categorii : una ce vizează rolul său în cadrul Frontului Plugarilor[4], o a doua despre relaţia cu Petru Groza[5], în vreme ce în a treia i-am inclus pe cei care nu au ştiut ce să răspundă. Astfel, Ordor Ferenz din Băcia şi-l aminteşte de Zăroni ca pe un organizator şi om de acţiune în cadrul formaţiunii politice, spunând despre acesta că „o format Frontul Plugarilor aici, la Orăştie, dincolo de Călan”[6]. Ioan Faur din Tâmpa este unul dintre cei care şi-l amintesc în asociere cu Petru Groza, şi spune despre el că „era un ţăran mai isteţ, mai cutare, nu ştiu ce. Şi prieten cu Petru Groza, bineînţeles. Şi cam umbla, în foarte multe cazuri, alături de Petru Groza”[7].

Cu toate că documentele de arhivă şi lucrările ştiinţifice publicate până în prezent reliefează existenţa unei activităţi intense a Frontului Plugarilor în zona Hunedoarei, au existat şi martori care ne-au declarat că nu îşi mai amintesc ca Zăroni sau Groza să fi fost prin satele lor. Acest tip de răspunsuri poate fi explicat prin trecerea timpului ori prin dezinteresul faţă de politică al respondenţilor. Astfel, întrebată dacă Petru Groza sau Zăroni au fost prin Herepeia, Maria Popa ne-a răspuns că „Nu, nu, nu, că satul ăsta o fost mai mic. Dacă or fi venit, or venit la Sfat. Nu cred că or venit pe aici. Nu ştiu eu. Poate alţii mai bătrâni ca noi or fi ştiut. Eu am fost copilă atunci. Doar şi când or ţâpat monarhia am fost la şcoală. În clasa a treia, a patra, sigur”[8].

1. Interviu cu Petru Ţârlea.
2. Interviu cu Ion Bădică.
3. Interviu cu Elvira Mangalău.
4. Interviu cu Ioan Faur.
5. Interviu cu Octavian Goţ.
6. Interviu cu Ordor Ferenz.
7. Interviu cu Ioan Faur.
8. Interviu cu Maria Popa.

În contextul discuţiilor despre activităţile politice din zonă am mai reţinut câteva opinii interesante, dintre care una îi aparţine lui Filimon Marin Isfan. Acesta se referă atât la Frontul Plugarilor, cât şi la trei dintre cei mai cunoscuţi lideri ai formaţiunii, şi surprinde, în bună măsură, motivaţia celor care se implicau şi atunci în politică : „Frontul Plugarilor o fost făcut tot de Groza. El o constatat că ar fi bine ca plugarii să fie şi ei uniţi într-o oarecare bază. Scopul lui o fost ca tot el să trăiască bine. Şi el, şi Romulus Zeroni şi chiar Belea Miron”[1].

Indiferent care a fost locul şi rolul lui Romulus Zăroni în organizarea pe plan zonal a Frontului, cert este că, odată cu ascensiunea sa şi ocuparea unor funcţii politice importante la Bucureşti, modul în care a fost perceput de oameni s-a schimbat. Astfel, dacă Rodica Cacuci îl descrie ca fiind „un om foarte popular”[2], iar Octavian Goţ drept un „mare, mare politician”[3], caracterizarea lui în raport cu activitatea depusă ca ministru, spre exemplu, nu mai are deloc valenţe pozitive : „Pe urmă l-a făcut [Petru Groza] ministru. Nu e mai calitativ un ministru de acum decât Zeroni de atunci. Şpagă au avut şi ei, vorbeau cam urât cu noi, unii”[4]. „Pătru Groza l-o luat şi l-o ridicat şi i-o dat o funcţie acolo de... ceva. Secretar de stat, ceva, prin Minister p-acolo. Da’ nu [era] strălucit”[5].

Imposibilitatea de a se ridica la nivelul funcţiei pe care a ocupat-o şi faptul că avea, mai degrabă, un rol decorativ au fost surprinse de doi dintre martori, care l-au descris în mod plastic ca fiind „cam cum îi pătrunjelul în supă”[6] ori „ca apa sfinţită”[7].

Însă, chiar dacă temporar a mers la Bucureşti, Zăroni, ca şi alţi oameni politici, nu a rupt complet legăturile cu localitatea natală. Mai mult de atât, vizitele pe care le făcea în sat erau, se pare, destul de frecvente. Ion Zaur, fost membru în Frontul Plugarilor, susţine că, din ce a auzit vorbindu-se în sat, ar fi venit chiar şi cu avionul : „O venit cu avionu’ aicia, unde are livada. Atunci io n-am fost acasă. Numai’ îi auzeam io pă ăştia”[8].

Întrucât se cunoaşte faptul că şi în perioada respectivă puterea politică era folosită pentru a îndeplini anumite promisiuni electorale, am încercat să aflăm

1. Interviu cu Filimon Marin Isfan.
2. Interviu cu Rodica Cacuci.
3. Interviu cu Octavian Goţ.
4. Interviu cu Petru Ţârlea.
5. Interviu cu Ion Bădică.
6. Interviu cu Filimon Marin Isfan.
7. Interviu cu Petru Ţârlea.
8. Interviu cu Ion Zaur.

de la cei intervievaţi dacă poziţiile importante pe care le-a ocupat Zăroni la Bucureşti s-au reflectat în vreun fel în comunitatea din care provenea. Răspunsurile primite de la localnicii din Nădăştia au fost afirmative[1], el fiind descris ca „sufletist pentru sat”[2]. Mai mult decât atât, au fost menţionate chiar şi unele obiective concrete, la realizarea cărora şi-ar fi adus contribuţia : „Cu ajutorul lui s-a făcut şi Căminul. Nu s-a asfaltat, s-a pavat drumul”[3]. „De la Mălăieşti, nu ştiu unde vine aia, pe Ţara Haţegului, spunea tatăl meu că a fost după lemne pentru Cămin, cu Zeroni şi cu unchiul lui Nisa”[4].

Şi Ion Zaur susţine afirmaţiile potrivit cărora acesta s-ar fi implicat în construirea Căminului şi şoselei, şi adaugă că inclusiv electrificarea localităţii ar fi fost tot meritul lui : „Căminu’ cultural din sat Zăroni l-o făcut. O făcut bine şi şoseaua. Şi curentu’ electric, da. Ce-i al lui e-al lui. Când o fost cu curentu’, atuncea, am fost la Combinat [la Hunedoara] cu el odată. Atuncea aveai cai şi căruţă aici. Am mers cu căruţa lui până acolo la… Combinat. Am fost în multe locuri. Am fost la Oţelu Roşu cu el”[5].

În privinţa Căminului cultural, Rodica Cacuci menţionează o versiune uşor diferită, lansată de fostul preot din sat, potrivit căruia localnicilor li s-ar datora construcţia, ei fiind cei care s-au implicat în ridicarea ei : „Părintele Măruş, iertat şi odihnit, era foarte revoltat de politica nouă. Făceam religie şi tot timpul eu vorbeam cu el, am fost prietenă cu fetele lui. M-am născut vizavi de ei, deci era foarte apropiat în relatări, nu avea ascunzişuri faţă de mine. Zicea : Acest Cămin este al satului ! Ce Primărie ? Cine ? Ce primar dirijează ? Satul l-a făcut ! Am fost ori de câte ori a zis la Vadu Mare cu carul după cărămidă şi toată lumea din sat. Şi cu vaci şi cu cai, fiecare cu ce avea, nu ştiu câte transporturi au adus din Vadu Mare”[6]. Bineînţeles, acest punct de vedere nu exclude ca, pe lângă contribuţia comunităţii la ridicarea construcţiei, să fi avut şi Zăroni un rol, având în vedere poziţia importantă pe care o deţinea.

Dar pe lângă vizite şi eventualele intervenţii, se pare că a păstrat legătura cu satul şi prin intermediul terenului pe care îl avea în proprietate. Relaţia specială a locuitorilor din mediul rural cu pământul a făcut ca şi acum, la mai multe decenii de la perioada invocată, unii să îşi amintească inclusiv în ce zonă avea el respectiva proprietate : „Avea un’e-i livada aia acia. Lângă păşune”[7].

1. Interviu cu Rodica Cacuci.
2. *Ibidem.*
3. Interviu cu Elvira Mangalău.
4. *Ibidem.*
5. Interviu cu Ion Zaur.
6. Interviu cu Rodica Cacuci.
7. Interviu cu Ion Zaur.

Sătenii din Nădăştia spun că de pământ se ocupau alţii, care îi dădeau, în schimb, diferite produse sau, cum îşi aminteşte Ioan Zaur, „un porc pă an". „O dat pământu'. Cine-i lucra pământu' îi dădea un porc pă an. Ş-apăi lucrau oamenii, care vroia să lucre'"[1].

Livada, care apare constant în relatările martorilor, se pare că îi aducea, de asemenea, venituri. Rodica Cacuci îşi aminteşte că ea ar fi fost preluată, la un moment dat, de câţiva localnici, care se ocupau cu valorificarea producţiei : „Cetăţenii la care am fost au preluat livada şi duceau damigene de ţuică la Bucureşti în toată vara. Vindea ţuică, că atunci era mai mare producţia"[2].

De altfel, livada a rămas în memoria colectivă ca fiind una dintre cele mai importante realizări ale sale în zonă, remarcabilă chiar şi în prezent, după cum ne-a mai precizat Rodica Cacuci : „Şi acuma livada are o producţie fantastică în fiecare an, deşi [pomii] sunt bătrâni. Plantaţi frumos, pe rânduri, la 4 metri distanţă între rânduri. Şi a avut atunci, la înfiinţare, căpşuni. Multă vreme au stat căpşunii. Mă rog, avea nişte oameni care lucrau de pe aici din sat. Îmi aduc aminte că eram copil şi ieşeau în faţă la Cămin duminica cu coşurile mari de căpşuni, şi vindeau cu punguliţa. Cumpărau şi maturi şi copii. După aceea a intrat în paragină, că nu s-a mai lucrat şi a rămas doar livada. Şi acuma e de toată condiţia ! Livada asta e foarte frumoasă, e adevărat, şi productivă şi cu pomii ăştia de Basarabia, rengloţii ăştia, care nu erau aici şi nici nu sunt. Deci ceva aparte"[3].

Revenind la perioada de început a regimului instaurat după război, este cert că în acei ani presiunea asupra mediului rural a fost una mai puţin accentuată, ceea ce a făcut ca şi atitudinea populaţiei faţă de liderul Frontului Plugarilor să fie una mai degrabă de simpatie. O dovadă în acest sens este şi mărturia lui Ioan Zaur, care s-a întâlnit cu Zăroni, la acea dată ministru : „Am venit şi m-am întâlnit cu Zăroni acia în faţă. Zic : No, la mai mare ! Zice : Unde mai mare ? ...că era ministru. [râde] [...] I-era drag de viaţă atunci la lume. No, dup-aia o venit comuniştii. P-atuncea o-nceput să... O fost vai ş-amar de lumea asta"[4].

Dincolo de discursurile susţinute public sau de luările de cuvânt din Marea Adunare Naţională, nu avem posibilitatea de a stabili cum s-a raportat el realmente la transformările socialiste din agricultură, ca om provenit din mediul rural dar, totodată, beneficiar direct al noului regim. Rodica Cacuci îşi aminteşte o luare de poziţie a lui Zăroni la Căminul cultural din localitate, în care,

1. *Ibidem.*
2. Interviu cu Rodica Cacuci.
3. Interviu cu Ion Zaur.
4. *Ibidem.*

mai degrabă blazat, încearcă să-şi convingă consătenii să accepte colectivizarea: „Îmi aduc aminte de Zeroni, că atunci când s-a făcut la Cămin adunarea aia asupra colectivizării, cu ultimii care nu voiau să se înscrie. [...] Îmi aduc aminte atunci când a zis că dăm cuvântul domnului ministru, după ce au făcut ei multă pledoarie pentru binele colectivizării. El s-a ridicat şi a zis: Eu atât vă spun: «Soldatul este dator să se supună». Atâta a avut el să spună pentru oamenii din Nădăştie”[1].

De altfel şi în satul său, la fel ca în majoritatea localităţilor din România, presiunile asupra proprietarilor de terenuri au devenit adesea insuportabile, bătăile, arestările, şantajul şi alte tipuri de presiuni fiind utilizate fără menajamente de reprezentanţii noilor autorităţi: „22 de familii [erau] care nu s-au înscris. Păi îi băteau, că ziceau că-i duc la Securitate. Îi băteau sau erau închişi”[2].

Tot din mărturia Rodicăi Cacuci reiese că el este considerat şi de alţii responsabil de cele întâmplate, martora sintetizând foarte elocvent situaţia de atunci: „Au avut şi oamenii de aici ceva de pe urma lui, că venea, şi erau ăştia cu lămuritul. Lămuritul însemna peceriştii ăştia sau d-ăştia care trebuiau să facă CAP-ul după sistem rusesc. Că şi oamenii de aici ziceau că vin ruşii. Atunci toţi sunt egali, dar nu ştiau un lucru: că omul nu se naşte egal şi niciodată oamenii nu pot fi egali. Că unu e mai inteligent decât altul, unul îi mai dotat decât altul sau mai harnic. Nu există egalitate. Şi atunci au zis: Bă, vin ruşii şi aduc egalitate! Au adus un drac! Au adus închisori, gulaguri. Ştiţi că oraşele din Ardeal au fost ocupate, majoritatea. Au pus prostimea la putere”[3].

În pofida acestor situaţii, Ion Zaur îi poartă o amintire mai degrabă pozitivă, fapt explicabil dacă avem în vedere că a fost şi el, la rândul lui, membru al Frontului Plugarilor: „Era om cumsecade. O fost om pentru noi foarte bun. El ne-o făcut mult bine şi ne-o… ridicat la un rang mai… renumit”[4].

Mai puţin vizibilă în spaţiul public, dar importantă, din punctul nostru de vedere, în contextul acestei abordări imagologice, este şi viaţa de familie a lui Romulus Zăroni. Şi în acest caz, doar mărturiile celor din satul său ne-au fost utile. Am aflat astfel că, o dată cu ascensiunea-i politică, au apărut şi unele disfuncţionalităţi în relaţia de cuplu, dar, cum era şi firesc, sunt greu de identificat în memoria colectivă motivele reale care au dus la divorţul de prima soţie. Din mărturii putem desprinde ideile potrivit cărora aceasta „a fost făcută chiabur de către el, fiindcă era bogată şi avea nu ştiu cât pământ”[5], dar şi că

1. Interviu cu Rodica Cacuci.
2. *Ibidem.*
3. Interviu cu Ion Zaur.
4. Interviu cu Rodica Cacuci..
5. Interviu cu Elvira Mangalău.

era „o femeie cu patru clase”[1], care „nu s-a putut acomoda” la noul statut social, după cum îşi aminteşte Rodica Cacuci. Aceeaşi martoră şi-a dezvoltat argumentaţia, oferindu-ne şi alte informaţii conexe despre posibilele cauze ale divorţului, dar şi despre efectele asupra copiilor : „Doamna lui, prima soţie, doamna Tiţa, nu a mai corespuns ideilor de atunci. A stat un pic în Bucureşti, nu s-a acomodat. Nu toţi oamenii se acomodează nici acum. Şi s-o retras aici. Au divorţat şi a luat o femeia mai inteligentă şi mai tânără. Asta era vânzătoare. Ştiţi în ce casă a stat Zeroni în Bucureşti ? În casa lui Pamfil Şeicaru, care a fost parcă, directorul ziarului «Curentul». A fugit în America[2] şi casa i-au luat-o ăştia, hai rup ! [...] A avut trei copii din prima căsătorie. Primu' a fost inginer chimist, fata a fost pe la Institutul Pasteur, parcă cu ceva veterinar, medicină din-asta animală şi al treilea... a murit pe la Canal. Atunci făcea Ceauşescu Canalu' Bucureşti-Dunăre – nu ştiu ce”[3].

Explicându-ne despre maniera în care s-au poziţionat copiii în relaţia cu tatăl lor după divorţ, Elvira Mangalău ne-a relatat că „fata nu l-a apreciat şi nu l-a iertat niciodată pentru că a părăsit-o pe maică-sa”, iar „băiatul mai mare a avut şi el un eşec, nu s-a mai căsătorit...”[4].

Dar, aşa cum reiese din mărturii, despărţirea a avut şi alte efecte, inclusiv asupra relaţiei lui Zăroni cu satul. Astfel, se pare că atunci când venea în sat nu mai mergea nici măcar la casa lui, iar „după ce s-a ridicat Căminul şi-a luat două camere acolo, în marginea etajului, şi acolo venea vara [în vizită] trei săptămâni. Nu lucra nimic”[5].

Ulterior Zăroni s-a recăsătorit cu Ştefania, o femeie mai tânără, despre care însă nu deţinem prea multe informaţii. Elvira Mangalău spune că obişnuia să vină în vizită în sat împreună cu noua soţie, a cărei imagine a rămas întipărită în memoria copiilor de atunci, pentru că avea grijă să îi răsfeţe cu bomboane : „Tot mergeam că aducea bomboane, o groază de bomboane ce aducea să ne dea, de la Bucureşti. Doamna Ştefi. Eu cred ca să fie bine văzută, nu numai de copii, dar mai apreciată”[6].

Dacă amintirile din copilărie ale Elvirei Mangalău despre „doamna Ştefi” sunt pozitive, nu la fel sunt consideraţiile sale despre aceasta în contextul

---

1. Interviu cu Rodica Cacuci.
2. Interviu cu Ion Zaur.
3. Interviu cu Rodica Cacuci.
4. *Ibidem.*
5. Pamfil Şeicaru a plecat din ţară în august 1944 şi şi-a petrecut cea mai mare parte a vieţii în Spania, iar ultimii ani (până la moartea sa, în octombrie 1980), la Dachau, în Bavaria.
6. Interviu cu Rodica Cacuci.

morţii lui Zăroni: „Singurul lucru pe care l-a făcut necreştin a fost atunci când a murit. Vezi Doamne, doamna lui, care era mare cu comuniştii, l-a înmormântat ca pe bou, fără popă, fără nimic”[1].

A doua soţie a lui Zăroni se pare că a murit în condiţii neclare, ceea ce a alimentat superstiţiile sătenilor, care au considerat că şi-ar fi atras mânia divină din pricina încălcării principiilor de viaţă creştină prin legătura sa cu un bărbat care avea soţie şi copii: „Ei, zice, că i-ar fi căzut o cărămidă în cap, în Bucureşti, mergând pe stradă. [...] Nu ştiu. Vreau să zic că viaţa pedepseşte. Ea a făcut un lucru care nu trebuia, că ştia că el are 3 copii. Era tânără, frumoasă”[2]. „Eu ştiam că ea ar fi avut un amant şi soţia lui ăla i-ar fi dat cu o cărămidă”[3].

Indiferent de aceste aspectele mai puţin clare cu privire la viaţa privată a lui Romulus Zăroni, cert este că ascensiunea în viaţa politică a avut consecinţele directe şi importante asupra sa. Cele două intervievate din Nădăştia au reuşit, de altfel, să sintetizeze foarte bine acest aspect, afirmând că „pentru el, faptul c-a ajuns ministru… a fost un eşec pe plan personal”[4], respectiv că „pe undeva a avut şi câştig, că a avut bani, că or fi dat comuniştii… dar a avut şi parte proastă, că şi-a pierdut familia”[5].

Însă, dincolo de amintirile păstrate în memoria colectivă a locuitorilor din zona Hunedoara, unde Zăroni şi-a început activitatea politică, ori de asocierea sa cu Petru Groza, personajul a devenit cunoscut în timp mai degrabă datorită unor întâmplări amuzante al căror protagonist ar fi fost[6]. O sinteză interesantă între cele două percepţii face Remus Isfan din Leşnic, comuna Veţel, care îl numeşte nici mai mult, nici mai puţin decât „bufonu’ lu’ Groza”[7]. Chiar şi azi, la câteva decenii de la moartea sa, în conştiinţa publică Zăroni este considerat drept un personaj hilar, pe seama căruia circulau în epocă numeroase glume şi bancuri. Nu putem şti câte dintre ele au avut la bază întâmplări adevărate, însă este cert că imaginaţia contemporanilor i-a asigurat o celebritate mult mai mare decât altor oameni politici ai vremii. În aceste condiţii, apreciem că o încercare de a-i contura profilul în memoria colectivă fără a menţiona şi câteva referiri anecdotice ar fi incompletă. Nu vom folosi, însă, decât rezultatele cercetării de teren din zona Hunedoara, fără a menţiona multe

1. Interviu cu Elvira Mangalău.
2. Interviu cu Rodica Cacuci.
3. Interviu cu Elvira Mangalău.
4. Interviu cu Rodica Cacuci.
5. Interviu cu Elvira Mangalău.
6. Interviu cu Ion Bădică.
7. Interviu cu Remus Isfan.

altele care au fost identificate în documente de arhivă, în diverse lucrări de memorialistică, interviuri de istorie orală, articole de presă sau pe Internet.

Întâmplările prezentate sunt relatate de persoane din localităţi diferite, ceea ce dovedeşte încă o dată că, din acest punct de vedere, „personajul” a rămas o prezenţă vie în conştiinţa colectivă. Astfel, Ion Bădică din Batiz şi Viorel Josan din Herepeia, comuna Veţel, ne-au povestit că despre Zăroni se spunea că umbla cu „trei mănuşi” : „O văzut şi el domnii la Bucureşti că poartă mănuşi de piele, şi au una-n mână. El o zâs : Cum să-mi scot [mănuşile] ? Îmi trebe trei mănuşi. Două-n mâini şi una s-o port şi io… No, cam aşa era Zăroni… perceput”[1]. „Venea cu mănuşa. Zicea unul că are trei mănuşi. Avea două în mână şi cu una [îşi] făcea aer. Odată l-am văzut când o venit aici. Atunci iar ziceau bătrânii : Uite, vine ăla cu trei mănuşi ! ”[2].

O altă „întâmplare”, de data aceasta menţionată de doi localnici, din Băcia şi, respectiv, din Leşnic, se referă la o încercare a lui de a avea o discuţie la telefon cu consătenii din Nădăştia de Sus, doar că în loc să intre în cabina telefonică, ar fi intrat în cea de WC : „Eu pe Zăroni nu l-am văzut niciodată, vă spun drept. Numai am auzit de el, că o intrat în veceu şi o vorbit la telefon din veceu şi când o tras, o venit apă şi o zis că la noi e ploaie [râde]. Îl batjocoreau”[3]. „Ştiu că erau bancuri cu el. Că zicea : Mă Petre [Petru Groza – n.n. S.R., C.B.], dă-mi voie să vorbesc [la telefon] cu oamenii de la Nădăşteia. […] Şi-i zice : No du-te ! S-o dus în veceu şi-o tras de sfoara de la plutitor şi zâce : Băi, Petre, nu să poate vorbi cu Nădăşteia, că îi o furtuna acolo de ni’ nu-i adevărat ! Mă, tu un’e dracu te-ai dus ? ”[4].

Filimon Marin Isfan din Leşnic şi Ion Bădică din Batiz ne-au prezentat două versiuni asemănătoare ale unei alte „povestiri” care îl are ca protagonist pe Zăroni : „O venit la Bucureşti Groza cu Zăroni în aceeaşi maşină. Groza era prim-ministru atuncea, mă gândesc. Şi venind încoace, tot i-o mirosit şi la şofer şi lui [Groza], că era nasul cam subţire, na, avocat… Mă, ce dracu miroase pe-aci aşa ? Până la urmă zice : Măi Romulus, tu când ai fost la baie ? Dar când ţi-ai schimbat ciorapii ? Apăi zice : Doar i-am luat azi-dimineaţă, dar nu m-am spălat pe picioare. […] Apăi s-a băgat cu el la un magazin să îşi ia alţi ciorapi. Dar [Zăroni] nu s-a dus la baie să se spele. Şi-a pus alţi ciorapi, dar tot mirosea. Dar ce-ai făcut cu ceilalţi, mă ? Păi uite-i aicea, îi duc acasă. Puţea mai al dracului”[5]. „Petru Groza îl lua cu el la reuniuni din-astea, aşa,

1. Interviu cu Ion Bădică.
2. Interviu cu Viorel Josan.
3. Interviu cu Ordor Ferenz.
4. Interviu cu Remus Isfan.
5. Interviu cu Filimon Marin Isfan.

şi… no, mai stătea lângă doamne – cum stau eu acuma, cu haine mizerabile – şi zice : Bă, aia tot o strâmbat din nas. Mai schimbă-ţi dracului şi tu ciorapii, când vii ! Data următoare când or mers, zice : Bă, iar nu ţi i-ai schimbat ? Am ştiut că nu mă crezi, uite-s aicea în buzunar ! ”[1].

Cum era de aşteptat, şi în Nădăştia de Sus se discuta despre „aventurile” consăteanului lor devenit celebru, cu atât mai mult cu cât se pare că el însuşi povestea despre ele atunci când venea acasă. De exemplu, Elvira Mangalău ne-a relatat că Zăroni ar fi fost membru al unei delegaţii care a vizitat China, ocazie cu care ar fi avut o experienţă bahică memorabilă : „Povestea el că ar fi fost odată invitat în China. Şi chinezii nu prea beau. Şi o zis că i-au pus o sticlă de nu ştiu ce. Ăia se mirau că el a pus un pahar şi o tot băut. O tot pus şi o tot băut. Şi, zice : Două zile nu m-am mai trezit [râde]”[2].

Ion Bădică din Batiz, care susţine că în comuna sa „nu să ştie decât glume despre el”, îşi aminteşte că a aflat de la un „nădăştean” că acesta l-ar fi întrebat pe Zăroni : „Măi, da’ tu ce-ai făcut în Parlament [sic !] de când eşti acolo ? Ai făcut ceva ? ” Iar acesta i-ar fi răspuns : „Da ! Când o fost cald, am deschis de câteva ori ferestrele să intre aer. [...] Ş-apăi alte glume, fel de fel, cu încălţămintea, cu mănuşile”[3].

Concluzii

Instaurarea comunismului a adus după sine schimbări majore în societatea românească, inclusiv în ceea ce priveşte selecţia politică. Promovat destul de rapid în contextul colaborării Frontului Plugarilor cu comuniştii şi a apropierii sale de Petru Groza, Romulus Zăroni s-a încadrat, parţial, în prototipul noului politician. Personaj politic real, cu caracteristici româneşti, dar atipic pentru jumătatea secolului XX, el a reuşit să îşi depăşească condiţia de politician local şi să ocupe consecutiv funcţiile de subsecretar de stat şi apoi ministru al Agriculturii şi Domeniilor şi al Cooperaţiei. Chiar dacă implicarea sa în politică era mai veche, lipsa experienţei la nivel de decizie guvernamentală şi-a spus cuvântul relativ repede. Prezenţa sa destul de scurtă în zona de vârf a politicii s-a datorat şi unei incapacităţi de a se adapta la „cerinţele” vremii şi mai ales poziţiei sale faţă de comunişti, concretizată în încercarea de a păstra identitatea Frontului Plugarilor. Însă comuniştii aveau alte planuri

1. Interviu cu Ion Bădică.
2. Interviu cu Elvira Mangalău.
3. Interviu cu Ion Bădică.

cu „tovarăşii lor de drum”, ceea ce îi transforma, atât pe Zăroni cât şi pe alţi colegi din Front cu idei similare lui, în personaje incomode. Având în vedere că astfel de probleme îşi găseau în acei ani şi rezolvări mai drastice, putem afirma că Zăroni a avut noroc că a fost doar marginalizat.

Chiar dacă s-a aflat pe scena politică „la vârf” pentru o perioadă scurtă de timp, ascensiunea sa rapidă l-a făcut celebru în zona de provenienţă, iar la mai bine de o jumătate de secol de la moartea sa sunt numeroşi cei care îşi amintesc de el. Dacă în memoria colectivă a localnicilor din satele din zonă imaginea sa este una mai puţin structurată, pentru cei din Nădăştia de Sus el rămâne un personaj dual. Ei relatează că a făcut bine comunităţii, prin implicarea în construirea Căminului cultural, în pietruirea drumului, în electrificare sau prin înfiinţarea unei livezi model, dar îl percep şi ca pe un exponent al răului, prin asocierea sa cu cei care au supus populaţia la presiuni greu de suportat pentru a-şi ceda proprietăţile gospodăriilor colective.

Chiar dacă amintirile cu privire la Romulus Zăroni sunt mai puternice sau mai difuze, în funcţie de modul în care cei intervievaţi au fost interesaţi de politică ori de distanţa dintre localităţile lor şi Nădăştia de Sus, putem aprecia că imaginea sa în memoria colectivă este una consistentă, cel puţin dacă avem în vedere zona Hunedoara. Dacă ne referim la nivelul întregii ţări însă, constatăm că imaginea personajului este mult mai estompată, perspectiva anecdotică, bancurile şi întâmplările amuzante despre el transgresând deceniile mult mai uşor decât au făcut-o evenimentele politice majore la care a fost martor sau participant şi care au marcat, de altfel, în mod ireversibil istoria recentă a României.

Anexă
Lista de martori

1. Ion Bădică, născut în 1940, învăţător, pensionar. Interviu realizat de Alexandru Nicolaescu şi Dana Stanciu la 2 septembrie 2013 în Batiz, Hunedoara.
2. Rodica Cacuci, născută în 1952 în Nădăştia de Sus, pensionară. Interviu realizat de Cosmin Budeancă la 2 septembrie 2013 în Nădăştia de Sus, Hunedoara.
3. Ioan Faur, născut în 1925, funcţionar, pensionar. Interviu realizat de Alexandru Nicolaescu şi Dana Stanciu la 2 septembrie 2013 în Tâmpa, Hunedoara.
4. Octavian Goţ, născut în 1924, pensionar. Interviu realizat de Dan Creţu la 3 septembrie 2013 în Leşnic, Hunedoara.
5. Filimon Marin Isfan, născut în 1938, pensionar. Interviu realizat de Dana Stanciu la 2 septembrie 2013 în Leşnic, Hunedoara.
6. Remus Isfan, născut în 1930, mecanic, pensionar. Interviu realizat de Alexandru Nicolaescu la 2 septembrie 2013 în Leşnic, Hunedoara.

7. Viorel Josan, născut în 1941, pensionar. Interviu realizat de Alexandru Nicolaescu şi Dana Stanciu la 3 septembrie 2013 în Herepeia, Hunedoara.
8. Elvira Mangalău, născută în 1945, pensionară. Interviu realizat de Cosmin Budeancă la 2 septembrie 2013 în Nădăştia de Sus, Hunedoara.
9. Ordor Ferenz, născut în 1929, pensionar. Interviu realizat de Cosmin Budeancă şi Dan Creţu la 2 septembrie 2013 în Băcia, Hunedoara.
10. Ioan A. Popa, născut în 1924, pensionar. Interviu realizat de Cosmin Budeancă la 2 septembrie 2013 în Leşnic, Hunedoara.
11. Maria Popa, născută în 1927, pensionară. Interviu realizat de Daniel Creţu şi Irina Racoviţan la 3 septembrie 2013 în Herepeia, Hunedoara.
12. Petru Ţârlea, născut în 1931 la Batiz, Hunedoara, agricultor, pensionar. Interviu realizat de Cosmin Budeancă, Daniel Creţu şi Irina Racoviţan la 2 septembrie 2013 în Batiz, Hunedoara.
13. Ion Zaur, născut în 1920, pensionar. Interviu realizat de Alexandru Nicolaescu şi Dana Stanciu la 2 septembrie 2013 în Nădăştia de Sus, Hunedoara.

Mara Mărginean

Minimal, necesar, discreţionar. Ideologizarea nevoilor ca proiect de integrare a marginalităţii sociale, 1945-1960[1]

Abstract. *This article proposes an analysis of how the communist regime defined categories of needs during the 1950s. Paying a particular attention to everyday experiences of industrial labor force, this research looks at both legislative and institutional actions to unveil how various programs of social rationalization were articulated. Beyond ideological ambitions to create a new man, the purpose of the authorities was to build a system of social control that would integrate a heterogeneous population into a homogenous community. However, this article shows that the project was fragmented by various individual practices like blat, theft, bribery or a flourishing black market. Using a large variety of research sources, like archival material, press articles and legislative collections, this research argues that individual practices during the 1950s represented that main element in reconfiguring the social and professional hierarchies on very different bases from the official ones.*

Keywords: *urbanization, well-being, rationalization, informalities, black market, social control*

1. Această lucrare a beneficiat de suport financiar prin proiectul „Tineri cercetători de succes – dezvoltare profesională în context interdisciplinar şi internaţional": POSDRU/159/1.5/S/132400, proiect cofinanţat din Fondul Social European prin „Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013". Documentarea în Open Society Archives din Budapesta a fost derulată în cursul unui grant Visegrad al OSA-CEU. Argumentele prezentate aici reprezintă ideile autoarei, dar nu reflectă, în mod obligatoriu, opiniile Universităţii Central Europene.

Într-o ediţie adnotată a *Codului Muncii* publicată în anul 1959, se preciza faptul că „munca este o obligaţie şi o onoare pentru fiecare cetăţean capabil să muncească, după principiul Cine nu munceşte nu mănâncă ! ”[1]. Această opţiune surprinzătoare a reprezentanţilor regimului comunist de a condiţiona hrana zilnică de eficienţa muncii industriale prin recursul la o expresie regăsită din Biblie, atribuită Apostolului Pavel – dar frecvent menţionată şi de către liderul legionar Corneliu Zelea Codreanu în luările sale de cuvânt din perioada interbelică –, pune o problemă legată de cât anume şi ce fel de muncă trebuia să presteze o persoană pentru a mânca. Problema este cu atât mai sugestivă cu cât una din ideile centrale ale ideologiei marxiste a fost aceea că într-un sistem politico-economic corect, „fiecare va oferi cât îl ţin puterile şi va primi cât are nevoie”[2], iar orice beneficiu obţinut peste ceea ce autoritatea stabilea a fi necesar devenea, în fapt, o dovadă a unei moralităţi îndoielnice, de factură burgheză, ce putea periclita valorile socialist-colectiviste ale comunităţii. Aşadar, în condiţiile legiferării nivelului de trai ca o rezultantă a activităţilor lucrative este important de investigat dacă statutul socio-profesional a particularizat experienţele cotidiene ale diferiţilor locuitori ai României şi în ce măsură producerea, distribuţia şi utilizarea bunurilor de strictă necesitate au articulat identităţi politice şi ierarhii sociale, precum şi modele comportamentale specifice ordinii statului comunist[3].

Pentru a investiga această chestiune, articolul de faţă propune o analiză a felului în care nevoile cotidiene ale forţei de muncă din mediile urban-industriale româneşti au fost reglementate de către regimul comunist în răstimpul 1945-1960. Folosind o gamă variată de surse – arhive, presă şi materiale

---

1. Leonid Miller, *Codul muncii adnotat pe baza prevederilor din actele normative în vigoare şi a soluţiilor din deciziile Tribunalului Suprem al RPR*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1959, p. 41.
2. Deşi expresia îi este de regulă atribuită lui Karl Marx, cel care a formulat-o a fost Louis Blanc, *Plus de Girondins*, Paris, 1851, p. 92.
3. Cf. Arjun Appadurai, „Introduction : Commodities and the Politics of Value”, în Arjun Appadurai (coord.), *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective. Cambridge Studies in Social and Cultural Anthropology*, Cambridge University Press, 1986 ; Liviu Chelcea, „The Culture of Shortage during Socialism : Goods, Strategies and Consumption Practices in a Romanian Village”, în *Cultural Studies*, 2002, vol. 16, 1, pp. 16-43.

edite –, obiectivul principal al cercetării este să reconstruiască imaginea societăţii urbane din perspectiva rolului jucat de bunurile de larg consum în reconceptualizarea ierarhiilor socio-profesionale. Astfel vizez să surprind cum un proiect ideologic ce se dorea a reglementa „echitabil şi obiectiv" calitatea experienţei cotidiene, prin prevederi clare legate de necesarul zilnic de alimente, produse de strictă necesitate şi servicii, a generat coagularea unor „forme de marginalitate sau comportament deviant"[1]. Constând din reţele subterane de schimb, relaţii informale sau furt şi speculă de produse, aceste practici ale locuitorilor urbani nu reprezentau doar simple mijloace de supravieţuire într-un mediu dominat de privaţiuni şi dificultăţi endemice[2], ci o veritabilă sursă de contestare a modelelor cotidiene propagate de autoritatea politică. De fapt, chiar dacă retorica oficială încuraja clasa muncitoare să se debaraseze de stilul de viaţă „parazitar" al fostei burghezii prin recursul la raţionalitate şi moderaţie, sobrietate şi moralitate, în realitate asistăm la disoluţia hotarelor dintre categorii socio-profesionale şi reconfigurarea vizibilităţii actorilor sociali în funcţie de disponibilitatea produselor. Însă această situaţie a avut un efect surprinzător. Nu numai că vizibilitatea diferitelor categorii sociale a devenit un rezultat al reglărilor comunităţilor şi nu al materializării unor precepte ideologice, dar regimul s-a arătat tot mai sensibil la presiunea populaţiei şi a reevaluat standardele de bunăstare ale forţei de muncă industriale prin acceptarea graduală a unor modele de viaţă asemănătoare celor burgheze[3]. Ca atare, în cele ce urmează sunt preocupată să surprind în ce măsură prevederile legislative şi acţiunile instituţionale sau metodologiile de investigare socială derulate pe parcursul anilor '50 au reprezentat rodul acţiunii unilaterale a regimului sau, din contra, au fost o rezultantă a acţiunii şi implicării sindicatelor şi populaţiei.

Pornesc de la premisa că „normele trebuie să fie recunoscute pentru a fi combătute sau reconceptualizate"[4], iar noţiuni precum minimal, necesar, maximal, lux, risipă sau discreţionar au reprezentat principalele repere în jurul cărora

1. Bradley T. Cullen, Michael Pretes, „The Meaning of Marginality : Interpretations and Perceptions in Social Science", în *Social Science Journal*, 2000, Vol. 37, Issue 2, p. 217.
2. Elena Zubcova, *Russia after the War : Hopes, Illusions, and Disappointments, 1945-1957*, Armonk, M.E. Sharpe, 1998 ; Ferenc Fehér, Ágnes Heller, György Márkus, *Dictatorship over Needs*, Oxford, Blackwell, 1983 ; Julie Hessler, *A Social History of Soviet Trade : Trade Policy, Retail Practices, and Consumption, 1917-1953*, Princeton University Press, 2004.
3. Vera Dunham, *In Stalin's Time : Middleclass Values in Soviet Fiction*, Durham, Duke University Press, 1990.
4. Akiko Tsuchiya, *Marginal Subjects : Gender and Deviance in Fin-de-siècle Spain*, University of Toronto Press, 2011, p. 8.

s-a coagulat această tensiune dintre aşteptările populaţiei şi dificultăţile de a-i pune la dispoziţie produse. Acordând o atenţie prioritară condiţiilor de viaţă ale forţei de muncă industriale, voi aborda problematica din perspectiva existenţei unei multiple marginalităţi a forţei de muncă : nu numai că muncitorii centrelor industriale aveau cele mai mici salarii şi trăiau în majoritate la limita subzistenţei, dar proiectul economic al regimului comunist a dislocat comunităţile tradiţionale prin migrarea din mediul rural în cel urban. Însă, paradoxal, poziţionarea „la marginea” bunăstării a majorităţii muncitorilor era contrabalansată de un discurs mobilizator prin care se promitea un trai mai bun ca urmare a dezvoltării industriei grele. Dincolo de dezideratele ideologice de a crea un „om nou”, voi arăta că scopul acţiunilor autorităţilor a fost de a construi un sistem de control social care să asigure integrarea comunitară a unei populaţii eterogene. Însă acest articol va arăta cum proiectul autorităţilor a fost fragmentat de practicile profesionale ale specialiştilor implicaţi în articularea nevoilor, dar şi de cele ale diferitelor categorii sociale care făceau obiectul programului de „raţionalizare”. Sunt preocupată să răspund la câteva întrebări cruciale : care erau sensurile bunăstării ? Cum şi de către cine erau aceste concepte legitimate ? În ce măsură marginalitatea reprezintă un fenomen economic sau, din contra, este articulată ideologic ? În ce măsură populaţia a reprezentat un actor vizibil în reconceptualizarea acestor termeni ? Putem considera faptul că limitările minorităţii îi afectează pe majoritari ?

Pentru aceasta am structurat textul articolului pe trei planuri. Mai întâi, prin apelul la dezvoltările teoretice despre locul marginalităţii în reglementarea relaţiilor de putere, voi contextualiza realităţile româneşti în funcţie de tendinţe mai ample semnalate în epocă la nivel internaţional. Apoi voi surprinde impactul acestor politici la nivelul experienţelor cotidiene ale forţei de muncă. Voi încheia prin a arăta cum reconceptualizarea nevoilor în a doua jumătate a anilor ’50 a transpus o perspectivă distinctă despre cotidian ca o expresie a tensiunii dintre presiunea tot mai mare a populaţiei şi dificultăţile regimului de a asigura bunuri şi servicii.

Standarde de bunăstare. De la inginerie socială la competiţie a războiului rece

Stabilirea unor standarde, cuantificări şi reprezentări formale pentru controlul calităţii vieţii populaţiei, inclusiv prin apariţia unor discipline academice de sine stătătoare – precum sociologia, demografia sau etnologia – şi a instituţiilor responsabile cu materializarea proiectelor legiuitorului constituie o dimensiune

reprezentativă a statului modern[1]. Categoriile de nevoi devin elemente ce pot ilustra excelent dinamica socio-culturală a comunităţilor[2], însă astfel de concepte dinamice cunosc doar foarte rar un caracter transcultural sau transnaţional, din cauza gradului ridicat de politizare pe care îl au. Nivelul bunăstării cetăţenilor unei ţări în raport cu alte state a constituit un aspect strategic în planul relaţiilor internaţionale, iar reglementarea valorilor acestor standarde nu este altceva decât un act de putere[3]. Acest lucru a fost grabnic înţeles de către autoritatea decizională a statului modern care, pe fondul transformărilor produse de industrializare şi urbanizare, s-a văzut forţată să identifice pârghii pentru controlul societăţii prin creşterea gradului de predictibilitate a comportamentului populaţiei, deopotrivă exercitând „controlul social"[4] şi derulând programe pentru culegerea şi interpretarea informaţiei despre diferite faţete ale experienţei cotidiene a populaţiei[5]. Normele şi standardele serveau aşadar nevoii autorităţii de a impune societăţii modele adecvate de comportament, dar şi pentru a anula segregarea socială.

---

1. David Hoffmann, *Stalinist Values. The Cultural Norms of Soviet Modernity, 1917-1941*, Ithaca & Londra, Cornell University Press, 2003, p. 7. Vezi şi Philip Abrams, „Notes on the Difficulty of Studying the State", în Aradhana Sharma, Akhil Gupta (coord.), *Anthropology of the State. A Reader*, Malden, Blackwell Publishing, 2006 ; John V. Pickstone, *Ways of Knowing : A New History of Science, Technology, and Medicine*, University of Chicago Press, Chicago, 2001 ; Tom Crook, Glen O'Hara, „The Torrent of Numbers : Statistics and the Public Sphere in Britain, 1800-2000", în Tom Crook, Glen O'Hara (coord.), *Statistics and the Public Sphere. Numbers and the People in Britain, 1800-2000*, New York, Routledge, 2011 ; Richard Coopey, Alan McKinlay, „Power without Knowledge ? Foucault and Fordism, 1900–50", în *Labor History*, 2000, 1, pp. 107-25.
2. Susan Leigh Star, Martha Lampland, „Reckoning with Standards", în Martha Lampland, Susan Leigh Star (coord.), *Standards and Their Stories. How Quantifying, Classifying, and Formalizing Practices Shape Everyday Life*, Ithaca & Londra, Cornell University Press, 2009, pp. 11-15.
3. Michael Sheppard, *Social Work and Social Exclusion. The Idea of a Practice*, Ashgate Publishing, Ltd., 2006, p. 82.
4. Controlul social a reprezentat o noţiune relativ recentă în istoriografia ştiinţelor sociale, termenul fiind pentru prima dată folosit de Ross în America de Nord la începutul secolului XX. Cf. Pieter Spierenburg, „Social Control and History. An Introduction", în Herman Roodenburg, Pieter Spierenburg (coord.), *Social Control in Europe*, vol. 1, *1500–1800*, Columbus, Ohio State University, 2004, pp. 1-21.
5. Andrea Chandler, „Nationalism and Social Welfare in the Post-Soviet Context", în *Nationalities Papers*, 2011, vol. 39, nr. 1, pp. 55–75 ; Daniel Béland, André Lecours, *Nationalism and Social Policy. The Politics of Territorial Solidarity*, Oxford, 2008 ; Michael E. Latham, *Modernization as Ideology : American Social Science and „Nation Building" in the Kennedy Era*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 2000.

Michael Foucault a arătat că elementul central în acest proces a constat din criminalizarea deviaţiei ; manifestările marginale erau percepute ca simptomatice pentru o stare de degradare socială care putea să slăbească coerenţa comunităţii. Însă marginalitatea nu este înţeleasă doar ca o consecinţă a unor practici antisociale, patologice şi greu de cuantificat, ci şi ca tensiunea socială produsă la „periferie", definită de Robert J. Dunne drept „distanţa faţă de centrul politic"[1]. În acest ultim caz, marginalitatea ilustrează excelent tensiunea dintre cadrul normativ şi practicile individuale, inclusiv la nivel birocratic sau profesional[2], pentru că statul nu există pur şi simplu, ci este „divers şi complicat", iar puterea funcţionează în reţele. Evidenţiind faptul că acţiunea individuală devine la rândul său un mecanism de sancţionare a centrilor decizionali, ca şi un mijloc de coagulare a unor centri de putere alternativi, Foucault a identificat în practicile individuale produse la marginea societăţii principalul mecanism de coagulare a unor manifestări distincte sau, în termenii lui Max Weber, „efortul modern de a impune raţionalitatea a determinat numeroase forme de iraţionalitate"[3].

În acest context, angajez conceptul de „marginalitate" pentru a ilustra cum accesul la bunuri de larg consum al populaţiei pe parcursul primului deceniu al regimului comunist s-a constituit într-un element de reglementare a relaţiilor periferiei sociale cu centrul politic. Faptul că regimul comunist a susţinut că proiectul său economic este de factură modernă a implicat şi un amplu program de control social şi mobilizare de masă, iar calitatea vieţii putea servi autorităţilor în demersul lor de reconfigurare a ierarhiilor sociale. Acestea sunt cu atât mai sugestive cu cât bunăstarea a reprezentat o chestiune de importanţă strategică pe parcursul anilor '50[4], alimentând, deopotrivă în Est şi Vest, proiecte utopice de mobilizare sau confruntări pe scena relaţiilor internaţionale[5].

---

1. Robert J. Dunne, „Marginality : A Conceptual Extension", în Rutledge M. Dennis (coord.), *Marginality, Power and Social Structure : Issues in Race, Class and Gender*, *Research in Race and Ethnic Relations*, vol. 12, Elsevier Ltd., 2005, p. 15.
2. Michael Foucault, „Space, Knowledge and Power", în James D. Faubion (coord.), *Michel Foucault. Essential Works of Foucault 1954-1984. Power*, vol. III., Londra, Penguin Books, 2002, pp. 349-364 ; Colin Gordon, „Governmental Rationality : An Introduction", în Graham Burchell, Colin Gordon şi Peter Miller (coord.), *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*, The University of Chicago Press, 1991, p. 36.
3. Susan Leigh Star, Martha Lampland, art. cit., p. 15.
4. Mark Solovey, Hamilton Cravens (coord.), *Cold War Social Science. Knowledge Production, Liberal Democracy, and Human Nature*, Palgrave, Macmillan, 2012.
5. Greg Castillo, *Cold War on the Home Front : The Soft Power of Midcentury Design*, Minneapolis, Minnesota University Press, 2009 ; Susan E. Reid, „«Our Kitchen is Just As Good» : Soviet Responses to the American Kitchen", în Ruth Oldenziel, Karin Zachmann (coord.), *Cold War Kitchen : Americanization, Technology, and European*

Însă, dacă în Occident bunăstarea era înţeleasă preponderent ca un rezultat al abundenţei materiale, ideologia blocului socialist lega nivelul de trai de o presupusă competenţă „culturală”[1], raţionalizarea practicilor cotidiene devenind expresia reuşitei în combaterea înapoierii[2].

Dar, în contextul luptei de clasă, ierarhiile sociale nu au constituit doar expresia unui statut profesional sau politic[3], ci au fost rezultatul acţiunii unor norme ideologice. Acestea s-au transpus în felul diferenţiat în care populaţia avea acces la bunuri şi servicii. Din punct de vedere discursiv, regimul a angajat concepte precum „duşman”, „trădător”, „burghez”, „erou” sau „muncitor” pentru a obţine marginalizarea socială a unor categorii socio-profesionale în raport cu altele. În condiţiile dificultăţilor profunde ale regimului comunist de a asigura populaţiei un nivel de trai conform normelor prevăzute de legislaţia oficială, materializarea unui astfel de cod standardizat a comportat un grad ridicat de negociere, care era rezultatul „autorităţii, nevoilor şi a puterii”[4]. În cele ce urmează voi evidenţia existenţa unei ambiguităţi conceptuale a bunăstării alimentate pe fondul sistemului economiei planificate şi al condiţionărilor ideologiei dominante, care delimitează sensuri numeroase ale marginalităţii în termeni de putere şi centri de influenţă. În felul acesta, conceptul de marginalitate va problematiza în ce măsură experienţa cotidiană, articulată de muncă şi efortul obţinerii bunurilor de larg consum, devine parte a unei identităţi individuale sau colective, şi va propune o perspectivă alternativă a relaţiei dintre „dependenţă şi interdependenţă, şi dintre egalitate şi inegalitate”[5].

Users, Cambridge, Mass., Londra, MIT Press, 2009 ; *idem*, „The Soviet Pavilion at Brussels ’58 : Convergence, Conversion, Critical Assimilation, or Transculturation ? ”, în *Cold War International History Project Working Papers Series*, Decembrie 2010, disponibil online la http : //www.wilsoncenter.org/index.cfm ? topic_id=1409&fuseaction=topics.item&news_id=646043 (accesat la 19 decembrie 2014).

1. Katerina Clark, *Moscow the Fourth Rome. Stalinism, Cosmopolitanism and the Evolution of Soviet Culture, 1931-1941*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 2011.
2. Vadim Volkov, „The Concept of *Kul’turnost’*. Notes on the Stalinist Civilizing Process”, în Sheila Fitzpatrick (coord.), *Stalinism. New Directions*, Londra, Routlege, 2000, p. 210 ; Francine Hirsch, *Empire of Nations : Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union*, Ithaca, Cornell University Press, 2005, p. 16.
3. Sheila Fitzpatrick, „Ascribing Class : The Construction of Social Identity in Soviet Russia”, în Sheila Fitzpatrick (coord.), *Stalinism. New Directions*, Londra, Routledge, 2000 ; Lewis Siegelbaum, Ronald Grigor Suny, „Class Backwards ? In Search of the Soviet Working Class”, în Lewis H. Siegelbaum, Ronald Grigor Suny (coord.), *Making Workers Soviet : Power, Class and Identity*, Ithaca, Cornell University Press, 1994.
4. Geoffrey C. Bowker, Susan Leigh Star, *Sorting Things Out. Classification and Its Consequences*, Cambridge, Mass., MIT Press, 2000, p. 15.
5. Peter Hanns Reill, Balazs A. Szelenyi (coord.), *Cores, Pheripheries and Globalization*, Budapest, Central European University, p. 1.

Minimal : o soluţie într-un moment de criză

La finele celui de-al doilea război mondial, consumul populaţiei era raţionalizat. Derulat prin reţeaua economatelor şi a magazinelor de stat, sistemul se dorea a fi o soluţie temporară pentru menţinerea unui calm social până la refacerea economiei ţării. Cel puţin teoretic, statul se angaja să asigure tuturor locuitorilor un minim de produse alimentare de bază, precum pâine (aproximativ 300 de grame zilnic pentru fiecare locuitor, cu excepţia muncitorilor minieri, care beneficiau de o creştere cu până la 200 %, şi a celorlalţi angajaţi din industria grea, ale căror raţii erau dublate faţă de restul populaţiei), lactate, carne, zahăr, ulei şi paste făinoase[1]. Soluţia nu era nici nouă şi nici foarte originală. În momente de restrişte economică – război sau reconstrucţia postbelică –, statele moderne precum Marea Britanie, Franţa sau chiar Uniunea Sovietică au recurs la astfel de mijloace pentru a gestiona dificultăţile sociale imediate[2]. Însă, în România, anii de război au fost urmaţi de o secetă prelungită în perioada 1946-1947, iar greutăţile economice ale ţării s-au suprapus peste acţiunile tot mai agresive ale reprezentanţilor partidului comunist de preluare a puterii. Într-un astfel de context politic incert, refacerea economică se profila a fi un obiectiv de lungă durată, pentru care erau necesare mobilizarea publică masivă şi impresionante resurse financiare. Acesta a fost, de altfel, şi principalul argument invocat de conducerea statului român începând cu 1948 pentru menţinerea raţionalizării. „Creşterea planificată a puterii de cumpărare a populaţiei"[3] era parte a unui vast proiect ideologic cu puternice conotaţii de control social, prin care regimul comunist dorea să impună un control centralizat asupra tuturor activelor financiare. În felul acesta, vastul program economic de dezvoltare a industriei grele ar fi putut fi materializat chiar dacă, aşa cum remarca Katherine Verdery, din punctul de vedere al gestionării raporturilor din interiorul statului, „exista o tensiune fundamentală între ceea ce era necesar pentru legitimarea lor – redistribuirea lucrurilor

---

1. ANIC, fond CC al PCR, Secţia Economică, dosar nr. 72/1945, ff. 2-3.
2. Dana Simmons, *Minimal Frenchman : Science and Standards of Living, 1840-1960*, teză de doctorat, University of Chicago, 2005 ; Oleg Khlevnyuk, Davies, R.W., „The End of Rationing in the Soviet Union, 1934-1935", în *Europe-Asia Studies*, 1999, vol. 51, issue 4, p. 559.
3. Manea Mănescu, „Creşterea nivelului de trai material şi cultural al oamenilor muncii", în *Economia României intre 1944-59*, Bucureşti, 1959, p. 616. Vezi şi HU OSA, 300-60-1, box 545.

pentru populaţie – şi ceea ce era necesar pentru puterea lor – acumularea lucrurilor la centru”[1].

După o perioadă dominată de incertitudine, în anul 1949 au fost redactate primele instrucţiuni pentru reglementarea criteriilor de acordare a cartelelor, iar responsabilitatea implementării sistemului a trecut de la Comisia de Stat a Planificării la nou-înfiinţatul Minister al Comerţului Interior[2]. În paralel cu sistemul aprovizionării prin cartele, regimul a impus de asemenea norme minimale în ceea ce priveşte spaţiul locativ – stabilit similar reglementărilor în vigoare din Uniunea Sovietică la o valoare de 8 mp pentru fiecare locuitor[3]. Momentul a coincis cu demararea procesului de colectivizare a agriculturii şi cu primele acţiuni de naţionalizare a obiectivelor industriale, astfel încât aspectele legate de aprovizionarea populaţiei deveneau parte integrantă a unui sistem centralizat, conform căruia agricultura şi industria ar fi conlucrat la binele general. Autoritatea guvernamentală a creat un mecanism complicat de ierarhizare a societăţii ; necesarul zilnic de produse alimentare şi bunuri de strictă necesitate al fiecărei categorii socio-profesionale a fost convertit în puncte, iar acest necesar era stabilit prin hotărâre a Consiliului de Miniştri. De regulă, produsele disponibile pe cartele aveau preţuri cu până la un sfert mai mici faţă de produsele disponibile pe piaţa liberă, iar guvernul revizuia din când în când preţurile bunurilor comercializate în sistemul cartelelor şi în magazinele de stat. Astfel, autorităţile aveau posibilitatea adaptării sistemului în funcţie de diversificarea ofertei de bunuri de pe piaţă, dar reacţionau şi la semnale legate de nemulţumirea populaţiei faţă de condiţiile de trai[4].

Sistemul propriu-zis a fost dinamic, în timp cunoscând numeroase modificări atât în ceea ce priveşte numărul total al beneficiarilor, cât şi structura cartelelor. Având o puternică componentă ideologică, sistemul trebuia să

1. Katherine Verdery, *Socialismul : ce a fost şi ce urmează*, Iaşi, Institutul European, 2003, p. 49.
2. ANIC, fond CC al PCR, secţia Economică, dosar nr. 339/1952, ff. 13-14.
3. Vezi ANIC, fond CC al PCR, secţia Cancelarie, dosar nr. 3/1949, ff. 2-12 ; fond CC al PCR, secţia Administrativ Politică, dosar nr. 85/1950, ff. 1-2 ; fond Consiliul de Miniştri – Stenograme, dosar nr. 1/1952, ff. 59-60. Spaţiul de 8 mp se referea la „norma sanitară”, care era diferită de norma locativă. Aceasta din urmă putea să fie mai mare, şi stabilită individual de fiecare comitet executiv al sfaturilor populare în funcţie de condiţiile sanitare locale. „Decret pentru normarea, repartizarea şi folosirea suprafeţei locative şi reglementarea raporturilor dintre proprietari şi chiriaşi”, *Buletinul Oficial al Republicii Populare Române*, partea I, an IV, nr. 17, 5 aprilie 1952, pp. 137-142.
4. Pe parcursul anilor, astfel de reglementări au făcut obiectul activităţii Consiliului de Miniştri, listele revizuite de preţuri fiind publicate regulat în *Colecţia de Hotărâri a Consiliului de Miniştri*.

corespundă structurii pe clase a societăţii, iar cei aproximativ 4,8 milioane de beneficiari erau împărţiţi în cinci categorii, conform aspiraţiilor ideologice ale regimului. La începutul anilor ’50, erau mai multe tipuri de cartele : negre, pentru cei care nu lucrau, disponibile numai pentru pâine, restul alimentelor urmând a fi achiziţionate pe piaţa liberă ; verzi, pentru persoane vârstnice, părinţii şi soţiile muncitorilor, şi cu mai puţine cupoane ; portocalii, pentru copiii de până la 7 ani ai căror părinţi lucrau ; albastre, pentru oamenii muncii, elevi de şcoală, studenţi sau funcţionari ; roşii, pentru muncitorii din industria grea. Carnetul albastru, care era disponibil majorităţii, conţinea 30 de cupoane pentru pâine şi încă 40 pentru alte produse alimentare : 2 pentru 250 g de ulei, 2 pentru zahăr, 6 pentru carne (fiecare persoană avea dreptul la 250 g de carne săptămânal), 2 pentru săpun, 2 pentru macaroane, şi 26 cupoane pentru orez, marmeladă, halva etc.[1]. În 1950 se prevedea un consum zilnic de pâine care varia între 250 şi 1.000 g, cel mai puţin fiind prevăzut pentru copiii preşcolari şi pentru cei care nu lucrau – aşa-zişii „pauperi urbani” –, iar cel mai mult pentru cei 35.000 de muncitori din industria extractivă[2]. Fiecare persoană primea de asemenea cupoane pentru achiziţionarea îmbrăcămintei şi a încălţămintei. Posesorii cartelelor albastre, de exemplu, puteau cumpăra anual o pereche de pantofi sau cizme, opt batiste, două prosoape şi o fustă din stofă. Aceştia aveau la dispoziţie încă 84 de puncte pentru produse textile a căror valoare permitea cumpărături nu foarte semnificative. De exemplu, un metru de stofă de lână valora 25 de puncte, respectiv 700-1.200 de lei ; o haină din stofă era evaluată la 84 de puncte, adică 11.000 de lei ; o cămaşă valora 12 puncte, adică 450 de lei, o valoare semnificativ mai mică faţă de 1.500 de lei cât era evaluat un asemenea produs în afara sistemului de raţii ; iar o pereche de şosete – 4 puncte şi 48 de lei[3].

Simplul statut profesional nu era însă suficient pentru a asigura posesia unei cartele, căci încadrarea în una din categoriile de raţii depindea inclusiv de situaţia materială a fiecărei persoane. Astfel, s-a prevăzut ca un angajat, indiferent de domeniul de activitate în care activa, nu putea obţine aceste cartele dacă deţinea mai mult de jumătate de hectar de livadă sau grădină de zarzavaturi, un hectar de pământ în zonele de şes sau două hectare de pământ în cele de munte. Existau şi derogări, dar şi situaţii când autorităţile au rămas inflexibile. De exemplu, în anul 1951, în condiţiile unei recolte agricole deosebit de proaste, conducerea Ministerului Comerţului a dispus mai multe concesii celor cu suprafeţe de teren de până la 8 ha. Pe de altă parte, muncitorii din

1. HU OSA, 300-60-1, box 547 şi 545.
2. ANIC, fond CC al PCR, Secţia Economică, dosar nr. 15/1950, p. 6.
3. HU OSA, 300-60-1, box 549.

bazinele miniere Valea Jiului şi Maramureş, cei din centrele siderurgice de la Hunedoara şi Reşiţa, precum şi cei cu terenuri inundate din Ţara Haţegului, pentru care se stabiliseră valori maximale ale raţiilor, nu au fost exceptaţi de la restricţiile impuse prin lege. În ciuda numeroaselor presiuni ale liderilor locali de a se identifica soluţii pentru suplimentarea alimentaţiei zilnice a acestor muncitori fie prin modificarea baremelor, fie prin creşterea suprafeţei agricole permise, conducerea de la Bucureşti a respins orice solicitare de teamă de a nu crea un precedent[1].

Faptul că regimul a construit o imagine complexă a experienţei cotidiene recuperată în discursuri propagandistice bine articulate în presa momentului nu a reuşit însă să convertească în imagini credibile realitatea dramatică a cotidianului populaţiei spaţiilor urbane româneşti. Din contra, pretutindeni în România primii ani ai regimului comunist au pus populaţia în faţa unei situaţii dificile, căci produsele, chiar şi cele raţionalizate, erau adeseori de foarte proastă calitate şi greu de procurat. Nu doar că veniturile salariale ale majorităţii forţei de muncă erau foarte scăzute, muncitorii necalificaţi, de pildă, trăind sub limita subzistenţei, dar aprovizionarea se realiza în salturi, autorităţile confruntându-se cu serioase dificultăţi în asigurarea bunurilor pentru necesarul prevăzut prin sistemul raţiilor. În timp, toate sortimentele de produse erau greu accesibile, însă cele mai greu de procurat erau uleiul şi zahărul. Au existat situaţii, precum a fost cazul oraşului Sebeş la începutul anilor ’50, când o fetiţă ar fi fost călcată în picioare şi omorâtă de mulţimea disperată să obţină raţia legală de zahăr[2].

În faţa acestei realităţi, acţiunile regimului au fost puţine şi disparate. De regulă, Secretariatul CC al PMR a urmărit aplicarea unor măsuri cu impact social mai amplu. De exemplu, în 1950 se dispunea creşterea cantităţii de pâine disponibile pe cartele persoanelor cu venituri mici, de la 250 la 300 g zilnic. Impactul social al unei asemenea măsuri a fost destul de mare, pentru că mai bine de 2,7 milioane de persoane au beneficiat de această creştere a raţiei alimentare. Însă se atenţiona la momentul respectiv că mare parte a acestor schimbări, cu un impact caloric foarte limitat de altfel, depindeau de implicarea CENTROCOOP-ului[3].

Decizia regimului ascundea o realitate mult mai complexă. La momentul respectiv, liderii de la Bucureşti primeau tot mai multe semnale referitoare la cazuri de speculă cu produse, furturi şi delapidări. Produse în condiţiile situaţiei dificile în care trăiau cei mai mulţi locuitori din ţară, aceste manifestări marginale au fost considerate a fi rezultanta lipsei controlului strict al conducerilor întreprinderilor

1. ANIC, fond CC al PCR, secţia Economică, dosar nr. 339/1952, ff. 10-11.
2. HU OSA, 300-60-1, box 550.
3. ANIC, fond CC al PCR, Secţia Economică, dosar nr. 15/1950, pp. 1-2.

asupra forţei de muncă. Mobilitatea angajaţilor făcea dificilă menţinerea unei evidenţe clare a numărului forţei de muncă active, iar conducerea statului susţinea faptul că în timp s-au înmulţit cazurile când o persoană reuşea să obţină ilicit mai multe cartele de alimente. La nivelul conducerii centrale, responsabilitatea a fost atribuită grupului moscovit. În primăvara anului 1952, Vasile Luca, Ana Pauker şi Teohari Georgescu au fost numiţi principalii vinovaţi pentru „felul de dreapta" în care a fost gestionată problematica aprovizionării populaţiei. Gheorghe Gheorghiu-Dej a explicat evidentele dificultăţi ale regimului în a aproviziona populaţia cu produse de strictă necesitate (uneori la cel mult 15 % din planul prevăzut pentru acoperirea necesarului de pe cartele[1]) ca o rezultantă a politicilor în domeniul agriculturii şi al industriei ale aşa-zişilor lideri moscoviţi.

Într-un moment când portocalele, „simbolul unei lumi libere şi prospere"[2], erau comercializate cu 8 lei bucata, iar cele mai lungi cozi erau la măcelării, la magazine de textile şi la chioşcurile unde se vindeau biletele de loterie[3], locuitorii au înţeles relativ repede că singura lor cale de a supravieţui era dezvoltarea unor mecanisme alternative, adeseori funcţionale în afara cadrului oficial, pentru remedierea deficienţelor publice prin iniţiative individuale. Umorul a fost o soluţie, chiar dacă a face haz de necaz nu putea suplini lipsa produselor de pe piaţă. Referiri la dificultăţile traiului zilnic erau convertite în expresii care sintetizau prezenţa sovietică şi experienţa cotidiană de o manieră surprinzătoare. Dacă cimitirele au fost redenumite în „sovrom-linişte", pentru băuturile alcoolice populaţia a găsit alternative hilare : ţuica era cunoscută ca „Adio mama", iar secărica, un fel de whisky realizat în zona munţilor Apuseni, drept „Te-am zărit printre morminte". Deşi de foarte proastă calitate, astfel de produse erau greu de procurat[4].

Însă glumele nu erau suficiente. În realitate, după cum remarca un fost angajat al fabricii de produse alcoolice din Bucureşti, „statul a transformat muncitorii în hoţi ! "[5]. Acestea sunt expresii ale reacţiilor imediate faţă de reglementările forţate ale cotidianului prin restricţionări şi acţiuni de forţă. Prin natura particulară a acestor reacţii, ele au un caracter disparat, sunt adeseori frânte deşi răspândite la nivel de ţară, dar pun sub semnul întrebării reprezentările oficiale ale cotidianului. În termenii lui Verdery şi Kligman, constau din perpetuarea la nivelul relaţiilor informale a legăturilor de rudenie, a ierarhiilor sociale coagulate ca urmare a interacţiunilor săteşti. Era cazul

1. ANIC, fond CC al PCR, Secţia Economică, dosar nr. 223/1952, f. 41.
2. HU OSA, 300-60-1, box 54.
3. HU OSA, 300-60-1, box 61.
4. HU OSA, 300-60-1, box 545.
5. HU OSA, 300-60-1, box 545.

produselor lactate. Din cauza pedepselor foarte dure, care puteau ajunge până la câţiva ani de închisoare, ţăranii vindeau laptele doar persoanelor cunoscute[1].

Multe alte produse erau obţinute pe piaţa neagră, prin schimburi directe cu ţăranii sau cu angajaţii întreprinderilor industriale, uneori chiar cu directorii, şi cu diverşi angajaţi din comerţ, practică ce reaşeza pe criterii total diferite ierarhiile simbolice ale bunurilor, dar şi pe cele sociale faţă de cele oficiale. Pe piaţa neagră se putea găsi orice atâta timp cât cumpărătorul era dispus să plătească preţul cerut, iar schimbul se realiza între persoane cunoscute. Însă preţurile prohibitive practicate în schimburile derulate în afara comerţului de stat nu pot decât să ridice semne de întrebare în legătură cu calitatea nivelului de trai al „eroilor muncii socialiste". De exemplu, produse precum zahărul, laptele sau ouăle, ale căror preţuri oficiale au continuat oricum să crească, foarte probabil pe fondul dificultăţii colectării lor din mediul rural, erau comercializate la preţuri cu până la 250 % mai mari faţă de cele stabilite de autorităţi[2]. Surse alternative de procurare a produselor erau şi cunoştinţele rezidente în străinătate. Pachete, conţinând produse textile sau alimente cu termen de valabilitate prelungit, reuşeau să fie trimise spre România. Însă mătăsii, stofei de lână foarte fină sau încălţămintei din piele, produse încadrate de autorităţi în categoria bunurilor aşa-zise de lux, li se aplica un regim de taxare special ; regimul a crescut permanent taxele vamale, proporţional cu înrăutăţirea condiţiilor de trai din ţară. Consignaţiile, la rândul lor, ofereau o piaţă alternativă pentru vânzarea produselor de mâna a doua, dar adeseori acestea reprezentau o altă modalitate de jecmănire a vechilor proprietari[3].

Tabelul 1. *Preţurile la produse alimentare în intervalul 1951-1955*

			1951	1952	1953-54	1955
Paine albă	Stat			4,4 lei kg	3,80 lei kg	3,5 lei kg
	Piaţa neagră		120 lei kg			
Paine neagră	Stat	Raţii		0,7 lei kg	0,7 lei kg	2 lei kg
		Liber		2 lei kg	2 lei kg	
	Piaţa neagră					

1. HU OSA, 300-60-1, box 545. Pentru o perspectivă antropologică a relaţiilor informale în contextual colectivizării şi al industrializării în România în cursul anilor '50, vezi Gail Kligman şi Katherine Verdery, *Peasants under Siege : The Collectivization of Romanian Agriculture, 1949-196*2, Princeton University Press, 2011.
2. HU OSA, 300-60-1, box 545.
3. HU OSA, 300-60-1, box 549 şi 550.

Carne porc	Stat	Raţii	75 lei kg	3,6-7 lei kg	14-20 lei kg	12-14 lei kg
		Liber	–	5,58-9,88 lei kg	20 lei kg	
	Piaţa neagră			14-20 lei kg	15 lei kg	
Carne pasăre	Stat					
	Piaţa neagră			20-25 lei bucata		
Carne vită	Stat				4,8 lei kg	
					10 lei kg	
	Piaţa neagră			23-25 lei kg	14 lei kg	
Ouă	Stat		15-16 lei bucata	0,65 lei bucata	2,5-3 lei bucata	
	Piaţa neagră			1 leu bucata		
Zahăr	Stat	Raţii	56 lei kg		2,80 lei kg	9 lei kg
		Liber	3-200 lei kg		9,2 lei kg	
	Piaţa neagră				25 lei kg	
Ulei	Stat	Raţii	79 lei litrul	3 lei litrul	3 lei litrul	11 lei litrul
		Liber	3-400 lei litrul	11 lei litrul	20-36 lei litrul	
	Piaţa neagră			22 lei litrul	22-30 lei litrul	
Lapte	Stat			1,1 lei litrul	4 lei litrul	4 lei litrul
	Piaţa neagră			2 lei litrul		

Sursa : HU OSA, 300-60-1, box 542, 545 şi 549.

Momentul de maximă tensiune socială s-a consumat în anul 1953. Cu ocazia organizării Festivalului Mondial al Tineretului, autorităţile au încercat să construiască în Bucureşti imaginea succesului unui proiect economic devenit problematic. După o perioadă îndelungată de lipsuri, rafturile şi vitrinele magazinelor s-au umplut cu produse diverse şi de foarte bună calitate : unt sau pâine albă, bomboane şi prăjituri. Vizitatorii străini în trecere prin Bucureşti trebuiau convinşi că viaţa în România era foarte bună, iar acţiunile de camuflare au vizat să ascundă foametea ultimelor luni, chiar dacă în oraşele de provincie locuitorii „uitaseră gustul cărnii", iar singurele legume disponibile în magazinele de stat erau „nişte roşii putrezite"[1]. Însă mărturiile colectate de agenţiile străine, precum Radio Europa Liberă, sau de diplomaţii din legaţiile străine din România au

1. HU OSA, 300-60-1, box 62, 411, 542 şi 545.

reuşit să surprindă societatea românească ca o succesiune de manifestări marginale, disparate şi haotice. Faptul că „există în ţară oameni care au bani”, în ciuda salariilor foarte mici şi a aspectului sumbru al oraşelor, ridica semne de întrebare în legătură cu soluţiile disponibile pentru a trăi sub noul regim. Privită prin ochii delegaţiilor străini prezenţi în Bucureşti, capitala ţării prezenta un contrast nenatural între curăţenia străzilor şi a clădirilor, diversitatea şi abundenţa produselor din magazine, şi produsele de îmbrăcăminte şi încălţăminte de proastă calitate. Realizate după „o modă imposibilă”, influenţată de cea rusească, cu croiuri largi şi fără formă, din stofe aspre şi de proastă calitate, acestea creau imaginea unei comunităţi cenuşii, ponosite şi foarte sărăcite.

Mărturiile străinilor au surprins, de asemenea, şi fragmente de viaţă cotidiană, căci mulţi dintre vizitatori au reuşit să intre în contact cu populaţia, chiar dacă autorităţile au încercat pe cât posibil să împiedice acest lucru. Astfel de interacţiuni au dezvăluit numeroase practici şi strategii, aşa-zis marginale, prin care locuitorii români au încercat să interacţioneze cu delegaţii străini pentru a obţine deopotrivă informaţii despre viaţa din Occident şi bunuri de provenienţă occidentală. Au existat numeroase cazuri când produse precum ciorapii sau dresurile pentru femei au fost achiziţionate cu preţuri de până la 10 dolari bucata, respectiv 112 lei la cursul anului 1953. Astfel de schimburi se derulau în hotelurile în care erau cazaţi delegaţii din Occident. De exemplu, Athénée Palace, unul din cele mai luxoase hoteluri din Bucureşti, era cunoscut în epocă drept un loc unde obiecte de îmbrăcăminte sau încălţăminte, dar şi piese de lux precum bijuterii şi ceasuri de aur, evaluate cu până la 30.000 de lei, parfumuri sau produse cosmetice, erau tranzacţionate prin intermediul angajaţilor instituţiei. Însă putem presupune că doar puţini români se găseau în situaţia de a avea oportunitatea să interacţioneze cu cetăţeni străini, iar faptul că venitul mediu al unui muncitor era de aproximativ 350 lei lunar poate oferi o imagine destul de exactă asupra diferenţelor de statut social[1].

Necesar. Un răspuns la nevoie sau la ameninţare ?

Spre deosebire de reglementările limitelor minimalului, care erau astfel concepute pentru a asigura refacerea postbelică, conceptualizarea necesarului a reprezentat un proiect eminamente socialist, care făcea abstracţie de memoria penuriei din

1. HU OSA, 300-60-1, box 428, 542, 549 şi 54. Pentru cursul valutar în perioada respectivă, vezi site-ul Băncii Naţionale http : //www.bnr.ro/apage.aspx ? pid = 404&actId = 22706 (accesat la 1 decembrie 2014).

primii ani postbelici. A implicat o plajă amplă de sensuri, care au convers în jurul ideii că dezvoltarea economică a ultimilor ani făcuse posibilă o mai bună aplecare asupra nevoilor materiale ale forţei de muncă. Schimbarea de abordare s-a produs ca urmare a direcţiei de curs economic luate în perioada următoare Plenarei CC al PMR din august 1953, când regimul politic a început să fie tot mai preocupat de creionarea unor programe sociale coerente. Eliminarea cartelelor de alimente în decembrie 1954 s-a înscris în această linie ; a fost, fără îndoială, o decizie pragmatică cu impact public semnificativ, deşi populaţia nu a resimţit o îmbunătăţire consistentă a calităţii vieţii, căci specula şi furturile au continuat să fie la ordinea zilei, iar cozile din faţa magazinelor nu au dispărut brusc[1]. Însă, chiar dacă problema bunăstării populaţiei a devenit o chestiune de discurs public – în cursul primelor luni ale anului 1955, paginile ziarelor au fost inundate de numeroase materiale despre îmbunătăţirea condiţiilor de trai ale populaţiei[2] –, reevaluarea aspectelor legate de calitatea vieţii a implicat deopotrivă reglementări de natură metodologică şi ideologică.

Astfel, sub presiunea unor tensiuni sociale care puteau destabiliza sistemul, regimul a recurs la o strategie complexă de reevaluare a economicului pe care a combinat-o cu un amplu mecanism discursiv ce a legat bunăstarea materială a populaţiei de îmbunătăţirea productivităţii muncii industriale. Prin eliminarea sistemului de cartele şi generalizarea comerţului pe piaţa liberă, regimul trebuia să identifice soluţii concrete pentru acoperirea diferenţelor de preţ a produselor din comerţ faţă de cele anterior disponibile pe cartele. Preţurile la unele produse au fost într-adevăr scăzute, iar conducerea statului a asigurat forţei de muncă un supliment financiar la salariu, aşa-zisa „compensaţie bănească”, pentru acoperirea diferenţelor[3]. Totuşi măsurile compensatorii nu păreau a fi suficiente, astfel că începând cu anul 1955 veniturile medii ale muncitorilor din industria grea au început gradual să crească. Aceste creşteri, fără îndoială orchestrate de autorităţi pentru a îmbunătăţi nivelul de trai al acestei categorii socio-profesionale, s-au obţinut prin creşterea nivelului de îndeplinire a normelor de producţie ; într-un interval foarte scurt, s-a ajuns ca salariul să reprezinte cel mult 40 % din totalul veniturilor[4]. Cu alte cuvinte, regimul a

1. HU OSA, 300-60-1, box 545.
2. Ziarul *Munca* a prezentat unul din cele mai impresionante eforturi în acest sens.
3. HU OSA, 300-60-1, box 407.
4. Mara Mărginean, „Spaţiu public, spaţiu privat. Experienţe cotidiene în centrele siderurgice ale regiunii Hunedoara, 1945-1968”, în Luciana M. Jinga, Ştefan Bosomitu (coord.), *Între transformare şi adaptare. Avataruri ale cotidianului în regimul comunist din România*, *Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc*, vol. VIII (2013), Iaşi, Editura Polirom, 2013, p. 55.

urmărit să aplice soluţii punctuale pentru îmbunătăţirea puterii de cumpărare a anumitor categorii socio-profesionale atât prin intermediul unor măsuri concrete, cât şi prin acţiuni mascate precum a fost cea cu normele de producţie. Dacă pe termen scurt măsura a avut un oarecare impact social favorabil, pe termen mediu s-a dovedit a fi problematică pentru că sistemul economic, şi aşa destul de fragil, risca să fie destabilizat. Începând cu jumătatea anilor '50, tot mai multe voci au atenţionat că accesibilizarea bunurilor de larg consum nu se putea realiza decât în condiţiile rentabilizării industriei grele[1]. Congresul al II-lea al PMR din 1955, dar şi şedinţele plenare ulterioare au adus în atenţia publicului nevoia de a revedea în special problematica normelor de producţie industriale şi sistemul de salarizare în centrele industriei grele, cu atât mai mult cu cât, atenţionaseră liderii partidului comunist, proiecţiile de randament înscrise în prevederile planului cincinal nu fuseseră respectate. Recalcularea normelor industriale (1956-1957) a diminuat semnificativ veniturile muncitorilor, ceea ce ar fi putut accentua tensiunile sociale.

Aşadar, regimul trebuia să identifice o soluţie pentru standardizarea nevoilor, un proiect care s-a suprapus peste cristalizarea unor aspiraţii moderne în domeniul organizării/raţionalizării muncii şi a consumului. Pentru a răspunde presiunilor ideologice în vigoare, soluţia identificată de reprezentanţii statului român consta din reconsiderarea multor norme de consum valabile înainte de decembrie 1954 şi reconfigurarea ierarhiilor sociale pornind de la statutul muncitorilor din industria grea. Ca urmare a scoaterii sociologiei în afara cadrului academic oficial, stabilirea valorilor nevoilor avea să se facă pe criterii ştiinţifice, respectiv prin angajarea statisticii în studierea „producţiei privite ca un proces social"[2]. De altfel, încă din 1947, la Conferinţa ministerială pentru reorganizarea statisticii din Romania organizată în Bucureşti, Gheorghe Gheorghiu-Dej remarca faptul că rolul statisticii era „să pună în lumină elementele de mişcare interioară ale procesului economic. Statistica nu trebuie numai să înregistreze, ea trebuie să desprindă tendinţele şi sensul de dezvoltare al realităţilor sociale"[3]. În felul acesta, abordările socialului de către noul regim trebuiau să fie radical diferite de cele derulate în perioada anterioară, dar şi de cele occidentale. Accentul pe specificitatea realităţilor economice avea să înlăture orice urmă de arbitrar printr-o aşa-zisă selecţie „obiectivă" a temelor şi metodologiilor de cercetare, precum şi prin atenţia particulară

1. S. Constantin, „Unele probleme ale rentabilizării în industria bunurilor de larg consum", *Lupta de clasă*, 7/1956, p. 30.
2. *Ce este statistica ?* , Bucureşti, 1956, p. 15.
3. Manea Manescu, „În graiul cifrelor. Anuarul statistic al RPR", în *Lupta de clasă*, 11/1957, p. 112.

acordată clasei muncitoare. Este adevărat, înainte de 1945 au fost derulate foarte puţine programe de analiză a condiţiei sociale a angajaţilor industriali. Cu excepţia unui studiu derulat în 1938 în fabrica Dermata din Cluj (actuala Clujana), autorităţile au fost mai mult preocupate de iniţierea unor investigaţii ale calităţii vieţii funcţionarilor din instituţiile statului, precum şi ale populaţiei rurale[1]. În noul context din România[2] însă, sub supravegherea Academiei Române, a Comitetului de Stat al Planificării şi a Consiliului de Miniştri, au fost înfiinţate instituţii de cercetare, s-a modificat legislaţia pentru a documenta „obiectiv", în funcţie de categorii socio-profesionale şi de gen, „optimul" de calorii, spaţiu locativ, apă potabilă, îmbrăcăminte sau produse de utilitate, s-au reglementat aspectele legate de randament sau structura veniturilor familiale. În funcţie de acestea, prin sistemul planificat, aveau să se distribuie către populaţie cantităţile şi produsele necesare traiului zilnic.

Chiar dacă folosirea cifrelor în studierea proceselor sociale reprezintă o modalitate de depolitizare a actului decizional[3], pe parcursul anilor '50 avem de-a face cu o lectură fragmentată a obiectivităţii. Elementul nodal al acestei reconversii a constat din reglementarea aspectelor productive în mediile urban-industriale. Aceste analize s-au realizat pe baza metodologiilor de investigaţie monografică. Studii diverse derulate în diferite centre industriale au făcut apel

1. G. Retegan, „Condiţiile de viaţă ale oamenilor de serviciu de la o instituţie publică din capitală, 1941", *Analele Institutului Statistic al României*, 1945, II, pp. 99-174 ; Dimitrie Gusti, Constantin Orghidan, Mircea Vulcănescu, Virgiliu Leonte, *Enciclopedia României*, vol. 4, *Economia naţională. Circulaţie, distribuţie, consum*, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1943, pp. 936-7.
2. Reinterpretările ideologice ale cercetărilor statistice prin prisma corectitudinii socialiste au cunoscut o turnură legislativă câţiva ani mai târziu. Prin două hotărâri ale Consiliului de Miniştri adoptate în 1950, respectiv 1951, toate responsabilităţile în domeniul cercetării dinamicii sociale au fost transferate către nou-înfiinţata Direcţie Centrală de Statistică. Conform actului normativ, fiecare aspect al vieţii sociale, deopotrivă la sat şi la oraş, putea fi evidenţiat doar prin intermediul datelor statistice. Mai mult, programele complexe de dezvoltare urbană, inclusiv planuri de sistematizare sau proiecţii economice de perspectivă, nu puteau fi finalizate fără o investigaţie prealabilă de natură statistică. A se vedea „Decret nr. 246 pentru reorganizarea statisticii în RPR din 30 octombrie 1950", în *Buletinul Oficial al Republicii Populare Române*, partea I, an II, nr. 100, 31 octombrie 1950, pp. 1109-1110 ; „Decizia nr. 2009 din 13 octombrie 1950 a Ministerului Construcţiilor privitoare la fazele de proiectare în construcţie", în *Buletinul Oficial al Republicii Populare Române*, partea I, an II, nr. 93, 18 octombrie 1950, p. 1019.
3. J.L. Denis, A. Langley, L. Rouleau, *The Power of Numbers in Strategizing*, în *Strategic Organization*, 2006, 4(4), pp. 349–377 ; Tom Crook , Glen O'Hara (coord.), *Statistics and the Public Sphere : Numbers and the People in Modern Britain*, Londra, Routledge, 2011.

la cifre pentru a ilustra cum în întreprinderea „I.C. Frimu" din Sinaia, cât şi în alte locaţii industriale, precum Hunedoara, Reşiţa sau Oraşul Stalin (Braşov), experienţa cotidiană a muncitorilor era un rezultat al relaţiilor articulate de munca industrială. În paralel, echipe interdisciplinare de cercetători, compuse din cadre didactice de la universităţile din Bucureşti şi Cluj, au fost trimise în aceste centre industriale pentru a derula studii despre felul în care tehnologia influenţează rutina zilnică a forţei de muncă[1]. Acordând o atenţie particulară automatismului, ciclicităţii, mecanizării, eficientizării etc., rezultatele studiilor au fost coroborate cu analize derulate de Institutul de Igienă asupra nutriţiei muncitorilor industriali. De exemplu, o cercetare realizată în răstimpul a doi ani de filiala Târgu Mureş într-un obiectiv industrial din localitate şi publicată în anul 1956 a atenţionat că menţinerea valorilor nutritive stabilite pe baza standardelor sovietice la începutul anilor '50 ar fi adus muncitorii într-o situaţie de malnutriţie, iar starea de sănătate a acestei categorii socio-profesionale risca să se înrăutăţească accentuat[2].

Ca atare, în spatele uşilor închise, Consiliul de Miniştri a redactat în anul 1956 un amplu studiu despre cheltuielile minime ale familiilor de muncitori cu venituri mici. Studiul venea în contextul Plenarei CC al PMR din decembrie 1956, când s-a discutat public posibilitatea creşterii veniturilor muncitorilor, şi al evenimentelor din Ungaria şi Polonia din acelaşi an. Concentrându-se asupra muncitorilor necalificaţi şi slab calificaţi, reprezentanţii guvernamentali au confirmat rezultatele studiilor deja derulate în centrele industriale. Nu numai că veniturile lunare reale erau mai mici cu aproape 20 % faţă de standardele minimale ale unei familii de două persoane, dar aportul caloric evidenţia o realitate îngrijorătoare : faţă de normele fiziologice, bugetele de familie cercetate indicau un aport caloric de numai 91 % din necesar, 72,9 % din proteine sau 72,8 % din grăsimi. Excedentul consumului de glucide – în medie de 105,6 % – nu poate decât să evidenţieze încă o dată alimentaţia dezechilibrată, în care

1. HU OSA, 300-60-1, box 407. Vezi şi M. Biji şi V. Trebici (coord.), *Uzinele „I.C. Frimu" – Sinaia*, Bucureşti, Editura Politică, 1958 ; E. Barat, M. Vasilescu, M. Capătă, *Cercetarea bugetelor de familie în RPR. Metodologia şi organizarea*, Direcţia Generală de Statistică de pe lângă Consiliul de Miniştri al RPR, Bucureşti, 1959 ; J. Walter, „Câteva probleme privind statistica consumului populaţiei", în *Probleme de statistică economică şi socială*, 7/1958, pp. 3-9.
2. A. Vilhelem *et al.*, „Cercetări asupra alimentaţiei şi stării de nutriţie a muncitorilor din secţiile de clor şi nitroxan ale unui combinat chimic", *Igiena*, 1/1957, pp. 67-71 ; Ion Bălănescu, „Însuşiri asemănătoare şi deosebiri esenţiale între maşinile automate şi creierul uman", *Cercetări filozofice*, 4/1956, pp. 45-64. SJAN Hunedoara, fond Direcţia Judeţeană de Statistică, dosar nr. 6/1959, f. 19 ; ANIC, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar nr. 249/1958, ff. 8-77.

produsele conţinând mult zahăr suplineau necesarul de proteine. Problema cea mai mare a acestei analize însă a fost faptul că deopotrivă caloriile, proteinele şi grăsimile de origine animală reprezentau cel mult 50 % din ceea ce se prevedea în norme. De fapt, structura consumului de alimente al acestei categorii socio-profesionale consta preponderent din pâine şi produse realizate pe bază de făină şi mălai, în vreme ce carnea, peştele, laptele sau ouăle erau consumate în cantităţi insuficiente[1]. Situaţia era şi mai dezastruoasă în ceea ce priveşte bunurile nealimentare. În cazul produselor de îmbrăcăminte şi încălţăminte, sumele cheltuite de familiile cercetate nu depăşeau un sfert din ceea ce era prevăzut în proiecţiile oficiale, astfel că majoritatea „erau îmbrăcaţi în mod necorespunzător şi le lipseau articole strict necesare”[2].

Concluziile acestui raport au rămas „strict secrete”, căci la nivel public autorităţile reafirmau regulat creşterea calităţii vieţii muncitorilor. Doi ani mai târziu, într-un articol publicat în *Contemporanul* şi reluat parţial în *Monografia geografică a RPR*, regimul declara faptul că îmbunătăţirea nivelului de trai este o expresie a creşterii consumului populaţiei. De fapt, „după datele bugetelor de familie, consumul alimentar a crescut în familiile muncitorilor din industrie între anii 1948 şi 1958 cu 60 la sută la pâine, 230 la grăsimi, 140 la carne, 180 la zahăr, 110 la ouă, 30 la lapte, 370 la unt. În gospodăriile ţărănimii muncitoare consumul de alimente a crescut numai între 1954 şi 1958 cu 20 la pâine, cu 40 la carne şi grăsimi, 600 la zahăr, 30 la lapte, 50 la unt, 60 la ouă”[3].

Faptul că munca şi consumul au fost abordate în interdependenţă a fost un aspect semnificativ, pentru că a ilustrat felul în care regimul a decis să abordeze problema diferenţelor sociale tot mai pregnante prin recalibrarea ideologiei dominante ca garant al eradicării marginalităţii sociale prin apelul la un artificiu discursiv. Conceptul de „necesar” a servit acestui scop, oficialii regimului comunist argumentând că termenul de „minimal” nu corespundea ideologiei socialiste. Fără a impune schimbări semnificative în ceea ce priveşte consumul alimentar zilnic al forţei de muncă industriale faţă de cel stabilit în anul 1956, un grup de lucru reunit în anul 1958 – constând din reprezentanţi ai executivului, ai Direcţiei Centrale de Statistică, Comitetului de Stat al Planificării, Institutului de Igienă şi Alimentaţie, Consiliului Central al Sindicatelor, Comitetului

1. ANIC, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar nr. 129/1956, ff. 1-8.
2. *Ibidem*, f. 8.
3. Gheorghe Belu, Maria Sârbu, „Creşterea bunăstării materiale şi a nivelului cultural al populaţiei”, în G.V. Abalakova (coord.), *Monografia geografică a RPR*, vol. II, partea I, *Geografia economică pe ramuri*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1960, p. 58.

de Stat pentru Probleme de Muncă şi Salarii şi ai Comitetului pentru Preţuri – a conchis că cea mai bună modalitate de a verifica calitatea vieţii forţei de muncă este prin scăderea ponderii cheltuielilor pe produse alimentare în raport cu veniturile familiilor, un fenomen care era tot mai vizibil conform datelor menţionate de oficialii regimului[1]. În felul acesta, autorităţile au răspuns unei cerinţe semnificative a ideologiei socialiste, conform căreia nivelul de trai nu reprezenta un dat al puterii de cumpărare a produselor, precum în Occident, ci şi un rezultat al accesului la cultură. Suplimentul financiar disponibil în familiile muncitoreşti ar fi trebuit obligatoriu să fie direcţionat spre achiziţionarea de cărţi, bilete la cinema, teatre şi muzee sau vacanţe de refacere, astfel încât necesarul „spiritual" al clasei muncitoare să fie de asemenea satisfăcut.

Problema principală a acestei abordări a nevoilor constă în veridicitatea şi relevanţa datelor folosite pentru realizarea acestor proiecţii, dar şi în valorile reale ale puterii de cumpărare a muncitorilor români în raport cu cei din alte state ale blocului socialist sau de dincolo de Cortina de Fier. Din punct de vedere metodologic, datele oficiale puteau fi alterate nu prin falsificarea informaţiei, ci prin aplicarea unor chestionare diferenţiate sau prin selecţia aleatorie a subiecţilor. De exemplu, reprezentanţii statelor occidentale acuzau oficialii români că investigaţiile despre nivelul de trai al populaţiei muncitoreşti la sfârşitul anilor '50 calculau distribuţia cheltuielilor familiale fără a ţine cont de sumele folosite pentru consumul de alcool. Pentru a ilustra nivelul foarte scăzut al calităţii vieţii forţei de muncă industriale, birourile Radio Europa Liberă au realizat o sinteză comparativă a puterii de cumpărare a produselor de strictă necesitate în state capitaliste şi socialiste, pornind de la plata medie pentru o oră de muncă industrială. Detaliate în tabelul de mai jos, aceste date surprind discrepanţele semnificative nu numai dintre statele socialiste şi Occident, dar şi dintre România şi ţări precum Polonia sau Ungaria.

Tabelul 2. *Puterea de cumpărare a produselor de strictă necesitate în funcţie de plata medie pe oră a unui salariat, exprimată în ore (h) şi minute (m)*

		Ungaria 1957	Polonia 1957	România 1957	SUA 1956	Marea Britanie 1956	Franţa 1956	RFG 1956
Făină de grâu	Kg	40m	54m	1h40m	7m	17m	26m	26m
Orez	Kg	1h 30m	–	–	11m	37m	43m	30m
Pâine	Kg	30m	34m	1h	16m	15m	19m	23m

1. ANIC, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar nr. 429/1958, ff. 1-30.

Carne de vită	Kg	–	–	6h	1h 14m	–	3h 23m	2h 51m
Şuncă	Kg	7h 8m	4h	–	40m	2h	–	2h 7m
Unt	Kg	9h 25m	10h	11h	37m	1h 56m	3h 21m	3h 31m
Lapte	Litru	25m	21m	1h 50m	7m	15m	12m	13m
Ouă	Duzină	3h 25m	2h 42m	7h	19m	1h	1h 15m	1h 34m
Varză	Kg	15m	10m	22m	5m	10m	7m	11m
Ceapă	Kg	18m	42m	25m	5m	16m	15m	19m
Cartofi	Kg	20m	–	50m	3m	6m	5m	6m
Cafea	Kg	58h	33h	69h	1h 11m	4h 16m	4h 16m	10h 27m
Ceai	Kg	33h	33h	–	–	3h 19m	12h1 1m	15h 45m
Zahăr	Kg	1h 33m	1h 42m	4h	7m	20m	24m	36m
Costum bărbătesc	Bucată	172h	166h	600h	33h 10m	99h	63h	–
Rochii	Bucată	50h	–	160	8h 38m	24h 19m	24h	24h 54m
Pantofi bărbăteşti	Pereche	50h	78h	160h	7h 2m	17h 2m	17h 25m	12h 57m

Sursa: HU OSA, 300-60-1, box 410.

Concluzii

Obiectivul principal al acestui articol a fost de a surprinde felul în care regimul a încercat să soluţioneze problema accesului populaţiei la bunurile de larg consum. Dacă studiile realizate până în prezent de către cercetători s-au canalizat asupra perioadei ultimului deceniu al regimului comunist, demersul de faţă a vizat să umple un gol în istoriografia din România referitor la practicile cotidiene ale populaţiei urbane. Am construit argumentaţia pe două planuri distincte. Pe un prim palier am analizat felul în care regimul a urmărit să soluţioneze problema atât prin acţiuni normative, cât şi prin reevaluări ulterioare. Astfel am arătat cum autorităţile au recurs deopotrivă la concesii şi la pasarea responsabilităţii pentru condiţiile grele de viaţă asupra „victimelor" ; criminalizarea furtului şi speculei drept acte de sabotaj a constituit o măsură de forţă. Apoi am arătat cum populaţia a reacţionat, în felul acesta evidenţiind comportamentul marginal ca expresie a unei rutine care avea să devină tot mai

pregnantă în perioada următoare căci, în fapt, tocmai acum oamenii „au învăţat” să trăiască în noua ordine politico-economică.

Aceste transformări au avut însă şi consecinţe pe termen mediu şi lung ce au prins contur într-un climat în care sensurile oficiale ale bunăstării au evoluat de la penurie la austeritatea nevoilor, de sorginte funcţionalistă şi minimalistă, pe parcursul anilor ’50. În acelaşi timp, cercetarea bugetelor de familie a implicat acceptarea la nivelul discursului public a unui fapt care contravenea oarecum aspiraţiilor de uniformizare ale unei societăţi comuniste : comunităţile erau eterogene, cu o structură diversă, iar indivizii se găseau în raporturi de inegalitate unii faţă de ceilalţi. Mai mult, regimul accepta o realitate care ar fi fost de neacceptat cu ceva timp în urmă : nevoile fiecărei persoane erau diferite, iar statul, prin pârghiile pe care le avea la îndemână, se găsea în situaţia de a formula şi derula proiecte adaptate acestor nevoi particulare. Drept urmare, aceste identităţi articulate prin programe de control şi asistenţă socială au facilitat cristalizarea unei identităţi naţionale distincte ce avea să devină tot mai vizibilă în cursul anilor ’60, când politica de autonomie a României a produs reconfigurarea centrilor de influenţă în interiorul blocului socialist.

Partea a II-a

DE LA DILEMELE DEZINTEGRĂRII LA EFORTURILE DE ÎNREGIMENTARE

Diego Ciobotaru

Sportul românesc între tentaţiile deviante şi tendinţele de înregimentare (1944-1948)

Abstract. *After August 23, 1944, the Romanian Communist Party has used sport to penetrate its political ideas as deeply into the youth. Almost all communist leaders supported this action, both at the center and especially in the province. To do this they also set up their own organization to be the interface of this policy, called the Popular Sports Organization. As noted by the historian Bogdan Popa, Romania's interwar history (and in extenso the post-war period) can be understood through physical culture as sport as social product features bearing age, „responding to its positive and negative trends". Among other things, the democratization of sport and the exclusion of characteristics implemented by fascist movements were the main goals that the Communist Party has staked OSP activity in the 1944-1947 period. In the present study, we plan to present the manipulative approach of sports by PCR via Popular Sports Organizations and to present another facet of conflict in the postwar political scene, one in which the stadium is the battleground between the government and the opposition, of serious incidents being recorded in official matches or simple friendly events.*

Keywords: *sport, postwar, Romanian Communist Party, Popular Sport Organization*

Comuniştii români au profitat cu succes de „vacuum”-ul politic de după 23 august 1944 pentru a obţine puterea[1] : „Ţara era dezbinată. De sus şi până în jos, în politică şi în economie, se făcea simţită o dualitate a puterii, o luptă când surdă, când tumultuoasă între două tabere”[2], notează Sorin Toma, fostul redactor-şef al *Scânteii*.

Preţ de aproape şapte ani, dintre care trei de război, timp în care la conducerea statului s-au perindat regimuri autoritate şi dictatoriale, Partidul Naţional Ţărănesc şi îndeosebi cel Naţional Liberal s-au reactivat în viaţa publică, transfigurată atât politic, cât şi social. Măcinat de numeroase disidenţe şi fără un lider pe măsură, PNL a intrat într-un con de umbră, activitatea sa materializându-se printr-o „poziţie de expectativă”[3] în raport cu problemele cotidiene.

Totuşi, după cum arată Vladimir Tismăneanu, PCR nu a urmat o cale unică spre acest deziderat, conducerea partidului neavând un plan concret care trebuia urmat pas cu pas[4]. Violenţa a făcut însă parte din acest scenariu. Un prim pas a fost declanşarea „vigilenţei antifasciste” la sate[5], urmată de mobilizarea maselor la demonstraţii „democrate”, de susţinere a noii politici. După cum nota în epocă Nicolae Carandino în paginile ziarului *Dreptatea*, „mijloacele de luptă politică s-au redus în esenţă la două : presa şi strada”[6]. Pot adăuga că şi stadionul a fost unul din mijloacele de luptă politică în perioada 1944-1947. În cadrul acestui studiu, îmi propun o analiză a demersului de instrumentalizare a sportului de către PCR prin intermediul Organizaţiei Sportului Popular şi prezentarea unei alte faţete a conflictelor de pe scena politică postbelică, una în care stadionul devine câmp de bătălie între putere şi opoziţie. Prin încurajarea sporturilor, Partidul Comunist a urmărit construirea unei alternative la

1. Dumitru Şandru, *Comunizarea societăţii româneşti în anii 1944-1947*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2007, p. 47.
2. Sorin Toma, *Privind înapoi. Amintirile unui fost ziarist comunist*, Bucureşti, Editura Compania, 2004, p. 17.
3. Ion Bucur, *Lupta pentru putere. Instaurarea regimului comunist în România (1944-1947)*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2010, p. 147
4. Vladimir Tismăneanu, „Introduction”, în *idem* (coord.), *Stalinism Revisited. The Establishment of Communist Regimes in East-Central Europe*, Budapesta-New York, Central European University Press, 2009, p. 3.
5. . *** „Vigilenţa antifascistă la sate”, în *Moldova Liberă* din 24 octombrie 1944, p. 1.
6. Nicolae Carandino, *Agitaţia permanentă*, în *Dreptatea*, 22 octombrie 1944, p. 1.

„sportul burghezo-moşieresc”, oferind activiştilor un instrument aparent inofensiv de captivare a interesului tinerilor. După cum notează Bogdan Popa, istoria României interbelice (şi *in extenso* cea postbelică) poate fi înţeleasă şi prin intermediul culturii fizice, deoarece sportul ca produs social poartă caracteristicile epocii, „răspunzând la tendinţele pozitive şi negative ale acesteia”[1].

Ieşit din ilegalitate şi având sprijinul Armatei Roşii, PCR a contribuit la organizarea şi legiferarea „comitetelor cetăţeneşti”, al căror scop era „defascizarea” vieţii cotidiene[2] în condiţiile în care, după 23 august 1944, o parte din armată şi administraţie a rămas fidelă mareşalului Antonescu, formând „gărzi albe” ce luptau împotriva Armatei Roşii şi a administraţiei comuniste instalate în regiunile ocupate[3]. „Detaşamentele de şoc” comuniste au jucat un rol important în răsturnarea administraţiilor judeţene şi orăşeneşti, precum şi în instalarea unor primari şi prefecţi aserviţi PCR[4]. Ulterior acestea vor acţiona pentru impunerea cu forţa armată a comitetelor sindicale subordonate Partidului[5] şi pentru intimidarea adversarilor politici[6]. Încă din anul 1945, PCR a obţinut o poziţie privilegiată în viaţa publică, infiltrând în rândurile structurilor de Poliţie şi ale Siguranţei activişti loiali[7]. Folosindu-se de pârghiile legislative ale acestor două structuri împotriva opoziţiei politice şi a manifestărilor sale „anticomuniste”[8], pentru sprijinirea guvernului, combaterea speculei, a

1. Bogdan Popa, *Educaţie fizică, sport şi societate în România interbelică*, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2013, p. 10.
2. *** „Comitetele cetăţeneşti”, în *Moldova Liberă* din 6 ianuarie 1945, p. 3.
3. *** „Moldova ţărănească. Criminalii se întorc. Din durerea satelor”, în *Moldova Liberă* din 25 octombrie 1944, p. 2.
4. Dumitru Şandru, *op. cit.*, p. 24.
5. *Ibidem*, p. 50-51.
6. Elocvent este discursul rostit de generalul Nicolae Rădescu, preşedintele Consiliului de Miniştri la acea dată, în care face apel la populaţie pentru apărarea democraţiei, pe fondul dezordinilor provocate în ţară de structurile înarmate comuniste : „La Craiova, grupări armate au atacat puternic prefectura şi au luat-o cu asalt. La Caracal, mica dar viteaza garnizoană a rezistat cu îndârjire atacului dat, astfel că prefectura a putut fi salvată. În Braşov au devastat o cooperativă. În capitală crimele lor nu vor putea fi cunoscute în întregime decât mâine. Au tras focuri şi în Palatul regal, două gloanţe pătrunzând în cabinetul mareşalului palatului. Au tras şi în Prefectura Poliţiei Capitalei şi au atacat şi Palatul Ministerului de Interne” (Arhivele Statului Bucureşti, fond *Direcţia Generală a Poliţiei*, dosar 17/1945, ff. 223-225, *apud* Ioan Scurtu (coord.), A.S.B., *Viaţa politică în documente 1945*, Bucureşti, 1994, p. 149). De asemenea, vezi şi Reuben H. Markham, *România sub jugul sovietic*, traducere în limba română de George Achim, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1996, pp. 178-199.
7. SJAN Vaslui, fond *Comitetul Judeţean PCR*, dosar 3/1945, ff. 18, 23, 33, 35, 50, 58 şi 59.
8. *Ibidem*, f. 50.

sabotajului şi contra răspândirii „şvonurilor falşe şi alarmiste”[1], PCR a demarat acţiuni coercitive, de susţinere a propriilor sale interese în dauna „vechii orânduiri”. După instalarea guvernului condus de dr. Petru Groza, PCR a început să-şi facă simţită prezenţa atât la nivel central, cât şi în provincie, mai ales prin intermediul organizaţiilor de masă : sindicatele, cooperativele, organizaţiile de fabrică şi de uzină, asociaţii ale femeilor, organizaţiile cultural-sportive, uniuni ale tineretului ş.a.[2]. Se urmăreau încadrarea cât mai multor persoane în aceste structuri şi acapararea puterii prin manipularea populaţiei. Potrivit opiniei lui Vladimir Tismăneanu, „deşi, în esenţă, comuniştii controlau guvernul, strategia lor era orientată spre controlul total al societăţii”[3]. Disimularea partinică a comuniştilor români prin intermediul acestor vaste organizaţii, menite a cuprinde cât mai mult din populaţia ţării, trebuia să prelungească influenţa PCR în societate. Adrian Cioflâncă consideră că acestora le era rezervat rolul de a aplica întocmai directivele centrului, de a mobiliza masele şi de a reprezenta interesele partidului acolo unde acesta nu se întindea organizatoric. Potrivit aceluiaşi, funcţiile organizaţiilor de masă se suprapuneau într-o mare măsură peste cele ale PCR, dar în final acestea nu reprezentau decât un „instrument de putere” la dispoziţia conducerii comuniste[4].

Înfiinţată la finele anului 1944, în anticamera UTC-ului, Organizaţia Sportului Popular era una din structurile ce gravitau în jurul Partidului Comunist. Discursul oficial al PCR consemnează apariţia OSP la nivel central, ca structură autonomă, începând cu data de 15 septembrie 1944, când se constituie „prima organizaţie sportivă cu caracter democratic din istoria sportului românesc”[5]. Noua structură era prezentată drept continuatoarea tradiţiilor sportive şi a cadrelor create de sportul muncitoresc care au supravieţuit „prigoanei fasciste”. Partidul Comunist îşi asuma conducerea acestor structuri anterioare celui de-al doilea război mondial[6]. Ilarion Ţiu consideră însă că activiştii ilegalişti nu aveau cum să organizeze activităţi sportive, preferând în schimb să interacţioneze la serbări câmpeneşti, baluri ori serate dansante[7].

1. SJAN Vaslui, fond *Comitetul Judeţean PCR* dosar 8/1944-1947, f. 9.
2. Adrian Cioflâncă, „Repere pentru o istorie a Uniunii Tineretului Comunist”, în *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”*, XLIII-XLIV, Iaşi, 2006-2007, p. 527.
3. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, Iaşi, Polirom, 2005, p. 113.
4. Adrian Cioflâncă, art. cit., pp. 527-528.
5. Emil Ghibu, Ion Todan, *Sportul românesc de-a lungul anilor*, Bucureşti, Editura Stadion, 1970, p. 64.
6. N.G. Munteanu, *Cincizeci de ani de sport muncitoresc*, Bucureşti, Editura Stadion, 1971, p. 133.
7. Lavinia Betea (coord.), Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai, Ilarion Ţiu, *Viaţa lui Ceauşescu. Ucenicul Partidului*, Bucureşti, Adevărul Holding, 2012, p. 286.

Totuşi, abia în primăvara anului 1945 centrele sportive din ţară începeau să se reorganizeze. Era planificat ca în fiecare oraş să se înfiinţeze o secţie a OSP. Veşti îmbucurătoare pentru organizaţia ce gravita în jurul PCR veneau din Brăila, Galaţi, Arad, Timişoara şi Cluj, acolo unde se organizaseră astfel de filiale. Activitatea sportivă se înteţea pe măsură ce echipele îşi completau rândurile cu foşti componenţi demobilizaţi[1]. Ping-pongul era însă unul din cele mai răspândite jocuri ale acelor ani, îşi aminteşte cu nostalgie Annie Bentoiu[2]. În plan organizatoric, AMEFA, clubul micilor industriaşi arădeni, a fost între primele care au aderat la noua înfiinţată secţie din localitate[3]. Cu toate acestea, în „inima" Banatului, „pionerii" fotbalului profesionist din România erau o „redută" greu de atras pe linia sindicalizării propusă de OSP. La gruparea Ripensia Timişoara, cvadrupla campionă a României la fotbal, situaţia era neclară. Cu toate acestea, năzuinţele OSP de sindicalizare a acestui club se îndreptau către jucătorii ce făceau cinste culorilor lui „Ripi", singurii care, în opinia redactorilor *Sportului Popular*, puteau determina adeziunea grupării la noile directive[4]. Abia spre finalul anului 1945, Ripensia s-a sindicalizat de nevoie sub culorile fabricii Dura[5]. În acest interval, s-a înfiinţat şi un campionat de fotbal sindical. Participante la această întrecere erau formaţiile: Monetăria Naţională, 23 August, PTT, Assam Pipera, Cartea de Aur, Tăbăcăria Naţională, Metropola UCB, Socec Lafayette, Laromet, Telefoane, unele dintre ele abia înfiinţate. Formaţiile cu tradiţie treceau şi ele prin schimbări. Sportul Studenţesc era divizat în două formaţii distince: Sparta şi Universitatea Bucureşti. Această decizie a stârnit însă nemulţumirea clujenilor de la clubul universitar, care considerau că prin apariţia unei noi „U" li se face concurenţă neloială. S-a ajuns inclusiv la depunerea unei reclamaţii oficiale în acest sens[6]. Prin sindicalizare, mai multe grupări erau redenumite: KMSE Cluj devenea

1. Mihai Flamaropol, *Fotbal – cadran românesc*, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1986, p. 184.
2. „…împreună ne-am bucurat de nevinovate şuete, de lungi plimbări în pădurile vecine şi de pasionate partide de ping-pong, acel joc atât de răspândit în vremea aceea încât sunetul sec al mingii pe paletele cu plută, care exaspera pe cei ce voiau să se odihnească, a rămas pentru cei din generaţia noastră un fel de emblemă sonoră a vacanţei…" (Annie Bentoiu, *Timpul ce ni s-a dat. Memorii (1944-1947)*, ediţia a III-a, Bucureşti, Editura Humanitas, 2007, p. 68.
3. *** „Sportul Popular în Ţară. Veşti din Arad. Crişana CFR s-a transformat în CFR, în *Sportul Popular*, 8 aprilie 1945, p. 3.
4. *** „Veşti îmbucurătoare din Brăila, Galaţi, Arad, Timişoara şi Cluj. Situaţie neclară la Ripensia", în *Sportul Popular*, 27 martie 1945, p. 3.
5. *Sportul Popular*, 7 decembrie 1945, p. 1.
6. *Ibidem*.

Ferar, fosta Maccabi Bucureşti se numea Ciocanul, iar Clubul Atletic din Oradea primea numele Libertatea[1]. Pentru a populariza jocul de fotbal şi a-şi spori influenţa asupra noilor adepţi ai fenomenului, redactorii *Sportului Popular* publicau articole în care explicau regulamentele acestui sport[2]. Concomitent, conducerile OSP şi UFSR militau pentru amenajarea a mii de terenuri de sport pe tot cuprinsul ţării, intervenind în acest sens direct la Ministerul de Interne[3]. După acapararea funcţiilor de conducere în administraţia locală, activiştii de frunte din provincie au început să acorde dreptul de a se folosi de infrastructura sportivă doar organizaţiilor prietene. Astfel, la Iaşi, Tineretul Progresist a obţinut de la Primărie administrarea Parcului sportiv „Ferdinand" din localitate[4].

Treptat, stadionul devine, între altele, loc de manifestare a serviciului propagandei. Activiştii din Ploieşti chiar menţionează la capitolul „reuşite" o manifestare sindicală organizată la 18 octombrie 1945 pe stadionul din localitate[5]. Tot în provincie, responsabililor li se cere să aibă „grija de a nu se ridica alte mişcări sportive"[6]. Acordarea de bilete gratuite la toate manifestările sportive pentru muncitori, şcolari şi studenţi este o altă măsură luată în 1945 în acest sens[7]. Cu tot interesul şi zelul depus în această direcţie, lipsurile din infrastructură se simţeau cu prisosinţă. Între acestea, merită menţionată cea a terenurilor de antrenament, un adevărat lux pentru majoritatea formaţiilor nou-înfiinţate, dar şi a cluburilor cu tradiţie. Bani pentru amenajarea sau închirierea terenurilor de antrenament nu se prea găseau în vistierii, fiind învinuiţi proprietarii acestora care solicitau sume exorbitante, cu mult peste puterile cluburilor[8]. Cu toate aceste minusuri, care afectau buna desfăşurare a vieţii sportive, popularizarea fotbalului trebuia continuată, mai ales în mediul

1. Mihai Flamaropol, *op. cit.*, p. 189.
2. *** „Să învăţăm footballul. Regulamentul jocului de Asociaţie după International Board", în *Sportul Popular*, 23 iunie 1945, p. 3.
3. *** „Pentru muncitori, şcolari şi studenţi! Se vor amenaja 4.000 de terenuri de sport în toată ţara. Intervenţia OSP-ului şi UFSR-ului la Ministerul de Interne", în *Sportul Popular*, 23 iunie 1945, p. 3.
4. SJAN Iaşi, fond Primăria Municipiului Iaşi, dosar 50/1945, ff. 1-2.
5. Arhivele Naţionale ale României, fond CC al PCR – Propagandă şi agitaţie, dosar 1/1945, f. 14.
6. SJAN Vaslui, fond Comitetul Judeţean PCR Vaslui, 1/1944-1945, f. 22.
7. *** „La toate manifestările sportive, OSP-ul va acorda un număr însemnat de bilete gratuite muncitorilor, şcolarilor şi studenţilor", în *Sportul Popular*, 25 martie 1945, p. 4.
8. „Proprietarii actualelor terenuri fac greutăţi anumitor formaţii, pretinzând o sumă drept chirie a terenului. Sunt grupări care pot plăti, altele nu...". *** „Pe marginea footballului sindical. Chestiunea terenurilor, echipamentelor şi materialului sportiv", în *Sportul Popular*, 3 aprilie 1945, p. 3.

rural. În consecinţă, conducerea OSP îndemna echipele sindicale, în special pe cele bucureştene, să îşi intensifice activitatea propagandistică şi să participe în diferite comune la meciuri demonstrative[1].

Gruparea din Obor, Unirea Tricolor, şi cea a studenţilor bucureşteni, Sportul Studenţesc, erau „vârfurile de lance” aruncate de OSP în această luptă[2]. Chiar şi liderii marcanţi ai Partidului Comunist se implicau vizibil în activitatea de propagandă la sate, asistând la aceste meciuri. Spre exemplu, Teohari Georgescu, aflat în vizită de lucru în Banat, lăuda activitatea OSP-ului regional, în urma vizionării mai multor demonstraţii sportive organizate într-o comună timişoreană[3]. Popularizarea diferitelor ramuri sportive în mediul rural face parte dintr-o strategie mai amplă a comuniştilor de a-şi îmbunătăţi imaginea printre ţărani. După cum punctează Gheorghe Onişoru, mişcarea comunistă românească de până în „zorii” celui de-al doilea război mondial, structura de partid, ideologia şi metodele de lucru au fost o necunoscută pentru locuitorii satelor. În consecinţă, liderii PCR au conştientizat aceste tare organizatorice, acţionând imediat în această direcţie, îndeosebi prin propagandişti. O altă măsură pentru a intra în lumea satelor, fieful tradiţional al maniştilor, a fost dinamizarea Frontului Plugarilor[4]. Unul din cei mai înverşunaţi promotori ai sportului de masă era însuşi prim-ministrul Petru Groza, şeful acestei formaţiuni aservite PCR. Era şi normal ca acesta să fie adeptul unui nou suflu în sport. Gimnastica învăţată de el în copilărie, la orele de sport, era sinonimă cu bătaia primită de la profesor. În timpul studiilor sale universitare, Groza a fost privilegiat faţă de unii din colegi săi cu posibilităţi financiare mai reduse, el practicând diferite sporturi[5]. În consecinţă, Tineretul Plugăresc, structura

1. *** „Popularizarea footballului în mediul rural. Echipele sindicale de football vor juca matchuri demonstrative în comunele ruralei”, în *Sportul Popular*, 26 iunie 1945, p. 3.
2. *** „Unirea Tricolor şi Sportul Studenţesc vor juca Duminică la Urziceni”, în *Sportul Popular*, 5 iulie 1945, p. 1.
3. *Sportul Popular*, 5 noiembrie 1945, p. 1.
4. Gheorghe Onişoru, *Alianţe şi confruntări între partidele politice (1944-1947)*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1996, pp. 117-118.
5. „…Era Fürtös Ferencz, temutul profesor de gimnastică, care, sub masca sportului, ne administra adeseori straşnice bătăi, pe vremea aceea bătaia făcând şi ea parte integrantă din gimanstică” (p. 36). „Dansator bun şi *causeur* neobosit, cu pantalonii totdeauna cu dunga ireproşabilă şi cu gulerele lucitoare şi proaspăt scrobite, eram în acelaşi timp şi un bun gimnast, fiind printre puţinii români cărora li se permitea luxul, pe acele vremuri, de a face tenis şi scrimă, compatrioţilor mei mai săraci închizându-li-se uşa cluburilor sportive din cauza mirosului rural adus de la vatra părinţilor plugari sau muncitori din uzine şi mine” (p. 78) (Petru Groza, *Adio lumii vechi ! Memorii*, Bucureşti, Editura Compania, 2003).

subordonată Frontului, avea îndatorirea, între altele, de a organiza viaţa sportivă în sate şi comune prin înfiinţarea de terenuri pentru practicarea diferitelor jocuri. Introducerea fotbalului în comune revenea aceleiaşi structuri conduse de Groza[1].

Pentru „democratizarea" sportului românesc se făceau şi deplasări în ţările vecine. Iugoslavia era dată drept model în acest sens, sportivii lui Tito fiind prezentaţi drept „luptători pentru cauza libertăţii şi distrugerea fascismului"[2]. Totuşi, până şi factorii de conducere ai sportului şi-au dat seama că sindicalizarea era de cele mai multe ori un act formal din partea cluburilor care urmăreau să supravieţuiască. Cazul sindicalizării formaţiei Venus de la întreprinderile Concordia din Capitală este prezentat ca fiind ridicol, un simulacru din perspectiva presei comuniste, întrucât lucrătorii de la Concordia nu ar fi beneficiat cu nimic în plan sportiv de pe urma acestei măsuri[3].

Noile directive nu ocoleau însă nici resortul militar. O deosebită atenţie era acordată constituirii de grupări sportive pe lângă unităţile militare. Exemplul de urmat era cel al Diviziei „Horia, Cloşca şi Crişan", care pe teritoriul Uniunii Sovietice se ocupase, între altele, şi de activităţi sportive, după modelul sovietic. Se disputau, de regulă duminica, meciuri de fotbal şi volei în compania echipelor locale din Uniunea Sovietică. În componenţa diviziei amintite activaseră şi jucători cunoscuţi publicului român amator de fotbal : Caltor, Lupşca (ambii foşti jucători la Juventus), Rădulescu (Unirea Tricolor), L. Teodorescu (CFR), Mihăiescu (Sportul Studenţesc)[4]. Inspectoratul General al Armatei pentru

1. „Pentru a scoate tineretul de sub influenţa cârciumii organizaţiile săteşti se vor strădui să-şi aibă o casă a lor, un club cu o bibliotecă, jocuri de şah, domino, ziar de perete, un pavilion de joc unde să se organizeze hore, etc. Pentru întărirea vitalităţii la sate, pentru un tineret cu trupul sănătos şi voinic, tineretul plugăresc trebue să organizeze viaţa sportivă a satului îndrumând diferite jocuri sportive, rurale, ca : Hoina, înot (în satele de pe marginea râurilor), introducând foot-balul, voley, alergări, sărituri şi alte jocuri sportive care se pot populariza la sate. Tineretul Plugăresc va organiza resortul sportiv dela sate în legătură cu OSP-ul. Pentru tineretul Plugăresc, sportul constitue nu numai un mijloc de întărire fizică ci şi de educaţie democratică" (ANIC, fond Frontul Plugarilor, dosar 86/1946, ff. 32 şi 34).
2. „Sportivii din Jugoslavia care s-au încadrat în noua mişcare populară fac parte din detaşamentele de partizani ale Mareşalului Tito. Noţiunea de sportiv se confundă cu aceia de luptător pentru cauza libertăţii şi pentru distrugerea fascismului. În munţi, în păduri şi în locuri ascunse s-au făurit nouile concepţii şi în privinţa mişcării sportive" (*** „Printre partizanii şi sportivii din Jugoslavia", în *Sportul Popular*, 10 aprilie 1945, p. 1).
3. H.E., „Sindicalizarea Venusului", în *Sportul Popular*, 4 octombrie 1945, pp. 1 şi 3.
4. „Sportul, care până acum se manifesta sporadic în vechea armată, devine un exerciţiu reconfortant şi energetic pe care ostaşii noştri îl practică zilnic şi cu toată însufleţirea pe cele 4 stadioane amenajate în mai puţin de o lună. În fiecare Duminică aveau loc

Educaţie, Cultură şi Propagandă se ocupa de răspândirea sportului în rândurilor cadrelor din subordine. Se urmărea ca instrucţia militară a tinerilor să fie dublată de o pregătire în practicarea sporturilor, în ideea ca, după efectuarea stagiului, aceştia să poată deveni instructori de resort pentru comunele natale[1]. Între timp, 20 de asociaţii polisportive erau constituite în cadrul resortului militar al OSP pentru susţinerea acestor necesităţi[2].

Ultimele două luni ale anului 1945 aduceau o schimbare în atitutinea Uniunii Sovietice faţă de sport. Pentru prima oară în istorie, echipele-fanion ale URSS urmau a întâlni formaţii similare ale Aliaţilor. Echipa de fotbal Dinamo Moscova se pregătea pentru un turneu în Anglia, gruparea ŢSKA (Casa Centrală a Armatei Roşii) pleca în Iugoslavia, iar Torpedo, echipa fabricii de automobile „Stalin" din Moscova, urma să dispute mai multe meciuri în Bulgaria. Nici România nu era uitată din acest itinerariu. Dinamo Tbilisi se pregătea să-şi măsoare forţele cu mai multe formaţii din ţară. Evenimentul urma a fi organizat sub patronajul ARLUS. Totuşi, cu o lună înainte de turneul dinamoviştilor, sportul românesc nu îşi desemnase reprezentantele[3]. Se discuta intens asupra unei formule care să emită pretenţii la o confruntare de la egal la egal cu dinamoviştii gruzini. Adversarul sovieticilor urma să fie ori o echipă de club, ori selecţionata Capitalei[4]. Iniţial, a fost vehiculată ideea unei selecţionate formate din jucători de la grupările Carmen şi CFR Bucureşti[5].

La 17 decembrie 1945, pe terenul ANEF din capitală era inaugurată în sport o prietenie „pe care au pecetluit-o armele", nota *Sportul Popular*. Meciul dintre CFR şi Dinamo Tbilisi marca prima partidă a unei echipe sovietice în România. Victoria a revenit gruzinilor, care au marcat două goluri şi n-au

serbări sportive, cu participarea a zeci de concurenţi şi mii de spectatori ; dar cele mai gustate întâlniri erau cele ce se disputau între formaţiile locale sovietice şi echipele de volley şi football ale Diviziei. Divizia noastră poseda atât la volley cât şi la football elemente valoroase cari evoluaseră de multe ori în faţa pretenţiosului public românesc şi al căror nume se bucură chiar şi acum de o oarecare suprafaţă în lumea sportivă…" (Leon Teodorescu, „Sport cu Divizia «Horia, Cloşca şi Crişan» pe teritoriul URSS", în *Sportul Popular*, 18 octombrie 1945, pp. 1 şi 3).

1. *** „Armata democratică acordă o mare atenţie sportului. Colaborare între armată şi forurile sportive civile", în *Sportul Popular*, 17 noiembrie 1945, pp. 1 şi 3.
2. *Sportul Popular*, 19 noiembrie 1945, p. 1.
3. *** „Un eveniment important pentru footballul românesc. Dinamo (Tbilisi) va juca în România în cursul acestei luni. În acelaş timp echipe sovietice vor juca în Anglia, Jugoslavia şi Bulgaria", în *Sportul Popular*, 2 noiembrie 1945, p. 1.
4. *** „Cine va fi adversarul bucureştean al lui Dinamo ? O echipă de club sau o selecţionată a Capitalei… care trebue să fie alcătuită atent şi fără prejudecăţi", în *Sportul Popular*, 3 noiembrie 1945, pp. 1 şi 3.
5. *Sportul Popular*, 4 noiembrie 1945, p. 1.

încasat decât unul singur. Carmen Bucureşti nu a mai onorat însă meciul în compania sovieticilor. Conform istoricului Bogdan Jitea, care citează mărturiile fiicei lui Ionel Mociorniţă, patronul formaţiei Carmen, meciul nu s-a mai disputat din cauza unei întrevederi particulare dintre acesta şi ministrul de Externe Ana Pauker. Comuniştii îi cereau expres lui Mociorniţă ca echipa sa să piardă meciul demonstrativ cu Dinamo Tbilisi pentru a arăta publicului român superioritatea sistemului sportiv sovietic[1]. În aceste condiţii, conducătorul formaţiei Carmen a luat decizia să-şi trimită jucătorii în concediu, comuniştii considerând acest gest o adevărată sfidare şi sabotarea intereselor sportului românesc[2]. Imediat după Anul Nou, pe 3 ianuarie 1946, Comisia Centrală a CGM suspenda de la orice activitate gruparea Carmen şi pe conducătorii acesteia. Ionel Mociorniţă şi Raul Vizante au fost audiaţi într-o şedinţă separată[3]. Ulterior, Carmen a fost dezafiliată şi desfiinţată de CGM şi OSP. O altă grupare care a fost sancţionată disciplinar pentru refuzul de a se alinia directivelor a fost gruparea Textila Buhuşi. Acuzaţiile aduse lui Aurel Kahane, şeful resortului sportiv CGM, dar şi faptul că utilizau jucători de altă naţionalitate decât cea română au echivalat cu o suspendare de 10 ani pentru conducerea grupării[4].

Pe drumul „democratizării", un impediment major era considerat şi alcoolismul, care făcea ravagii printre fotbalişti. Nu doar jucătorii români sprintau cu lejeritate spre sticlele cu băutură. Fenomenul era întâlnit şi în Marea Britanie încă din anii '30 ai secolului trecut[5], dar legătura dintre sport şi Bachus datează cu mult dinainte[6]. Jucătorii englezi care jucau şi în campionate din alte ţări duceau cu ei şi acest viciu[7]. Cu ocazia unei şedinţe a FRFA s-a pus tranşant

1. Bogdan Jitea, „Cum a desfiinţat Ana Pauker echipa lui Mociorniţă", în *Historia*, nr. 103, iulie 2010, pp. 72-74.
2. *** „De ce nu a jucat Carmen", în *Sportul Popular*, 31 decembrie 1945, p. 1.
3. *Sportul Popular*, 5 ianuarie 1946, p. 1.
4. *Sportul Popular*, 27 martie 1946, p. 1.
5. Graham Kelly, *Terrace Heroes. The Life and Times of the 1930s Professional Footballer*, New York, Routledge, 2005, p. 74.
6. Însuşi faptul că majoritatea trofeelor decernate învingătorilor sunt sub formă de cupă arată că, din faza romantică a sportului britanic, exista o strânsă legătură între victoriile de pe teren şi celebrarea bahică de după. Pentru detalii despre o istorie culturală a relaţiei dintre sport şi alcool merită parcursă lucrarea lui Tony Collins şi Wray Vamplew, *Mud, Sweat and Beers. A Cultural History of Sport and Alchool*, Oxford, New York, Berg, 2002, de unde am extras şi acest scurt comentariu.
7. Interesant este un episod relatat de selecţionerul italian Vittorio Pozzo gazetarilor francezi, folosit ulterior şi de redactorii *Sportului Popular* în paginile ziarului : „Şi apoi, englezii sunt atât de diferiţi când îşi părăsesc patria. Am jucat, în Italia, cu un englez care era portar. Ţinea o sticlă cu whisky în plasă. Înainte de fiecare corner, interpela

această problemă, aducându-se în discuţie cazuri deja celebre de jucători care abuzau de alcool. S-a propus conducătorilor de cluburi supravegherea vieţii extrasportive a jucătorilor legitimaţi[1]. Pe 30 septembrie 1945, mai mulţi componenţi ai selecţionatei de fotbal aflate în Ungaria pentru susţinerea unui meci amical au petrecut atât înainte de joc, cât şi, mai ales, după, potrivit datelor publicate de presa sportivă. Marian Bazil, Petschovschi, Carol Farcaş şi Iuhasz Gustav erau acuzaţi de ţinută necorespunzătoare şi incompatibilă cu buna purtare în sport şi societate. Cu acest prilej nefast, cluburilor le era atrasă din nou atenţia pentru supravegherea îndeaproape a educaţiei şi vieţii extrasportive a jucătorilor legitimaţi, şi „de a-i opri prin toate mijloacele de la o viaţă desordonată, beţie, joc de noroc şi nopţi pierdute", scria *Sportul Popular*. În cazul celor patru componenţi ai naţionalei de fotbal, se cerea chiar îndepărtatea pe viaţă din sport pentru comportamentul avut la Budapesta. Toate grupările sportive erau obligate să raporteze lunar Federaţiei toate abaterile consemnate de la aceste reguli şi sancţiunile aplicate[2]. Şi fumatul era evidenţiat drept problemă majoră de combătut printre jucători[3].

De asemenea, în transformarea sportului un inconvenient era şi „racolajul". Activiştii din fruntea sportului românesc defineau racolajul drept furt : „Pe înţelesul tuturora, racolajul înseamnează luarea unui jucător format – cu trudă şi energie – dela o echipă provincială sau districtuală, în schimbul unei remuneraţii tentante şi al unui salariu echivalent. Etic, racolajul este condamnabil ca orice furt", preciza Dinu Stelian, consilier sportiv al Ministerului Propagandei. Stelian era de părere că prin transferul unui tânăr pierde un oraş întreg din

---

pe arbitru : «Wait a minute ! ». Şi trăgea o duşcă. Dacă se marca vreun goal, era îngrijorat de soarta sticlei. Dar dacă autorul [marca un] goal cu brio, atunci se repezea la el, îi întindea sticla şi pe tonul cel mai gentil, fără cea mai mică urmă de supărare, îi spunea «Have a drink ! ». Dar toate acestea sunt poveşti din vremuri trecute" (Jean Eskenzay, „Italia s-a descotorosit de Mussolini dar l-a păstrat pe Vittorio Pozzo, decanul selecţionerilor unici din Europa", în *Sportul Popular*, 22 iunie 1946, pp. 1 şi 3).

1. „S-au dat exemple chiar de jucători cari au făcut epocă în footballul românesc... Astfel, prin anul 1930, unul din aceştia a făcut parte din echipa naţională care a jucat la Montevideo, iar obişnuit juca la Chinezul, în postul de centru atacant. Apoi, tot un fost internaţional, un foarte cunoscut şi simpatic jucător, care a jucat fundaş la Ripensia şi în ultimii ani antrena o echipă din Cugir, venea deseori foarte bine... dispus pe teren" (*** „O problemă delicată în footbalul românesc : alcoolismul... sau când excepţia nu confirmă regula", în Sportul Popular, 10 august 1945, p. 1).
2. *** „Elementele incorigibile vor fi îndepărtate pe viaţă din sport. Marian, Peschowscki, Farcaş şi Juhasz avertizaţi public pentru comportarea de la Budapesta. Decizia comisiei interimare FRFA", în *Sportul Popular*, 12 octombrie 1945, p. 1.
3. Clement Baciu, „Cum trebue să-şi petreacă ziua un sportiv. Noţiuni elementare de igienă legate de viaţa sportivului", în *Sportul Popular*, 16 iulie 1946, p. 1.

cauza unui singur club păgubit. Mai mult decât atât, cluburile mari nu ajutau la progresul sportului pentru că nu trudeau la formarea unui jucător, ci îl luau gata format, opina consilierul amintit. Formaţiile Colţea, Fulgerul, Chinezul, Ripensia erau amintite că au strălucit în plan sportiv doar cât au profitat de pe urma „vedetelor” transferate de la echipele mici[1]. La zece zile distanţă de la publicarea acestui articol, FRFA a decis stagnarea transferurilor de jucători. Decizia a fost luată de comun acord de OSP şi CGM, fiind propusă pentru viitor „buna învoială” între cluburi pentru recrutarea de noi jucători. Cu acelaşi prilej, conducerile celor două structuri îngrădeau deplasările echipelor atât în ţară, cât şi în străinătate : acestea trebuiau să solicite anticipat autorizaţie, în caz contrar urmând a fi suspendate de la orice activitate[2]. Pe de altă parte, situaţia jucătorilor de fotbal era comparată cu cea a sclavilor „legaţi de glie”, fiind arătată cu degetul echipa bucureşteană Juventus. Singura cale propusă sportivilor de oficiosul OSP pentru a le ameliora traiul era „intrarea în producţie”, deci sindicalizarea[3]. Un alt inconvenient care tulbura sportul românesc şi nu numai era problema aşa-numiţilor „fugari sportivi”. Pentru a descuraja acest tip de comportament, sfidător la adresa cluburilor, în luna iulie a anului 1945 era semnată o importantă convenţie dedicată exclusiv descurajării acestui fenomen. Bulgaria, Iugoslavia, Albania, România, Ungaria, Polonia şi Cehoslovacia erau semnatarele acestui protocol în plan sportiv. În urma adoptării convenţiei, semnatarii se obligau să nu le mai permită „fugarilor” să activeze în mişcarea sportivă. Concomitent, sportivii respectivi erau suspendaţi şi în ţările de unde fugiseră[4]. Unul dintre cele mai mediatizate cazuri este cel al jucătorului formaţiei Carmen din Bucureşti, Fabian Iosif (Fabian II). Deşi era legitimat la formaţia bucureşteană, acesta a ales să joace „clandestin” la clubul clujean KMSE (Ferar), sub protecţia unui pseudonim[5]. Iniţial, a fost suspendat timp de doi ani pentru acest gest[6]. Cu toate că formaţia clujeană a fost înştiinţată oficial, ea a continuat să se folosească de serviciile fostului fotbalist de la Carmen. În consecinţă, Comisia sportivă a CGM a decis suspendarea pe o perioadă nedeterminată a grupării clujene[7]. Pe lângă Fabian II, erau invocaţi de „stricarea” echipei şi jucătorii Farkaş, Meszaros, respectiv Iosif Petschovschi,

1. Dinu Stelian, „Despre racolaj”, în *Sportul Popular*, 15 iulie 1945, p. 1.
2. *Sportul Popular*, 25 iulie 1945, p. 1.
3. *Sportul Popular*, 11 august 1945, p. 1.
4. *Sportul Popular*, 22 iulie 1945, p. 1.
5. *** „Fabian II a jucat la Ferar… de data aceasta fără «pseudonim»… dar Ferar a fost învins de «U» Cluj cu 4-0 (2-0), care a câştigat «Cupa OSP Cluj»”, în *Sportul Popular*, 18 septembrie 1945, p. 3.
6. *Sportul Popular*, 5 august 1945, p. 1.
7. *Sportul Popular*, 8 august 1945, p. 1.

toţi fiind acuzaţi că ar fi adus la Ferar spiritul profesionist[1]. Ulterior, formaţia clujeană va sfida din nou regulamentele, folosindu-se de serviciile lui Iuliu Bodola, numit „agent al Gestapoului” de redactorii *Sportului Popular*. Anterior, Bodola fusese judecat şi achitat de Tribunalul Poporului pentru presupuse legături cu structurile fascismului maghiar[2]. Cu toate acestea, fostului mare jucător i s-a reproşat că după Dictatul de la Viena a părăsit ţara. „Duduş” era considerat trădător, iar clubul Ferar era sfătuit să se debaraseze de urgenţă de el[3]. Într-o primă fază, Bodola a fost oprit de la orice activitate sportivă de şefii sportului românesc[4]. Conducerea grupării clujene nu a dat curs articolelor din presa comunistă şi, în lipsa unui comunicat oficial remis grupării, a continuat să se folosească de serviciile jucătorului[5].

Nu doar fotbaliştii aveau probleme cu transferurile. Atletul Ion Moina a fost suspendat de conducerea sportului românesc pentru că nu mai voia să activeze sub culorile roşii-albastre ale clubului Stadiul Român. El se transferase la clubul bucureştean pe durata studiilor la ANEF, obţinându-şi licenţa în cursul anului 1945. Ca urmare a finalizării cursurilor universitare, Moina dorea reîntoarcerea sa la Cluj-Napoca şi oficializarea transferului său la clubul „Universitatea”. Dorinţa sa era echivocă, în caz contrar el preferând să nu mai concureze[6]. Abia după mai multe memorii adresate federaţiei de resort lui Moina i se va ridica suspendarea, fiind „iertat” de conducerea structurii[7].

Miza însă era alta pentru OSP : cluburile mari de fotbal. Între acestea, Ripensia Timişoara, prima asociaţie care a introdus profesionalismul în fotbalul românesc, era demonizată pentru exploatarea sportivilor şi modelarea acestora în scopuri josnice şi reprobabile[8]. Aici era „germenul” profesionalismului şi tot de aici trebuia începută „curăţenia”. Juventus-ul bucureştean era plasat şi el pe „banca acuzaţilor”. Erau vizate toate asociaţiile cu renume : furturi de jucători, legitimări false, câştig bănesc de cea mai joasă speţă. În „rechizitoriul” făcut de *Sportul Popular* se anunţa că lucrurile se vor schimba şi vor fi luate măsuri în această direcţie : „Nimic nu ne miră din partea acestora

1. *Sportul Popular*, 11 august 1945, p. 1 şi 3.
2. *** „Ferar (K.M.S.E) a trecut din nou pe lângă regulamente… şi a jucat cu Bodola şi Fabian II în formaţie”, în *Sportul Popular*, 4 octombrie 1945, p. 1.
3. H.E., „Bodola…”, în *Sportul Popular*.
4. *** „Bodola oprit de la orice activitate sportivă”, în *Sportul Popular*, 11 octombrie 1945, p. 1.
5. *** „UFSR a decis interzicerea ! … şi Bodola a jucat totuşi Duminică la Ferar”, în *Sportul Popular*, 21 octombrie 1945, p. 1.
6. *Sportul Popular*, 17 august 1945, p. 1.
7. *Sportul Popular*, 8 noiembrie 1945, p. 1.
8. H.E., „Cluburile mari pe banca acuzaţilor”, în *Sportul Popular*, 13 august 1945, pp. 1 şi 3.

şi fiecare eveniment de acest soi face să ne întărească în convingerea noastră, că măsurile care vor veni sunt bune fiindcă sunt necesare", notau în încheiere activiştii *Sportului Popular*[1]. La începutul lunii noiembrie a acelui an s-a luat decizia ca nici un sportiv sindicalist să nu poată fi transferat fără avizul comisiei locale a Confederaţiei Generale a Muncii[2]. Pentru a îngrădi tot mai mult activitatea cluburilor particulare, acelaşi for a decis în luna noiembrie a anului 1945 „îngheţarea" transferurilor de la sindicalişti la echipele profesioniste : „Măsura are darul să apere formaţiunile muncitoreşti de licitaţiile cluburilor particulare care scot jucătorii din producţie pentru interese profesioniste-sportive care nu au nimic comun cu marile comandamente ale clasei muncitoare", îşi argumenta CGM hotărârea luată[3]. Mai mult decât atât, sindicatele mai loveau încă o dată în mişcarea sportivă particulară, vizând a-i stăvili profesionalismul. Comisia Centrală Sportivă a CGM a decis formarea de grupări pe întreprinderi, astfel încât fiecare sportiv să fie încadrat în producţie şi sprijinit de instituţie pentru activitatea-i sportivă[4]. În ciuda tuturor acestor măsuri luate, în anul 1946 mai erau cluburi care ocoleau regulamentele. Astfel, pentru a transfera jucători se aplica şi tactica „răpirii" acestora. Cazul jucătorilor Borjei şi Horvath de la gruparea clujeană Ferar a fost dat drept exemplu pentru eradicarea totală a afacerismelor din viaţa sportivă. Presa comunistă nota că în spatele răpirii acestor doi fotbalişti de către „gangsteri" din Capitală stă de fapt interesul conducerii Ferar de a scoate bani buni de pe urma lor, în urma transferurilor către alte grupări.

„Vedetismul" era o altă tară de care comuniştii voiau să se debaraseze în drumul spre „democratizarea" sportului[5]. La o lună distanţă de la prima înfierare publică a acestei atitudini veneau şi primele măsuri disciplinare, luate în cazul a patru jucători[6] care activau la gruparea CFR Bucureşti. „Vedetele" feroviare primeau sancţiuni exemplare din partea Comisiei sportive a sindicatului : suspendarea timp de un an din viaţa sportivă. Cei penalizaţi nu erau nimeni alţii decât sportivii Ion Bogdan, Ioachim Moldoveanu, Ioan Costea şi Ioan Mihăilescu, cei mai buni componenţi ai grupării de fotbal[7]. Suspendarea

1. *Ibidem*, p. 3.
2. *Sportul Popular*, 4 noiembrie 1945, p. 1.
3. *Sportul Popular*, 17 noiembrie 1945, p. 1.
4. *** „Profesionismul şi poziţia CGM-ului", în *Sportul Popular*, 22 noiembrie 1945, p. 1.
5. X.Y.Z., „Figurile triste ale stadionului. Jucătorul de football «vedetă»", în *Sportul Popular*, 13 august 1945, p. 1.
6. H.E., „Din Cartea neagră a sportului nostru. Avem nevoie de bisturiu nu de penicilină", în *Sportul Popular*, 20 iunie 1946, p. 1.
7. *** „4 «vedete» feroviare au fost suspendate exemplar", în *Sportul Popular*, 13 septembrie 1945, p. 1.

acestora a fost însă ridicată la nici măcar o lună de zile distanţă, toţi cei patru fotbalişti ai CFR-ului beneficiind de clemenţa conducerii sportului românesc. Comisia interimară a UFSR acordase amnistie în cazul delictelor înfăptuite până la data de 11 septembrie 1945, măsura fiind luată de conducerea sportului românesc cu prilejul „Zilei Sporturilor”[1]. Ulterior, după 1947, chiar şi tunsoarea neobişnuită a unor sportivi ori faptul că vreunul „era îmbrăcat bine” reprezentau acte inacceptabile pentru PCR, catalogate drept „vedetism”[2].

Se încing spiritele…

„Să facem deci, politică în sport, dar o politică democratică ! ”[3], indica oficiosul OSP-ului. Totul se juca cu cărţile pe faţă. Se urmărea etatizarea sportului sub propria-i umbrelă. Oricine se împotrivea noii conducerii a sportului era împotriva guvernului şi deci „reacţionar”. În aceste condiţii, sportul devenea pentru PCR o miză importantă în acţiunea de „defascizare”. Acţiuni similare se desfăşurau şi în ţările vecine, deseori fiind prezentate ca exemplu pentru mişcarea sportivă românească. Judecarea foştilor şefi ai sportului maghiar pentru trădare era prezentată ca o mare realizare a ministrului de justiţie Valentiny Ágoston[4]. Începând cu 24 septembrie 1944, în cadrul unei adunări a PCdR pe fostul stadion ANEF din Capitală, Gheorghiu-Dej a ridicat problema epurării aparatului de stat[5]. Precum observă şi Ion Zainea, epurarea era cerută în mod expres de conducerea sovietică imediat după 23 august 1944. O bună parte din teritoriul statului român se afla sub ocupaţia Armatei Roşii şi a Comisiei Aliate de Control. După cum arată şi Adrian Cioroianu, dacă Comisia Aliată de Control era constituită pentru „repacificarea societăţii şi [ca] un sprijin pentru întoarcerea la normalitate”, activitatea sa se va desfăşura pe

---

1. *Sportul Popular*, 27 septembrie 1945, p. 1.
2. Aurel Neagu, „Boxeurii şi frizura”, în *Sportul Popular*, 11 aprilie 1947, p. 1.
3. „Democraţia noastră a fost câştigată cu mari sacrificii. Poporul nostru a dat un tribut de sânge foarte preţios pentru înscăunarea democraţiei în ţara noastră. În sport şi oriunde, cetăţeanul conştient trebue să lupte necontenit pentru păstrarea acestei democraţii. Aceasta este politica care [sic !] trebue să o facă orice sportiv şi aceasta este politica democratică. Ştiind aceste lucruri, trebue să fim foarte vigilenţi faţă de acei, cari se pronunţă pentru eliminarea politicei din sport, fiindcă aceştia sunt inamicii democraţiei, cari prin manevrele lor caută să submineze nu numai organizarea democratică a sportului, dar şi însuşi regimul democratic. Să facem deci politică în sport, dar o politică democratică ! ” (*** „Politică şi sport”, în *Sportul Popular*, 4 decembrie 1945, p. 1.)
4. *** „Epurarea sportului maghiar”, în *Sportul Popular*, 16 iulie 1945, p. 1
5. Dinu C. Giurescu, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, Bucureşti, Editura ALL, 1996, p. 31.

coordonate inverse. Astfel, acest organism va deveni „principala instituţie a statului român, instaurând un control plenar, politic-partizan şi pe deplin interesat asupra societăţii”[1].

Proces social programat, după cum o defineşte Zainea, purificarea societăţii româneşti de persoanele ataşate idelor fasciste şi dictatoriale era un deziderat al întregii clase politice. Doar că PCR a luat iniţiativa şi a aplicat propriile-i metode de excludere a indezirabililor. Folosindu-se de comitetele din întreprinderi şi fabrici, epurarea s-a concretizat iniţial într-o reglare de conturi cu persoanele aflate în posturile de conducere. Debarcarea acestora se făcea deseori superficial, fără a se demonstra concret apartenenţa celui epurat la organizaţii fasciste. Intrigile din culise şi ordinele primite de la centru ţineau deseori loc de regulament pe baza căruia se făceau verificările celor incriminaţi de aderenţă la ideile vechiului regim. Astfel, „vendeta” comuniştilor făcea loc în posturi-cheie pentru elemente înregimentate politic sub steagul roşu al Frontului Naţional Democrat. Alteori, chiar tovarăşi de drum ai comuniştilor deveneau cei înfieraţi de legea epurării. Realizarea procesului de purificare a societăţii de reacţionari s-a putut însă materializa abia în momentul obţinerii de către PCR a pârghiilor Executivului[2].

În plan sportiv, la fel ca în orice segment cu importantă vizibilitate publică, noua conducere instalată „cu greutate” de comunişti în fruntea UFSR era datoare să demareze epurarea cadrelor considerate „reacţionare”. Regulamentul pentru aplicarea acestor directive era publicat în martie 1945. Structura centrală cu rol în coordonarea sporturilor devenea treptat nici mai mult, nici mai puţin decât o simplă interfaţă a organizaţiei de masă constituite de Partidul Comunist. Istoriografia comunistă chiar recunoştea că asupra UFSR se exercitase o presiune continuă pentru democratizarea vieţii sportive[3]. Virgil Ioan, şeful UFSR, declara presei că parteneriatul dintre structura pe care o conducerea şi OSP va duce la mari realizări : „Timpurile ne-au adus un colaborator preţios în OSP”[4], spunea acesta în martie 1945. Mihail Lupescu, redactorul-şef al cotidianului *Sportul Popular*, nota în paginile gazetei că defascizarea şi democratizarea sportului urmau a se face „energic şi rapid” în tot cuprinsul ţării,

1. Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2007, pp. 59-60.
2. Ion Zainea, *Politică şi administraţie în România (6 martie 1945 – 1 martie 1946)*, Editura Universităţii din Oradea, 2004, pp. 13-15.
3. N.G. Munteanu, *op. cit.*, pp. 136-137.
4. *** „Alături de OSP, UFSR-ul porneşte pe calea marilor realizări”, în *Sportul Popular*, 25 martie 1945, p. 4.

pedepsele variind de la simple mustrări şi până la excluderea pe viaţă din sport[1]. Gheorghe Apostol, preşedintele Confederaţiei Generale a Muncii, era şi mai tranşant în această chestiune arzătoare : „Sportul trebuie să se desfăşoare în spiritul vremurilor de astăzi, adică să aibe un caracter cât se poate de pronunţat anti-legionar, să cuprindă pe toţi valizii apţi pentru sport, pe toţi cetăţenii cinstiţi, patrioţi şi hotărâţi luptători antifascişti. Aşa cum lovim mingea de fotbal, să ştie să lovească rămăşiţele fasciste şi legionare. Aşa cum ştiu să fugă, să înregistreze câţi mai mulţi metri pe secundă, aşa să ştim să fugim după fascişti şi legionari, duşmanii sportului popular şi ai poporului român. Sportul Popular pentru popor ! Duşmanii poporului n-au ce căuta în cadrul Sportului Popular"[2], susţinea Apostol într-un articol publicat pe prima pagină a oficiosului OSP, apărut pe data de 1 mai 1945.

Constantin Pârvulescu, unul dintre liderii marcanţi ai „copilăriei" comunismului românesc, amintea cum sportul era folosit de guvernele de dinainte de 6 martie 1945 pentru transformarea tineretului în „carne de tun". Fostul ilegalist preciza că anterior se promovau doar sportul cu caracter individualist, boxul, „vedetele" din fotbal şi alte sporturi „de paradă", manifestări care cultivau doar brutalitatea. În sprijinul afirmaţiei sale, Pârvulescu aducea în discuţie cazul campionilor pugilişti Apostolescu şi Sonda, care erau folosiţi de organele de Poliţie şi Siguranţă în anchetele contra comuniştilor[3].

În sprijinirea acestui proces erau prezentate cazurile mai multor victime ale politicii rasiale a regimurilor din trecut. Un exemplu elocvent este cazul sportivului amator Harry Schönberg[4], de profesie librar. Acesta era încadrat în muncă la Socec Lafayette, una dintre primele unităţi care s-au raliat „cu toată însufleţirea" directivelor de sindicalizare şi popularizare a fotbalului. În timpul prigoanei rasiale, H. Schönberg, căpitanul formaţiei de fotbal a librarilor de

1. Mihail Lupescu, „Epuraţia şi noua mişcare sportivă", în *Sportul Popular*, 27 martie 1945, p. 1.
2. *Sportul Popular*, 1 mai 1945, p. 1.
3. „Boxeurii erau folosiţi de organele de represiune pentru cercetări la poliţie şi siguranţă. De exemplu : locot. Apostolescu, fost campion al boxului, era în slujba siguranţei şi folosit la schingiuirea victimelor procesului din Dealul Spirii, distrugând sănătatea muncitorului Grecea şi a altora. Alt campion de box Sonda era folosit în acelaşi scop. Chiar şi în timpul dictaturii lui Antonescu, anumiţi boxeuri erau folosiţi de siguranţă ca să smulgă declaraţii patrioţilor căzuţi în ghearele Gestapoului" (Constantin Pârvulescu, „Ce sarcini stau în faţa «Sportului Popular»", în *Sportul Popular*, 17 septembrie 1945, p. 1).
4. „La papetărie am dat peste Harry Schönberg, căpitan al echipei, care a avut de suferit de pe urma prigoanei rasiale. Ziua de 23 august 1944 i-a redat serviciul şi ceea ce-i era mai drag, alături de ceilalţi coechipieri..." (*** „Viaţa plină de frământări şi nădejdi a Clubului Socec Lafayette", în *Sportul Popular*, 25 marie 1945, p. 3).

la Socec, alături de ceilalţi colegi evrei, au fost cu toţii goniţi din echipă şi din serviciu ca nişte „balasturi nefolositoare”[1], se relata în cotidianul *Sportul Popular*. Schimbările de după 23 august 1944 i-au redat lui H. Schönberg serviciul, dar mai ales „ceea ce îi era mai drag, locul în echipă alături de ceilalţi coechipieri”, subliniau redactorii oficiosului OSP în acelaşi reportaj dedicat echipei Socec. Totuşi, bombardamentele nemţeşti au distrus sediul şi patrimoniul clubului Socec Lafayette, situat pe strada Belvedere din Bucureşti. Nu însă problemele legate de infrastructura sportivă erau prioritare pentru evreii care activau în sport. Echipa Macabi din Bucureşti, redenumită Ciocanul după sindicalizare, era ţinţa manifestărilor antisemite, încă puternice în epocă. Chiar în prezenţa generalului Vinogradov, la meciul dintre Carmen şi Macabi, o parte din cei peste 5.000 de spectatori care urmăreau partida a creat o atmosferă cu totul ostilă echipei comunităţii evreieşti, care, în final, a părăsit terenul învinsă categoric de fotbaliştii lui Mociorniţă. „Nu putem încheia această cronică fără a remarca că grupuri de legionari notorii care n-au nimic în comun cu sportul, s-au plasat în diferitele părţi ale tribunei şi peluzei încercând prin huiduieli, să creieze o anumită atmosferă ostilă echipei Macabi. Organizatorii ar trebui să ia măsuri împotriva acestor elemente cari trebuesc îndepărtate cu desăvârşire de pe terenurile de sport”, nota în retrospectiva meciului redactorul I. Halfin[2].

Noua organizare a sportului a găsit imediat pe cine blama în cazul propriilor ei nereuşite, presa rivală fiind unul dintre principalele bastioane în democratizarea fenomenului. Jenny Dumitrescu, jurnalistul *Gazetei Sporturilor*, a fost imediat catalogat drept „reacţionar” pentru criticile aduse evenimentelor organizate de OSP. Scânteia care a pornit linşajul mediatic asupra acestuia a fost un articol în care se evidenţiau nereuşitele de la gala organizată de Federaţia de Box la arena „Venus” din capitală. Dumitrescu descria evenimentul ca pe o „debandadă regretabilă”, indicând drept cauză lipsa de experienţă a persoanelor cu putere de decizie din fruntea federaţiei de resort, pe care o credea total depăşită de amploarea reuniunii. Articolele jurnalistului de la *Gazeta Sporturilor* despre această manifestare erau considerate exagerate de cotidianul *Sportul Popular*, o „critică pătimaşă, destructivă, care nu urmăreşte altceva decât creiarea unei anumite atmosfere ostile unei cauze sau unui grup de conducători”[3].

1. „Au venit însă timpuri grele, când în sport s-a întronat dictatura. Cei ce făcuseră sacrificii materiale şi morale ca să menţină prestigiul echipei au fost înlăturaţi ca nişte balasturi nefolositoare. Jucătorii evrei au fost goniţi din echipă şi din serviciu...” (*** „Viaţa plină de frământări şi nădejdi a Clubului Socec Lafayette”, în *Sportul Popular*, 25 martie 1945, p. 3).
2. I. Halfin, „Macabi învins la scor de Carmen”, în *Sportul Popular*, 20 martie 1945, p. 2.
3. *Sportul Popular*, 5 iulie 1945, p. 1.

Lui Dumitrescu i se reproşa în mod făţiş lipsa de susţinere a noii conduceri a Federaţiei de Box. Oficiosul OSP îl acuza pentru că nu aprecia eforturile Federaţiei de Box de răspândire a fenomenului pugilistic, ci aducea doar critici în loc să ajute cu laude „noul spirit democrat”. Jenny Dumitrescu era numit „reacţionar” şi ameninţat că la momentul oportun va da socoteală pentru poziţia adoptată contra „noului spirit democratic”. Acest episod era folosit de Sportul Popular ca un avertisment pentru cei care se vor plasa de partea opusă a baricadei[1]. Potrivit cercetărilor întreprinse de Mihaela Teodor, PCdR stabilise încă din octombrie 1944 o strategie de luptă a „frontului democrat” contra opozanţilor din presă. Astfel, în platforma-program a FND, la art. 4, se prevedea că libertatea presei nu trebuie să servească duşmanilor democraţiei. În consecinţă, notează Teodor, Partidul Comunist revendica în numele poporului dreptul de a cataloga oricând un posibil duşman şi de a-i lua acestuia dreptul la libera exprimare, inclusiv prin presă[2].

Sabotori erau găsiţi peste tot, inclusiv în mediul universitar, unde sportul era o mare miză pentru comunişti. Vocabularul deplasat, insultele sau ameninţările la adresa noii conduceri a resortului sportiv atrăgeau după sine imediata excludere din viaţa sportivă a elementelor caracterizate ca fiind „turbulente”, „reacţionare” sau „pescuitori în apă tulbure”[3]. Încă din primăvara acelui an apăreau primele manifestări care dădeau de gândit liderilor comunişti. Cu ocazia meciului dintre formaţiile bucureştene Macabi şi Carmen, desfăşurat în prezenţa mai multor oficialităţi, inclusiv sovietice, o parte a susţinătorilor formaţiei lui Mociorniţă au huiduit vehement echipa comunităţii evreieşti, după cum am văzut deja mai sus.

Însă nici activiştii din organizaţiile de masă afiliate PCdR nu se lăsau mai prejos. În oraşul Huşi, pe atunci reşedinţa judeţului Fălciu, organizarea resortului sportiv din localitate a debutat imediat cu data de 8 iulie 1945, când

1. „Cronicarul *Gazetei Sporturilor* nu găseşte însă niciodată un cuvânt de apreciere, de laudă la adresa federaţiei de box, pentru munca ce-o desfăşoară acest for în slujba răspândirei sportului cu mănuşi în marile masse populare, pentru noul spirit democrat pe care noua comisie vrea şi a izbutit s-o întroneze în lumea noastră pugilistică. D. Jenny Dumitrescu sabotează o idee şi o muncă şi acţiunea pe care o întreprinde miroase a reacţionarism, lucru care de altfel ne reaminteşte de redactorul responsabil la *Universul Sport* care a patronat lucruri grave la adresa noului spririt democratic. D. Jenny Dumitrescu pune în evidenţă cazul reacţionarilor cari îndrăznesc să scoată capul. Credem că e foarte imprudent. Cu atât mai mult cu cât faptele oamenilor se cunosc prea bine şi într-o zi fiecare va fi chemat să dea socoteală de ele. Atenţie, deci, domnilor reacţionari ! ” (*** „Reacţionarii scot capul”, în *Sportul Popular*, 5 iulie 1945, p. 1).
2. Mihaela Teodor, *Anatomia cenzurii. Comunizarea presei din România (1944-1947)*, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2012, p. 33.
3. *Sportul Popular*, 11 iulie 1945, p. 1.

„tinerii progresişti” au început amenajarea unui „teren de Wolley” şi au dispus înfiinţarea unei echipe de profil. Concomitent, a fost constituită şi o echipă de fotbal. Aceasta urma a desfăşura mai multe meciuri interjudeţene în scop propagandistic, toate sub egida Organizaţiei Sportului Popular, a Tineretului Progresist şi Frontului Plugarilor[1]. Cu tot interesul huşenilor, meciul desfăşurat în compania tinerilor progresişti vasluieni pe data de 22 iulie 1945 a arătat însă lipsa unei colaborări reale între filialele aceleiaşi structuri. Manifestarea a fost gândită ca o caravană propagandistică ce viza judeţele Vaslui şi Fălciu, iar meciul ca o sărbătoare a „tineretului progresist” din cele două regiuni. Deplasarea componenţilor formaţiei de „football” progresiste s-a făcut cu un camion împodobit cu următoarele lozinci pe lungimea vehiculului : „Trăiască tineretul Progresist din România”, „Trăiască Guvernul Petru Groza” şi „Toate sporturile pentru popor”. De asemenea, au fost tipărite „câteva mii de manifeste” prin care se făcea apel la „tineretul plugăresc, cel studios şi muncitoresc” de a se solidariza în jurul structurii TP şi de a participa activ la manifestările acesteia. Adevărată „caravană” propagandistică, echipa s-a manifestat zgomotos în trecerea prin sate, cât şi la intrarea în oraşul Vaslui „strigând lozinci şi aruncând manifeste”, prin care îşi arăta susţinerea faţă de guvernul condus de dr. Petru Groza.

Ajunşi la destinaţie, tinerii huşeni au fost neplăcut surprinşi de faptul că cei din Vaslui nu le-au organizat o primire oficială ; „atraşi cu greutate în organizaţie”, ei au fost dezamăgiţi de tratamentul la care au fost supuşi, entuziasmul adeziunii la structura locală fiindu-le repede spulberat însă de „rivalitatea” dintre oraşele reprezentate în meciul de „football”. Totuşi, activitatea propagandistică a echipei a continuat, ea manifestând înaintea confruntării sportive, „strigând iarăşi lozinci şi aruncând manifestele” pregătite din Huşi. Meciul, disputat pe terenul cazărmii Regimentului 24 Infanterie din Vaslui, s-a transformat dintr-o sărbătoare a „înfrăţirii tineretului”, într-o veritabilă „reglare de conturi”. La intrarea pe teren, conform cutumei sportive izvorâte din regulile de bază ale „fair-play”-ului, jucătorii huşeni au adus salutul lor populaţiei sportive vasluiene, care drept răspuns „a început să huiduiască şi să fluere” reprezentativa „progresiştilor” huşeni. Finalul meciului a adus „aceleaşi huiduieli” echipei vizitatoare, intervenţia unui „lt.-colonel fost reacţionar” fiind necesară calmării spiritelor inflamate din tribună. Conform relatării lui Isac Froimovici, lt.-colonelul „s-a urcat pe maşina [huşenilor – n.m., D.C.] [...] spunând vasluienilor că nu e sportiv atitudinea pe care o au faţă de noi”. Atitudinea ostilă a vasluienilor nu i-a împiedicat pe huşeni să-şi continue

1. SJAN Vaslui, fond *Comitetul judeţean PCR Fălciu*, dosar 3/1945, ff. 46 şi 51.

manifestările propagandistice pregătite, alternând strigatul lozincilor cu aruncarea de manifeste în drumul lor de la stadion şi până la cantină. Disputa s-a mutat de pe terenul de joc la oficialităţi, mai exact între conducerile celor două filiale judeţene. Vasluienii din Tineretul Progresist nu voiau să-şi respecte promisiunile către huşeni, respectiv achitarea sumei de 30.000 lei pentru acoperirea cheltuielilor cu deplasarea echipei. Conducerea progresiştilor vasluieni a încercat să se sustragă de la plata acestei sume, evitând la plecare delegaţia huşeană. Drept urmare, echipa huşeană a păstrat echipamentul de joc primit, gazdele urmând a-l ridica la achitarea sumei. Activiştii vasluieni au ripostat la măsura „sechestrului asigurator” huşean prin aducerea unor „aşa-zişi agenţi de poliţie, care cu revolvere au încercuit camionul”. Potrivit documentelor vremii, conflictul s-a soluţionat târziu în noapte, „abia la ora 11 noaptea”, suma fiind plătită de către responsabilul Tineretului Progresist din Vaslui în urma mai multor ameninţări ale activiştilor de frunte din Huşi. Evenimentul nu este consemnat în rapoartele şi procesele-verbale ale Poliţiei oraşului Vaslui, respectiv Legiunii de jandarmi, arhivele consemnând pentru seara zilei de 22 iulie 1945 doar acţiuni de depistare a refugiaţilor existenţi pe teritoriul oraşului. Având în vedere faptul că după 6 mai 1945 guvernul Petru Groza instalează activişti comunişti în posturi cheie ale administraţiei locale, putem presupune faptul că totul a fost muşamalizat din cauza implicaţiilor politice ale acestui incident[1]. Evenimentele de la Vaslui au ajuns rapid şi la cunoştinţa comunităţii din Fălciu, iar întrucât oraşul Huşi era „mic şi UTC-iştii cunoscuţi”, tineretul nu mai avea încredere să se înscrie în organizaţie. Spre a contracara acest curs negativ al filialei, Comitetul a luat hotărârea de a permite activitatea tinerilor fără a-i mai constrânge să semneze adeziuni, până în momentul în care „vor fi convinşi că organizaţia nu are scopuri politice” [sic!]. Pentru a evita comentarii de genul „că UTC-ul a trecut sub altă firmă”, încadrările urmau a fi făcute în raport cu creşterea numerică a organizaţiei progresiste[2], mai ales fiindcă comunitatea locală îi eticheta pe comunişti ca fiind „beţivi, cartofori”[3]. Probleme grave erau şi la Buzău. Cu ocazia unei manifestări sportive pe stadionul oraşului, în ziua de 29 iunie, mai mulţi spectatori, printre care şi funcţionarul de aici, Bănică Paraschiv, au manifestat ostil contra PCR-ului, acţiunile fiind reprimate pe loc de organele chesturii din localitate[4].

Evenimentele de la Vaslui şi Buzău, care au dezvăluit problemele de organizare incipientă a structurilor comuniste locale, se vor dovedi a fi neînsemnate

1. *Ibidem*, dosar 10/1945-1946-1947, ff. 72-74.
2. *Ibidem*, dosar 4/1945, f. 2.
3. *Ibidem*, dosar 10/1945-1946-1947, f. 212.
4. Dumitru Şandru, *op. cit.*, pp. 261-262.

în raport cu cele se petreceau în inima Ardealului la doar câteva zile distanţă. Pe data de 3 august 1945, atacarea chestorului Gheorghe Timofti, şeful OSP Cluj, de către un grup de studenţi şi militari a „aprins" confruntarea dintre comunişti şi adversarii politici din plan sportiv. Oraşul Cluj-Napoca trecea printr-un veritabil conflict între minoritatea maghiară şi români, primii aderând *in corpore* la Partidul Comunist şi fiind reprezentaţi în număr mare în administraţia locală. Situaţia era tensionată şi din cauza inflaţiei galopante şi a penuriei de alimente care bântuia Clujul[1]. Mai mult decât atât, gărzile înarmate ale Partidului Comunist, formate în majoritate din muncitori unguri, terorizau oraşul şi studenţimea românească. Mărturiile studenţilor relevă că oraşul Cluj-Napoca simţea apăsarea unei localităţi aflate „sub asediu"[2]. „Iredentismul maghiar înfrânt în războiu îşi pregăteşte revanşa, travestit în haina comunistă", transmitea şi „Vocea Americii"[3].

Despre atacarea oficialului OSP Cluj, *Sportul Popular* susţinea că în spatele atacatorilor, care erau acuzaţi de a avea „reminiscenţe legionare", se afla nimeni altul decât fruntaşul PNŢ, Emil Haţieganu. Ca răspuns la atacul îndreptat contra „primului sportiv al Clujului" s-a organizat o manifestaţie la care au participat 12.000 de persoane – „sportivi", după cum se arată într-o telegramă publicată de oficiosul OSP. Demonstraţia de forţă a comuniştilor din „inima" Ardealului cerea aspra pedepsire a reacţionarilor şi instigatorilor acestui act[4]. La finele aceleiaşi luni, capturarea de către autorităţile poliţieneşti a două organizaţii, catalogate ca fiind teroristo-fasciste, printre care se regăseau şi câţiva sportivi, a dus la desolidarizarea întregii mişcări faţă de acţiunile care periclitau regimul[5]. Incidentul a servit ca prilej pentru declanşarea unei veritabile „vânători de vrăjitoare" în domeniul sportiv. Potrivit informaţiilor publicate la acea dată în *Sportul Popular*, majoritatea celor arestaţi erau foşti sportivi activi, unii chiar de frunte ai vieţii sportive româneşti. Imediat au fost etichetaţi ca fiind „uneltele criminale ale reacţionarilor Rădescu, Maniu şi Brătianu", solicitându-se pedepsirea lor exemplară. Se cerea aşadar eliminarea tuturor potenţialilor legionari şi reacţionari din sport şi nu numai, „fără cruţare şi pentru totdeauna". Ca măsură preventivă, se ordona şi sporirea vigilenţei în

1. Ionuţ Ţene, *Clujul universitar în memoria colectivă*, Cluj-Napoca, Casa Cărţii de Ştiinţă, 2008, p. 65.
2. *Ibidem*, pp. 94 şi 124.
3. *** „Informare. Din emisiunea «Vocea Americii» cu privire la situaţia din România şi situaţia externă", 11.V.1945, în Arhivele Naţionale ale României, fond CC al PCR – Propagandă şi agitaţie, dosar 28/1945, f. 23.
4. *Sportul Popular*, 13 august 1945, p. 1.
5. *Sportul Popular*, 30 august 1945, p. 1.

depistarea persoanelor educate în morala fascistă care încă activau în sport[1]. Ziua Sporturilor (16 septembrie) urma a fi sărbătorită ca o încununare a eforturilor de „cimentare" a prieteniei cu Uniunea Sovietică, tinerii fiind îndemnaţi să sprijine guvernul Groza, proclamat „sprijinitorul sporturilor". Cu acelaşi prilej, în rezoluţia CC al OSP din 6 septembrie 1945 se cerea tinerilor maximizarea producţiei în muncă pentru reconstrucţia ţării, respectiv zdrobirea totală a reacţiunii[2].

În toamna anului 1945, judecarea de către popor a persoanelor responsabile de subordonarea sportului intereselor dictatoriale se cerea a fi făcută concomitent cu procesele criminalilor de război. Epurarea şi judecarea vinovaţilor erau acţiuni inerent legate între ele şi trebuiau realizate cât mai grabnic : „Alături de criminalii de războiu, toţi acei cari au dus acţiuni de o gravitate excepţională în domeniul sportiv, vor trebui să treacă pe banca acuzaţilor şi să-şi primească răsplata. Cerem o epuraţie cât mai severă în rândurile sportivilor şi însănătoşirea mişcării prin eliminarea tuturor elementelor compromise şi primejdioase. Vinovaţii sportivi trebuiesc judecaţi neîntârziat pentru a-şi primi pedeapsa păcatelor lor, cari nu se pot uita şi cari mai fac atâta rău vieţii noastre sociale"[3], cerea *Sportul Popular* pe data de 9 septembrie din acel an.

Violenţa coboară „în iarbă"

În tot acest timp, stadionul devenise un veritabil câmp de război, incidente grave fiind consemnate în meciuri oficiale sau la simple manifestări amicale. La finele lunii octombrie 1945, la jocul de rugby disputat între RC13 şi CFR, la categoria a II-a, Dragoş Ţenescu, jucătorul echipei gazdă, a provocat leziuni grave unui junior „feroviar" într-una din pauzele de joc. „A fost un act de brutalitate cu totul premeditat care se încadrează în Codul Penal", scriau redactorii *Sportului Popular* în editorialul dedicat acestui meci. În afara acestui incident, acelaşi jucător a atacat şi spectatorii care i-au condamnat gestul brutal de pe teren. Despre Ţenescu, redactorii oficiosului OSP relatau că este legionar notoriu, care a participat la mai multe acte de rebeliune, motiv pentru care a fost înlăturat de la Uzinele 23 August-Malaxa, unde lucrase. O altă informaţie obţinută de jurnaliştii de la *Sportul Popular*, „pe surse" în termeni actuali, era apartenenţa lui Ţenescu ca membru în garda personală a lui Iuliu

1. *** „...mai toţi sunt sportivi ! ", în *Sportul Popular*, 31 august 1945, p. 1.
2. *Sportul Popular*, 8 septembrie 1945, p. 1.
3. *** „Judecarea vinovaţilor sportivi", *Sportul Popular*, 9 septembrie 1945, p. 1.

Maniu. Aşa-numitul „Detaşament Maniu”, care comitea acte criminale în anumite zone ale Transilvaniei, era renegat de preşedintele naţional-ţărăniştilor, Petru Groza recunoscând că însuşi Maniu îi declarase că nu îşi dăduse acordul pentru constituirea unui grup înarmat care să-i poarte numele[1]. Totuşi, anterior instalării guvernului Groza, Maniu era acuzat că ar conduce aceste structuri[2]. Revenind la cazul lui Ţenescu, se cereau imediata excludere a acestuia din sport şi trimiterea în judecată pentru comportamentul violent din meciul respectiv[3]. Un alt jucător intrat în vizorul autorităţilor era Silviu Ploeşteanu, unul dintre atacanţii de legendă ai formaţiei Venus Bucureşti, acuzat că ar fi adus injurii rasiale la adresa unui arbitru[4]. În urma unui meci tensionat disputat de Venus în compania concitadinilor de la Carmen, trei jucători din prima echipă au fost suspendaţi (Ploeşteanu, Humis şi Beffa), iar portarul Traian Iordache de la echipa lui Mociorniţă a primit avertisment. Deciziile fuseseră luate de forurile sportive în urma raportului întocmit de cel mai reputat arbitru român al acelor ani, Denis Xifando[5].

Manifestaţia anticomunistă de pe 8 noiembrie 1945 a oferit din nou prilejul pentru atacuri contra opozanţilor din domeniul sportiv. *Sportul Popular* susţinea că huliganismul a fost alimentat şi de personaje din rândurile sportului, nedând nici de această dată cazuri concrete. Comitetul Central al OSP transmitea că episodul din Piaţa Palatului se va lăsa cu excluderi definitive din viaţa sportivă[6]. Nici Uniunea Federaţiilor de Sport nu a rămas mai prejos. Situaţia sportivilor „inconştienţi” care au participat la acea manifestaţie era analizată pe toate feţele. Toate federaţiile erau somate să întreprindă anchete severe pentru identificarea „elementelor turbulente şi huligane” afiliate şi eliminarea acestora[7].

1. Dumitru Şandru, *op. cit.*, p. 37.
2. În următoarele rânduri, vom cita din stenograma şedinţei Consiliului de Miniştri din data de 4 august 1944, realizată de delegatul PCR : „Maniu – Susţine politica de represalii. – Arată că ungurii sunt un popor tiranic şi sălbatic. – Povesteşte orori săvârşite de unguri asupra populaţiei româneşti din Ardealul ocupat. Socoteşte că viaţa conducătorilor români din Ardealul de Nord nu poate fi apărată decât dacă guvernul va ameninţa şi va executa la rigoroase măsuri de represalii asupra conducătorilor unguri din România. [...] Să nu luăm atitudini prea democratice faţă de unguri. – Propune scoaterea imediată a funcţionarilor saşi şi unguri din aparatul de stat din Transilvania. – Cere ca Ministerul de Interne să ia măsuri pentru ca în Ardeal să nu mai rămână nici un funcţionar, care nu-i etnic român.” (ANR, fond *CC al PCR – Cancelarie*, dosar 7/1944, f. 12).
3. *** „Reacţionarii se manifestă şi în sport”, în *Sportul Popular*, 26 octombrie 1945, p. 1.
4. *Sportul Popular*, 27 noiembrie 1945, p. 1.
5. *Sportul Popular*, 3 decembrie 1945, p. 1.
6. *** „În sport nu este loc pentru fascişti”, în *Sportul Popular*, 14 noiembrie 1945, p. 1.
7. *Sportul Popular*, 15 noiembrie 1945, p. 1.

Şeful Federaţiei de Fotbal, A. Reuss, a ieşit primul la rampă, solicitând ajutorul Poliţiei Capitalei pentru descurajarea actelor de indisciplină pe stadioane. Acesta declara presei că publicul spectator este lipsit de educaţie, bun-simţ şi „cu apucături de maidan”. Oficialul FRFA arată cu degetul spre turbulenţii care îngreunau buna desfăşurare a partidelor de fotbal. Aici sunt amintite persoanele care, deşi aveau bilete plătite la peluze, eludau regulile şi se instalau la tribune sau pe teren, stânjenind jucătorii şi arbitrii. Reuss adresa Poliţiei o rugăminte pentru pedepsirea pe linie penală a celor care produc dezordine în tribune sau în incinta terenurilor de joc. Pentru nerespectarea acestor norme, contravenienţii erau pasibili de închisoare de la o zi până la o lună, plus că urmau a fi şi amendaţi şi le era interzisă participarea pe viaţă la evenimentele de profil. În plus, Federaţia de Fotbal cerea înfiinţarea de posturi fixe de poliţie pe teren în perioada desfăşurării meciurilor, pentru buna supraveghere a spectatorilor. Forul aducea în discuţie şi interzicerea sau limitarea vânzării de bilete la peluză pentru terenurile neîngrădite. „Ordinea şi disciplina trebuesc restabilite cu orice preţ, şi am convingerea că, în felul acesta vom ajunge să impunem spectatorilor de pe terenurile de sport, aceiaşi ţinută pe care o au spectatorii în sălile de teatru”, mai declara presei Reuss[1].

Revenind la incidentele din jurul stadioanelor, trebuie menţionat faptul că oraşul Cluj apare din nou într-un episod controversat, puţin cunoscut chiar şi astăzi. În martie 1946, cu ocazia unei deplasări, echipa de fotbal a Universităţii din Cluj a fost prinsă în disputa dintre comunişti şi opoziţie. Pe 31 martie 1946, echipa-fanion a Clujului susţinuse un meci în deplasare, la Oradea, în compania grupării Libertatea. După finalul meciului, componenţii „U” Cluj au luat masa la restaurantul „Corso”, acolo unde au intonat mai multe cântece studenţeşti şi patriotice, precum şi o colindă. Gestul lor a intrigat un alt client al restaurantului, care a sesizat organele de poliţie. Echipajele trimise la faţa locului de inspectorul de Siguranţă Laurenţiu Cziko i-au arestat pe toţi componenţii grupării „U” Cluj. La sediul Siguranţei din Oradea, fotbaliştii au fost ameninţaţi şi înjuraţi pentru a declara anchetatorilor că sunt legionari. Cziko însuşi ar fi spus jucătorilor că *„suspendă pe cinci minute democraţia şi îi împuşcă pe toţi”* dacă nu-şi recunosc apartenenţa la Mişcarea Legionară. Studenţii au fost închişi timp de câteva zile, înfometaţi şi interogaţi pentru a declara că au interpretat cântece legionare. Ulterior, sub escortă, fotbaliştii au fost expediaţi la Cluj unde, după un scurt interogatoriu, au fost eliberaţi[2]. Zvonul că Cziko urma a fi instalat în luna mai la şefia Poliţiei clujene a inflamat spiritele

1. *** „«Vom pune capăt desmăţului de pe terenurile de sport» a declarat d. Al. Reuss”, în *Sportul Popular*, 22 noiembrie 1945, pp. 1 şi 3.
2. Ionuţ Ţene, „Clujul universitar...”, pp. 94 şi 124.

printre studenţii din oraş, incidentele soldându-se cu mai mulţi răniţi, potrivit datelor consemnate de organele de Siguranţă[1].

La exact un an distanţă de momentul când Virgil Ioan, şeful UFSR, vorbea de sprijinul necondiţionat acordat OSP, ambele structuri anunţau termenii unei „strânse colaborări". Motivaţia unificării celor două organizaţii era dată de existenţa „multiplelor foruri care îşi încrucişează interesele fără să le coordoneze pe un singur făgaş", după cum afirma preşedintele OSP, Iuliu Orban[2]. UFSR rămânea forul central al mişcării sportive, iar OSP renunţa la secţiile sale, primind în schimb conducerea tuturor federaţiilor de resort. Totuşi se dorea mai mult, unificarea totală, iar ziarul de casă publica acest deziderat, pregătind terenul[3].

Dacă în plan organizatoric UFSR devenea tot mai dependentă de structura condusă de PCR, *Sportul Popular* îşi radicaliza discursul public faţă de redacţia *Gazetei Sporturilor*. Astfel, în martie 1946, un material publicat în oficiosul OSP înfiera activitatea de două decenii a colegilor jurnalişti. Numele *Gazetei* era asociat cu toate partidele politice, inclusiv cu conducerile dictatoriale ale ţării : „*Gazeta Sporturilor* a fost pe rând ziarul tuturor partidelor vremelnice guvernante şi a ajuns ca după un stagiu de conducere legionară, să-şi păstreze toate caracteristicile ei, devenind curat antonesciană, iar astăzi să se îmbrace în haina comodă a democraţiei"[4], scriau în prima pagină redactorii *Sportului Popular*. Considerată apărătoare a profesionalismului în sport, apologetă a formaţiilor Carmen, Venus ori Ripensia, *Gazeta Sporturilor* era comparată cu o „cangrenă" care trebuia extirpată pentru democratizarea fenomenului. Linşajul mediatic mergea până la compararea cu publicaţiile *Sfarmă-Piatră* sau *Porunca Vremii*, pentru simplul fapt că redactorii de la *Gazeta Sporturilor* îndrăzneau să critice conducerea resortului sportiv al CGM sau al Federaţiei de Fotbal[5]. Nici *Dreptatea*[6] sau *Liberalul*[7] nu erau scutite de critică din partea oficiosului OSP, acestea, rând pe rând, fiind arătate cu degetul pentru delictul de a nu sprijini politica „democratică" din sport.

1. Arhiva Serviciului Român de Informaţii, fond „D", dosar 8.733, vol. 5, ff. 39-41, *apud* Ioan Scurtu (coord.), *România. Viaţa politică în documente 1946*, Bucureşti, Arhivele Statului din România, 1996, p. 234.
2. *Sportul Popular*, 2 martie 1946, pp. 1 şi 3.
3. H.E., „Colaborare sau unificare ? ", în *Sportul Popular*, 10 martie 1946, pp. 1 şi 3.
4. *** „Ce urmăreşte *Gazeta Sporturilor* ? O scurtă analiză a unei atitudini puse în slujba profesionalismului şi îndreptată împotriva sportului popular", în *Sportul Popular*, 8 martie 1946, p. 1.
5. *Sportul Popular*, 9 martie 1946, p. 1.
6. *** „Când «Dreptatea» se ocupă de «sport»", în *Sportul Popular*, 7 octombrie 1946, p. 1.
7. *Sportul Popular*, 12 august 1946, pp. 1 şi 2.

Pe 9 martie 1946, OSP era legiferat ca unic for de conducere a mişcării sportive de Consiliul de Miniştri. La finele aceleiaşi luni, pe 28 martie, Petru Groza numea oficial conducerea structurii – Iuliu Orban urma să îndeplinească în continuare funcţia de preşedinte, Odisie Pârvulescu deţinea postul de secretar general, iar Gheorghe Lichiardopol era mandatat în poziţia de secretar general adjunct. Mandatul celor trei expira în aprilie 1947.

Preşedintele OSP, Iuliu Orban, a fost sportiv în cadrul grupării Universitatea Cluj, unde a practicat înotul, polo şi hochei. Odisie Pârvulescu, secretarul general OSP, era unul din activiştii cu state vechi în cadrul mişcării sportive muncitoreşti. Născut în anul 1898, a fost muncitor în diverse tipografii bucureştene. Numele său figurează în cadrul Asociaţiei „Prietenii Naturii”, precum şi la IMSER, organizaţii muncitoreşti sportive interbelice. Pârvulescu chiar a reprezentat muncitorii sportivi din România la Olimpiada Muncitorească ce s-a ţinut la Praga în anul 1929. Cel de-al treilea component al echipei de conducere a OSP, Gheorghe Lichiardopol, a fost arhitect de profesie. În plan sportiv, a fost campion regional la înot, dar şi la tir sau schi, după cum este prezentat în *Sportul Popular*[1].

Chiar şi după legiferarea noii structuri de conducere, probleme continuau să apară. Violenţa de pe gazon era încă o constantă la meciurile de fotbal. La jocul dintre grupările Prahova Ploieşti şi Ciocanul, contând pentru Cupa Victoriei, „acte incalificabile de sălbăticie” au perturbat spectacolul fotbalistic. Lozinci legionare s-ar fi auzit din partea formaţiei ploieştene, adresate adversarilor din această partidă[2]. De asemenea, loviturile intenţionate aplicate de fotbaliştii echipei Prahova, atât în timpul jocului cât şi după, erau completate de atmosfera trivială. Jucătorii Ciocanului au fost îmbrânciţi şi înjuraţi de către adversari şi de public când se retrăgeau spre cabine, la finele meciului. Nici acolo nu au scăpat însă de manifestările huliganice ale ploieştenilor, mai mulţi jucători ai Ciocanului fiind insultaţi şi alţii bătuţi. Aceştia au scăpat cu ajutorul a doi ofiţeri din Armata Roşie, aflaţi întâmplător în zona stadionului, care le-au apărat cabina cu arma în mână. Gruparea Prahova a fost exclusă din Cupa Victoriei, iar secţia de fotbal a fost imediat desindicalizată şi suspendată de

1. *Sportul Popular*, 31 martie 1946, p. 1.
2. „Faptele au un caracter cu atât mai grav, cu cât conducătorii grupării Ciocanul au fost avertizaţi încă înainte de match de către câţiva prieteni din Ploieşti să nu joace fiindcă vor fi «omorâţi»… Pe teren s-au auzit lozinci de cea mai autentică factură legionară ca şi cum regimurile fasciste din trecut ar fi încă la conducerea ţării. O parte din public a dat tonul, iar unii jucători ai grupării Prahova s-au dedat la acte de agresiune sălbatică lovind grav pe jucătorii dela Ciocanul nu numai în timpul jocului dar şi după joc… Toate aceste fapte s-au întâmplat în mijlocul unor înjurături triviale şi în strigăte de incitare rasială de cea mai gravă factură” (*Sportul Popular*, 4 iulie 1946, p. 1).

Federaţia de Fotbal. Totodată, s-a decis suspendarea jucătorilor care s-au dedat la manifestări huliganice, precum şi a conducerii grupării. Manifestări sportive urmau a se mai desfăşura la stadionul municipal din Ploieşti doar după ce acesta va fi îngrădit[1].

La câteva luni de la acest episod, echipa Ciocanul trecea printr-un nou asediu, de această dată în Târgu Mureş. Partida de fotbal Ciocanul-Demargant a fost tensionată, iar decizia arbitrului de a acorda bucureştenilor un penalty a declanşat un imens scandal, meciul fiind întrerupt, potrivit relatării din presa vremii. O parte a spectatorilor, dornici ca Demargant să-şi păstreze avantajul de un gol de pe tabela de marcaj, a invadat terenul şi „cu pumni, cu umbrele” a început să-i lovească pe fotbaliştii din capitală. Însângeraţi, aceştia au fost salvaţi cu greu de Poliţie şi armată şi duşi la Hotelul Splendid. Nici acolo jucătorii Ciocanului nu au scăpat de furia localnicilor, hotelul fiind asediat de spectatorii de la meci[2]. Imediat după aceste incidente s-a vehiculat şi ipoteza că se pariaseră sume importante de bani pe victoria Demargantului, iar penalty-ul acordat bucureştenilor putea pune beţe în roate echipei gazdă[3].

Abia însă după proclamarea OSP ca structură de stat vor putea fi puse în aplicare toate măsurile punitive comuniste şi în plan sportiv, fapt realizat în martie 1946. Având în directă subordine sportul, PCR a folosit toate pârghiile propagandistice sportive pentru captarea electoratului în pragul alegerilor de la finele acelui an. Cu acel prilej s-a inaugurat şi o rubrică nouă în ziarul *Sportul Popular* : „Pe cine trebue să voteze sportivii democraţi”. Aproape zilnic, candidaţii BPD publicau articole propagandistice. Astfel, rând pe rând, Petru Groza[4], Gheorghe Gheorghiu-Dej[5], Ştefan Voitec[6], Lotar Rădăceanu[7], I. Gh. Maurer[8] şi mulţi alţii îndemnau sportivii să voteze „Soarele”. Legiferată în martie 1946 ca instituţie a statului, anexă a Consiliului de Miniştri, OSP devenea un veritabil agent electoral al comuniştilor. Şi Secţia Sportivă a CGM, condusă de Aurel Kahane, s-a implicat activ în campania electorală. Astfel, responsabilul sportivilor sindicalişti a cerut cluburilor sportive arondate să

1. *Sportul Popular*, 4 iulie 1946, p. 1.
2. *** „Ciocanul asediat la Hotelul Splendid din Tg. Mureş… pentru că localnicii au vrut să câştige Dermagant cu orice preţ, chiar cu ajutorul umbrelelor ! ! ”, în *Sportul Popular*, 28 noiembrie 1946, pp. 1 şi 3.
3. I. Seinescu, „Care au fost motivele incidentelor de la Tg. Mureş”, în *Sportul Popular*, 29 noiembrie 1946, pp. 1 şi 3.
4. *Sportul Popular*, 11 noiembrie 1946, p. 1.
5. *Sportul Popular*, 12 noiembrie 1946, p. 1.
6. *Sportul Popular*, 13 noiembrie 1946, p. 1.
7. *Sportul Popular*, 15 noiembrie 1946, p. 1.
8. *Sportul Popular*, 16 noiembrie 1946, p. 1.

poarte pe tricouri „Soarele” şi deasupra siglei electorale mesajul „Votaţi BPD”, lucru blamat de oficiosul naţional-liberalilor[1].

Din anul 1947 au fost dizolvate, sub coordonarea autorităţilor poliţieneşti, toate organizaţiile şi asociaţiile care contraveneau intereselor comuniste, inclusiv grupările din domeniul sportiv. Autorităţile de menţinere a ordinii notau că partidele istorice evitau pe cât posibil manifestările publice, folosind îndeosebi munca de lămurire individuală. Potrivit datelor furnizate de Dumitru Şandru, în această perioadă YMCA desfăşura în judeţul Buzău acţiuni de prozelitism în rândul şcolarilor şi nu numai, considerate „politici antidemocratice” în rapoartele Inspectoratului General Administrativ Bucureşti. Mai mult decât atât, stadionul din oraş era amintit la capitolul de acţiuni dăunătoare democraţiei. Pe data de 29 iunie 1947, un eveniment sportiv desfăşurat pe stadionul din oraşul Buzău a oferit prilejul mai multor spectatori de a vocifera contra acţiunilor PCR. Şandru notează că manifestările ostile de pe stadion au fost reprimate pe loc de organele Chesturii Buzău[2]. Tendinţe „antidemocratice” erau descoperite de aceeaşi instituţie şi în municipiul Ploieşti, îndeosebi în rândul asociaţiilor sportive şi culturale. Astfel, Universitatea liberă, YMCA din localitate, Turing Club, „Neamul nostru” şi căminul cultural „Voievodul Mihai” erau acuzate că inserau în cadrul manifestărilor organizate şi subiecte „antiprogresiste şi antidemocratice”[3]. *Sportul Popular* chiar a fost parte la procesul liderilor PNŢ, guvernările oamenilor lui Maniu fiind acuzate şi că au împiedicat „propăşirea” sportului românesc[4]. Într-un comunicat publicat ulterior în paginile cotidianului, OSP cerea „aspra condamnare” a conducerii PNŢ pentru că în perioada anterioară instalării guvernului Petru Groza ar fi contribuit la înăbuşirea iniţiativelor sportive „democratice”, în umbra cărora spunea conducerea OSP că erau mişcări comuniste[5]. Sportivii nedreptăţiţi de guvernările ţărăniste urmau a fi acuzatori în procesul intentat conducerii PNŢ, iar condamnarea acesteia a fost considerată o „dreaptă judecată”[6].

Sportul românesc între 1944-1947 suferă mari transformări. Folosindu-se de pârghiile puterii, PCR a uzat din plin de beneficiile propagandistice ale fenomenului pentru a ajunge cât mai aproape de mase. Subordonarea şi politizarea

1. Argus, „Avantajele şi desavantajele soarelui «sportiv» BPD-ist”, în *Liberalul*, 6 noiembrie 1946, p. 4.
2. Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Inspectoratul General Administrativ Bucureşti, dosar 245/1947, f. 271, *apud* Dumitru Şandru, *op. cit.*, p. 233.
3. *Ibidem*, p. 262.
4. *Sportul Popular*, 10 octombrie 1947, p. 1.
5. *Sportul Popular*, 11 octombrie 1947, p. 1.
6. *Sportul Popular*, 7 noiembrie 1947, p. 1.

mişcării, descurajarea altor iniţiative particulare în domeniu scot în evidenţă tendinţele dictatoriale ale conducerii comuniste, care urmărea să îşi asigure sprijinul tineretului în obţinerea puterii totale. Totuşi condiţiile economice nefaste cauzate de război au dat de furcă liderilor PCR, sportul fiind greu de susţinut prin materiale şi infrastructură specifică. Mai mult decât atât, opoziţia faţă de noile directive în domeniu a dus la un conflict deschis, derulat deseori direct pe terenul de sport, între comunişti şi simpatizanţii partidelor istorice, respectiv ai legionarilor. Confruntările de pe stadioanele româneşti arată că lupta pentru putere între anii 1944-1947 s-a dus pe toate palierele societăţii, în toate domeniile de activitate, iar PCR, din poziţia privilegiată în fruntea Consiliului de Minişti, a reuşit să îşi urmeze propriul program în domeniul sportiv, un prim pas în instaurarea ulterioară a modelului sovietic.

Petre Opriş

Aspecte privind câteva evadări aeriene din România (1946-1971)

Abstract. *During the Cold War, the cases of using civilian or military airplanes in order to escape from Romania were not publicized by the Romanian authorities – except for the famous „case of Tămădău" (July 14, 1947), staged by the communist authorities from Bucharest to completely dissolve the National Peasant Party and sentence its leaders to life in prison, Iuliu Maniu and Ion Mihalache (November 11, 1947).*
This study deals with cases of political opponents of the communist regime from Bucharest, who tried on their own to escape from Romania using some stolen airplanes. Also, we are presenting how the Romanian authorities reacted in the spring of 1971, when an airliner of TAROM national company arrived forcibly to Vienna. Among others, the incident resulted in the punishment of the Securitate and Militia personnel, deemed guilty of misconduct before and during that escape, and the establishment of the „Hawk" anti-terrorist group of Securitate, intended to prevent hijacking and to offer more security to the airports and airplanes in Romania.

Keywords: *airplane, escape, Militia, pilot, Securitate*

În timpul războiului rece, cazurile de utilizare a unor avioane civile sau militare cu scopul de a fugi din România nu au fost mediatizate de autorităţile de la Bucureşti – cu excepţia celebrului „eveniment de la Tămădău” (14 iulie 1947), o înscenare a autorităţilor comuniste încheiată cu dizolvarea Partidului Naţional Ţărănesc şi condamnarea la închisoare pe viaţă a liderilor săi, Iuliu Maniu şi Ion Mihalache (11 noiembrie 1947).

Prima „evadare” aeriană reuşită din România postbelică a avut loc în luna octombrie 1946, când un avion Heinkel-111 a decolat de pe aerodromul din Caransebeş (unde fusese adus pentru reparaţii), cu scopul declarat de a ajunge la regimentul de bombardiere de la Braşov. Pilotul Matei Ghica-Cantacuzino[1] şi mecanicul de bord Raul Gheorghiu aveau deja pregătit un plan de ieşire din ţară : primul deţinea o hartă cu traiectul de zbor de la Caransebeş la Bari (Italia), iar cel de-al doilea intervenise la sondele care indicau nivelul de combustibil din rezervoare, în aşa fel încât avionul să fie alimentat cu mai multă benzină decât era permis de autorităţi pentru zborul de la Caransebeş la Braşov. În afară de cei doi membri ai echipajului, în avion s-au mai aflat Mihail Fărcăşanu (liderul organizaţiei de tineret a Partidului Naţional Liberal) împreună cu soţia sa, Pia, şi Vintilă V. Brătianu[2].

Aparatul respectiv a fost interceptat în Iugoslavia şi mai multe proiectile trase de avioanele de vânătoare iugoslave l-au avariat. Cu toate acestea, Matei Ghica-Cantacuzino a reuşit să traverseze Iugoslavia şi Marea Adriatică şi să

1. Matei Ghica-Cantacuzino evada pentru a doua oară din România cu un Heinkel-111. Prima sa fugă din ţară a avut loc la 17 iunie 1944, de pe aerodromul militar de la Ianca (jud. Brăila). Aparatul pilotat de ofiţerul Matei Ghica-Cantacuzino a aterizat atunci în Cipru şi la bordul acestuia s-au aflat omul de afaceri Max Auschnitt, Alexandru Racotă şi şeful de lucrări de la Politehnica din Bucureşti, Radu Hurmuzescu. Cf. Sorin Turturică, „Aripile libertăţii : aviatorii români fug din raiul comunist”, în *Historia*, nr. 147, aprilie 2014, pp. 40-42, disponibil online la adresa http : //www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/aripile-liberta-ii-aviatorii-romani-fug-raiul-comunist (consultat la data de 20.05.2014).
2. Liviu Vălenaş, „Amintiri despre Mihail Fărcăşanu. Convorbiri cu Pia Bader-Fărcăşanu”, Bad Homburg-Nürnberg, 1-30 septembrie 2005, în *Revista AGERO*, disponibil online la adresa http : //www.agero-stuttgart.de/REVISTA-AGERO/ISTORIE/Convorbiri%20cu%20Pia%20Bader%20Farcasanu%20de%20LV.htm (consultat la data de 14.09.2012).

ajungă pe aeroportul militar de la Bari (Italia), unde se ştia deja despre tentativa celor cinci români.

Şase ani mai târziu, locotenentul-major Dumitru Piţurcă a pregătit din timp un zbor de la Braşov la Belgrad cu un Heinkel-111 H6, care purta numărul matricol 53. În ziua de 13 martie 1952, staţia radio a acelui avion trebuia reglată deasupra Munţilor Iezer, la înălţimea de 4.000 m[1]. Deoarece a vrut să aibă combustibil pentru a ajunge pe aeroportul militar de la Belgrad, Dumitru Piţurcă a solicitat mecanicilor de la sol înlocuirea unui rezervor al aparatului şi umplerea sa completă cu benzină pentru a fi testat în zbor – conform unei reguli existente în aviaţie pentru un caz de acel gen. După ce a ajuns în locul şi la înălţimea stabilită pentru misiunea respectivă, comandantul adjunct al Regimentului 190 Bombardament (locţiitor pentru zbor al comandantului) a întrerupt legătura radio, a intrat în picaj (simulând prăbuşirea) şi a zburat la joasă înălţime până la Belgrad pentru a nu fi depistat de către staţiile de radiolocaţie, fiind apoi doborât de aviaţia de vânătoare română, sovietică sau iugoslavă.

La bordul acelui aparat s-au mai aflat plutonierul Eugen Horhoianu (radiotelegrafist), sergentul Gheorghe Ciurea (mecanic de bord), locotenentul-major Ioan Bucur (medicul regimentului)[2] şi locotenentul Ioan C. Ghinea (locţiitorul politic al comandantului unităţii). În raportul din 4 februarie 1965 al unui informator al Securităţii, care a discutat la Cleveland (SUA) cu Dumitru Piţurcă, s-a menţionat faptul că în avion a existat şi o altă persoană, Branko Trikulić[3], care nu apare alături de cei cinci militari români în fotografia publicată în 1952 într-un ziar francez.

Coincidenţa a făcut ca evenimentul respectiv să aibă loc exact în ziua în care s-a desfăşurat o şedinţă a Biroului Politic al CC al PMR – în cursul căreia Teohari Georgescu şi Ana Pauker s-au opus criticării în mod vehement a lui Vasile Luca pentru greşelile săvârşite în pregătirea şi desfăşurarea reformei monetare[4]. Chiar la începutul reuniunii (ora 18.00), Emil Bodnăraş a solicitat

---

1. Sorin Turturică, art. cit., pp. 46-47.
2. Doctorul Ioan Bucur (într-un document al Securităţii din februarie 1965 apare cu prenumele Dionisie) a absolvit Facultatea de Medicină de la Cluj şi a fost repartizat la Ministerul Forţelor Armate, apoi a ajuns medic militar la Regimentul 190 Bombardament. După fuga din România, Ioan Bucur s-a dus împreună cu Dumitru Piţurcă la New York, pe itinerarul : München, Hamburg, Islanda, Insula Terra Nova, New York (martie 1955). *Ibidem*, pp. 46 ; 48.
3. *Ibidem*, p. 47.
4. Primele acuzaţii în acel sens au fost citite de Miron Constantinescu participanţilor la reuniunea din 19 februarie 1952 a Biroului Politic al CC al PMR. Ulterior, în cadrul şedinţei plenare a CC al PMR din 26-27 mai 1952, fostul ministru de Finanţe Vasile Luca a fost acuzat de faptul că a sabotat reforma monetară, protejându-i pe ţărani în

şi i s-a permis să prezinte primul o concluzie privind abaterile fostului ministru de Finanţe, apoi a plecat din şedinţă[1]. Este posibil ca atât Gheorghe Gheorghiu-Dej, cât şi ministrul Forţelor Armate să fi ştiut deja despre evenimentul grav înregistrat la Regimentul 190 Bombardament, iar Emil Bodnăraş a părăsit reuniunea pentru a rezolva cazul de la Braşov.

În opinia mea, una dintre urmările „evadării" bombardierului pilotat de Dumitru Piţurcă[2] a fost radierea de la zbor a 80 de aviatori, printre aceştia aflându-se piloţi care au participat la campania militară de pe Frontul de Est, împotriva Uniunii Sovietice (22 iunie 1941-23 august 1944). Într-o notă din 29 martie 1952, trimisă generalului Emil Bodnăraş, conducerea Direcţiei de Contrainformaţii a Forţelor Armate a precizat motivul acelei măsuri astfel : „prevenirea eventualelor trădări din partea elementelor nesigure" (din punct de vedere politico-ideologic, se-nţelege)[3].

---

defavoarea muncitorilor nemulţumiţi de preţurile foarte mari existente la produsele agro-alimentare comercializate în pieţele din întreaga ţară. La aceeaşi reuniune, Teohari Georgescu şi Ana Pauker au fost acuzaţi de „împăciutorism faţă de devierea de dreapta a lui Vasile Luca" deoarece, în şedinţa din 13 martie 1952 a Biroului Politic al CC al PMR, au încercat să formuleze circumstanţe atenuante în favoarea fostului ministru de Finanţe şi s-au opus criticării sale vehemente. În acelaşi timp, Vasile Luca, Teohari Georgescu şi Ana Pauker s-au dovedit incapabili să-i convingă pe ţăranii din România, inclusiv prin forţă, să cedeze către stat cea mai mare parte din producţia agricolă obţinută în anul 1951 şi să primească în schimbul acesteia sume derizorii în moneda nouă, devalorizată.

1. *Stenogramele şedinţelor Biroului Politic şi ale Secretariatului Comitetului Central al PMR – 1952*, vol. IV (partea I), Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României, 2006, pp. 312 ; 323 ; *idem*, vol. IV (partea a II-a), Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României, 2007, p. 21.
2. După eliberarea sa de către autorităţile iugoslave, Dumitru Piţurcă a plecat în Republica Federală Germania (3 iulie 1952), unde a participat la înfiinţarea „Clubului Românesc" de la München (martie 1954). Membrii acelei organizaţii erau dezamăgiţi de modul în care fostul ambasador şi general Ion Gheorghe conducea „Asociaţia Românilor Liberi din Germania". Sorin Turturică, *loc. cit.*, p. 48 ; Dumitru Dobre, *O istorie în date a exilului şi emigraţiei româneşti (1949-1989)*, Bucureşti, Editura Militară, 2013, p. 144. La 23 martie 1955, Dumitru Piţurcă a primit la München un paşaport american şi a traversat pe calea aerului Oceanul Atlantic pentru a ajunge la New York. Ulterior, s-a stabilit la Cleveland (Ohio, SUA), unde avea o cumnată, s-a căsătorit cu Virginia Bîrsan Peters (august 1955), care deţinea o bancă, apoi şi-a schimbat numele în Dan Peters. Sorin Turturică, art. cit., pp. 48-49.
3. *Apud* Aurel Pentelescu, Marius-Adrian Nicoară, Dan Antoniu (coord.), *O legendă vie. Generalul de Flotilă Aeriană Ion-Stratulat Dobran, veteran de război*, Buzău, Editgraph, 2010, p. 59.

O altă posibilă urmare a „evaziunii" realizate de Dumitru Piţurcă a fost înlăturarea din funcţie a generalului-maior Constantin Doncea (12 aprilie 1952) şi numirea în locul său a colonelului Alexandru Paraschiv. Fostului lider al grevei muncitorilor de la Atelierele CFR „Griviţa" (februarie 1933) i se putea reproşa de către conducerea PMR faptul că nu a prevenit dezertarea respectivă şi nu a ordonat imediat doborârea aparatului folosit de către fugari. Totodată, Constantin Doncea a fost acuzat „pentru ieşiri naţionaliste antisovietice ; comportare abuzivă în funcţiunea pe care o deţine ; inducerea în eroare a CC în problema aducerii familiei sale din URSS şi atitudine brutală şi neomenoasă faţă de soţie"[1]. De asemenea, a fost învinuit şi de faptul că a înstrăinat bunuri care aparţineau statului român[2] şi a cheltuit abuziv anumite sume de bani ale

---

1. Gheorghe Buzatu, Mircea Chiriţoiu (eds.), *Agresiunea comunismului în România. Documente din arhivele secrete : 1944-1989*, vol. II, Bucureşti, Editura PAIDEIA, 1998, p. 132.
   Constantin Doncea a avut probleme cu soţia sa şi în cursul anului 1948, din cauza anturajului dubios al acesteia. Situaţia respectivă a fost analizată la reuniunile din 12 august, 31 august şi 7 septembrie 1948 ale Secretariatului CC al PMR şi, iniţial, s-a hotărât ca Gheorghe Vasilichi să îl primească pe Constantin Doncea (care trebuia să-şi facă autocritica). Ulterior, membrii Secretariatului au aprobat ca „tovarăşul Doncea să fie chemat de tovarăşul Gheorghiu, să i se dea imediat un sector de muncă şi să i se ceară neapărat să se despartă de actuala nevastă". *Stenogramele şedinţelor Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român – 1948*, vol. I, Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României, 2002, pp. 123 ; 156 ; 164.
   Gheorghe Gheorghiu-Dej a discutat cu fostul ajutor al primarului general al capitalei (24 noiembrie 1947 – 14 februarie 1948), apoi Constantin Doncea a elaborat o scrisoare autocritică pe care a adresat-o Secretariatului CC al PMR (23 septembrie 1948) şi în care a recunoscut faptul că o serie de măsuri ale sale au afectat distribuirea alimentelor destinate cetăţenilor săraci şi au încurajat specula cu asemenea produse. Scrisoarea respectivă a fost refăcută de Constantin Doncea cu ajutorul lui Gheorghe Vasilichi, Gheorghe Apostol şi Emil Bodnăraş, apoi a fost publicată în presa centrală, iar Doncea a fost sancţionat pe linie de partid cu vot de blam cu avertisment (1948). Ulterior, acesta a primit o funcţie în Ministerul de Interne şi a participat activ la procesul de cooperativizare a agriculturii, însă problemele create de anturajul său au continuat să-i afecteze cariera în partid (chiar dacă s-a împăcat cu soţia sa şi încerca să aibă grijă de copiii lor în luna iunie 1952). *Ibidem*, pp. 197 ; 207-210 ; 246 ; 273 ; *Stenogramele şedinţelor Biroului Politic şi ale Secretariatului Comitetului Central al PMR – 1949*, vol. II, Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României, 2003, pp. 146 ; 158-159 ; 179 ; 410 ; 571 ; *Stenogramele şedinţelor Biroului Politic şi ale Secretariatului Comitetului Central al PMR – 1952*, vol. IV (partea a II-a), *op. cit.*, pp. 248 ; 252.
2. La şedinţa din 1 martie 1951, unul dintre responsabilii constituirii gospodăriilor agricole colective i-a menţionat lui Alexandru Moghioroş următoarea situaţie : „Călcări ale statutului au fost în toate GAC. Acestea se manifestă şi prin faptul că aproape în general este *o lipsă de respect faţă de bunul obştesc*.

armatei pentru a se autoevidenţia[1] – după ce primise direct gradul de general-maior, precum şi funcţia de şef al Comandamentului Apărării Antiaeriene a Teritoriului (prin Decretul nr. 239 din 18 martie 1950 şi ordinul Marelui Stat Major nr. 12113 din 1 aprilie 1950), fără a avea o pregătire profesională care să-i confere dreptul de a fi general al armatei române şi comandant de armă. Într-o situaţie similară s-au aflat generalii-maiori Leontin Sălăjan, Nicolae Ceauşescu, William Suder, precum şi Sterian Ţîrcă şi Pavel Bejan, chemaţi în rândul cadrelor active ale armatei şi primind direct gradele de general, respectiv colonel, prin decretele din 18 martie 1950 ale Prezidiului Marii Adunări Naţionale[2]. La rândul său, fostul locţiitor politic al Comandamentului Trupelor de Securitate, generalul-maior Ştefan Iacob Bulan, a recunoscut la 5 februarie 1955, în raportul trimis şefului Direcţiei Superioare Politice a Armatei, generalul-maior Corneliu Mănescu, faptul că „în afara cursului de perfecţionare, nu are la bază o şcoală militară superioară, iar cunoştinţele acumulate sunt mai mult din studiul individual şi munca practică”[3].

Pe lângă călcări ale statutului [GAC] *au fost şi unele călcări de la linia partidului*. La Cocu şi Răchiţele [localităţi din judeţul Argeş – *nota P. Opriş*] în cadrul gospodăriei colective a existat o cantină. *Tovarăşul Doncea, fiind din Cocu, poartă o deosebită grijă pentru acesta şi a trimis acolo îmbrăcăminte, lucru care s-a extins şi la celelalte comune, care aşteaptă să li se trimită şi lor* [subl. n.]”. *Stenogramele şedinţelor Biroului Politic şi ale Secretariatului Comitetului Central al PMR – 1950-1951*, vol. III, Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României, 2004, p. 513.

1. Cf. Gheorghe Buzatu, Mircea Chiriţoiu, *op. cit.*, pp. 133-134 ; Alina Tudor, Dan Cătănuş, *Amurgul ilegaliştilor. Plenara PMR din 9-13 iunie 1958*, Bucureşti, Editura Vremea, 2000, p. 20.
2. Leontin Sălăjan a fost numit ministru adjunct la Ministerul Apărării Naţionale (Decretul nr. 229), Nicolae Ceauşescu a devenit ministru adjunct şi şef al Direcţiei Superioare Politice a Armatei (Decretul nr. 232), iar William Suder a ajuns ministru adjunct „pentru probleme care privesc Spatele Armatei” (Decretul nr. 233). Cadrele armatei au fost înştiinţate despre numirile respective prin Ordinul General nr. 12 din 22 martie 1950 al ministrului Apărării Naţionale, generalul-colonel Emil Bodnăraş.
   Doi ani mai târziu, conducerea PMR a aprobat ca Ministerul Industriei Petrolului şi Industriei Cărbunelui să fie împărţit între două instituţii noi (Ministerul Industriei Cărbunelui şi Ministerul Industriei Petrolului), iar William Suder a fost numit cu acel prilej în funcţia de ministru al Industriei Cărbunelui (12 august 1952). La rândul său, generalul-locotenent Nicolae Ceauşescu a progresat în carieră şi a urmat Cursul Academic Superior (de comandanţi şi şefi de stat major de unităţi şi mari unităţi) de pe lângă Academia Militară Generală „I.V. Stalin” (Bucureşti, ianuarie-iulie 1953), în timp ce era şef al Direcţiei Superioare Politice a Armatei. *Stenogramele şedinţelor Biroului Politic şi ale Secretariatului Comitetului Central al PMR – 1952*, vol. IV (partea a II-a), *op. cit.*, pp. 306 ; 314.
3. Serviciul Istoric al Armatei, *fond 3.023*, dosar 8.689/1955, f. 173. În timp ce îndeplinea funcţia de comandant al Academiei Militare Politice „Gh. Gheorghiu-Dej” (15 noiembrie

Schimbarea din funcţie a lui Constantin Doncea şi excluderea sa temporară din Comitetul Central al PMR nu au însemnat însă şi sfârşitul tentativelor de evadare din România pe calea aerului. De exemplu, la 15 iunie 1952 au fost arestaţi colonelul Constantinescu, inginerul de aviaţie Constantin Iacobescu şi Costică Eugen Mavrichi, deoarece au încercat să utilizeze în mod clandestin un avion pentru a ajunge în Turcia[1].

O lună mai târziu, patru avioane de vânătoare Messerschmitt Bf 109 G-6 au decolat de pe aerodromul de la Roşiorii de Vede pentru a efectua un zbor de rutină la înălţimea de 5.000 m (5 iulie 1952). Două dintre aparate au avut probleme tehnice la motoare înainte de îndeplinirea misiunii planificate şi piloţii acestora au hotărât să se întoarcă la bază. Căpitanul Ioan Gheorghiu şi locotenentul Constantin Boresh au atins cu avioanele înmatriculate 5 SN 363 şi 9 SN 319 înălţimea de zbor stabilită pentru misiune, apoi au profitat de ocazie şi s-au îndreptat rapid spre Iugoslavia – unde au aterizat şi au primit azil politic. Emoţiile şi-au pus amprenta asupra pilotului Constantin Boresh, trenul de aterizare al avionului său fiind avariat la contactul cu solul – o greşeală care poate fi considerată normală pentru un Messerschmitt Bf 109, al cărui tren de aterizare nu rezista la aterizările mai dure.

Motivele pentru care au dezertat cei doi ofiţeri nu sunt clare nici în prezent. Ceea ce se cunoaşte este faptul că Ioan Gheorghiu a fost voluntar în armata română (1941), a urmat cursurile unei şcoli militare de aviaţie (1943-1945), a ajuns pilot în Regimentul 2 Aviaţie Vânătoare din Flotila 2 Vânătoare, a fost înălţat la gradul de sublocotenent în anul 1950 şi a îndeplinit funcţia de ajutor al şefului de stat major al Regimentului 180 Aviaţie Vânătoare (până în septembrie 1951), apoi pe cea de şef de stat major al aceleiaşi unităţi (septembrie 1951 – aprilie 1952). Deoarece nu a avut o pregătire profesională necesară

1953 – 23 decembrie 1955), Ştefan Iacob Bulan a primit la 28 februarie 1955 aprobarea lui Corneliu Mănescu pentru a urma cursurile Academiei Militare „K.E. Voroşilov" de la Moscova (seria 1955). Ulterior, a ajuns locţiitor al comandantului Apărării Antiaeriene a Teritoriului şi şef al Spatelui Apărării Antiaeriene a Teritoriului.
La 14 aprilie 1961, membrii Secretariatului CC al PMR au aprobat trecerea în rezervă, din motive medicale, a generalului-maior Ştefan Iacob Bulan, la solicitarea sa. Acesta era suferind de mai mulţi ani şi, cu toate că a urmat un intens tratament sub supravegherea medicilor, starea sa de sănătate nu se ameliorase. Arhivele Naţionale Istorice Centrale (prescurtare : ANIC), *fond CC al PCR – Cancelarie*, dosar 19/1961, ff. 10-11 ; 231-232.

1. Cicerone Ioniţoiu, *Victimele terorii comuniste. Arestaţi. Torturaţi. Întemniţaţi. Ucişi. Dicţionar H-I-J-K-L*, Bucureşti, Editura Maşina de scris, 2003, p. 85 ; *idem*, *Victimele terorii comuniste. Arestaţi. Torturaţi. Întemniţaţi. Ucişi. Dicţionar M*, Bucureşti, Editura Maşina de scris, 2004, p. 151.

pentru ocuparea funcţiei respective, Ioan Gheorghiu a urmat un curs de şef de stat major de regiment (5 decembrie 1951 – 15 ianuarie 1952).

În aprilie 1952, Ioan Gheorghiu a predat funcţia sa locotenentului Petre Bunea (absolvent al Academiei Militare Generale din Bucureşti, Facultatea de Aviaţie – 15 aprilie 1952) şi a rămas ca pilot în unitate, fiind chiar avansat la gradul de căpitan (mai 1952). Având în vedere faptul că Ioan Gheorghiu a fost voluntar în campania armatei române împotriva Uniunii Sovietice (1941-1944), putem presupune că schimbarea sa din funcţie în aprilie 1952 şi desfiinţarea Regimentului 180 Aviaţie Vânătoare în luna iunie 1952 au constituit factori determinanţi în decizia sa de a dezerta – înainte de a fi trimis de autorităţile de la Bucureşti, în mod abuziv, într-o închisoare din România, aşa cum s-a întâmplat cu mai mulţi colegi de-ai săi, care au participat la operaţiunile militare împotriva URSS, în timpul celui de-al doilea război mondial.

Totodată, se cunoaşte faptul că, din cauza dezertării celor doi piloţi din subordinea sa, comandantul de patrulă Petru Griober a fost trecut imediat în rezervă (iulie 1952). Ulterior, autorităţile militare române l-au reabilitat (aprilie 1953) şi Petru Griober a revenit în armată ca instructor de zbor (1953-1954), după care a îndeplinit diferite funcţii în cadrul unităţilor de aviaţie de la Bacău (1954-1956), Focşani (1956-1957), Ianca (1957-1960), Deveselu (1960-1978) şi Giarmata (1978-1979)[1].

Toate avioanele Messerschmitt 109 G-6 şi Lavocikin La-9 din escadrilele româneşti au fost utilizate în continuare după dezertarea căpitanului Ioan Gheorghiu şi a locotenentului Constantin Boresh, iar în şedinţa din 22 iunie 1954 a Biroului Politic al CC al PMR s-a stabilit că „în acţiunile aviaţiei de vânătoare vor fi folosite şi avioane cu piston [Me-109 şi La-9]"[2] – menajându-se reactoarele IAK-23 (importate în 1951 din URSS), MIG-15, MIG-15 UTI, MIG-15 Bis şi S-102 (primite din Uniunea Sovietică, respectiv Cehoslovacia, începând din anul 1952). De remarcat este şi faptul că forţele aeriene poloneze utilizau, în aceeaşi perioadă, atât avioane de vânătoare IAK-9 P (echipate cu motoare cu piston şi importate din URSS, în perioada 1947-1949), cât şi MIG-uri 15 (în diferite variante). Acest lucru ne determină să presupunem faptul că Marele Stat Major sovietic a impus României şi Poloniei utilizarea

1. Ionuţ Riteş, „Incident de aviaţie rezolvat excepţional, iese la iveală după 50 de ani, în urma declasificării dosarului evenimentului de zbor", în *Pilot Magazin*, miercuri, 14 septembrie 2011, disponibil online la adresa http : //pilotmagazin.ro/2011/09/incident-de-aviatie-rezolvat-exceptional-iese-la-iveala-dupa-50-de-ani-in-urma-declasificarii-dosarului-evenimentului-de-zbor/ (consultat la data de 20.10.2013)
2. ANIC, *fond CC al PCR – Cancelarie*, dosar 71/1954, f. 4.

în continuare a aparatelor cu motoare clasice, deşi autorităţile din acele ţări cunoşteau bine că avioanele respective erau uzate moral şi fizic[1].

Un alt eveniment aerian s-a înregistrat în ziua de 24 iulie 1953, la întoarcerea dintr-o misiune de instrucţie executată de 12 IAK-uri 23 din cadrul Regimentului 135 Aviaţie Vânătoare. Avioanele au decolat de pe aeroportul de la Caransebeş sub comanda căpitanului Petre Orha şi au simulat bombardarea de la 12000 de metri înălţime a gării şi triajului de cale ferată de la Cluj. Din cauza unor probleme de sănătate, generate de zborul la mare altitudine în cabina nepresurizată a aparatului IAK-23 cu matricola 35, sublocotenentul Mihai Diaconu a pierdut contactul cu coechipierii săi şi a ajuns în criză de combustibil în apropierea unui oraş pe care pilotul român l-a considerat a fi Reşiţa. Potrivit mărturiei sale din 20 decembrie 2005, Mihai Diaconu a aterizat forţat în centrul Serbiei, pe o mirişte din apropierea localităţii Svetozarevo (în prezent, Jagodina), la jumătatea distanţei dintre Belgrad şi Niš, cu trenul de aterizare scos.

Deoarece era o noutate absolută pentru autorităţile de la Belgrad, avionul a fost testat de trei piloţi iugoslavi (căpitanii Vladimir Vodopiveć, Tugomir Prebeg şi Dragoslav Todorović), pentru a afla performanţele sale şi punctele mai slabe, iar Mihai Diaconu a fost suspectat că era spion sovietic sau un „defector” care dorea să obţină statutul de refugiat politic pentru a ajunge apoi în Occident, în schimbul avionului. După zece zile de tratament medical în spitalul militar din Belgrad, pilotul român a fost interogat de mai multe ori şi s-a aflat sub o supraveghere strictă, iar după câteva luni a ajuns în lagărul de refugiaţi de la Gerova, situat la aproximativ 30 km de oraşul Rijeka[2].

---

1. Începând din 1945, zeci de avioane bimotoare sovietice Pe-2 FT au intrat în dotarea a trei regimente poloneze de bombardament în picaj, iar opt bombardiere medii Tu-2 S au ajuns în 1949 la Regimentul 7 Bombardament Independent – deşi fabricarea lor în URSS încetase în anul precedent. Autorităţile de la Varşovia cunoşteau deja faptul că toate aceste aparate erau uzate moral, dar le-au păstrat în serviciu până în 1954 – când a început înlocuirea lor cu avioane bireactoare sovietice Il-28, de bombardament.
2. Comp. Mihai Diaconu, „Ultima zi de zbor a pilotului de vânătoare Mihai Diaconu”, în *Orizont Aviatic*, nr. 41, martie 2006, pp. 15-16 ; Adrian Roman, „Romanian Cold War Defections”, disponibil online la adresa http : //www.acig.info/CMS/ ? option=com_content&task=view&id=187&Itemid=47 (consultat la data de 16.08.2013) ; „Avionul de vânătoare reactiv IAK-23”, disponibil online la adresa http : //www.aripi-argintii.ro/aparatdezbor.php ? p=11 (consultat la data de 16.08.2013). Mihai Diaconu a făcut parte din promoţia de subofiţeri care a absolvit Şcoala Militară de Aviaţie de la Tecuci în luna mai 1950. A fost înaintat la gradul de sublocotenent la sfârşitul aceluiaşi an şi a activat ca pilot în Escadrila 3 a Regimentului 3 Aviaţie şi în Escadrila 3 a Regimentului 135 Av.V.R. Dezgheţul survenit în relaţiile politice dintre Moscova şi Belgrad, la iniţiativa lui Nikita Hruşciov, a avut ca efect o îmbunătăţire treptată şi a relaţiilor dintre

În luna octombrie 1953, IAK-ul 23 care a aterizat accidental în Iugoslavia a fost transportat în secret la baza aeriană Wright-Patterson (Ohio, SUA), în scopul efectuării a opt teste de zbor (4-25 noiembrie 1953).

În aceeaşi perioadă, autorităţile de la Bucureşti au dorit recuperarea avionului pilotat de Mihai Diaconu şi au solicitat în mod oficial acest lucru la Secretariatul de Stat pentru Afaceri Externe din Iugoslavia, prin însărcinatul român cu afaceri ad-interim de la Belgrad (31 octombrie 1953). Interesant de remarcat este şi faptul că, în acel moment, funcţia de comandant al Comandamentului Apărării Antiaeriene a Teritoriului nu mai era deţinută de colonelul Alexandru Paraschiv, ci de generalul Serghei Nikonov (alias Sergiu Nicolau)[1] – schimbarea respectivă fiind probabil o urmare a dispariţiei peste graniţă a lui Mihai Diaconu cu un avion considerat „strict secret de importanţă deosebită", în scopul impunerii unei discipline mai severe în unităţile militare subordonate acelui comandament.

Partea iugoslavă a răspuns că problema era mult mai complicată, deoarece autorităţile de la Bucureşti deţineau două avioane cu care câţiva piloţi iugoslavi s-au refugiat în România : un Bücker, înmatriculat YU-CSD („evadat" la 2 decembrie 1950) şi un avion de şcoală ZLIN-381, cu două locuri (ajuns în România la 3 august 1951)[2]. Concomitent, în Iugoslavia se aflau patru aparate

România şi Iugoslavia. În acel context, pilotul român a primit aprobarea autorităţilor iugoslave pentru a se repatria şi a fost transportat de la Gerova la ambasada României de la Belgrad (15 iulie 1955). Ulterior, Mihai Diaconu s-a întors în ţară, dar nu a mai pilotat niciodată.

1. Agent al NKVD în timpul celei de-a doua conflagraţii mondiale, Serghei Nikonov a îndeplinit ulterior în România următoarele funcţii : director general al Serviciului Special de Informaţii (ianuarie 1947 – 2 aprilie 1951) ; şef al Direcţiei A (informaţii externe) a Direcţiei Generale a Securităţii Statului (1951-1953) ; şef al Comandamentului Apărării Antiaeriene a Teritoriului (1953 – ianuarie 1954) ; şef al Direcţiei Informaţii a Marelui Stat Major (martie 1954 – 22 noiembrie 1960), în locul generalului Minea Stan (un alt fost agent sovietic de informaţii, care a fost numit şef al Procuraturii Militare) ; şef al Direcţiei de Control din cadrul Comandamentului Spatelui Forţelor Armate (1961 – decembrie 1963), subordonat generalului Mihail Burcă – la rândul său, fost agent sovietic de informaţii şi comandant al Forţelor Aeriene Militare (decembrie 1953 – februarie 1956 şi decembrie 1957 – iunie 1958). Pentru detalii privindu-l pe Mihail Burcă şi alţi comunişti, promovaţi de sovietici în funcţii de conducere din armata română, v. Petre Opriş, „Agentura ataşatului militar sovietic", în *Magazin istoric*, anul XLVIII – serie nouă, nr. 1 (562), ianuarie 2014, pp. 54-55 ; *idem*, „Conflicte între generalii comunişti", în *Magazin istoric*, anul XLVIII, serie nouă, nr. 7 (568), iulie 2014, pp. 59-61.
2. La Şcoala de zbor cu motor de la Clinceni se foloseau în toamna anului 1949 atât avioane Bücker 131 „Jungman" (înmatriculate YR-IVA, YR-PRG, YR-PRD, YR-AHD), cât şi ZLIN-22 „Junak" (YR-ZAD şi YR-ZAC) – o variantă a ZLIN-ului 381, care

româneşti : bombardierul Heinkel-111 H6, pilotat la 13 martie 1952 de locotenentul-major Dumitru Piţurcă, două Messerschmitt-uri 109 (utilizate de căpitanul Ioan Gheorghiu şi locotenentul Constantin Boresh) şi IAK-ul 23 cu care zburase Mihai Diaconu. Iugoslavii au propus restituirea reciprocă a tuturor avioanelor respective, însă nu au menţionat, din motive lesne de înţeles, faptul că aparatul IAK-23 se afla în acel moment în SUA.

Gheorghe Gheorghiu-Dej a aprobat la 2 decembrie 1953 realizarea schimbului reciproc de avioane, trimiterea în Iugoslavia a unei comisii de evaluare a stării tehnice a aparatelor româneşti, respectiv primirea în România unei comisii iugoslave similare[1]. Prevăzând probabil faptul că autorităţile de la Bucureşti erau de acord cu restituirea tuturor avioanelor, autorităţile militare americane au returnat în secret celor de la Belgrad aparatul IAK-23 pe care l-au testat la baza din Ohio, folosind în acest scop un avion de transport Douglas C-124 Globemaster de la baza aeriană Larson (statul Washington, SUA).

După aproape 20 de ani a avut loc un alt eveniment grav, în care a fost implicat un avion Il-14 al companiei TAROM, care efectua o cursă internă regulată. Astfel, în după-amiaza zilei de 27 mai 1971, acesta trebuia să se întoarcă de la Oradea la Bucureşti, însă şase cetăţeni din localitatea Marghita (jud. Bihor), înarmaţi cu două puşti de vânătoare (cu ţeava retezată) şi cuţite, au pătruns prin forţă până la avion, cu ajutorul unui automobil-taxi Moskvici, în momentul pregătirii pasagerilor pentru îmbarcare. Ei l-au obligat pe copilotul aflat în carlingă să decoleze imediat şi să zboare la Viena. După aterizarea în capitala Austriei, Adalbert Moka (şeful grupului), Robert Vámos, Alexandru Miheller, János Weizer şi fraţii Ioan şi Iosif Papp (toţi având vârste cuprinse între 19 şi 29 de ani) au negociat pe aeroport circa două ore cu reprezentanţii poliţiei locale, apoi au predat armele. Ulterior, aceştia au fost judecaţi şi condamnaţi la închisoare pentru deturnarea avionului respectiv şi trecerea frauduloasă a frontierelor de stat, iar pedepsele le-au executat în Austria, unde li s-a acordat azil politic[2].

---

constituia la rândul său o versiune cehoslovacă a aparatului german Bücker 181 „Bestmann". Opt ani mai târziu, la Clinceni erau efectuate zboruri de perfecţionare (ziua şi noaptea) cu aparate sovietice IAK-18 şi Po-2 (Constantin Opriş, *Carnet de zbor* 1949-1960, document personal).

1. Mircea Chiriţoiu, *Între David şi Goliath. România şi Iugoslavia în balanţa Războiului Rece*, volum îngrijit şi studiu introductiv de Silviu B. Moldovan, editat de Gheorghe Buzatu, Iaşi, Casa Editorială „Demiurg", 2005, pp. 98-99.
2. Cf. *Trupele de Securitate* (1949-1989), Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii, documente editate şi selectate de Florica Dobre, Florian Banu, Camelia Duică, Silviu B. Moldovan, Liviu Ţăranu, Bucureşti, Editura Nemira, 2004, p. 25 ; Dan Simai, „Avionul condamnaţilor", în Bihoreanul, 18 martie 2010, disponibil online

În acel avion s-a aflat cu totul întâmplător maiorul Vasile Cristea, neexistând în prealabil informaţii privind intenţia celor şase cetăţeni din Marghita. Autorităţile române au declanşat imediat o anchetă pentru a elucida modul în care a avut loc evenimentul şi primele rezultate ale cercetărilor au determinat apariţia Ordinului nr. 60 din 3 iunie 1971 (semnat de Ion Stănescu, preşedintele Consiliului Securităţii Statului) şi a Ordinului nr. 771 din 7 iunie 1971 (emis de Cornel Onescu, ministrul Afacerilor Interne), în care au fost menţionaţi doi generali, doi ofiţeri şi un subofiţer care nu şi-au îndeplinit atribuţiile de serviciu şi au favorizat în acest fel producerea evenimentului respectiv, astfel :

- generalul-maior Gheorghe Ristea, inspector-şef al Inspectoratului Judeţean de Securitate Bihor, care „nu a asigurat executarea cu toată fermitatea a ordinelor, nu a dovedit preocuparea necesară pentru instruirea şi educarea subordonaţilor şi nu şi-a exercitat atribuţiile regulamentare de control şi îndrumare a activităţii acestora”[1] ;
- generalul-maior Dumitru Romanescu, şeful Inspectoratului Judeţean de Miliţie Bihor, care „nu a dat dovadă de exigenţă şi fermitate pentru asigurarea îndeplinirii întocmai a ordinelor date şi nu şi-a exercitat atribuţiunile regulamentare privind instruirea, educarea, controlul şi îndrumarea activităţii subordonaţilor”[2] ;
- maiorul de Securitate Nicolae Olteanu, care asigura în mod nemijlocit securitatea aeroportului ; acestuia i s-a reproşat faptul că nu a acţionat imediat, inclusiv prin angajarea în luptă cu armamentul din dotare, pentru a zădărnici acţiunea cetăţenilor care au luat cu asalt avionul[3] ;
- maiorul Vasile Cristea, din cadrul Serviciului control financiar intern al MAI, care se afla în calitate de pasager în avionul respectiv. Acesta a fost acuzat de faptul că „nu a manifestat nici o împotrivire sau ripostă faţă de acţiunile duşmănoase ale grupului de infractori. Dimpotrivă, ofiţerul, atât pe timpul capturării avionului, cât şi la aterizare pe aeroportul din Viena a liniştit pasagerii care încercau să se opună acestui act pirateresc şi a semnat o declaraţie mincinoasă în care se menţiona că cei ce au deturnat avionul nu au persecutat sau ameninţat pasagerii”[4] ;

---

la adresa http : //www.ebihoreanul.ro/stiri/bihoreanul-tip-rit-6/avionul-condamnatilor-86222.html (consultat la data de 27.05.2013).

1. Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii, *Fond Ministerul de Interne/Direcţia Secretariat-Juridică*, dosar 3629, vol. 8, f. 267.
2. *Idem*, vol. 3, f. 294.
3. *Idem*, vol. 8, ff. 267-268 ; vol. 10, f. 182.
4. *Idem*, vol. 3, f. 295.

- plutonierul de Miliţie Vasile Olar, care se afla în serviciul de pază la aeroport şi nu a schiţat nici un gest de împotrivire când cei şase cetăţeni au trecut pe lângă el. Mai mult decât atât, după capturarea avionului de către infractori, acesta „a părăsit incinta aeroportului cu o maşină de ocazie, mergând în oraş pentru a găsi un telefon public să anunţe unitatea”[1] despre evenimentul grav care avusese loc.

Drept urmare, generalii Gheorghe Ristea şi Dumitru Romanescu au fost destituiţi şi puşi la dispoziţia Consiliului Securităţii Statului (CSS), respectiv a Inspectoratului General al Miliţiei. Pentru maiorul Nicolae Olteanu şi plutonierul Vasile Olar s-a aplicat măsura cercetării în stare de arest şi au fost condamnaţi la opt, respectiv şase ani de închisoare pentru neglijenţe grave în îndeplinirea atribuţiunilor de serviciu[2].

La rândul său, maiorul Vasile Cristea a fost sancţionat prin scoaterea sa din cadrele active ale MAI şi trecerea în rezervă cu gradul de soldat, iar paznicul civil Petru Hodişan a fost condamnat la patru ani de închisoare, deoarece „în loc să supravegheze deplasarea pasagerilor, el a transportat bagajul unei persoane care urma să plece cu avionul, făcând posibilă alăturarea a doi dintre infractori grupului de pasageri” şi, ulterior, a fost dezarmat fără a opune rezistenţă[3].

Alte condamnări, pe diferite termene, au fost pronunţate până în septembrie 1972 pentru comandantul aeroportului Oradea, dispecerul la sol care a fost de serviciu în ziua de 27 mai 1971 şi personalul navigant al avionului, astfel : Dumitru Puşcaşu (cinci ani de închisoare) pentru faptul că, deşi pregătirea zborului nu fusese finalizată şi comandantul aparatului se afla încă în aerogară, a acceptat ca pasagerii să se deplaseze la avion ; Dumitru Gherdan (trei ani şi jumătate de închisoare) deoarece „a dus pasagerii la avion fără ca lucrările să fie terminate şi fără acordul prealabil din partea comandantului aeronavei, creând prin aceasta o situaţie de dezordine de care au profitat infractorii”[4] ; Mihai Diaconescu (patru ani de închisoare), care a fugit imediat în turnul de control al aeroportului şi a ferecat uşa în urma sa. Comandantul aparatului capturat a fost găsit vinovat pentru faptul că „nu a luat măsuri de asigurare a securităţii avionului la escală, nu a stabilit consemne pentru însoţitoarea de bord în vederea închiderii uşii echipajului şi nu a dat indicaţii mecanicului de bord în legătură cu asigurarea securităţii aeronavei”[5] ; Vasile Cornel şi Mihai

1. *Idem*, vol. 10, f. 183.
2. *Idem*, vol. 8, f. 268 ; vol. 3, f. 295 ; vol. 10, ff. 181-182.
3. *Idem*, vol. 10, f. 183 ; vol. 3, f. 295.
4. *Idem*, vol. 10, f. 183.
5. *Ibidem*.

Ionescu (câte trei ani de închisoare fiecare) deoarece, în calitate de copilot, respectiv radiotelegrafist, nu au închis şi zăvorât uşile aeronavei pentru a amâna astfel punerea în aplicare a planului de capturare a avionului şi nu au acţionat în nici un fel în scopul întârzierii decolării[1].

Pentru a preîntâmpina repetarea unui eveniment de acel gen, generalul-locotenent Grigore Răduică (prim-vicepreşedinte al CSS) şi generalul-maior Laurian Medvedovici (comandantul Aviaţiei Civile) au emis în comun, la 23 iunie 1971, o instrucţiune referitoare la înarmarea personalului navigant al companiei TAROM. Documentul respectiv a fost semnat şi de Florian Dănălache, în calitate de ministru al Transporturilor şi Telecomunicaţiilor, şi prevedea reguli generale privind modul de acordare, manipulare, păstrare şi utilizare a armamentul individual şi muniţiei aferente „împotriva persoanelor care ar încerca să comită acte duşmănoase asupra echipajului sau aeronavei". În cazul misiunilor executate în străinătate, pistoalele şi muniţia se păstrau în cabina piloţilor, într-o cutie metalică sigilată de comandantul aeronavei şi prevăzută cu două încuietori, o cheie fiind deţinută de comandant şi cealaltă aflându-se la şeful echipei de securitate (din grupul operativ „Şoimul").[2]

Este interesant de semnalat şi o coincidenţă care a avut loc cu trei săptămâni înainte de evenimentul grav înregistrat pe aeroportul de la Oradea. Astfel, la 5 mai 1971, colonelul Emil Macri (şeful Direcţiei a II-a) a trimis la Cancelaria Consiliului Securităţii Statului un plan strict secret de măsuri pentru preîntâmpinarea deturnărilor de avioane şi asigurarea securităţii aeroporturilor şi aeronavelor staţionate pe teritoriul României[3]. În acel plan s-a precizat, printre altele, faptul că aparatele de zbor care asigurau cursele interne aveau printre pasageri membri ai Securităţii (un ofiţer înarmat cu un pistol de calibru 6,35 mm şi un militar în termen), doar în cazul în care existau informaţii despre persoane ce se îmbarcau în acele avioane şi aveau intenţii de deturnare a lor. Pentru cursele interne de tip charter care transportau turişti străini, precum şi pentru toate cursele aeriene externe (cu excepţia celor regulate spre şi dinspre Moscova), s-a stabilit ca grupul operativ „Şoimul" (din cadrul Comandamentului Trupelor de Securitate) să asigure permanent cadre de însoţire – de regulă, câte un ofiţer şi un militar în termen în fiecare avion[4]. Una dintre misiunile ofiţerului era „participarea efectivă la controlul corporal al pasagerilor şi al bagajelor acestora"[5], moment în care, practic, îşi putea autodeconspira misiunea din timpul zborului.

1. *Ibidem*, ff. 183-184.
2. *Ibidem*, f. 132.
3. *Ibidem*, f. 16.
4. *Ibidem*, ff. 19-22.
5. *Ibidem*, f. 20.

Totodată, în acel plan a fost stabilită componenţa comandamentului „Şoimul”, astfel : colonelul Emil Macri, locotenent-colonelul Aurelian Mortoiu (locţiitor al şefului Direcţiei a II-a), colonelul Nicolae Sidea (adjunctul inspectorului-şef al Inspectoratului de Securitate al Municipiului Bucureşti), colonelul Gheorghe Valahe (şeful de stat major al Trupelor de Securitate), colonelul Constantin Marin (şef de serviciu la Inspectoratul de Securitate al Municipiului Bucureşti), locotenent-colonelul Nicolae Ion (şef de serviciu la Direcţia a II-a) şi un reprezentant de la Inspectoratul de Miliţie al municipiului Bucureşti[1].

Evenimentul care a avut loc la Oradea, la 27 mai 1971, a accelerat înfiinţarea în mod oficial a grupului operativ „Şoimul” (1 august 1971), alcătuit din trei ofiţeri din cadrul Comandamentului Trupelor de Securitate şi 74 de militari în termen, proveniţi din arma paraşutişti. Utilitatea acestei structuri antiteroriste a fost demonstrată rapid, în cursul tentativei eşuate de deturnare a avionului companiei TAROM care efectua o cursă regulată de la Târgu-Mureş la Bucureşti (8 septembrie 1971).

Un an mai târziu, grupul „Şoimul” a fost subordonat din punct de vedere operativ Serviciului Transporturi din cadrul Inspectoratului General al Miliţiei (25 mai 1972), ca urmare a reorganizării Ministerului de Interne (19 aprilie 1972), iar misiunile de însoţire a aeronavelor au fost efectuate treptat numai de către ofiţeri şi subofiţeri din Inspectoratul General al Miliţiei, special selecţionaţi în acest sens[2].

La 19 august 1972, grupul „Şoimul” s-a transformat în Unitatea de Însoţire a Aeronavelor în Zbor (UIAZ), alcătuită în întregime din cadre active, pregătite pentru susţinerea luptei antiteroriste.

În concluzie, în România comunistă au existat din când în când cazuri ale unor cetăţeni care au încercat pe cont propriu să fugă din ţară, utilizând diferite avioane în acest scop. Incidentul din primăvara anului 1971, când un aparat Il-14 al companiei TAROM a ajuns în mod forţat la Viena, s-a soldat, printre altele, cu pedepsirea unor cadre ale Securităţii şi Miliţiei, considerate vinovate pentru abaterile săvârşite înainte de acea evaziune şi pe timpul desfăşurării sale, precum şi cu înfiinţarea grupului antiterorist „Şoimul”, destinat preîntâmpinării deturnărilor de avioane şi asigurarea securităţii aeroporturilor şi a aeronavelor care staţionau pe teritoriul României.

1. *Ibidem*, f. 21.
2. *Idem*, dosar 3630, vol. 4, ff. 124-125.

Cezar Stanciu

Frontierele simbolice ale stângii. Partidul Comunist Român şi începutul reconcilierii istorice între comunism şi social-democraţia europeană

Abstract. *This study analyzes the Romanian Communist Party's position in reference to the potential cooperation between communist and social-democratic parties in Europe in the context of* Neue Ostpolitik. *Although sharing a common ideological origin, communists and social-democrats have been divided by irreconcilable adversity since the establishment of the Communist International in 1919. Later, in 1951, due to growing Cold War tensions, the Frankfurt Declaration of the European Socialists excluded any potential cooperation with the communist parties. During the 1960s, the efforts employed by West European communists to transform their identity and increase their legitimacy in domestic politics were the source of the first attempts to reach a common platform with other leftist forces. The Soviet reaction to such initiatives was initially hostile, rejecting any form of cooperation with the social-democrats, still viewed in Leninist terms as „traitors" of the working class. In this context, the Romanian communists placed themselves on the reformist side and advocated in favor of cooperation between communism and social-democracy. PCR developed close relations with the European socialists and encouraged both sides to find a common political platform. This way, PCR aimed to undermine Moscow's influence over world communism and open new bridges towards Western governments.*

Keywords: *communism, social-democracy, cooperation, sectarism, Ostpolitik, Soviet Union, Romania, allargamento*

Cadrul istoric al adversităţii. Incompatibilităţi politice

Social-democraţia a fost considerată de partidele comuniste un adversar politic şi ideologic major încă de la fondarea *Internaţionalei Comuniste* în 1919, prin preluarea tezelor leniniste care catalogau social-democraţia drept trădătoare a intereselor clasei muncitoare. Teoretician al partidului de tip nou care trebuia să promoveze *revoluţia* şi obţinerea puterii prin mijloace *insurecţionale*, V.I. Lenin s-a exprimat cu hotărâre împotriva reformismului în mişcarea muncitorească, apreciind că această orientare slujea intereselor adversarului de clasă şi eroda conştiinţa de clasă, revoluţionară, a proletariatului. Toate partidele afiliate *Internaţionalei Comuniste* au preluat această viziune, ceea ce a condus la o ruptură identitară majoră între comunism şi social-democraţie, în ciuda filonului ideologic comun. Între cele două partide şi ideologii dialogul a devenit imposibil, în ciuda demersurilor de reconciliere iniţiate de Moscova în condiţiile promovării strategiei fronturilor populare, după Congresul al VII-lea al *Internaţionalei Comuniste* din 1935.

După al doilea război mondial, deşi Uniunea Sovietică a promovat o strategie similară fronturilor populare în Europa Răsăriteană în intervalul 1945-1947 cu scopul de a facilita preluarea puterii de către partidele comuniste locale, comunismul şi social-democraţia nu s-au putut angaja într-un dialog real. De altfel, în perioada 1945-1947, ca şi între 1935 şi 1939, colaborarea stângii radicale cu cea moderată a rămas – acolo unde a avut loc totuşi – una strategică, dictată de imperative politice conjuncturale, fără să atingă totuşi nivelul schimbului de idei şi al dialogului. Orice şansă de dialog a fost compromisă însă după 1948, când tensiunile internaţionale dintre cele două blocuri politico-militare în curs de cristalizare au evidenţiat încă o dată viziunile antagonice pe care le aveau comunismul şi social-democraţia asupra viitorului.

În condiţiile fondării Biroului Informativ al Partidelor Comuniste în septembrie 1947, partidele comuniste aflate în sfera sovietică de influenţă, precum şi cele vest-europene, au preluat critica dură formulată de Andrei Jdanov împotriva socialiştilor şi social-democraţilor de pe poziţii leniniste[1]. Percepţia

1. Andrei Jdanov, *Despre situaţia internaţională*, Bucureşti, Editura Partidului Comunist Român, 1947, pp. 30-31.

unei reale ameninţări sovietice la adresa Occidentului, precum şi soarta împărtăşită de social-democraţia est-europeană după instituirea regimurilor cu partid unic au determinat stânga moderată vest-europeană să se disocieze cât mai vizibil de partidele comuniste, cu care colaboraseră în trecut. Demersul nu deriva doar din raţiuni electorale, ci reprezenta totodată o încercare reală de salvare şi de reconstrucţie a identităţii democratice a stângii europene. Congresul de la Frankfurt al Internaţionalei Socialiste, care a avut loc în 1951, a interzis partidelor membre să intre în orice formă de cooperare politică cu partidele comuniste[1].

De-a lungul deceniului al şaptelea însă, evoluţiile internaţionale au creat condiţiile necesare pentru reluarea colaborării, în ciuda faptului că moştenirea istorică şi identitară reprezenta încă un obstacol. Relaxarea tensiunilor sovieto-americane şi începutul destinderii au diluat spectrul ameninţării sovietice care determinase partidele social-democrate să se disocieze de comunişti. În egală măsură, preponderenţa îndelungată a dreptei în guvernele postbelice (creştin-democraţii în RFG şi Italia, gaulliştii în Franţa) a determinat stânga să exploreze şi alte opţiuni politice, mai ales în sensul unificării forţelor de stânga împotriva dreptei. Partidele comuniste vest-europene, la rândul lor, au trecut prin transformări majore, determinate în primul rând de destalinizarea care le-a atras atenţia asupra riscurilor unei asocieri prea strânse cu Moscova. Critica cultului personalităţii lui Stalin a fost deosebit de jenantă pentru comuniştii vest-europeni, deoarece ei înşişi promovaseră cultul lui Stalin şi, prin demersul lui Nikita S. Hruşciov, deveneau expuşi unor critici severe în mediile occidentale. Dincolo de aceasta însă, comuniştii europeni au înţeles faptul că accederea la guvernare era imposibilă în condiţiile promovării unui program revoluţionar de inspiraţie bolşevică ; singura şansă de a accede la guvernare, după cum au înţeles comuniştii italieni în primul rând, era o largă coaliţie a forţelor de stânga[2].

1. Michel Dreyfus, *Europa socialiştilor*, Iaşi, Institutul European, 2000, pp. 247-250 ; Alexandru Mamina, *Social-democraţie şi cultură. De la marxism la postmarxism*, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2010, p. 123.
2. Despre impactul destalinizării asupra comunismului vest-european şi a transformărilor cunoscute de aceste partide în deceniul al şaptelea, vezi Maud Bracke, *Proletarian Internationalism, Autonomy and Poly-centrism*, Florenţa, European University Institute Working Paper, 2002, pp. 26-28 ; Tony Judt, *Epoca postbelică. O istorie a Europei de după 1945*, Iaşi, Editura Polirom, 2008, p. 196-198. Cu privire la politica de apropiere a comuniştilor de alte forţe de stânga, vezi o lucrare excelentă despre cazul italian : Alexander Höbel, *II PCI di Luigi Longo (1964-1969)*, Napoli, Edizioni Scientifiche Italiane, pp. 57-70.

O coaliţie cu socialiştii şi social-democraţii se lovea în primul rând de numeroase obstacole. Pe de o parte, Uniunea Sovietică exercita presiuni majore asupra partidelor comuniste împotriva unui asemenea curs – din raţiuni asupra cărora vom reveni –, presiuni care nu puteau fi ignorate, având în vedere subvenţiile mari pe care sovieticii le plăteau acestor partide. Totodată, internaţionalismul proletar era parte a identităţii comuniştilor vest-europeni şi existau temeri reale că abandonarea acestuia ar estompa definitiv diferenţa între comunism şi social-democraţie, ducând la absorbţia primului de către cea de-a doua. Ceea ce comuniştii vest-europeni ar fi preferat era o variantă în care colaborarea lor cu stânga moderată în vederea accederii la guvernare ar fi fost acceptată din interiorul mişcării comuniste internaţionale, adică de către Moscova şi partidele est-europene, ca strategie legitimă, derivând din *reforma internaţionalismului proletar*[1].

În acest cadru istoric, o nouă iniţiativă venită chiar din partea social-democraţiei a atras atenţia asupra oportunităţilor pe care o asemenea colaborare le deschidea. Este vorba despre aşa-numita *Neue Ostpolitik* promovată de social-democraţii vest-germani în frunte cu Willy Brandt. Demersul era în natura sa îndreptat exclusiv către rezolvarea problemei germane în limitele permise de contextul internaţional : recunoaşterea regimurilor comuniste, şi implicit a celui est-german, era menită să faciliteze comunicarea şi dialogul, păstrarea legăturilor umane şi culturale între cele două state germane. Cu toate acestea, fiind vorba despre un demers iniţiat de social-democraţi în relaţia cu partidele comuniste, el a determinat totodată revigorarea dezbaterilor din interiorul mişcării comuniste privind colaborarea dintre comunişti şi social-democraţi. În cadrul acestei dezbateri, Partidul Comunist Român (PCR) a jucat un rol activ, în primul rând datorită deciziei sale de a stabili relaţii diplomatice cu RFG în ianuarie 1967, decizie care a stârnit numeroase critici din partea celorlalte partide comuniste.

Poziţia Partidului Comunist Român în problema colaborării comuniştilor cu socialiştii şi social-democraţii vest-europeni

Literatura de specialitate vest-europeană a sesizat în mod special meritul lui Luigi Longo, secretarul general al Partidului Comunist Italian (PCI), care încă din 1966-1967 a promovat ideea colaborării dintre comunişti şi alte forţe cu caracter *anti-imperialist*, precum socialiştii şi social-democraţii sau mişcările

1. Maud Bracke, *op. cit.*, p. 10.

de eliberare naţională din ţările lumii a treia. Luigi Longo reproşa mişcării comuniste internaţionale caracterul *sectar* şi milita pentru ceea ce el a numit *allargamento* (în limba italiană, „lărgire”), care însemna în mod special deschiderea partidelor comuniste către alte forţe politice cu obiective similare în cadrul unui front comun *anti-imperialist*. *Allargamento* trebuia, de asemenea, să justifice o potenţială colaborare între PCI şi alte forţe de stânga din Italia în cadrul unei coaliţii care ar fi putut propulsa PCI la guvernare. Luigi Longo şi-a promovat ideile şi în cadrul consfătuirii partidelor comuniste şi muncitoreşti din Europa de la Karlovy Vary din aprilie 1967, unde s-au discutat problemele securităţii europene. „Lărgirea” mişcării comuniste trebuia să reprezinte, în viziunea conducerii PCI, una dintre strategiile fundamentale pentru promovarea principiilor securităţii europene de către partidele comuniste[1].

Conducerea PCR a preluat cu multă energie tezele italiene începând din 1967, mai ales în condiţiile în care decizia României de a reacţiona favorabil la iniţiativele *Ostpolitik* ale social-democraţilor vest-germani generaseră reacţii negative în blocul comunist. La momentul respectiv, ideea colaborării cu alte forţe politice, în special socialiştii şi social-democraţii, era ridicată în legătură cu problemele securităţii europene ; ţările Pactului de la Varşovia lansaseră o *Declaraţie* în iulie 1966, care chema guvernele europene să colaboreze pentru un sistem general european de securitate, iar consfătuirea menţionată de la Karlovy Vary se reunise cu acelaşi scop. Conducerea PCR s-a exprimat în mod explicit în favoarea colaborării cu social-democraţii imediat după consfătuirea de la Karlovy Vary, unde Luigi Longo apărase un asemenea punct de vedere. În perioada următoare însă, Nicolae Ceauşescu şi alţi membri ai conducerii superioare de partid au susţinut acest punct de vedere în discuţiile cu partidele comuniste vest-europene, dar mai ales în cadrul celor cu sovieticii.

În mai 1967, de pildă, după ce PCR refuzase să participe la consfătuirea de la Karlovy Vary, Nicolae Ceauşescu a purtat lungi discuţii pe această temă cu liderul Partidului Comunist Spaniol (PCS), Santiago Carrillo, în cadrul cărora şi-a făcut cunoscută viziunea în problema colaborării cu stânga moderată. Din punctul său de vedere, clasa muncitoare europeană trebuia să aibă un cuvânt mai greu de spus în problemele securităţii europene, pentru a nu

1. Silvio Pons, „The Rise and Fall of Eurocommunism”, în Melvin P. Leffler, Odd Arne Westad (eds.), *Cambridge History of the Cold War*, III, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, pp. 26-28. Vezi de asemenea Alexander Höbel, „I quaderni del carcere, la rivoluzione in Occidente e la cultura politica del PCI”, în *L'educazione gramsciana. Atti del convegno „Gramsci parlamentare unitario”, svoltosi a Roma il 27 giugno 2007*, Teramo, Edizioni Nuova Cultura, 2008, p. 136.

lăsa aceasta pe mâinile guvernelor dominate de burghezie. Plecând de la o asemenea premisă, Nicolae Ceauşescu era de părere că obiectivul nu putea fi atins fără o colaborare strânsă între comunişti şi social-democraţi, deoarece, atrăgea el atenţia, în multe ţări occidentale partidele socialiste şi social-democrate aveau o influenţă deosebită în rândul clasei muncitoare şi al electoratului în general, influenţă care o depăşea deseori pe cea a partidelor comuniste[1].

Conexiunea dintre *Neue Ostpolitik* şi problema colaborării cu social-democraţia a fost vizibilă însă încă din vara anului 1967, când Ceauşescu a purtat discuţii pe această temă cu Luigi Longo. De altfel, începând din 1967, contactele conducerii PCR cu socialiştii şi social-democraţii, dar şi cu comuniştii vest-europeni s-au multiplicat considerabil. Discutând cu Luigi Longo despre iniţiativele răsăritene ale vicecancelarului (la momentul respectiv) Willy Bradt, N. Ceauşescu spunea : „Experienţa noastră din trecut ne-a învăţat că, până nu am realizat o colaborare cu partidul social-democrat, nu am reuşit să realizăm acţiuni largi pentru democratizarea ţării noastre şi de aceea pentru noi problema colaborării cu social-democraţii în vederea realizării unităţii de acţiune este una dintre problemele de bază ale realizării unităţii clasei pentru securitate în Europa, pentru pace. [...] Trebuie renunţat la ceea ce se spunea acum 30-40 de ani, că social-democraţii sunt fascişti. Ştim unde ne-a dus atunci această situaţie şi trebuie să ţinem seama de realitate. De ce spun acest lucru ? Pentru că mi se pare că poziţia faţă de social-democraţii germani nu e realistă considerându-i ca fascişti, aceasta înseamnă nu a deschide calea colaborării şi dezvoltării democratice în Germania, ci înlesnirea activităţii cercurilor reacţionare din Germania”[2].

Desigur, înţelesul atribuit de Nicolae Ceauşescu conceptului de democraţie era diferit faţă de cel pe care i-l atribuia Luigi Longo, acesta din urmă fiind promotorul unei viziuni pluraliste asupra socialismului, pe care Ceauşescu nu o împărtăşea. Cu toate acestea, este interesant faptul că Ceauşescu a disociat în permanenţă experienţa României de cea a altor ţări, mai ales a celor din Occident. În aprilie 1967, N. Ceauşescu a discutat problema democraţiei în cadrul unui regim socialist cu Guy Mollet, secretarul general al SFIO (Section Française de l’Internationale Ouvrière). Mollet îi spunea fără reţineri lui Ceauşescu că socialiştii francezi nu puteau să se inspire din experienţa românească, deoarece

1. „Stenograma convorbirilor dintre tovarăşul Nicolae Ceauşescu, secretar general al CC al PCR, şi tovarăşul Santiago Carillo, secretar general al Partidului Comunist din Spania”, ANIC, fond *CC al PCR – Secţia Relaţii Externe*, dosar 38/1967, f. 61.
2. „Stenograma primirii de către tovarăşul Nicolae Ceauşescu, secretar general al CC al PCR, la Eforie Nord, a tovarăşului Luigi Longo, secretar general al Partidului Comunist Italian”, ANIC, fond *CC al PCR – Secţia Relaţii Externe*, dosar 61/1967, f. 22-23.

era una lipsită de democraţie. „În fond – spunea el – când stânga a ajuns la putere în România ea nu avea prea mult de-a face cu problemele democraţiei, deoarece poporul său o cunoscuse foarte puţin înainte”[1]. Ceauşescu a acceptat aceasta, fără a pretinde că modelul implementat în România s-ar fi potrivit şi ţărilor vest-europene, aşa cum pretindeau de altfel sovieticii. El a fost de acord cu faptul că experienţa istorică şi politică a unei societăţi avea un rol important în condiţionarea modelului socialist care putea fi implementat. Ceauşescu a invocat în cazul României gradul de subdezvoltare socio-economică de la care a plecat construcţia socialismului şi care a influenţat natura regimului : „…trecerea de la societatea feudală la socialism – argumenta Ceauşescu – sigur că nu poate să nu aibă anumite influenţe şi asupra metodelor de muncă şi de gândire”[2].

În acest caz, Nicolae Ceauşescu oferea o explicaţie funcţională, dinamică unui proces care în natura sa nu fusese decât o transpunere fidelă a modelului dezvoltat de Stalin în Uniunea Sovietică. Explicaţiile sale nu vizau însă în mod special trecutul, ci mai ales prezentul şi se doreau a fi o însuşire, o modelare şi o reinterpretare a experienţelor trecutului prin prisma priorităţilor prezente ale partidului. Cu alte cuvinte, PCR căuta să „traducă” experienţa trecutului în termeni acceptabili politicilor sale de la acel moment şi dialogului cu partenerii de stânga vest-europeni. De altfel, şi în discuţiile cu Santiago Carrillo din mai 1967 Ceauşescu se pronunţase la fel de categoric în favoarea unei tranziţii diferite către societatea socialistă, exprimându-şi acordul cu demersurile comuniştilor vest-europeni de a legitima un model pluralist al tranziţiei la socialism : „…eu cred că poziţia pe care o au partidele comuniste din Occident – spunea Ceauşescu – privind posibilitatea de a trece spre socialism cu existenţa mai multor partide este pe deplin justă şi logică”[3]. Din nou, în cadrul discuţiilor cu Carrillo, Ceauşescu s-a referit la experienţa istorică a României care ar fi explicat condiţiile în care s-a făcut tranziţia către un regim socialist, menţionând de această dată, deşi voalat, şi influenţa factorului extern.

Conducerea PCR a purtat discuţii pe marginea problemei partidului unic cu majoritatea partidelor socialiste şi social-democrate cu care a stabilit contacte în perioada de după 1967. Deşi Nicolae Ceauşescu nu era un adept al pluralismului şi nici nu se afla neapărat în postura de a da sfaturi partidelor

1. „Stenograma convorbirilor între delegaţia Partidului Comunist Român şi delegaţia Partidului Socialist Francez (SFIO)”, ANIC, fond *CC al PCR – Secţia Relaţii Externe*, dosar 31/1967, f. 4.
2. *Ibidem*, f. 49.
3. „Stenograma convorbirilor dintre tovarăşul Nicolae Ceauşescu, secretar general al CC al PCR, şi tovarăşul Santiago Carillo, secretar general al Partidului Comunist din Spania”, ANIC, fond *CC al PCR – Secţia Relaţii Externe*, dosar 38/1967, f. 100.

vest-europene, totuşi aceste discuţii au avut un rol fundamental în depăşirea unui tabu al trecutului. Problema revoluţiei violente şi a partidului unic – în termeni ideologici, regimul de dictatură a proletariatului – reprezenta un obstacol major în calea ajungerii la o platformă comună între stânga moderată şi cea radicală. Pe de altă parte, Ceauşescu le oferea comuniştilor vest-europeni o recunoaştere a legitimităţii pluralismului pe care sovieticii refuzau să le-o acorde ; era vorba despre o recunoaştere din *interior*, adică din interiorul mişcării comuniste şi al blocului sovietic, din partea unui partid construit după model sovietic şi care implementa un socialism de inspiraţie leninistă. Aceasta îi sprijinea pe comuniştii vest-europeni să evite izolarea, pentru că demersurile conducerii PCR se încadrau în direcţia *reformei internaţionalismului*, nu a abandonării acestuia prin sciziune şi izolare. Sprijinind şi încurajând deci dialogul pe tema pluralismului, PCR contribuia astfel la depăşirea tabuurilor trecutului şi la crearea unui cadru de dialog între comuniştii şi socialiştii vest-europeni – oricât de redusă va fi fost această contribuţie.

Un bun exemplu de activism al conducerii PCR în problema colaborării dintre comunişti şi social-democraţi îl reprezintă cazul italian, unde disponibilitatea PCI pentru o asemenea colaborare era ridicată. Nicolae Ceauşescu a discutat aceste probleme în iulie 1967 cu Venerio Cattani, membru al conducerii Partidului Socialist Unificat Italian (PSUI), aflat la Bucureşti în fruntea unei delegaţii la nivel de partid. Ceauşescu i-a îndemnat pe socialişti să identifice căi de conlucrare cu PCI pornind de la obiectivul comun de a lichida exploatarea omului de către om. Dacă ambele partide împărtăşesc acest obiectiv, spunea Ceauşescu, atunci căile şi metodele pentru atingerea lui puteau fi discutate şi lămurite în timp. Referindu-se la colaborarea dintre socialişti şi comunişti, Paul Niculescu-Mizil adăuga : „Facem propagandă ! ”[1].

Deşi părea o glumă în contextul discuţiei, remarca lui Niculescu-Mizil reflecta în fond realitatea. PCR a urmărit cu multă perseverenţă dezvoltarea relaţiilor la nivel de partid cu toate forţele de stânga din Europa şi de fiecare dată le-a adresat acestora îndemnuri la colaborare cu comuniştii. La fel a procedat Ceauşescu şi cu delegaţia Partidul Socialist Italian al Unităţii Proletare condusă de Lelio Basso, care s-a aflat la Bucureşti în octombrie 1967. Ceauşescu l-a îndemnat pe Basso să depună eforturi pentru a ajunge la o platformă comună cu PCI şi cu PSUI, deşi oaspetele îşi mărturisise obiectivul de a face totuşi o înţelegere cu PCI împotriva PSUI. Astfel, N. Ceauşescu îi spunea lui Lelio Basso : „În trecut au fost destule poziţii rigide şi din partea comuniştilor, şi socialiştilor şi social-democraţilor, sigur, nu este cazul să discutăm cine a fost

1. „Stenograma discuţiilor avute cu ocazia primirii de către tovarăşul Nicolae Ceauşescu a delegaţiei Partidului Socialist Unificat Italian, în ziua de 22 iulie 1967”, ANIC, fond *CC al PCR – Secţia Relaţii Externe*, dosar 52/1967, ff. 8-11.

vinovat, daune a avut însă clasa muncitoare şi democraţia. [...] Şi să spun drept, părerea mea este şi pentru Italia aceeaşi, că o colaborare între cele trei partide muncitoreşti ar avea o influenţă mare. Aceasta pe plan local, dar în acelaşi timp şi colaborarea între partidele comuniste şi partidele socialiste şi în alte ţări serveşte şi luptei generale, dar şi cauzei unificării"[1].

Activismul PCR în problema colaborării dintre comunişti şi socialişti la nivel european nu era împărtăşit însă de cele mai multe partide comuniste, în special de cele aflate sub control sovietic. O trecere în revistă a cauzelor şi a pretextelor invocate de opoziţionişti este de natură să lămurească mai bine scopurile urmărite de conducerea PCR prin aceste iniţiative care nu par a privi România în mod direct.

Adversarii dialogului şi rămăşiţele sectarismului cominternist

Conducerea sovietică a privit de la bun început cu scepticism asemenea forme de colaborare şi a căutat să le descurajeze în măsura în care acest lucru a fost posibil. Nicolae Ceauşescu a avut ocazia să-şi susţină punctele de vedere în faţa lui Leonid Brejnev în cadrul convorbirilor care au avut loc în decembrie 1967 la Moscova, ocazie cu care oaspetele român a explicat pe larg viziunea PCR în această problemă, insistând asupra faptului că social-democraţii aveau o mare influenţă în Europa şi din aceste motive frontul *anti-imperialist* ar fi fost consolidat printr-o colaborare mai strânsă cu ei[2]. Leonid Brejnev s-a arătat însă foarte rezervat în această problemă. El a acceptat că era important să existe o formă de colaborare, dar a ţinut să sublinieze în mod special două aspecte, caracteristice de altfel pentru politica sovietică: faptul că această colaborare trebuia să se facă în primul rând în folosul comuniştilor şi faptul că ea nu trebuia însoţită de nici o concesie principială din punct de vedere ideologic. Brejnev a contestat argumentul lui Ceauşescu conform căruia prestigiul şi influenţa comuniştilor vest-europeni ar creşte prin colaborarea cu alte forţe de stânga, fiind de părere că partidele comuniste aveau suficient prestigiu pe cont propriu[3].

1. „Stenograma primirii de către tov. Nicolae Ceauşescu a tovarăşului Lelio Basso, preşedintele PSIUP", ANIC, fond *CC al PCR – Secţia Relaţii Externe*, dosar 84/1967, f. 24.
2. „Stenograma convorbirilor dintre delegaţiile Partidului Comunist Român şi Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, Kremlin, 14-15 decembrie 1967", ANIC, fond *CC al PCR – Secţia Relaţii Externe*, dosar 101/1967, f. 23.
3. *Ibidem*, ff. 44-45.

Acest răspuns era reprezentativ pentru rigiditatea poziţiei de tip cominternist care mai caracteriza încă politica sovietică : social-democraţii trebuiau folosiţi de către comunişti pentru atingerea scopurilor acestora din urmă ; un dialog real bazat pe armonizarea poziţiilor în jurul unei platforme comune era exclus. Într-un anumit fel, aceasta a fost şi natura intrinsecă a fronturilor populare care nu implicau în viziunea comuniştilor nici o concesie de natură ideologică, ci doar o colaborare de natură strategică. PCI, pe de altă parte, susţinea o armonizare reală prin dialog, şi exact aceeaşi era şi poziţia PCR, deşi acesta din urmă nu era direct implicat.

Dacă L. Brejnev s-a exprimat cu destulă reţinere pe marginea subiectului, alte partide comuniste au fost mult mai categorice, inclusiv cele din Occident. Elanul reformist al PCI nu era împărtăşit de pildă de Partidul Comunist Francez (PCF), despre care s-a mai apreciat în literatura de specialitate vest-europeană că a rămas – cel puţin până la realizarea coaliţiei cu socialiştii, în 1972 – unul dintre partidele cele mai loiale Moscovei[1]. Georges Marchais, membru al Biroului Politic al PCF, care s-a aflat la Bucureşti în ianuarie 1968, îi împărtăşea lui Nicolae Ceauşescu reţinerile sale majore referitoare la o colaborare cu socialiştii[2]. La acel moment se discuta convocarea unei noi consfătuiri internaţionale a partidelor comuniste şi muncitoreşti, pentru pregătirea căreia urma să se întrunească la Budapesta o comisie pregătitoare. Conducerea PCR se temea că sovieticii şi alte partide apropiate acestora ar fi putut folosi consfătuirea pentru a obţine o condamnare a Chinei în stilul „excomunicării" staliniste a Iugoslaviei, motiv pentru care PCR s-a opus iniţial organizării consfătuirii, iar ulterior a căutat să obţină asigurări că nu se urmărea condamnarea altui partid[3].

Georges Marchais îi explica lui N. Ceauşescu faptul că PCF n-ar fi putut accepta participarea socialiştilor la o asemenea consfătuire, în primul rând din motive politice. Socialiştii, susţinea G. Marchais, erau în favoarea alianţei atlantice, a prezenţei americane în Europa şi a procesului de integrare europeană, motiv pentru care nu putea exista o platformă comună de discuţie cu

1. Stéphane Courtois, Marc Lazar, *Histoire du Parti communiste français*, 2e édition, Presses Universitaires de France, 2000, pp. 342-343 .
2. „Stenograma primirii de tovarăşul Nicolae Ceauşescu, secretar general al Comitetului Central al Partidului Comunist Român, a tovarăşului Georges Marchais, membru al Biroului Politic, secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist Francez", ANIC, fond *CC al PCR – Secţia Relaţii Externe*, dosar 4/1968, f. 30.
3. **** Epoca Nicolae Ceauşescu. Partidul Comunist Român centrul vital al întregii naţiuni. Documente ale plenarelor Comitetului Central şi ale Comitetului Politic Executiv al Comitetului Central al Partidului Comunist Român 1965-1985*, vol. I, Bucureşti, Editura Politică, 1986, pp. 161-163.

aceştia[1]. Ceauşescu, pe de altă parte, contraargumenta că lupta împotriva imperialismului nu putea înregistra succese fără coalizarea tuturor forţelor anti-imperialiste într-un front comun[2]. Cei doi s-au despărţit în final fără a se fi convins unul pe celălalt de justeţea propriului punct de vedere.

La fel de reţinut în această privinţă s-a arătat şi liderul Partidului Comunist Portughez, Álvaro Cunhal. În discuţiile cu N. Ceauşescu din ianuarie 1968, acesta se arăta în favoarea unui front larg anti-imperialist, însă diferit şi separat de mişcarea comunistă internaţională, care trebuia să se organizeze în mod distinct, pe baza ideologiei comune care unea partidele, indiferent de unele circumstanţe de moment. Din acest punct de vedere, Álvaro Cunhal exprima o viziune sectară asupra comunismului internaţional, puternic inspirată de moştenirea cominternistă : „După părerea noastră, există încă o mişcare comunistă internaţională, cu toate divergenţele de păreri care există. Noi avem totuşi o ideologie comună, cu toate aceste foarte mari divergenţe care există. Totuşi această ideologie nu ne uneşte de unele dintre mişcările progresiste, democratice care există. Ea ne uneşte de aceasta în acţiune, însă nu în analizarea situaţiei şi nu cu privire la unghiul de viziune cu privire la viitorul omenirii. Pentru aceasta noi credem că ar fi de dorit, dacă este vorba de mişcarea comunistă, ca comuniştii să discute, ca marxist-leninişti, o problemă sau alta”[3].

O asemenea argumentaţie reflecta fidel punctul de vedere al Moscovei. Pe măsură ce dialogul Est-Vest progresa prin paşi precum începutul destinderii sovieto-americane în 1972 sau demararea Conferinţei pentru Securitate şi Cooperare în Europa, Uniunea Sovietică se arăta tot mai preocupată de consolidarea omogenităţii politice şi ideologice a blocului comunist. După cum a arătat şi Marie-Pierre Rey într-o analiză recentă, Moscova se temea de o posibilă „contaminare” ideologică a ţărilor socialiste în urma contactelor prelungite cu Occidentul[4]. În paralel însă, polemica sino-sovietică se acutiza, ceea ce stârnea sovieticilor îngrijorări suplimentare cu privire la omogenitatea

---

1. „Stenograma primirii de tovarăşul Nicolae Ceauşescu, secretar general al Comitetului Central al Partidului Comunist Român, a tovarăşului Georges Marchais, membru al Biroului Politic, secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist Francez”, ANIC, fond *CC al PCR – Secţia Relaţii Externe*, dosar 4/1968, f. 29.
2. *Ibidem*, ff. 25-29.
3. „Stenograma primirii de către tovarăşul Nicolae Ceauşescu, secretar general al CC al PCR, a tovarăşului Álvaro Cunhal, secretar general al CC al PC Portughez”, ANIC, fond *CC al PCR – Secţia Relaţii Externe*, dosar 11/1968, f. 20.
4. Marie-Pierre Rey, „The USSR and the Helsinki Process, 1969-1975 : Optimism, Doubt or Defiance ? ”, în Andreas Wenger, Vojtech Mastny, Christian Nuenlist (eds.), *Origins of the European Security System : The Helsinki Process Revisited, 1965-75*, Londra, Routledge, 2008, p. 76.

ideologică a blocului comunist. Acesta era aşadar contextul în care erau revigorate sloganuri şi principii de inspiraţie cominternistă, cum erau cele formulate de Álvaro Cunhal la Bucureşti şi despre care N. Ceauşescu înţelegea foarte bine că reprezentau punctul de vedere sovietic.

În acest cadru, trebuie luate în discuţie raţiunile pentru care conducerea PCR promova reforma mişcării comuniste internaţionale prin „lărgire". Este limpede că miza directă a posibilei colaborări dintre socialişti şi comuniştii vest-europeni era relativ redusă pentru partea română, constând mai ales în îmbunătăţirea relaţiilor cu statele occidentale în eventualitatea accederii comuniştilor la guvernare. Acest fapt putea avea implicaţii economice, prin facilitarea schimburilor comerciale şi a cooperării, dar şi politice, prin depăşirea cadrului bipolar al organizării internaţionale, care ar fi redus în mod evident şi presiunile hegemonice exercitate asupra României. Raţiunile avute în vedere de conducerea de partid din România erau mult mai ample însă. Atunci când partea română susţinea colaborarea dintre mişcarea comunistă internaţională şi socialişti, nu poate fi uitat faptul că în acelaşi timp PCR a promovat cu la fel de multă energie şi reconcilierea sino-sovietică, revenirea Partidului Comunist Chinez (PCC) în sânul mişcării comuniste[1]. În ambele eventualităţi, influenţa şi controlul Moscovei asupra comunismului internaţional ar fi fost diminuate în mod semnificativ prin simplul fapt că intrau în joc – din *interior*, nu din *exterior* – actori pe care Moscova nu îi putea controla şi asupra cărora nu putea exercita presiuni. Diluarea influenţei sovietice în mişcarea comunistă ar fi sporit, evident, libertatea de manevră a PCR, posibilităţile sale de a-şi implementa politici diferite de cele sovietice şi pe plan intern, şi pe plan extern, la adăpost de eventuale represalii. „Diluarea" mişcării comuniste internaţionale submina de asemenea caracterul bipolar al lumii postbelice prin crearea unor noi punţi de legătură, a unor noi oportunităţi de dialog. În acest context, nu poate fi neglijat faptul că un asemenea proces ar fi redus vulnerabilitatea conducerii PCR în faţa sovieticilor şi ar fi contribuit la consolidarea puterii şi stabilităţii regimului Ceauşescu.

Tocmai din aceste motive se opunea Moscova ideilor de „lărgire" şi colaborării cu socialiştii şi social-democraţii. De asemenea, sovieticii nu aveau nici un interes ca partidele comuniste vest-europene să acceadă la guvernare, deoarece aceasta ar fi tulburat grav echilibrul bipolar al lumii : neamestecul

1. Cu privire la poziţiei României în cadrul polemicii sino-sovietice, vezi de pildă Dan Cătănuş, *Tot mai departe de Moscova... Politica externă a României 1956-1965*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, 2011 ; Mihai Croitor, *În umbra Kremlinului. Gheorghe Gheorghiu-Dej şi geneza Declaraţiei din Aprilie 1964*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2012.

american în Europa răsăriteană era în mod tacit condiţionat de neamestecul sovietic în Europa apuseană[1]. În egală măsură, reţinerea faţă de astfel de formule precum colaborarea cu social-democraţia pe baza unei platforme comune putea avea un efect de erodare ideologică a partidelor comuniste din Europa răsăriteană, de încurajare a acestora să identifice formule politico-ideologice alternative, aşa cum a ilustrat „primăvara de la Praga". În acest ultim caz, influenţa dezbaterilor teoretice din Occident este dificil de apreciat, dar este limpede că fenomenul îşi găsea cauzele pe plan intern, nu extern, în „iluziile generale cu privire la posibilitatea de reformare a sistemului socialist", în termenii lui Vladimir Tismăneanu[2]. În viziunea Moscovei însă, aceasta nu excludea riscul unei evoluţii ideologice independente în rândul partidelor comuniste, cum a fost cazul cu emergenţa ulterioară a eurocomunismului, cu potenţiale efecte „nocive" în interiorul propriului bloc.

În acest caz, conducerea PCR s-a situat fără ezitare de partea reformiştilor, a celor ce promovau transformarea mişcării comuniste internaţionale pe baze noi, cum era cazul cu italienii şi iugoslavii. Din acest punct de vedere, poziţia PCR faţă de *Neue Ostpolitik* este edificatoare.

Susţinere pentru demersurile social-democraţilor vest-germani

Iniţiativele social-democraţilor vest-germani de identificare a unei noi politici faţă de ţările Răsăritului şi de apropiere faţă de acestea au fost întâmpinate cu reacţii iniţiale extrem de negative de către sovietici şi mai ales de către est-germani. Construirea Zidului Berlinului dovedise limpede faptul că politica de izolare a Germaniei răsăritene, refuzul de a recunoaşte realităţile rezultate în urma celui de-al doilea război mondial nu au condus la rezultatul dorit, acela de a şubrezi regimul est-german. În egală măsură, nici disponibilitatea Occidentului de a-şi asuma riscuri majore pentru reunificarea germanilor nu părea foarte mare. După cum a argumentat Noel D. Cary, *Ostpolitik* a fost un răspuns german la o problemă germană, însă implicaţiile sale europene nu puteau fi subestimate[3].

---

1. Bogdan Denitch, „Eurocommunism : A Threat to Soviet Hegemony ? ", în *Proceedings of the Academy of Political Science*, vol. 33, nr. 1/1978, pp. 155-157.
2. Vladimir Tismăneanu, *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, ediţia a II-a, Iaşi, Editura Polirom, 2007, p. 104.
3. Noel D. Cary, „Reassessing Germany's Ostpolitik. Part 1 : From Détente to Refreeze", în *Central European History*, vol. 33, nr. 2/2000, pp. 240-249 ; Angela Romano, *From*

Willy Brandt a acţionat independent de aliaţii vest-europeni, care au fost mai degrabă informaţi decât consultaţi cu privire la iniţiativele sale, fapt care îl punea pe liderul social-democrat într-o postură delicată. De asemenea, pe plan intern, viziunea lui Willy Brandt în privinţa relaţiilor cu Răsăritul era întâmpinată cu reticenţă şi deseori cu critici acerbe.

În aceste condiţii, Willy Brandt avea nevoie de o reacţie favorabilă din partea ţărilor Răsăritului pentru a-şi consolida poziţia, pentru a rezista criticilor cu care era confruntat şi a-şi continua demersurile. Conducerea sovietică însă a avut dificultăţi în a se adapta schimbării şi a reacţionat negativ iniţial, în primul rând din cauza suspiciunilor istorice cu care era privită Germania Federală. După cum explica istoricul rus Vladislav Zubok, atitudinea lui L. Brejnev a fost puternic influenţată de neîncrederea cronică faţă de intenţiile vest-germanilor, priviţi de la Moscova ca revanşarzi şi neonazişti, la care se adăugau moştenirea traumatizantă a celui de-al doilea război mondial, precum şi presiunile exercitate de liderul est-german Walter Ulbricht. Apropierea de RFG reprezenta un progres pentru regimul est-german, deoarece i-ar fi oferit recunoaşterea internaţională pe care şi-o dorea mult, însă primele sale reacţiile au fost determinate mai mult de teama că sovieticii şi est-germanii s-ar fi putut înţelege între ei pe seama RDG, sacrificând regimul din această ţară[1]. De aceea, Walter Ulbricht îşi dorea o apropiere de RFG care să se producă prin implicarea directă a RDG – dacă se putea, prin intermedierea sau la iniţiativa RDG –, şi a exercitat presiuni majore asupra Moscovei pentru a-şi impune punctul de vedere, spre iritarea lui L. Brejnev[2].

În acest context caracterizat de tatonări şi nesiguranţă, decizia României de a stabili relaţii diplomatice cu RFG a stârnit multă furie la Berlin în primul rând. Presa est-germană a dezaprobat decizia României în termeni duri, reflectând desigur punctul de vedere al conducerii de partid din acea ţară. Reacţia la Bucureşti a fost la fel de dură, cazul fiind discutat în Prezidiul Permanent, unde N. Ceauşescu a condamnat vehement faptul că est-germanii puneau în discuţie politica externă românească, apreciind aceasta ca un gest „neprietenesc”[3]. Din această cauză, România a refuzat să mai participe la o consfătuire a miniştrilor

Détente in Europe to European Détente : How the West Shaped the Helsinki CSCE, Bruxelles, Peter Lang, 2009, p. 143.

1. Vladislav Zubok, *A Failed Empire. The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*, Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 2007, p. 211.
2. Peter Grieder, *The East German Leadership 1946-1973 : Conflict and Crisis*, Manchester University Press, 1999, pp. 171-172.
3. „Stenograma Comitetului Executiv al CC al PCR din ziua de 3 februarie 1967”, ANIC, fond *CC al PCR – Cancelarie*, dosar 12/1967, f. 6.

de Externe din ţările Pactului de la Varşovia care era programată a avea loc la Berlin. Ulterior însă, prin intervenţia sovieticilor, întrunirea s-a ţinut totuşi cu participare română inclusiv, însă doar după ce conducerea de la Moscova a decis să mute locul întâlnirii la Varşovia şi a oferit asigurări României că politica sa externă nu va fi pusă în discuţie de ceilalţi participanţi[1].

În perioada următoare, problema modului în care trebuiau tratate iniţiativele social-democraţilor vest-germani a continuat să reprezinte un subiect principal pe agenda discuţiilor dintre sovietici şi celelalte partide comuniste şi, mai ales, o preocupare centrală în politica internaţională a PCR. Intervalul 1967-1969 a rămas unul caracterizat de tatonări, cât timp Willy Brandt era doar vicecancelar într-un guvern de coaliţie. Criticile sovietice faţă de *Ostpolitik* s-au redus considerabil după 1969, când Willy Brandt a devenit cancelar şi au fost demarate efectiv negocierile care au condus la semnarea tratatelor de la Moscova şi Varşovia din 1970, însă chiar şi în acele condiţii sovieticii au manifestat reţinere faţă de problema principială a colaborării dintre comunişti şi social-democraţi[2].

Cu toate acestea, în perioada 1967-1969, când *Ostpolitik* se afla încă la stadiul unor demersuri incipiente care se loveau de suspiciunea şi chiar opoziţia ţărilor răsăritene, conducerea PCR a adoptat o atitudine deosebit de activă în susţinerea iniţiativelor lui Willy Brandt. În cadrul vizitei pe care a efectuat-o la Moscova în decembrie 1967, N. Ceauşescu a discutat cu L. Brejnev inclusiv problema demersurilor iniţiate de social-democraţii vest-germani şi a modului în care trebuia reacţionat. Din acest punct de vedere, Ceauşescu s-a exprimat cu hotărâre în favoarea susţinerii lui Brandt în discuţiile cu Brejnev :

> Noi considerăm că în situaţia de astăzi, când la guvern participă şi social-democraţii – cu toate limitele lor, există totuşi mai multe posibilităţi decât în trecut de a se obţine o îmbunătăţire şi de a atrage RFG pe calea soluţionării problemelor din Europa[3].

Ceauşescu asocia aşadar progresul în problemele securităţii europene de prezenţa social-democraţilor la guvernare ; în anii următori, conducerea PCR avea să promoveze cu multă energie această viziune în planul politicii internaţionale. La acel moment, principala provocare a *Ostpolitik* era reprezentată nu

1. „Discuţia telefonică dintre tovarăşul Nicolae Ceauşescu şi tovarăşul A.N. Kosîghin din ziua de 4 februarie 1967", ANIC, fond *CC al PCR – Cancelarie*, dosar 14/1967, f. 4.
2. Thomas Parrish, *Enciclopedia războiului rece*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2002, p. 354.
3. „Stenograma convorbirilor dintre delegaţiile Partidului Comunist Român şi Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, Kremlin, 14-15 decembrie 1967", ANIC, fond *CC al PCR – Secţia Relaţii Externe*, dosar 101/1967, f. 21.

doar de recunoaşterea existenţei statului est-german, cât mai ales de problema recunoaşterii graniţelor postbelice ale Germaniei (sau ale celor două Germanii), care fuseseră trasate fără consultarea germanilor. Direct interesate în acest caz erau Uniunea Sovietică, Polonia şi Cehoslovacia. În discuţiile cu Brejnev, Ceauşescu a apărat cauza lui Willy Brandt, cu care se întâlnise de altfel în august 1967: „Trebuie să vă spun că impresia cu care am rămas în urma discuţiei cu el – impresie cu care a rămas şi tovarăşul Maurer şi care este împărtăşită în general de conducerea noastră – este că Brandt doreşte totuşi să găsească o soluţie pentru problemele complicate din Germania, dar consideră că rezolvarea problemelor – inclusiv a problemei recunoaşterii RDG şi a graniţelor – este o problemă de timp, ţinând seama de stările de lucruri de până acum din RFG. El ne-a declarat că înţelege că trebuie să se ajungă la recunoaşterea graniţelor şi la recunoaşterea RDG, şi că se acţionează în direcţia aceasta, dar că, în atmosfera de astăzi, nu este posibilă rezolvarea dintr-o dată a acestor probleme, că depinde şi de sprijinul – cum a spus el – pe care îl va primi din partea ţărilor socialiste, pentru a putea găsi căile de soluţionare a acestor probleme”[1].

L. Brejnev a respins însă argumentele lui Ceauşescu. După părerea lui, în politica externă vest-germană nu survenise nici o schimbare reală, iar iniţiativele lui Willy Brandt nu reprezentau decât o diversiune în spatele căreia se ascundeau aceleaşi scopuri revanşarde. Brejnev a insistat la rândul său asupra faptului că noua politică promovată de social-democraţi reprezenta „o primejdie mare şi deosebită în primul rând pentru R.D. Germană, Polonia şi Cehoslovacia, precum şi pentru celelalte ţări socialiste”[2]. Brejnev mai insinua totodată că politica dusă de Willy Brandt, pe care o considera „şireată”, urmărea dezbinarea ţărilor socialiste, motiv pentru care acestea ar fi trebuit să dovedească unitate mai presus de orice[3]. Aceasta reprezenta desigur şi o aluzie la iniţiativa independentă a României de a stabili relaţii diplomatice cu RFG.

Dezbaterile privind reacţia partidelor comuniste faţă de demersurile social-democraţilor vest-germani au condus la coagularea a două grupuri, cel reprezentat de partidele comuniste din ţările Pactului de la Varşovia, a căror viziune se apropia de cea sovietică sau era uneori chiar mai radicală, şi cel reprezentat de comuniştii italieni şi iugoslavi, la care s-au adăugat şi românii, grup care promova o atitudine binevoitoare faţă de iniţiativele lui Willy Brandt. Trebuie menţionat că acesta nu a fost singurul motiv al apropierii celor din urmă şi că aceştia au făcut tot posibilul pentru a evita o asociere prea strânsă

1. *Ibidem*.
2. *Ibidem*, f. 40.
3. *Ibidem*, f. 36.

în jurul unei platforme comune, care ar fi deschis drumul unor acuzaţii de „fracţionism” în mişcarea comunistă. Cu toate acestea, cele trei partide au menţinut contacte strânse şi au promovat cu energie ideea că iniţiativele vest-germane trebuiau întâmpinate cu reacţii favorabile.

N. Ceauşescu a discutat despre această problemă în ianuarie 1968 cu Carlo Galluzzi, membru al conducerii PCI, aflat în vizită la Bucureşti. PCI era puternic implicat la acel moment în medierea relaţiilor dintre social-democraţii vest-germani, cu care stabilise contacte în 1967, şi comuniştii est-germani, eforturi despre care Carlo Galluzzi i-a povestit lui Ceauşescu pe larg[1]. Conducerea PCI, spunea Galluzzi, împărtăşea punctele de vedere ale PCR cu privire la modul în care ar fi trebuit văzute iniţiativele lui Brandt şi aprecia faptul că social-democraţii vest-germani erau mult mai deschişi către dialog şi dispuşi la concesii în comparaţie cu Partidul Unităţii Socialiste din Germania (PSUG). Comuniştii est-germani, spunea Galluzzi, nu diferenţiau între social-democraţi şi creştin-democraţi, considerându-i la fel de ataşaţi ideilor revanşarde pe care comunismul internaţional le atribuia guvernului vest-german[2].

În această situaţie, este vizibilă şi în cazul italienilor existenţa unei raţiuni duble pentru promovarea *Ostpolitik* : pe de o parte, apropierea Est-Vest era apreciată pozitiv ca fapt în sine, în sensul că facilita dezamorsarea tensiunilor internaţionale, pe de altă parte, însă, exista convingerea – pe care şi Ceauşescu se pare că o împărtăşea – că social-democraţii şi socialiştii ar fi trebuit trataţi în mod diferit de către partidele comuniste, pe baza ideilor comune care existau totuşi, dincolo de frontierele ridicate de experienţele istorice. I.B. Tito, cu care Ceauşescu a discutat despre *Ostpolitik* în ianuarie 1968, nu era la fel de optimist cu privire la intenţiile noului guvern de coaliţie vest-german, însă era de acord că în politica externă a acestuia se sesiza deja o diferenţă şi că aceasta trebuia încurajată[3].

Nicolae Ceauşescu a reluat problema susţinerii demersurilor vest-germane şi în cadrul următoarei întâlniri cu L. Brejnev, în mai 1969, într-un context foarte tensionat al relaţiilor bilaterale româno-sovietice, determinat de critica

1. Michele di Donato, „Il rapporto con la socialdemocrazia tedesca nella politica internazionale del PCI di Luigi Longo (1967-1969)”, în *Dimensioni e problemi della ricerca storica*, nr. 2/2011, pp. 149-151.
2. „Stenograma primirii de către tovarăşul Nicolae Ceauşescu a tovarăşului Carlo Galluzzi, membru al Direcţiunii PC Italian, Timişoara, 5 ianuarie 1968”, ANIC, fond *CC al PCR – Secţia Relaţii Externe*, dosar 2/1968, f. 12.
3. „Stenograma convorbirilor ce au avut loc in zilele de 3-4 ianuarie 1968 la Belje – RSFI, între tovarăşul Nicolae Ceauşescu, secretar general al CC al PCR, preşedintele Consiliului de Stat al RS România, şi tovarăşul Iosip Broz Tito, preşedintele RSFI, preşedintele UCI”, ANIC, fond *CC al PCR – Secţia Relaţii Externe*, dosar 1/1968, f. 30.

pe care conducerea română o formulase împotriva intervenţiei celor cinci state socialiste în Cehoslovacia. Conducerea sovietică nu s-a arătat mai receptivă nici de această dată, contestând existenţa unei dorinţe reale a părţii vest-germane de a recunoaşte graniţele postbelice. Brejnev spunea : „Mi se pare însă că în problema RFG, dv. nu aveţi o poziţie perfect clară. Dv. atenuaţi oarecum politica RFG. Să ştiţi că, dacă ar fi existat o anumită dorinţă din partea RFG în sensul recunoaşterii realităţilor statornicite după cel de-al doilea război mondial, multe probleme ar fi fost rezolvate. Însă ei duc altă politică. Într-o discuţie, mi-aţi spus că trebuie să ţinem seama de faptul că au admis Partidului Comunist să activeze legal. Să ştiţi însă că politica RFG în ansamblu nu s-a schimbat. În această problemă există anumite nuanţe. În declaraţiile dv. de astăzi aţi arătat just că există forţe reacţionare, trebuie însă să ţineţi seama de faptul că principalele forţe reacţionare din Europa sunt în Germania occidentală”[1].

Atitudinea sovietică a cunoscut unele schimbări în perioada 1969-1972. În 1969, social-democraţii vest-germani au câştigat alegerile, iar Willy Brandt a devenit cancelar, ceea ce i-a permis să impună mai multă energie demersurilor de apropiere de Răsărit, demersuri concretizate în 1970 prin semnarea tratatelor cu Uniunea Sovietică şi Polonia. Prin acestea, RFG a recunoscut graniţele postbelice ale acestor ţări, punând astfel capăt situaţiei de provizorat instabil ce caracterizase problema graniţelor germane, eliminând una dintre temele principale ale propagandei sovietice referitoare la revanşismul vest-german şi oferind, implicit, un plus de securitate Uniunii Sovietice şi Poloniei. Aceste tratate au deschis calea, în 1972, pentru semnarea Tratatului de Bază dintre RFG şi RDG prin care cele două state germane îşi ofereau reciproc recunoaşterea[2]. Tot anul 1972 a marcat începutul formal al destinderii sovieto-americane prin vizita efectuată de preşedintele american Richard Nixon la Moscova şi semnarea primului acord pentru limitarea armelor strategice.

Traseul acestor schimbări a fost complicat totuşi, deoarece guvernul Brandt s-a confruntat cu o problemă suplimentară după semnarea tratatelor cu Uniunea Sovietică şi Polonia, cea a ratificării lor de către legislativ, ratificare faţă de care a existat o opoziţie serioasă pe plan intern. Uniunea Sovietică a întâmpinat la rândul său probleme tocmai din partea unuia dintre aliaţii săi. În literatura de specialitate a fost subliniată pe larg opoziţia – implicită sau explicită – exercitată de liderul est-german Walter Ulbricht faţă de progresul înregistrat de Uniunea Sovietică şi celelalte state socialiste în relaţia cu RFG.

1. „Stenograma discuţiilor dintre conducătorii de partid şi de stat ai RS România şi URSS, Moscova 16 mai 1969”, ANIC, fond *CC al PCR – Secţia Relaţii Externe*, dosar 25/1969, f. 66.
2. Thomas Parish, *op. cit.*, p. 356.

S-a apreciat chiar că această opoziţie a reprezentat unul dintre motivele principale ale înlăturării acestuia din funcţie în mai 1971[1]. Noel D. Cary mai sublinia totodată şi o altă raţiune a schimbării de atitudine a conducerii sovietice după 1969 : intervenţia din Cehoslovacia, care contribuise la consolidarea controlului sovietic asupra statelor satelit, control pe care Moscova îl simţea ameninţat în condiţiile dialogului Est-Vest[2].

Cu toate acestea, reticenţele faţă de *Ostpolitik* au continuat să persiste în rândul ţărilor Pactului de la Varşovia, iar conducerea PCR a continuat la rândul său să promoveze energic apropierea de social-democraţii vest-germani. Edificatoare în acest sens este întâlnirea de la Yalta din iulie 1972. Era a doua reuniune informală a liderilor de partid din ţările Pactului de la Varşovia şi prima la care participa şi N. Ceauşescu – în vara anului 1971 acesta nu fusese invitat, pe fondul noilor tensiuni provocate în relaţiile româno-sovietice de turneul său asiatic. Principala preocupare la acel moment era reprezentată de Conferinţa pentru Securitate şi Cooperare în Europa care demarase deja după lungi eforturi. În noile circumstanţe, optica sovietică asupra relaţiilor cu RFG se schimbase aparent radical. Leonid Brejnev, interesat de progresul procesului CSCE, se exprima în favoarea susţinerii guvernului Brandt.

În analiza sa, Leonid Brejnev atrăgea atenţia asupra faptului că progresul realizat prin semnarea tratatelor menţionate era ameninţat de forţele „revanşarde" din RFG, în rândul cărora Brejnev nu-i mai includea pe social-democraţi. Principala prioritate a ţărilor socialiste, după cum o formula conducerea sovietică, era aceea de a asigura continuarea acestui proces, întâi prin ratificarea acordurilor deja semnate şi apoi prin semnarea unuia similar cu Cehoslovacia privind recunoaşterea, de către partea vest-germană, a nulităţii Acordului de la München din 1938. Ţările socialiste, mai spunea Brejnev, trebuiau să folosească pârghiile obţinute prin normalizarea relaţiilor cu RFG pentru a influenţa în sens pozitiv guvernul vest-german[3].

Viziunea celorlalţi participanţi însă nu părea a fi cunoscut schimbări majore precum cea sovietică. Liderul est-german Erich Honecker era de părere că guvernul vest-german ducea o politică diferenţiată faţă de ţările socialiste în mod special pentru a semăna dezbinarea între acestea şi a izola RDG, motiv pentru care el făcea un apel la acele ţări care nu stabiliseră încă relaţii diplomatice cu RFG să nu facă aceasta decât după primirea RFG şi RDG în ONU, pas care ar fi marcat finalizarea procesului de recunoaştere internaţională a regimului est-german : „Noi considerăm că n-ar fi indicat ca ţările socialiste

1. Vladislav Zubok, *op. cit.*, p. 211 ; Peter Grieder, *op. cit.*, p. 187.
2. Noel D. Cary, art. cit., p. 388.
3. „Stenograma întâlnirii conducătorilor unor partide comuniste şi muncitoreşti, Yalta 31 iulie 1972", ANIC, fond *CC al PCR – Secţia Relaţii Externe*, dosar 80/1972, ff. 11-15.

care n-au încă relaţii diplomatice cu RFG să stabilească dintr-odată aceste relaţii. [...] Deci în numele Biroului Politic al Comitetului Central al partidului nostru, vă rog, tovarăşi, să vă gândiţi la această problemă. Aşa cum am propus şi la Consfătuirea de la Praga, tovarăşii cehoslovaci, Republica Populară Ungară şi Republica Populară Bulgaria să stabilească relaţii diplomatice cu RFG numai după primirea RFG şi RDG în ONU, sau numai dacă se constată un proces pozitiv în această direcţie şi numai dacă se va recunoaşte nevalabilitatea acordurilor de la München de la început. Dacă însă am proceda altfel, atunci RDG ar rămâne, de fapt, exclusă din procesul de normalizare a relaţiilor dintre RFG şi ţările socialiste"[1].

Din acest punct de vedere, Erich Honecker împărtăşea exact aceleaşi temeri ca şi predecesorul său, Walter Ulbricht. János Kádár s-a situat de partea lui Honecker, reiterându-i apelul şi subliniind la rândul său că cea mai bună metodă de a susţine interesele RDG şi ale blocului comunist era aceea de a tergiversa stabilirea relaţiilor diplomatice cu RFG până la finalizarea procesului de normalizare[2]. Nicolae Ceauşescu s-a plasat din nou pe o poziţie distinctă, susţinând tocmai contrariul. L. Brejnev nu se referise în mod explicit la stabilirea relaţiilor cu RFG ca formă de susţinere a lui Willy Brandt, însă Ceauşescu a făcut-o. Din punctul românesc de vedere, susţinea el, cel mai bun sprijin pentru Willy Brandt împotriva forţelor „revanşarde" ar fi fost tocmai stabilirea relaţiilor diplomatice cu RFG:

> După părerea mea, ar fi de dorit ca Polonia, Ungaria şi Bulgaria să acţioneze pentru normalizarea relaţiilor cu RFG – şi să nu aştepte. De ce, tovarăşi? Pentru că, după convingerea mea, nu aşteptarea, ci normalizarea relaţiilor va exercita o influenţă pozitivă asupra forţelor realiste din RFG şi va constitui un sprijin pentru aceste forţe[3].

Nu era prima dată când Ceauşescu îndemna celelalte ţări socialiste să stabilească relaţii diplomatice cu RFG. Inclusiv în cadrul discuţiilor pe care le-a purtat cu Erich Honecker în mai 1972, când acesta vizitase România, secretarul general al PCR a insistat asupra faptului că stabilirea relaţiilor diplomatice cu RFG de către celelalte ţări socialiste reprezenta o formă implicită de sprijin pentru guvernul Brandt[4]. N. Ceauşescu a reluat insistenţele pe această temă şi pe lângă partea sovietică, în august 1972. El a discutat cu ambasadorul

1. *Ibidem*, ff. 50-51.
2. *Ibidem*, f. 68.
3. *Ibidem*, f. 80.
4. „Stenograma convorbirilor oficiale între delegaţia de partid şi guvernamentală a Republicii Socialiste România şi delegaţia de partid şi guvernamentală a Republicii Democrate Germane", ANIC, fond *CC al PCR – Secţia Relaţii Externe*, dosar 39/1972, f. 32.

sovietic la Bucureşti, V.I. Drozdenko, despre situaţia guvernului Brandt şi a repetat convingerea sa că stabilirea relaţiilor diplomatice cu RFG reprezenta un sprijin important pentru Willy Brandt. Ceauşescu a invocat în acest sens discuţiile pe care le-a avut în vara respectivă cu oficiali guvernamentali vest-europeni, dar mai ales cu delegaţii ale unor partide socialiste şi social-democrate, discuţii din care a reieşit – spunea Ceauşescu – o viziune comună asupra acestei probleme. El i-a cerut lui Drozdenko să transmită rugămintea sa ca Moscova să mai analizeze această problemă[1].

Este desigur dificil de apreciat cât de importantă a fost poziţia părţii române în economia generală a evenimentelor ; tratatele au fost în final ratificate şi toate ţările socialiste au stabilit relaţii diplomatice cu RFG în cele din urmă. Nu este obiectivul acestui subcapitol să urmărească în mod distinct traseul exact al fiecărui pas realizat în această direcţie, ci mai degrabă să evidenţieze faptul că partea română a fost prima şi cea mai vocală susţinătoare a demersurilor ce au premers iniţierea *Ostpolitik* din interiorul blocului comunist. Din acest punct de vedere, fără a supraestima greutatea sprijinului românesc, acesta nu poate fi nici ignorat : în contextul respectiv, când reacţiile faţă de demersurile social-democraţilor vest-germani erau negative şi partidele comuniste priveau cu multă reţinere ideea colaborării cu socialismul şi social-democraţia, N. Ceauşescu şi conducerea de partid şi de stat din România au sprijinit totuşi dialogul, contribuind la dezvoltarea unor noi posibilităţi de comunicare.

Concluzii

Raţiunile pentru care partea română s-a implicat activ în aceste demersuri sunt complexe şi vizează mai multe aspecte ale politicilor pe linie de partid şi de stat. Trebuie avut în vedere în permanenţă faptul că România urmărea cu consecvenţă să-şi afirme libertatea de acţiune în plan intern şi extern şi să diminueze controlul pe care Uniunea Sovietică îl exercitase în trecut asupra sa. Aceasta a fost una dintre principalele priorităţi ale politicii externe româneşti încă din timpul lui Gh. Gheorghiu-Dej[2]. Din această cauză, orice politică ce

1. „Stenograma convorbirilor purtate cu prilejul primirii, de către tovarăşul Nicolae Ceauşescu, secretar general al Partidului Comunist Român, preşedintele Consiliului de Stat al RS România, a tovarăşului V.I. Drozdenko, ambasadorul extraordinar şi plenipotenţiar al Uniunii Sovietice la Bucureşti (25 august 1972)”, ANIC, fond *CC al PCR – Secţia Relaţii Externe*, dosar 90/1972, ff. 45-46.
2. V. de pildă evaluări recente : Emanuel Copilaş, „Politica externă a României comuniste : anatomia unei insolite autonomii”, în *Sfera politicii*, nr. 152/2010, pp. 80-85 ; Ruxandra Ivan, „Între internaţionalismul proletar şi naţional-comunismul autarhic. Politica externă

avea potenţialul de a submina dominaţia sovietică şi organizarea bipolară a lumii se bucura de sprijinul energic al României.

Problema colaborării dintre comunism şi social-democraţie avea un astfel de potenţial. Depăşirea barierelor istorice care separau comunismul de social-democraţie reprezenta în mod implicit o subminare a caracterului ierarhic, centralizat, al mişcării comuniste internaţionale şi pe care se baza controlul Moscovei asupra celorlalte partide comuniste. De asemenea, această colaborare – indiferent de formele concrete în care s-ar fi putut manifesta – reprezenta un progres major în dialogul Est-Vest şi, evident, în depăşirea organizării bipolare a lumii. Din aceste motive, partea română a depus eforturi majore pentru a încuraja colaborarea dintre partidele comuniste şi cele social-democrate, prin apeluri directe, prin multiplicarea contactelor şi prin angajarea – oricât de formală va fi fost – în dezbaterile teoretice privind construirea socialismului prin modele specifice, proprii, diferite de cel sovietic. Acceptarea şi încurajarea elaborării unor modele diferite de construcţie socialistă servea mai multor scopuri tangenţiale : submina prestigiul şi influenţa sovietică, facilita dialogul pe baza unor platforme comune şi, nu în ultimul rând, legitima la nivelul comunismului internaţional pretenţiile româneşti privind un model propriu, diferit de cel sovietic.

Dincolo de toate aceste raţiuni de natură politică se găseau şi interese economice, aflate în strânsă legătură cu primele. Cultivând relaţii bune cu partidele socialiste şi social-democrate, România îşi crea noi oportunităţi de extindere a relaţiilor în Occident, de lărgire a schimburilor comerciale şi de obţinere a sprijinului politic din partea guvernelor vest-europene. Evident, lărgirea schimburilor comerciale în Occident servea aceluiaşi interes major de a diminua controlul sovietic asupra României. Aceleaşi au fost şi raţiunile pentru care România s-a exprimat atât de hotărât în favoarea susţinerii demersurilor social-democraţilor vest-germani, atât înainte, cât şi după ce *Neue Ostpolitik* a devenit politica oficială a guvernului vest-german.

Implicarea PCR în dezbaterile privind relaţiile comuniştilor cu social-democraţii a avut un caracter implicit de confruntare a Uniunii Sovietice în perioada 1967-1972, caracter ce s-a diminuat ulterior prin faptul că, presată de necesitatea de a asigura succesul Conferinţei pentru Securitate şi Cooperare în Europa, Moscova a făcut la rândul său concesii. Alianţa electorală realizată în 1972 de comuniştii şi socialiştii francezi a reprezentat la rândul său un pas major către depăşirea frontierelor simbolice care separaseră anterior stânga radicală de cea moderată. În perioada de referinţă însă, PCR a fost prin activismul său unul dintre factorii care au contribuit în mod semnificativ la succesul reconcilierii dintre comunism şi social-democraţie.

---

sub regimul comunist", în Ruxandra Ivan (ed.), *„Transformarea socialistă". Politici ale regimului comunist, între ideologie şi administraţie*, Iaşi, Polirom, 2009, p. 118 şi *passim*.

Vlad Paşca

Educaţia în România comunistă : un joc cu sumă nulă ? O analiză a stocurilor de educaţie[1]

Abstract. *This article looks at the evolution of educational stocks during communism from a systemic and diachronic perspective. Using census data collected in 1956, 1966, 1977 and 1992, the assessment of quantitative gains focuses both on the national level, and on various social groups, such as women and rural inhabitants. Educational expansion is then discussed by taking into account contingencies and qualitative flaws within the socialist system. While data show an increase in the number of secondary and tertiary education graduates, socio-economic backwardness of Romania played an important role to the relativity of these dynamics, along with the late communist policies. For most of the educational achievements there had been ideological and political economy offsets determined by the dictatorial regime, and also counterbalances inherent to a traditionalist path dependency.*

Keywords : *educational policies, communist, socialist system, census data, educational patrimony, human capital*

1. Această cercetare s-a desfăşurat în cadrul proiectului cu numărul PN-II-ID-PCE-2011-3-0476, „Planificare economică, învăţământ superior şi acumularea capitalului uman în România în timpul regimului comunist (1948-1989)", susţinut printr-un grant al Consiliului Naţional al Cercetării Ştiinţifice.

Expansiunea învăţământului în România socialistă a constituit unul dintre argumentele-cheie ale propagandei cu privire la legitimitatea şi viabilitatea regimului comunist. Cazul românesc nu era singular, transformarea individului prin acumularea de cunoştinţe şi prin îndoctrinare a fost obiectivul tuturor politicilor educaţionale din sistemele totalitare. Pe lângă ideea recurentă a luminării poporului prin eradicarea analfabetismului, premisa mitologică a acestor politici a fost faptul că o creştere cantitativă însoţită de propagandă poate determina o creştere calitativă corespunzătoare. Această creştere de tip calitativ trebuia să se reflecte în eficientizarea activităţilor economice în cadrul sistemului socialist, cum ar fi sporirea productivităţii muncii, rentabilizarea întreprinderilor şi în general creşterea economiei prin influxul de forţă de muncă bine pregătită profesional.

În articolul de faţă voi arăta care au fost transformările structurale şi acumulările cantitative în urma procesului de învăţământ – pe baza datelor oferite de recensămintele populaţiei din anii 1956, 1966, 1977 şi 1992[1] – şi voi discuta în ce măsură această dinamică a fost caracterizată de o îmbunătăţire de tip calitativ atât din perspectiva comunistă, cât şi din perspectiva postcomunistă[2].

În preajma reformei comuniste a învăţământului din 1948, una dintre cele mai arzătoare probleme o constituia amplitudinea analfabetismului în România, lucru de neacceptat pentru un regim care avea nevoie să se consolideze şi prin receptarea şi producerea de către populaţie a textului propagandistic sau birocratic redactat în noua „limbă de lemn". În 1956, după opt ani de campanii de alfabetizare, ponderea populaţiei de 12 ani şi peste cu şcoala primară neabsolvită era încă de 16%, scăzând treptat până la 4,6 % în 1992. Chiar dacă originea analfabetismului putea fi pusă pe seama tarelor sistemului de învăţământ

---

1. Direcţia Centrală de Statistică, *Recensământul populaţiei din 21 februarie 1956. Rezultate generale*, Bucureşti, 1959 ; *idem*, *Recensământul populaţiei şi locuinţelor din 15 martie 1966*, vol. 1, Bucureşti, 1969 ; *idem*, *Recensământul populaţiei şi al locuinţelor din 5 ianuarie 1977*, vol. 1, Bucureşti, 1980 ; Comisia Naţională pentru Statistică, *Recensământul populaţiei şi locuinţelor din 7 ianuarie 1992*, vol. 1, Bucureşti, 1994. În continuare vor fi citate DCS/INS – Recensăminte sau, în cazul recensământului din 1992, Recensământ-1992.
2. O parte dintre rezultate sunt convergente cu sinteza din Bogdan Murgescu, *România şi Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Iaşi, Editura Polirom, 2010, pp. 385-391.

şi mentalităţilor din anii ’30-’40 – în 1992, 17% dintre persoanele cu vârsta de peste 65 de ani nu absolviseră nici o treaptă de învăţământ – regimul socialist nu a reuşit să ducă la capăt ceea ce declarase că a făcut, şi anume eradicarea analfabetismului. Diferenţele între grupele de vârstă ne arată că sistemul de învăţământ a acordat prioritate instruirii copiilor şi a neglijat combaterea carenţelor de şcolarizare ale adulţilor.

Comparaţia stocurilor de educaţie poate ilustra cel mai bine evoluţia şcolarizării în perioada comunistă. Prin *stoc de educaţie* se înţelegea în epocă „patrimoniul intelectual acumulat prin studii şcolare şi universitare”[1], fiind exprimat în numărul de persoane care au absolvit diferite trepte de învăţământ (stocul educaţional simplu), sau în numărul de ani de studii ale diferitelor grupuri de persoane (stocul educaţional complex)[2]. Acest ultim indicator a fost folosit pentru prima oară în România la sfârşitul anilor ’60 de către statisticieni, demografi şi economişti care au propus instrumente de măsurare a eficienţei învăţământului în plan economic şi a acumulării de capital uman, precum şi de prognozare a politicilor educaţionale[3]. Aceste propuneri nu s-au bucurat însă de susţinere în rândul conducerii politico-economice, care a continuat să folosească metoda clasică de planificare a învăţământului pe baza „necesarului de cadre” preconizat de planurile economice cincinale sau decenale[4].

Pornind de la datele din tabelele 1 şi 2, putem aprecia creşterea continuă a sectorului de populaţie cu studii superioare şi medii, concomitent cu scăderea segmentului de populaţie cu studii inferioare. Dacă în timpul regimului Gheorghiu-Dej principalele sporuri au fost în rândul persoanelor alfabetizate (cu studii primare) şi a celor cu studii medii, după 1965 au avut loc creşteri accelerate ale numărului şi ponderii absolvenţilor de învăţământ superior, absolvenţilor de învăţământ liceal şi ale muncitorilor calificaţi.

Extinderea învăţământului mediu de specialitate în deceniul al optulea a condus la inversarea raportului între absolvenţii acestuia şi absolvenţii liceelor

1. Emil Mesaroş, „Noi abordări ale eficienţei învăţământului”, în *Forum*, vol. XI, nr. 10, 1969, p. 16.
2. Vezi această terminologie şi la Andrei Novak, „Evaluarea calităţii serviciilor sociale. Învăţământ şi asistenţă medicală”, în *Probleme economice*, nr. 15-17, 1992, pp. 35-36.
3. O trecere în revistă a acestor tentative, la Corina Doboş, „The Economic Efficiency of the Romanian Higher Education at the End of the 1960s. A Demographical Perspective”, în *International Review of Social Research*, nr. 2, 2014, pp. 25-40. Vezi şi Emil Mesaroş, *op.cit.*, pp. 16-26, pentru prezentarea acestor instrumente – preluate din ştiinţele sociale franceze – publicului român.
4. Vezi şi Vlad Paşca, „Higher Education and Long-Term Manpower Planning in Socialist Romania (1950-1975). An Empirical Study”, în *International Review of Social Research*, nr. 2, 2014, pp. 87-96.

teoretice (real-umaniste), de la unul subunitar în 1966 la 2,5 : 1 în 1992. Aceeaşi mutaţie a avut loc şi în raportul dintre absolvenţii de şcoală profesională şi cei de liceu : subunitar în epoca Gheorghiu-Dej, supraunitar din deceniul al optulea. Această transformare s-a datorat politicilor educaţionale puternic determinate de industrializarea forţată începută în anii ’60, care au abandonat astfel un model educaţional interbelic (licee teoretice şi învăţământ superior de profil universitar-pedagogic).

În mod similar, scăderea drastică a numărului de locuri alocate în învăţământul superior non-tehnic în deceniul al nouălea a condus la o creştere a ponderii persoanelor cu studii superioare tehnice în segmentul specific de la o treime în 1966 şi 1977 la o jumătate în 1992. Aşadar, în România anului 1989 una din două persoane cu studii superioare era inginer. Tehnicizarea excesivă a acestui segment nu a schimbat decisiv sistemul politico-economic de comandă, dimpotrivă, a constituit un adaos de greutate la forţa inerţială a acestuia.

Relaţia de cauzalitate dintre creşterea numărului specialiştilor şi creşterea eficienţei economice a fost infirmată în cazul românesc. O explicaţie poate fi dată de faptul că regimul comunist din România – prin mecanisme birocratic-ierarhice şi dogmatism ideologic de tip stalinist – a blocat orice manifestare a potenţialului celor instruiţi sau talentaţi. Criteriile de selecţie în rândul elitelor politico-economice au fost – cu puţine excepţii – cele politico-ideologice. Regimul lui Nicolae Ceauşescu a încercat trecerea de la făţişa „dictatură a proletariatului” (conducerea de către oameni incompatibili profesional, dar adecvaţi politic) la o anumită profesionalizare a conducerii. Însă această profesionalizare a fost mai degrabă superficială, fiind realizată prin cursuri serale sau fără frecvenţă, la Academia de partid „Ştefan Gheorghiu” sau alte pepiniere de cadre cu diplomă.

Tabelul 1. *Absolvenţi la 1.000 persoane în vârstă de 12 ani şi peste, după nivelul de instruire*

	1966	**1977**	**1992**
Studii superioare	22	36	51
Studii liceale, postliceale şi profesionale	115	208	345
Studii elementare (gimnaziale, primare)	755	663	557
Fără şcoală absolvită şi studii nedeclarate	108	93	47

Sursa : Recensământ-1992, p. XXXIV.

Tabelul 2. *Stocul educaţional complex total al populaţiei României în vârstă de 12 ani şi peste, cu defalcarea pe trepte de învăţământ*

		1956	**1966**	**1977**	**1992**
Învăţământ superior	a. Nr. absolvenţi	213.723	328.241	612.303	967.570
	b. Durata medie	14,5	15	16	16
	c. Populaţia şcolară	77.633	134.035	174.888	215.226
	d. Durata medie	2,2	2,2	2,2	2,2
Şcoli medii, licee	a. Nr. absolvenţi	628.383	1.012.025	1.203.142	3.468.577
	b. Durata medie	10	11	11,5	11,5
	c. Populaţia şcolară	251.373	371.724	1.015.886	778.420
	d. Durata medie	1,5	2	2	2
Şcoli profesionale şi de meserii	a. Nr. absolvenţi	-	729.477	1.723.790	2.648.759
	b. Durata medie	-	10	10	10,5
	c. Populaţia şcolară	-	182.391	119.311	375.303
	d. Durata medie	-	1,2	1,2	1,2
Şcoli postliceale şi de maiştri	a. Nr. absolvenţi	-	-	585.203	373.553
	b. Durata medie	-	-	12,5	12,5
	c. Populaţia şcolară	-	68.409	36.269	54.907
	d. Durata medie	-	1,2	1,2	1,2
Treapta I	a. Nr. absolvenţi	-	-	-	610.461
	b. Durata medie	-	-	-	10
Şcoli generale	a. Nr. absolvenţi	1.139.299	1.680.443	4.630.301	5.415.846
	b. Durata medie	7	7,5	7,5	7,5
	c. Populaţia şcolară	414.074	1.440.312	1.369.098	1.397.675
	d. Durata medie	1,5	2	2	2
Şcoli primare	a. Nr. absolvenţi	9.305.588	11.441.062	8.180.003	4.438.602
	b. Durata medie	4	4	4	4
STOC COMPLEX TOTAL (în mii de ani de învăţământ)	Formula de calcul : $\sum(a \times b + c \times d)$	55749	85.938	120.975	157.671

Surse : DCS/INS – Recensăminte (pentru numărul de absolvenţi). Comisia Naţională pentru Statistică, *Învăţământul în România. Date statistice*, Bucureşti, 1994 (pentru populaţia şcolară). Duratele medii de şcolarizare sunt estimări ale autorului, făcute pe baza legislaţiei educaţionale.

După cum se poate observa în tabelul 2, stocul educaţional complex s-a triplat în cei 40 de ani sub regimul comunist[1]. Cu alte cuvinte, populaţia României în ansamblu devenise de trei ori mai şcolită. Dacă raportăm însă stocurile la o populaţie care sporise în acest interval[2], putem compara numărul

1. Dacă scădem numărul de ani de studii acumulaţi în intervalele 1948-1955 şi 1990-1992 din stocul pe 1956, respectiv din cel pe 1992, raportul de creştere va fi acelaşi, poate chiar mai mare.
2. Este vorba de populaţia în vârstă de peste 12 ani.

mediu de ani de şcolarizare pe cap de locuitor în cei patru ani : 4,1 (1956), 5,6 (1966), 7,1 (1977) şi 8,3 (1992). Astfel, creşterea relativă a însemnat o dublare a numărului de ani de şcoală făcuţi în medie de o persoană. Cu toate aceste câştiguri, mediile pe întreaga ţară au rămas la niveluri foarte scăzute. Metaforic vorbind, România anului 1956 de-abia termina şcoala primară, pe când în tranziţia postcomunistă a reuşit să termine şi gimnaziul. Această micşorare mediană s-a datorat structurii educaţionale piramidale a populaţiei, caracterizată printr-o pondere uriaşă a segmentului cu studii elementare (peste 50% din total, pe întreaga perioadă) – un rol important jucându-l şi efectul de întinerire a populaţiei prin politicile pronataliste ceauşiste – şi o pondere alarmant de mică a segmentului cu studii superioare (sub 6% în întreaga perioadă). De altfel, e cunoscută poziţia ultimă – sau la concurenţă cu Germania de Est şi Albania – a României în clasamentele europene în privinţa numărului anual de studenţi la mia de locuitori, şi nu numai în deceniul al nouălea (cel al declinului planificat al învăţământului superior românesc)[1]. Cu alte cuvinte, populaţia României – predominant rurală şi superficial urbanizată – a rămas slab profesionalizată de-a lungul perioadei comuniste. Ponderea absolvenţilor de învăţământ care să ofere o specializare a atins un maxim de circa 40% în 1992 ; or, această acumulare pe termen lung a suferit şocul economic şi social postcomunist, procentul înregistrând în anii ’90 scăderi drastice din cauza mutaţiilor pieţei muncii şi structurii economice a României.

Creşterea patrimoniului educaţional al României în perioada comunistă a avut loc în condiţii de relativă stabilitate demografică : o lungă perioadă de pace, fără epidemii, cu migraţia controlată de stat şi cu o creştere a speranţei de viaţă. Cu toate acestea, grupurile dislocate din societate – victimele represiunii comuniste, exilaţii, emigranţii[2] –, totalizând câteva sute de mii de persoane (un procent relativ mic în raport cu populaţia totală), au fost preponderent calificate sau înalt calificate. Dispariţia forţată a acestora din economia socialistă românească a avut o influenţă neglijabilă asupra stocului complex total, însă a afectat negativ structura educaţională şi cea ocupaţională a populaţiei României, nemaipunând la socoteală efectele dramatice în plan social şi individual.

Am prezentat sporul cantitativ – exprimat în ani de învăţământ – al patrimoniului educaţional al României socialiste. Şcolirea poporului român nu a

1. Robert D. Reisz, Manfred Stock, „Zwischen Expansion und Kontraktion. Zur Entwiklung der Hochschulbildung in Osteuropa 1950-2000”, în *Berliner Journal für Soziologie*, vol. 16, nr. 1, 2006, p. 81. Bogdan Murgescu, *op. cit.*, pp. 390-391.
2. Numai în deceniul al nouălea au părăsit ţara peste 160.000 de persoane către Germania de Vest şi peste 40.000 de persoane către SUA şi Canada. Vezi Paul Milata, *Brain Drain in Eastern Europe, 1980-2000*, Braşov, Aldus Verlag, 2008, pp. 76, 79.

garantat însă în mod necesar competenţa profesională sau valoarea morală a indivizilor. În cele ce urmează voi completa lista factorilor negativi ai calităţii învăţământului în perioada comunistă[1] :

- Epurarea corpului didactic şi a populaţiei studenţeşti în anii ’40-’50 şi menţinerea criteriilor politico-ideologice de selecţie şi promovare atât a cadrelor didactice, cât şi a elevilor şi studenţilor.
- Slaba exigenţă faţă de elevii şi studenţii corespunzători din punct de vedere politic şi încurajarea în consecinţă a pregătirii teoretice şi practice superficiale a acestora. Acest fenomen a atins un punct culminant în timpul admiterii în învăţământul superior pe o listă separată a bursierilor întreprinderilor şi sfaturilor populare (tineri cu origine socială „sănătoasă”), între 1957 şi 1961[2]. Pe lângă promovarea pe căi oficiale a anumitor grupuri, corupţia a jucat un rol important în alterarea criteriului de selecţie meritocratic. Mita şi traficul de influenţă au deschis calea favorizărilor şi falsificărilor la examene. Totodată, elevii şi studenţii cu origine socială „nesănătoasă” riscau să primească note mai mici decât alţii cu aceleaşi cunoştinţe sau răspunsuri, fapt ce le putea afecta întreaga carieră şi priva societatea de aportul cultural şi economic al indivizilor valoroşi.
- În condiţiile alocării planificate a cifrelor de şcolarizare de către statul român, mulţi elevi s-au reorientat (sau au fost îndrumaţi de către părinţi) către domeniile de studii în funcţie de concurenţa la admitere estimată, preferând o instituţie la care se putea intra mai uşor celei dorite, la care şansele de reuşită erau mai mici. La admiterea în învăţământul superior, de exemplu, concurenţe de peste 5 candidaţi pe loc – la facultăţile de istorie, drept, medicină, actorie, ştiinţele naturii etc. – puteau descuraja mulţi doritori, mai ales în rândul bărbaţilor, a căror perspectivă în cazul eşecului era de-a dreptul sumbră : serviciul militar cu termen lung, munca necalificată etc.[3] În felul acesta, pasiunea şi potenţialul intelectual al multora au

1. Unii factori au fost trecuţi în revistă şi de : Andrei Cosmovici, „Viaţa universitară în comunism. O perspectivă psihosociologică”, în Adrian Neculau (coord.), *Viaţa cotidiană în comunism*, Iaşi, Editura Polirom, 2004, pp. 47-58 ; Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 390.
2. Marius Cazan, Vlad Paşca, „Lupta de clasă la porţile facultăţilor. Politici de promovare socială prin învăţământul superior în epoca Gheorghiu-Dej (1948-1965)”, în Lucian Nastasă, Dragoş Sdrobiş (coord.), *Politici culturale şi modele intelectuale în România*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013, pp. 266-269.
3. Pentru discrepanţele între concurenţele de la institutele politehnice, institutele de medicină şi universităţi, vezi şi Marius Cazan, Vlad Paşca, „Concurenţa la admiterea în învăţământul superior românesc în perioada comunistă (1956-1979). Reconstituiri cantitative”, în *Studii şi articole de istorie*, vol. LXXXI, 2014, pp. 244-266.

fost sacrificate prin pragmatismul dinaintea unor examene nu de puţine ori absurde.

- O tendinţă generală – şi specifică întregii istorii a învăţământului românesc – de valorizare a capacităţii de memorare a elevilor şi studenţilor, dublată de lipsa de stimulare a gândirii, creativităţii şi curiozităţii. Mai mult decât atât, gândirea şi atitudinea critică au fost descurajate atât de o bună parte dintre profesori, cât şi prin prezenţa agenţilor represiunii (informatori ai Securităţii, secretari de organizaţii de partid, brigăzi ale UTM/UTC etc.) în mediul educaţional.
- Acolo unde erau încurajate lecturile suplimentare, elevii şi studenţii se puteau confrunta cu restricţionarea accesului la anumite fonduri de carte. În plus, accesul la literatura de specialitate străină era drastic limitat, în parte din cauza reducerii fondurilor pentru achiziţionarea acesteia şi a cenzurii, în parte din cauza reducerii relaţiilor profesionale, în general, şi ştiinţifice, în special, ale românilor cu mediile străine începând din anii ’70. De asemenea, în perioada comunistă au fost diminuate la minimul istoric numărul şi durata călătoriilor pentru studii în străinătate.
- Reducerea cheltuielilor bugetare pentru învăţământ începând din deceniul al optulea, conducând la supraaglomerarea claselor de elevi (30-40 la o clasă, în mediul urban) şi a căminelor, şi la slaba dotare a laboratoarelor de studiu cu aparatură şi materiale.
- Presiunea pentru îndeplinirea planurilor de şcolarizare şi de absolvenţi îi putea determina pe evaluatori să manifeste o exigenţă scăzută în faţa grupurilor de candidaţi slab pregătiţi.
- Ocuparea unor porţiuni consistente din timpul alocat procesului de învăţământ cu activităţi obligatorii din afara specializării : strângerea recoltei agricole, „practică în producţie” în liceele teoretice, pregătirea militară (în cadrul „pregătirii tineretului pentru apărarea patriei”, introdusă în 1968), repetiţii pentru defilări şi pentru festivalul „Cântarea României” etc.
- Controlul politic al „pieţei” muncii, prin „repartizările în producţie” ale absolvenţilor de învăţământ cu finalitate profesională. Perspectiva lipsei de libertate de alegere a carierei şi domiciliului la sfârşitul studiilor a influenţat negativ atât formarea de competenţe, cât şi moralul viitorilor angajaţi.

În continuare, voi ilustra dinamica educaţională a anumitor grupuri sociale, pentru a vedea gradul de mobilitate al acestora în societatea comunistă. După structura pe grupe de vârstă în 1992, tinerii de sex masculin (30-44 de ani) cu studii superioare aveau o pondere aproape dublă faţă de cea a bătrânilor (65 de ani şi peste) – 10-11% faţă de 5-6%, cu interval intermediar descendent –, iar

tinerele – o pondere cvadruplă faţă de bătrâne (8-9 % faţă de circa 2 %)[1] – fapt ce confirmă expansiunea şcolarizării terţiare – şi într-un ritm mai accelerat în privinţa populaţiei de sex feminin – în epoca postbelică. Conform datelor din tabelul (3), raportul între sexe (feminin : masculin) pentru intervalul de vârstă 25-64 ani a stagnat la 2 : 3 în rândul celor cu studii secundare (chiar cu o uşoară creştere a ponderii bărbaţilor în 1977), în timp ce în rândul celor cu studii superioare raportul a crescut de la 3 : 7 la 4 : 6, populaţia feminină având un câştig de 10 puncte procentuale. Aşadar, în perioada comunistă a luat naştere tendinţa de orientare a tinerelor către învăţământul superior, în timp ce modelul masculin era unul mai degrabă muncitoresc.

Tabelul 3. *Populaţia de 25-64 de ani, după nivelul ultimei şcoli absolvite şi sex*

		1956	**1966**	**1977**	**1992**
Învăţământ superior	Masculin	137.305	195.977	330.488	499.120
	Feminin	53.789	91.588	201.129	357.771
Învăţământ secundar (postgimnazial)	Masculin	216.413	720.976	1.344.805	2.665.292
	Feminin	148.031	429.378	782.194	1.936.818

Sursa : Calcule după date din DCS/INS – Recensăminte.

În condiţiile unui proces de urbanizare forţată, raportul de distribuţie a absolvenţilor pe medii de locuire şi-a păstrat aceleaşi caracteristici : o dăinuire a persoanelor necalificate în mediul rural, însoţită de o migrare a creierelor în mediul urban. Dacă luăm ca exemplu sfârşitul epocii comuniste, când raportul demografic rural-urban era aproximativ 1 : 1, raportul de distribuţie a absolvenţilor de învăţământ secundar era un dramatic 3 : 7, arătând de fapt slaba profesionalizare a agriculturii şi o persistenţă a tradiţionalismului în satele româneşti.

Tabelul 4. *Populaţia de 12 ani şi peste, pe medii de locuire*

		1956	**1966**	**1977**	**1992**
Populaţia de 12 ani şi peste în România (Ro)		13.495.630	15.191.248	16.934.742	18.801.610
Populaţia de 12 ani şi peste în mediul rural (R)		9.030.153	9.562.789	9.416.155	8.739.412
R/Ro (%)		66,9%	62,9%	55,6%	46,5%
Învăţământ primar (4 clase)	Urban	2.528.139	3.129.258	2.257.189	1.544.916
	Rural	6.777.449	8.311.804	5.922.814	2.893.686
	% Rural	73%	73%	72%	65%

1. Recensământ-1992, p. XXXVI.

Învăţământ secundar (postgimnazial)	Urban	484.777	1.314.460	2.499.582	4.978.948
	Rural	143.606	427.042	1.012.553	2.122.402
	% Rural	23%	25%	29%	30%
Învăţământ superior	Urban	190.493	289.162	532.708	875.754
	Rural	23.230	39.079	79.595	91.816
	% Rural	11%	12%	13%	9%

Sursa : Calcule după date din DCS/INS – Recensăminte.

Dacă ponderea populaţiei feminine bine instruite (cu studii postgimnaziale) în mediul urban a oscilat în intervalul 30-48%, cu tendinţe de creştere, în mediul rural ponderea a fost mai scăzută – lucru evident pentru o societate patriarhală –, însă, în timp ce ponderea în totalul sătenilor cu studii superioare a crescut de peste două ori, ponderea în totalul celor cu studii secundare (postgimnaziale) a scăzut (tabelul 5). Aceste tendinţe s-au datorat, pe de o parte, creşterii şcolarizării terţiare a tinerelor şi recuperării prin repartizări a unei întârzieri economice în mediul rural, iar pe de altă parte, migraţiei fetelor la oraş pentru completarea studiilor sau pentru un loc de muncă în ramuri non-agricole.

Tabelul 5. *Populaţia de 12 ani şi peste, după nivelul şcolii absolvite, pe medii şi sexe*

Învăţământ secundar (postgimnazial)		**1956**	**1966**	**1977**	**1992**
Urban	Masculin	268.402	780.330	1.444.222	2.610.721
	Feminin	216.375	534.130	1.055.360	2.368.227
	% Fem.	45%	41%	42%	48%
Rural	Masculin	84.308	297.727	730.166	1.353.071
	Feminin	59.298	129.315	282.387	769.331
	% Fem.	41%	30%	28%	36%
Învăţământ superior		**1956**	**1966**	**1977**	**1992**
Urban	Masculin	133.624	192.652	331.998	509.738
	Feminin	56.869	96.510	200.710	366.016
	% Fem.	30%	33%	38%	42%
Rural	Masculin	19.690	28.841	49.543	56.744
	Feminin	3.540	10.238	30.052	35.072
	% Fem.	15%	26%	38%	38%

Sursa : Calcule după date din DCS/INS – Recensăminte.

Raportând numărul de absolvente la numărul de sate (13.000 – un număr convenţional), putem deduce că în medie un sat avea în 1956 patru femei cu

studii postgimnaziale şi nici măcar o femeie cu studii superioare, ajungând în ultimul deceniu comunist să aibă câteva zeci de femei cu studii postgimnaziale şi 2-3 femei cu studii superioare. Într-adevăr, structura educaţională a populaţiei feminine din mediul rural arată o creştere spectaculoasă de la 1% (1956) la peste 14% (1992) a ponderii celor cu studii secundare postgimnaziale. În schimb, prezenţa femeilor cu studii superioare a fost statistic neglijabilă şi socialmente insolită, neatingând cifra de 1 procent. În ansamblu, populaţia sătească feminină a devenit mai instruită (o treime absolvise învăţământul general – de 7-8 clase – la nivelul anului 1992), dar nu neapărat mai calificată. Cu cele câteva cunoştinţe în plus despre mediul înconjurător, regimul politic, societate şi trecutul ei, sătencele continuau în general rolurile socio-economice ale mamelor şi bunicilor : munca necalificată în agricultură şi menajul.

Tabelul 6. *Structura educaţională a populaţiei feminine rurale (12 ani şi peste)*

		1956	1966	1977	1992
Total (12 ani şi peste)		4.732.414	4.998.744	4.841.284	4.430.870
Învăţământ superior		3.540	10.238	30.052	35.072
Învăţământ secundar					
	liceal, postliceal şi tehnic de maiştri	59.298	94.045	180.099	412.999
	profesional	-	35.270	102.288	210.466
	gimnazial şi treapta I de liceu	160.377	397.266	1.233.253	1.641.781
Ponderi		**1956**	**1966**	**1977**	**1992**
Învăţământ superior		0,07%	0,20%	0,62%	0,79%
Învăţământ secundar		5%	11%	31%	51%
	liceal, postliceal şi tehnic de maiştri	1%	2%	4%	9%
	profesional	0%	1%	2%	5%
	gimnazial şi treapta I de liceu	3%	8%	25%	37%
Învăţământ primar (inclusiv fără şcoală absolvită şi nedeclarată)		95%	89%	68%	36%

Sursa : Calcule după date din DCS/INS – Recensăminte.

Pornind de la valorile stocurilor de educaţie prezentate în tabelul 7, putem conchide că, la nivelul întregii populaţii, decalajul între numărul absolvenţilor de învăţământ postgimnazial de sex feminin şi cei de sex masculin a fost diminuat prin majorităţile feminine în rândul locuitorilor cu studii primare şi gimnaziale. Însă egalitarismul de la nivelul şcolii elementare şi relativa scădere a perioadei de şcolarizare a băieţilor în perioada comunistă, în lipsa unor politici suplimentare, nu au avut tracţiunea suficient de puternică pentru a scoate populaţia feminină din întârzierea educaţională în care fusese instalată timp de decenii.

O altă categorie cu o moştenire istorică a defavorizării – locuitorii din mediul rural – a rămas în ansamblu cel mai puţin educată. Scăderea cu 20 de puncte procentuale a ponderii populaţiei rurale (vezi tabelul 4) a fost însoţită de o scădere cu aproape tot atât – dar de la un nivel mult mai scăzut – a ponderii patrimoniului educaţional specific acestei categorii. De cele mai multe ori, mobilitatea socială prin educaţie a copiilor de săteni implica şi mobilitatea geografică, aşadar gradul de întoarcere în mediul rural al celor mai bine instruiţi a fost extrem de scăzut, persistând astfel un profil al săteanului necalificat.

Tabelul 7. *Ponderea stocurilor educaţionale şi numărul de ani de şcoală pentru populaţia de sex feminin şi pentru populaţia din mediul rural (în vârstă de 12 ani şi peste)*

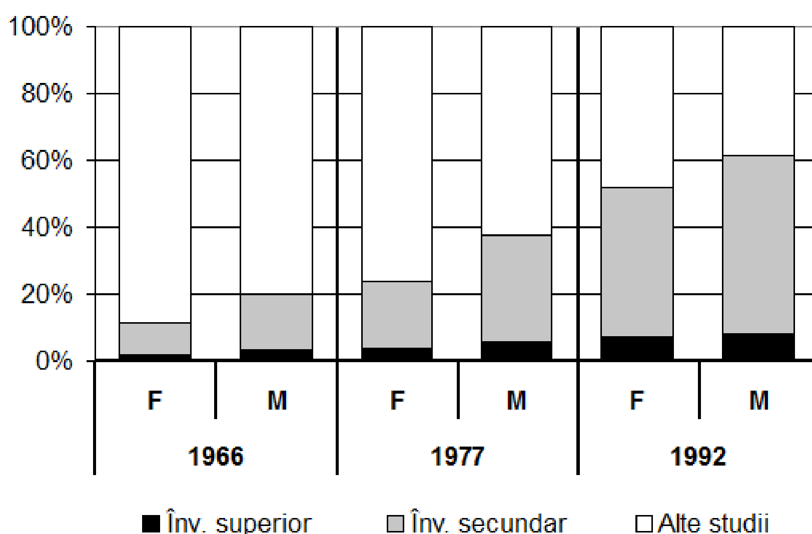
	1956	**1966**	**1977**	**1992**
Stocul complex total (milioane ani)	56	86	121	158
Pondere (%)	100%	100%	100%	100%
Nr. ani/locuitor	4,1	5,6	7,1	8,3
Stocul complex feminin (milioane ani)[1]	27	42	58	75
Pondere (%)	48%	49%	48%	47%
Nr. ani/locuitor de sex feminin	3,8	5,3	6,7	7,8
Stocul complex rural (milioane ani)[2]	31	44	54	58
Pondere (%)	55%	51%	45%	37%
Nr. ani/locuitor în mediul rural	3,5	4,6	5,7	6,7

Sursa: Calcule după date din DCS/INS – Recensăminte şi tabelul (2).

Calculul structurilor educaţionale ale populaţiei active ne arată în ce măsură economia socialistă românească a funcţionat cu persoane instruite. La nivelul întregii ţări, oamenii cu studii peste şcoala generală au reprezentat între 26% (1966) şi 58% (1992) dintre cei care munceau. Dublarea ponderii populaţiei

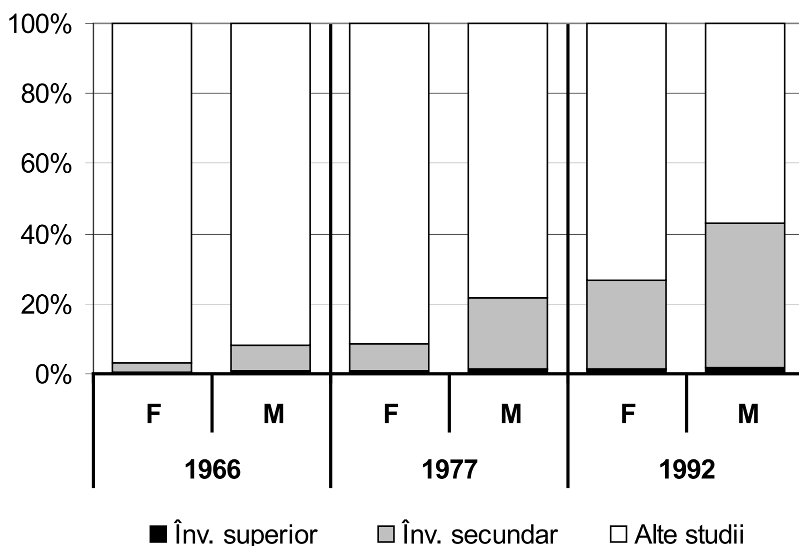
1. Formula de calcul a fost modificată prin restrângerea populaţiei şcolare de la data recensământului la cea liceală şi cea gimnazială (segmentele cele mai numeroase), al căror număr a fost estimat la jumătate din total. În felul acesta am încercat să diminuez abaterea creată prin includerea analfabeţilor în grupul absolvenţilor de şcoală primară (în anii 1966, 1977, 1992).
2. Nu am luat în calcul populaţia şcolară de la data recensământului din cauza lipsei informaţiilor, dar şi pentru a contracara abaterea creată prin includerea analfabeţilor în grupul absolvenţilor de şcoală primară (în anii 1966, 1977, 1992).

active instruite în decurs de 25 de ani de comunism, în condiţiile creşterii demografice, este remarcabilă. Industrializarea accelerată a cerut în mod imperativ asigurarea forţei de muncă necesare, iar pentru tipul de economie care se dezvolta sub regimul comunist – de tip extensiv, nerentabilă, cu o productivitate a muncii mică – acumularea s-a putut face relativ uşor, prin expansiunea infrastructurii şcolare şi prin mecanisme de selecţie mai laxe. Cele mai bune ponderi au fost, evident, în rândul populaţiei active masculine din mediul urban, compusă în special din muncitori industriali şi funcţionari : de la 41% în 1966, la 77% în 1992. În privinţa populaţiei active feminine, la nivelul întregii ţări cel puţin una din două femei active nu avea calificare prin studii, iar în mediul rural cel puţin două femei active din trei nu deţineau vreo diplomă de studii profesionale. Evidenţierea acestor carenţe de tip cronic, prezente atât în rândul populaţiei feminine, cât şi în rândul populaţiei masculine, poate contribui la completarea lungii liste de factori ai menţinerii decalajelor economice ale României faţă de media europeană.

Sursa : DCS/INS – Recensăminte (date primare şi calcule). Învăţământul secundar este post-gimnazial (post-treapta I pentru 1992) şi include învăţământul postliceal.

Figura 1. *Structura educaţională a populaţiei active, pe sexe*

Sursa : DCS/INS – Recensăminte (date primare şi calcule). Învăţământul secundar este postgimnazial (post-treapta I, în 1992) şi include învăţământul postliceal.

Figura 2. *Structura educaţională a populaţiei active din mediul rural, pe sexe*

Prin introducerea şcolii obligatorii de 7 ani, pe urmă de 8 ani şi de 10 ani, concomitent cu planificarea – limitarea – cifrelor de şcolarizare în treptele superioare de învăţământ şi cu controlul şomajului, a existat riscul creării unei tensiuni la admiterea în învăţământul liceal, asemenea celei de la admiterea în învăţământul superior. Tensiunea însă nu s-a manifestat, în primul rând din cauza unei mentalităţi de tip tradiţional, premodern – care valoriza munca fizică de la vârste cât mai mici – a locuitorilor din mediul rural şi a locuitorilor de origine rurală cvasi-urbanizaţi. Obligativitatea, mai mult decât dorinţa individuală sau a familiei, de a urma şcoala generală a condus la formarea unui segment cu o educaţie generală, fără dorinţa sau perspectiva completării studiilor şi cu o tendinţă firească de a uita cunoştinţele teoretice acumulate în anii gimnaziului. Politica regimului de a oferi tuturor tinerilor şcolarizare de nivel elementar a fost costisitoare pentru stat şi societate, mai ales dacă ţinem seama că micul buget al învăţământului nu a avut capacitatea de a finanţa suficient învăţământul de specialitate. Judecând după logica şi evoluţiile sistemului socialist, acest efort de „luminare” a maselor, pe lângă facilitarea unei egalităţi de şanse la accesul în învăţământul postgimnazial (care poate fi considerată şi un efect colateral al nevoii imperative de personal calificat pentru

economia emergentă), a avut un scop politic, şi anume crearea unei baze sociale a PMR/PCR, compuse din tineri îndoctrinaţi şi capabili să recepteze viitoarele mesaje propagandistice şi comenzi ale partidului.

Partidul Comunist Român a avut rolul primordial în introducerea şi menţinerea unui model egalitarist al educaţiei, favorizând expansiunea învăţământului de cultură generală. Pentru resursele financiare şi umane limitate ale României, acest model a fost însă implementat în detrimentul învăţământului de specializare şi înaltă specializare. Cu o moştenire istorică şi o dependenţă de cale nefavorabile, regimul comunist a reuşit totuşi să asigure pe termen mediu o bază de susţinere politică şi o forţă de muncă tot mai calificată. Progresele înregistrate în plan economic şi social prin intermediul educaţiei au fost însă treptat sufocate de mecanismele inerente ale regimului : conducerea dictatorială a societăţii, planificarea normativă şi coordonarea de tip birocratic a activităţilor economice. Într-un timp foarte scurt, câştigurile cantitative şi – într-o mai mică măsură – calitative ale patrimoniului educaţional al României şi-au dovedit inadecvarea în raport cu obtuzitatea factorilor decizionali. În primul rând, satisfacerea nevoilor curente ale statului şi partidului şi premisele colectiviste şi egalitariste ale regimului comunist au neglijat abordarea raţională pe termen lung a învăţământului (care a ajuns astfel să echivaleze cu instrucţia pentru execuţie şi nicidecum cu educaţia în concepţie liberală – pentru inovaţie şi împlinire personală), ceea ce a creat vulnerabilităţi ale forţei de muncă la o eventuală schimbare de sistem sau *pattern*. În al doilea rând, faptul că forţa de muncă, acolo unde nu a rămas ancorată în mediul tradiţional, a devenit adecvată doar unui anumit tip de economie a contribuit la menţinerea artificială a sistemului socialist intrat în stare critică. În al treilea rând, eliminarea moştenirii (întârzierii) istorice în privinţa patrimoniului educaţional în treptele inferioare de învăţământ – echivalând cu un progres mult clamat – a avut prioritate în faţa unor politici centrate pe asigurarea excelenţei prin învăţământ şi profesie. Insistând pe instruirea maselor, dar limitând drastic condiţiile de manifestare a absolvenţilor în plan economic şi cultural, regimul comunist din România a neglijat viitorul, atât pe cel al societăţii, cât şi pe cel propriu al lui.

Cristian Roiban

„Regiune" *vs* „stat naţional unitar" în istoriografia naţional-comunistă

Abstract. *In this study I show the way the Romanian historiography during national-communism approached the regional history. According to the directives of the state ideology, a large part of the Romanian history academics minimized local and regional cultural peculiarities endorsing a unitary interpretation of the past based on a unique national master narrative. Furthermore, they instrumentalized diversity, be it geographical, cultural, linguistic, confessional or of another type as arguments for a constructed teleological discourse about the national unitary state and the various forces acting concertedly for the unity ideal. The goal of such a discourse was to justify the necessity and unavoidability of a national unitary Romanian state. According to the official historiography the conceptualization of the relation region-national state follows a pattern of accretion in which small parts congregate towards a bigger totum without any rational explanation.*

In this paper I present the structure of this type of historiography discourse and its diffusion via canonical history treatises and textbooks. I approach three dimensions of the official historiography discourse, which are unity, separation, and the socialist nation. Starting with the 1970 these historical myths and the concepts they employed became increasingly central for the official and historiographical discourse affecting significant parts of the social and political vocabulary.

Keywords: *region, unitary-national state, national-communism, historiography, ideology, socialist nation*

„Unitatea” ca „permanenţă istorică”

În lucrarea *Probleme fundamentale ale istoriei României. Manual şi crestomaţie*, volum apărut pe baza programei aprobate de Ministerul Educaţiei şi Învăţământului din 1985, istoricul şi academicianul Ştefan Pascu arăta că „o coordonată esenţială a istoriei poporului român a constituit-o lupta sa pentru unitate statală. Datorită unui complex de factori, poporul român s-a organizat în trei state distincte : Moldova, Ţara Românească şi Transilvania. Dar, peste graniţele statale impuse de vicisitudinile istoriei, au existat legături, s-a realizat o osmoză care a asigurat menţinerea identităţii poporului român de-a lungul secolelor, în străvechea sa vatră din spaţiul carpato-danubiano-pontic, precum şi aspiraţia sa spre unitate statală”[1].

Citatul este relevant pentru că însumează coordonatele generale cu privire la modul în care istoriografia de partid a conceptualizat istoria regională sau istoria regiunilor în raport cu istoria naţională. Aşa cum reiese din citatul de mai sus, interpretarea pe care istoriografia de partid o dădea istoriei naţionale se baza pe următoarele premise : 1) istoria poporului român din vremuri imemoriale s-a desfăşurat sub impactul unei conştiinţe naţionale etnice, ontologice ; 2) poporul român a existat dintotdeauna, însă din anumite motive a fost separat forţat în trei unităţi statale, Moldova, Ţara Românească şi Transilvania ; 3) *naţiunea*, *fiinţa naţională*, *statul naţional* au existat în paralel în cele trei provincii ; 4) barierele naturale sau artificiale de separaţie între provincii au catalizat conştiinţa naţională a românilor şi procesul de creare a statului naţional unitar ; 5) aspiraţia pentru unire a fost permanentă la poporul român, inclusiv la naţionalităţile conlocuitoare ; 6) între provinciile româneşti nu au existat conflicte.

Potrivit acestei paradigme, istoria provinciilor locuite de populaţie românească este o parte integrantă a mitului unităţii. Alături de *continuitate*, *latinitate şi autohtonie*, *unitatea* este una dintre temele fundamentale ale discursului ontologiei naţionale. Formulate iniţial de cronicari şi de cărturarii Şcolii Ardelene,

1. Ştefan Pascu (coord.), *Probleme fundamentale ale istoriei României. Manual şi crestomaţie*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1985, p. 95.

aceste mituri cunosc, de-a lungul a mai bine de un secol, reformulări şi resemantizări diverse, nucleul discursului rămânând aproape neschimbat. Începând cu anii 1970, sensurile conceptelor referitoare la *continuitate*, *latinitate*, *autohtonie* şi *unitate* sunt şi mai intens dezbătute, iar aria lor semantică este extinsă asupra altor concepte fundamentale ale limbajelor social-politice. *Naţiunea*, *poporul*, *istoria* şi *specificul naţional* condiţionează sensurile unei bune părţi a conceptelor fundamentale.

Un prim palier de abordare a istoriei provinciilor este cel al unui presupus proces permanent de unire a teritoriului început cu Burebista. Se folosesc termeni precum *gravitaţie*, *sistem gravitaţional*, *forţe*, *apropiere*, *reconstituire*, *nevoia comună*, *interdependenţe*, care sugerează o convergenţă ontologică spre unitate. În istoriografia din timpul regimului Ceauşescu, ideea de unitate a poporului de-a lungul istoriei este articularea istoriografică a politicii de stat şi de promovare a naţiunii socialiste drept comunitate etnică uniformă şi unitară. Istoria unităţii poporului român începe, potrivit istoriografiei oficiale, o dată cu Burebista şi într-o teleologie de aproape două secole culminează cu Marea Unire de la 1918. În volumul I din *Istoria Militară a Poporului Român* (1984), se arată că, „din momentul constituirii statului independent şi centralizat condus de Burebista, existenţa statală şi independenţa au devenit coordonate definitorii şi neîntrerupte în evoluţia istorică a poporului român”[1]. Momentele 1600, 1821, 1848, 1859, 1877 sunt considerate faze tinzând spre realizarea în anul 1918 a „idealului naţional” al „statului naţional unitar, independent şi suveran”.

Raportul *unitate-diversitate*, *stat naţional unitar – regiune* este utilizat în istoriografia naţional-comunistă pentru a demonstra diversitatea şi multitudinea forţelor care converg spre realizarea unităţii poporului şi teritoriului. Procesul de unificare este conceptualizat ca o reîntoarcere la o stare originară de unitate. Vasile Netea scria în 1985 despre unirea de la 1918 următoarele : „Transilvania ajungea din nou în mijlocul ţării, devenea inima vibrantă a României Mari. Vechii şi vitejii noştri voievozi şi eroi – Gelu, Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul, Horia, Cloşca şi Crişan, Tudor Vladimirescu, Avram Iancu, Alexandru Ioan Cuza – puteau să doarmă liniştiţi. Ţara şi-a regăsit marginile lăsate nouă moştenire de la Burebista la Decebal, ea fiind proprietate adevărată şi dreaptă a românilor”[2].

Istoriografia de partid aprecia că, după dispariţia statului unitar centralizat realizat de Mihai Viteazul, „ideea unirii ţărilor româneşti, idealul formării

1. Ilie Ceauşescu (coord.), *Istoria Militară a Poporului Român*, Bucureşti, Editura Militară, 1984, p. 97.
2. Vasile Netea, prefaţă la C.Gh. Marinescu (ed.), *Transilvania în istoria şi conştiinţa românilor*, Iaşi, 1985, p. XIV.

unui stat puternic pe meleagurile Daciei nu au putut fi ucise niciodată pentru că ele sunt adânc împlântate în însăşi [sic !] sângele, în conştiinţa şi spiritul unui popor”[1]. Statul naţional unitar şi naţiunea sunt considerate astfel entităţi transistorice şi atemporale care submerg realităţii istorice şi care continuă să existe prin ceea ce se denumeşte drept osmoza dintre teritoriile „de drept” româneşti, dar vremelnic aflate sub ocupaţie străină. Ideea este colportată de o mare parte a istoricilor români. Astfel, într-un volum referitor la Bucovina publicat în 1993, autorul vorbeşte despre fenomenul transculturaţiei care a fost un „element de permanenţă, ce a asigurat o sincronizare şi uniformizare a preocupărilor şi idealurilor spirituale cu cele ale întregului organism etnic românesc dintre românii din provincii”[2]. Un alt istoric român aprecia într-un volum din 1982[3] că o „conştiinţă românească” a fost sistematic hrănită de cartea tipărită şi de manuscrisul care au pătruns în satele cele mai îndepărtate încă din secolul al XVIII-lea. Este greu de cuantificat numărul cititorilor în limba română din perioada respectivă, şi mai ales rolul lecturii în formarea unei conştiinţe naţionale, îndeosebi în rândul ţăranilor. În volumul Pe drumul unităţii naţionale, Vasile Netea realizează un inventar al gânditorilor şi lucrărilor dedicate unităţii naţionale, idee, arată autorul, „timp de secole fundamentală a tuturor cărturarilor şi luptătorilor patrioţi din toate ţările româneşti…”[4].

Vorbind despre „aspectele naţionale din preajma momentului Mihai Viteazul”, David Prodan afirma că în Transilvania, în secolul al XVIII-lea, ar fi existat o „conştiinţă de neam românesc”[5] şi că „poporul român sau, cu celălalt termen, naţiunea română din Transilvania”, deşi „nu s-a putut ridica în timpul principilor la factor politic…”, „era legată de marele tot al poporului românesc”[6]. Este un exemplu de utilizare anacronică a unor concepte, înainte de a se fi stabilit ce anume desemnau în epocă termenii de *popor român* şi *naţiune română*[7].

1. Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 11, Bucureşti, Editura Politică, 1975, pp. 691-693.
2. Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I. (1774-1862), Bucureşti, Editura Academiei Române, 1993, p. 350.
3. Alexandru Duţu, „Conştiinţă naţională şi mentalitate ţărănească”, în Nicolae Edroiu *et al.* (eds.), *Stat, societate, naţiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1982, p. 274.
4. Vasile Netea, *Pe drumul unităţii naţionale*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1975, p. 5.
5. D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1967, p. 77.
6. *Ibidem*, 112.
7. Pentru o analiză a conceptelor de *popor*, *naţiune* şi *neam* în limbajele social-politice româneşti, vezi Victor Neumann, *Neam, popor sau naţiune ? Despre identităţile politice europene*, Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2005.

Cât priveşte rolul provinciilor în formarea unităţii, I.D. Suciu scria că „poporul român constituie un tot unitar, ca puţine alte popoare”, şi că, din cauza condiţiilor istorice vitrege, provinciile româneşti au fost silite să ducă o existenţă politică separată, ceea ce a făcut ca fiecare să se dezvolte cu trăsăturile sale specifice. Astfel, în istoria Banatului şi a Ardealului există deosebiri, care deşi nu sunt esenţiale, totuşi şi-au pus pecetea pe istoria acestor provincii[1]. Diversitatea regiunilor nu este considerată ca fiind trăsătură locală, ci este instrumentalizată în argumentarea concentrării de factori şi de forţe înspre idealul unităţii naţionale. Se apreciază că şi naţionalităţile conlocuitoare din provinciile româneşti au contribuit şi au dorit realizarea unităţii, însă argumentele sunt deseori puţine.

Discursul privind importanţa Transilvaniei pentru procesul de formare a statului naţional unitar este unul cu tradiţie în istoriografia română. Nicolae Iorga, o figură cheie a discursului istoriografic identitar, etnicist şi naţionalist, care a inspirat generaţii de istorici şi politicieni, a fost unul dintre principalii promotori şi susţinători ai ideii de *unitate*. În numeroase articole şi lucrări de sinteză, precum *Geschichte des Rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen* (1905), *Histoire des Roumains et de leur civilisation* (1920) şi *Istoria românilor* (1935-1939), istoricul încerca să demonstreze că *unitatea* ar fi condiţionat şi determinat întreaga istorie a poporului. De altfel, în memoriile sale, el arăta că ideea *unităţii naţionale* îl „preocupase întreaga sa viaţă”[2]. În *Geschichte des Rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen* (1905) şi în *Dezvoltarea ideii unităţii politice a românilor* (1915), sub influenţa teoriilor de *Völkerpsychologie* germane de la începutul secolului XX şi a profesorului său, Karl Lamprecht, Nicolae Iorga aprecia că Transilvania era *românească* nu doar pentru că era majoritar locuită de români, ci pentru că sufletul şi spiritul său erau româneşti[3]. La Iorga, poporul român ar fi format o unitate de ordin sufletesc, dincolo de lipsa de unitate politică şi teritorială. El vedea istoria de la Statul Dac al lui Burebista până la unirea de la 1918 ca pe un proces continuu de formare a unităţii naţionale. Dacii din Transilvania şi din Câmpia Dunării, arăta Iorga, „alcătuiau acelaşi neam, trăind în locuinţe de acelaşi fel, ducând aceeaşi viaţă economică, având acelaşi grad de cultură şi făcând parte din acelaşi organism politic”[4]. Pentru Nicolae Iorga, *ideea*, *teritoriul* şi *rasa* erau *permanenţe istorice* care ar fi determinat un deznodământul previzibil al

1. I.D. Suciu, *Revoluţia de la 1848-1848 în Banat*, Bucureşti, Academia RSR, 1968, p. 24.
2. Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. 1, Bucureşti, Editura „Naţională” S. Ciornei, p. 7.
3. *Idem*, *Dezvoltarea ideii unităţii politice a românilor*, Bucureşti, Editura Casei Şcoalelor, 1915, *passim*.
4. *Idem*, *Viaţa românească în Ardeal*, Arad, 1926, p. 11.

unităţii naţionale româneşti. Istoricul aprecia că realizarea unirii de la 1918 ar fi reprezentat confirmarea teoriei sale privitoare la politica unitară pe care „fatalitatea geografică” şi „unitatea carpatină” le-au impus asupra teritoriului locuit de români. *Permanenţa ideii de unitate*, continuă Iorga, s-a transformat în „instinct popular” şi în sute de ani de aspiraţie a poporului. Orice încercări de a bloca „conştiinţa poporului” şi „imperativele pământului”, fie că se refereau la huni, la Soliman Magnificul sau la legătura lui Carol I cu Germania şi Austro-Ungaria, despre care istoricul spunea că „nu lucra pentru unitate”, ar fi fost sortite eşecului. Şi aceasta pentru că, spunea el, „pământul suveran, cu vecinătăţile şi cu orizontul lui, îşi va impune voia”[1]. Puternic marcată de naţionalism, exclusivism şi de o dimensiune emoţională pronunţată, opera lui Nicolae Iorga este în istoriografia română, cu precădere pentru perioada naţional-comunistă, una dintre sursele fundamentale ale discursului despre *unitate*.

Ideea-clişeu a existenţei unui fond sau a unei substanţe spirituale comune a poporului, a unei fiinţe naţionale atemporale şi anistorice, apare sub diferiţi termeni (*sufletul poporului*, *neam*, *sufletul neamului*, *sufletul românesc*, *fiinţa etnică*, *etnicul românesc*, *omul-român*, *spaţiul mioritic*, *fondul etnic spiritual al naţiunii*) constant de-a lungul întregului secol XX în conceptualizarea *unităţii* şi este folosită ca principal argument de istoriografia protocronistă. La nivel conceptual, această temă prezintă pentru ideologia naţional-comunistă un potenţial generos întru restrângerea câmpului semantic al conceptului de *naţiune* la membrii acestui *individ colectiv* sau *fiinţă etnică*, din rândul căruia/căreia făceau parte doar românii. Conceptele şi formulările care provin din sfera psihologiei popoarelor, a caracterologiei şi etnografiei, pe care le regăsim la mai mulţi gânditori români din prima jumătate a secolului XX, de altfel la modă pe tot cuprinsul Europei, ofereau ideologiei protocroniste argumentaţia necesară construirii unei *comunităţi fictive* şi a unei *spiritualităţi seculare* similare *românismului* lui Constantin Rădulescu-Motru.

Istoricii din perioada comunistă au reluat formulările predecesorilor pentru argumentarea *comunităţii imaginate* a naţiunii. Discursul despre *unitate* utilizează texte scrise de Miron Costin, Dimitrie Cantemir, de cărturarii Şcolii Ardelene şi de paşoptişti, de istorici precum A.D. Xenopol, Dimitrie Onciul şi Nicolae Iorga, supralicitând continuitatea şi tradiţia preocupărilor istoriografiei pe această temă. Ca şi în anii interbelici, istoriografia de după 1945 nu analizează critic sursele pe care le citează şi nu face diferenţa între contexte şi timpuri istorice diferite. Miron Costin, spre exemplu, este utilizat fără excepţie ca argument de necontestat în problematica unităţii naţionale. Cornelia

1. Nicolae Iorga, *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, ediţia a IV-a, introducere, note şi comentarii de Andrei Pippidi, Iaşi, Polirom, 1999, p. 274.

Bodea, în *Lupta românilor pentru unitate naţională 1834-1849* (1967), susţine ideea lui Iorga despre unitatea de ordin sufletesc şi arată că „în ciuda opresiunilor străine care au împiedicat dezvoltarea sa unitară, poporul român şi-a păstrat în tot lungul acestor secole coeziunea şi solidaritatea izvorâte din comunitatea etnică şi de limbă, din fondul spiritual comun”[1]. Alexandru Dobre, în *Idealul unităţii naţionale în cultura română* (1988), apreciază că „este cunoscut şi uşor de demonstrat că, în ciuda existenţei politice şi statale separate, o vreme îndelungată, a ţărilor româneşti, a dominaţiei străine care s-a exercitat ani şi secole asupra unora dintre acestea, cultura românească se caracterizează printr-o uimitoare şi perfectă uniate şi continuitate. […] Poporul român a reuşit să-şi păstreze […] fiinţa etnică, fondul spiritual comun şi nealterat…”[2].

Dintre provincii, spune Gheorghe Platon, Transilvania a avut un important rol *etnic* şi demografic pentru toate celelalte. România Mare ar fi astfel rezultatul unui proces istoric de *reconstituire* şi de *revenire*[3] al părţilor la întreg. Potrivit acestuia, Statul Dac de la Burebista la Decebal şi-a avut centrul în Transilvania, şi tot în Transilvania şi-a avut centrul provincia romană. Transilvania, continuă Gheorghe Platon, „a propulsat peste Carpaţi energii umane care au menţinut trează conştiinţa întregului, adeziunea la trunchiul comun al spiritualităţii neamului”[4]. La nivel de geografie simbolică, este de remarcat suprapunerea dintre teritoriul României Mari şi graniţele regatului lui Burebista şi Decebal. În acest sens, Dumitru Berciu, investigând rolul „străvechii uniri carpato-dunărene în dezvoltarea istorică ulterioară”, opina că în „Transilvania, inimă a organismului naţional, a pulsat mereu…”[5] „…viaţă tracică, geto-dacică, daco-romană şi apoi pentru totdeauna (viaţă) românească”[6].

În articolul „Fir neîntrerupt de existenţă românească”[7], publicat în *Magazin istoric*, Dumitru Berciu aducea „noi dovezi arheologice” privind „etnogeneza

1. Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitate naţională 1834-1849*, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1967, p. V.
2. Alexandru Dobre, *Idealul unităţii naţionale în cultura română*, Bucureşti, Minerva, 1988, p. 8.
3. Gheorghe Platon, „Transilvania în istoria poporului român. Repere geografice şi social-politice”, în C.Gh. Marinescu (ed.), *Transilvania în istoria şi conştiinţa românilor*, Iaşi, 1985, pp. 2-3.
4. *Ibidem*, p. 6.
5. *Ibidem*.
6. Dumitru Berciu, „Unirea străveche carpato-dunăreană – bază a dezvoltării istorice ulterioare”, în *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1968, p. 9.
7. *Magazin istoric*, nr. 11, 1970, pp. 2-7.

poporului român”. Autorul contestă teoriile privind romanizarea târzie a Moldovei şi Munteniei şi apreciază că „Dacia romană şi Dacia liberă formează un tot etnic şi cultural”[1], iar provinciile istorice, Muntenia, Moldova, Maramureşul, Dobrogea, ar fi fost cuprinse simultan în procesul de romanizare. Dumitru Berciu polemiza în primul rând cu Constantin Daicoviciu care, în volumul colectiv *Istoria României*, publicat cu un an înainte, susţinea că Muntenia şi Moldova ar fi fost romanizate mai târziu şi mai slab decât Transilvania, iar cultura Dridu, apreciată de majoritatea istoricilor ca *protoromână*, ar fi fost, de fapt, de factură slavă[2].

Aceeaşi problematică este abordată şi de profesorul de istorie veche a României Gheorghe Ştefan, într-un articol din 1970, tot în *Magazin istoric*. El arată că cercetările arheologice confirmă că a existat o continuitate dacică şi daco-romană în Moldova şi Muntenia. Autorul susţine că, dacă nu se poate vorbi în cele două provincii de romanizare, „aceste regiuni au cunoscut un proces de românizare”[3], şi combate acele teorii care minimalizează aportul Munteniei şi Moldovei. Gheorghe Ştefan încheie demersul său teleologic semnalând „deplina coincidenţă a frontierelor etnice ale poporului nostru cu frontierele Daciei preromane”[4], ceea ce trebuia şi demonstrat. Decalajul şi destinele separate ale provinciilor istorice nu erau agreate de discursul oficial. În anii 1970, şi cu precădere în deceniul următor, ştergerea diferenţelor dintre provincii şi identificarea teritoriului Daciei cu cel al României vor fi principalele imperative ideologice în istoriografie.

Tot pentru argumentarea *ideii de unitate a teritoriului*, a vechimii şi a continuităţii poporului român, discursul istoriografic a promovat idea unei legăturii transcendentale între poporul român şi teritoriul naţional. Unitatea de conştiinţă a spiritului naţional era dublată de unitatea teritoriului între graniţe existente din timpuri apreciate ca imemoriale. Această unitate este conceptualizată într-o relaţie mistică dintre sufletul „individului colectiv” – poporul român, *omul-român* şi *natură*, *pământ*, *ţară*, *patrie*, *glia străbună*, *vatră*, pe care o găsim la diverşi autori de-a lungul întregului secol XX, de la Constantin Rădulescu-Motru la Lucian Blaga, Athanase Joja, Edgar Papu şi alţii. Acest tip de discurs, arată Marius Turda, este specific şi celorlalte state din Balcani. Amalgamarea graniţelor naţionale cu cele universale este justificată prin ideea existenţei unei identităţi colective care transcende spaţiul şi timpul şi se suprapune

1. *Ibidem*, p. 3.
2. Cf. *** *Istoria României*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1960, p. 776 şi urm.
3. *Magazin istoric*, nr. 2, 1970, p. 4.
4. *Ibidem*, p. 5.

unui anume teritoriu simbolic şi geografic[1]. „Suprapunerea dintre imaginarul etnic, ideea de palingeneză naţională şi geografia simbolică a naţiunii sunt principiul estetic al autohtoniei. Este principiul autenticităţii înnăscute. Este principiul culturii născute într-un anumit spaţiu, al corespondenţei dintre cultură şi natură, care subliniază caracterul autohton al culturii”[2].

Conceptualizarea *patriotismului* şi a *patriei* este sugestivă pentru dimensiunea mistică a discursului despre *unitate* şi a relaţiei dintre naţiune şi teritoriu. În formulările ideologilor inspirate din ontologia naţională interbelică, *patriotismul* depăşeşte nivelul simplei devoţiuni a individului faţă de statul căruia îi aparţine. Sensurile conceptului de *patriotism* cuprind, în primul rând, dimensiunea spirituală şi metafizică a relaţiei *individ-teritoriu*. Astfel, apreciază ideologia de partid, *patriotismul*, „este un mod de a înţelege specificul civilizaţiei româneşti, o atitudine intelectual emoţională” care a făcut din teritoriul românesc o „geografie spirituală”. Gh. Marinescu şi Al. Tănase în *Conştiinţa naţională şi valorile patriei* (1982) constituie un exemplu sugestiv. Ei susţin existenţa unei relaţii spirituale între individ şi teritoriu şi apreciază că : „Patriotismul este, în cazul poporului român, acea flacără lăuntrică a gândului, a sensibilităţii şi a acţiunii, care a transformat un spaţiu fizic, neutral, un cadru natural de viaţă, într-o entitate complexă de etnopsihologie şi sociologie, factor activ al unei civilizaţii dinamice, nu numai prin folosirea intensivă a resurselor naturale [...], dar şi prin acele valenţe estetice ale mediului în raport cu oamenii – ceea ce a contribuit la modelarea unei anumite psihologii sociale, a unor profiluri spirituale distincte de tip etnic şi naţional. Ethosul spiritual al poporului român nu poate fi desprins de acele însuşiri de etnos care s-au născut prin legătura sa activă şi intimă cu pământul în care s-a plămădit şi pe care şi-a durat viaţa, şi-a făurit istoria”[3].

Dacă *patriotismul* este expresia legăturii dintre individ şi teritoriu, *patria* „este un fond de permanenţă”, spaţiul de existenţă al spiritului naţional : „Patria este o matcă de existenţă a unei comunităţi umane în devenirea ei istorică : ea are o *dimensiune geografică – orizontală* [...] şi una *istorică – verticală* ; o *dimensiune obiectivă, exterioară* [...] şi o *dimensiune subiectivă*

1. Cf. Marius Turda, „Historical Writing in the Balkans”, în *The Oxford History of Historical Writing*, Stuart Macintyre, Juan Maiguaschca, Attila Pók (eds.), vol. 4 (1800-1945), Oxford University Press, 2011, p. 363.
2. Artemis Leontis, *Topographies of Hellenism : Mapping the Homeland*, Ithaca, Cornell University Press, 1995, *apud ibidem*, p. 363.
3. Gh. Marinescu, Al. Tănase, *Conştiinţa naţională şi valorile patriei*, *ed. cit.*, p. 286. Al. Tănase, *Eseuri de filozofie a literaturii şi artei*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1980, p. 200.

interioară – ca un fond de permanenţă, ca o totalitate de reacţii sufleteşti specifice, individuale şi colective, prin care *omul-român* se raportează la natură şi istorie, la cultură şi civilizaţie, la ansamblul factorilor obiectivi ce-i condiţionează şi modelează viaţa interioară – ceea ce unii autori numesc «formula sufletului românesc»”[1].

Noţiunea de *omul-român* este o preluare din discursul de dreapta al anilor 1930, când Mircea Vulcănescu vorbea de *omul-românesc*, iar „patria ca spaţiu de existenţă a spiritului românesc” poate fi întâlnită la mai mulţi autori „reacţionari”. Se poate observa o permanentă pendulare a discursului între dihotomii, precum naţional-universal, individual-colectiv, natură-cultură, vertical-orizontal, subiectiv-obiectiv, interior-exterior. Relaţia mistică *individ-teritoriu* ca o manifestare a *specificului naţional* o găsim perpetuată în naţionalismul postcomunist. Dumitru Stăniloae reprezintă la nivel de discurs o punte între *gândirismul* ortodoxist interbelic, conceptualizarea legăturii mistice a legăturii *popor român-teritoriu naţional* din anii 1980-1989, şi discursul naţionalist-ortodoxist de după 1989. Acesta scria în *Reflecţii despre spiritualitatea poporului român* (2001), lucrare apărută cu sprijinul Ministerului Culturii şi Cultelor, că „poporul român nu şi-a părăsit niciodată teritoriul său. El n-a putut face aceasta în primul rând pentru că aici s-a pomenit din vremea formării sale lingvistice şi spirituale geto-dace, ba chiar se poate spune că din vremuri imemoriale. Spaţiul pe care-l locuieşte s-a imprimat în fiinţa lui. Dacă s-ar muta din acest spaţiu de graniţă el şi-ar pierde fiinţa sa”[2].

Unitate şi separaţie

Al doilea palier al conceptualizării raportului *stat naţional vs regiune* este cel al *separaţiei*. Cauzele existenţei paralele, în unităţi politice şi administrative distincte, fac parte din acelaşi discurs istoric ideologizant. Noţiuni recurente sunt *destinul*, *condiţiile istorice particulare*, *dominaţia şi lăcomia cotropitorilor* şi *relieful*. Cu privire la rolul geografiei şi al reliefului, se apreciază că formarea şi istoria paralelă a Transilvaniei, Ţării Româneşti şi Moldovei sunt nemijlocit legate de Munţii Carpaţi. În funcţie de context, aceştia au avut rol unificator sau de separaţie. Constantin C. Giurescu, în *Formarea poporului român* (1973), spunea în cheia discursului interbelic şi a filosofiei lui Lucian

1. Gh. Marinescu, Al. Tănase, *op. cit.*, p. 15.
2. Dumitru Stăniloaie, *Reflecţii despre spiritualitatea poporului român*, Bucureşti, Elion, 2001, p. 5 şi urm.

Blaga despre *spaţiul mioritic* că „înfăţişarea unitară a pământului românesc – asemuit cu o cetate – a avut drept consecinţă naturală, sub raport etnic, constituirea unui popor la fel de unitar, pe întregul teritoriu, ale cărui coordonate esenţiale sunt Carpaţii şi Dunărea”[1]. În aceeaşi măsură, continuă Constantin C. Giurescu, în *Istoria românilor* (1971), „prin *forma* şi *direcţia* pe care o au, Carpaţii au contribuit la despărţirea noastră politică”[2].

Un asemenea discurs se regăseşte şi în istoriografia de după 1989. Într-o lucrare publicată în 2006, în capitolul intitulat „Carpaţii în istoria poporului român”, Gheorghe Platon insistă asupra unei presupuse legături deosebite între configuraţia teritoriului şi a reliefului şi istoria românilor. Pe bună dreptate, geografia trebuie luată în seamă în analiza istorică, impactul acesteia asupra fenomenelor istorice fiind în unele cazuri determinant. Ne gândim, spre exemplu, la state precum Olanda sau Regatul Britanic, al căror teritoriu le-a influenţat evoluţia istorică, sau la dinamica şi mobilitatea pe care zonele de stepă au conferit-o populaţiilor din perioada migraţiilor. Importanţa factorului geografic este un aspect recurent în *Şcoala de la Annales* şi mai ales la Fernand Braudel, de la care şi ideologii români s-au inspirat. Revenind la istoricul de care am amintit mai sus, acesta nu analizează relaţia dintre istorie şi teritoriu/relief pe baza unor argumente obiective şi ştiinţifice, ci pare să susţină formulările lui Iorga privitoare la „fatalitatea geografică” exercitată asupra trecutului românilor. Continuând tradiţia discursivă interbelică şi istoriografia protocronistă a anilor 1980, Gheorghe Platon insistă pe legătura cvasi-mistică şi ancestrală dintre *teritoriu* şi *popor*. El afirmă că această corelaţie „nu este de esenţă pur ştiinţifică, ci are în vedere, în egală măsură, şi definirea profilului spiritual al poporului român”[3]. Istoricul apreciază că „destinul istoric al poporului român a fost influenţat [...] atât de aşezarea sa în spaţiul european, cât şi de configuraţia propriului pământ. Sensul adânc al istoriei noastre, de la Burebista şi până în anii fierbinţi ai contemporaneităţii, nu poate fi perceput fără înţelegerea reală a acestui raport de interdependenţă dialectică”[4]. „Din timpul dacilor şi până astăzi, munţii Carpaţi au format axa neamului, coloana vertebrală a întregului pământ şi a poporului”[5]. Peisajul românesc ar fi contribuit,

---

1. Constantin C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, Scrisul Românesc, 1973, p. 7.
2. Constantin C. Giurescu, Dinu Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, Bucureşti, Editura Albatros, 1971, p. 23.
3. Gheorghe Platon, *De la constituirea naţiunii la Marea Unire. Studii de istorie modernă*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 2006, p. 15.
4. *Ibidem*.
5. *Ibidem*, p. 16.

continuă acesta, la modelarea unei anumite structuri psihice, afirmaţie pe care o apreciem ca fiind cel puţin dificil de cuantificat. În ideea ştergerii oricăror diferenţe regionale între Transilvania, Muntenia şi Moldova, se arată că munţii nu au reprezentat nicicând un impediment al unităţii, ci dimpotrivă, au contribuit la formarea şi păstrarea conştiinţei etnice, românii „păstrându-şi nealterată substanţa etnică”[1]. Un rol major în acest sens l-au avut, crede istoricul, tipăriturile în limba română, între care cărţile de cult tipărite de diaconul Coresi în secolul al XVI-lea pe întregul teritoriu locuit de români şi care pun bazele limbii literare, afirmaţie din nou îndoielnică.

Naţiune *vs* internaţionalism socialist

Un al treilea palier al problematizării relaţiei *stat naţional vs regiune* îl constituie căutările teoretice ale ideologilor de partid preocupaţi de justificarea rolului naţiunii în raport cu socialismul internaţionalist. În gândirea politică a ideologiei de partid, sensurile conceptului de *stat naţional* sau *stat-naţiune* sunt explicate ca fiind voinţa comună a unei comunităţi etnice omogene şi a dorinţei acesteia de a alcătui un organism politic, care să corespundă specificului naţional şi sufletului poporului. În gândirea şcolii de partid, sensul conceptului de *stat naţional* este acela de *formă de organizare politică a naţiunii*. Elena Florescu, în *Naţiunea şi contemporaneitatea* (1971), consideră că gândirea politică occidentală potrivit căreia formarea statului naţional este un rezultat al formării naţiunii este eronată. Ea aduce drept contraexemplu cazul Ţărilor Române, a căror existenţă a catalizat formarea naţiunii : „În prima jumătate a secolului al XIX-lea au apărut o serie de premise” care s-au „închegat într-un tot organic prin Unirea Principatelor şi formarea statului naţional român, care s-a desăvârşit apoi prin unirea Transilvaniei cu România în 1918”[2]. Ideea că statul naţional nu poate apărea fără ca naţiunea să existe în prealabil şi că statul naţional ar fi secundar formării naţiunii ar fi, potrivit Elenei Florescu, doar o abordare mecanică şi nedialectică. Ea pleacă de la premisa falsă a existenţei statului naţional unitar al poporului român începând cu Burebista, care datorită anumitor condiţii istorice ar fi fost obligat la o existenţă în unităţi teritoriale şi administrative separate. Lupta pentru stat naţional înseamnă, susţine autoarea, lupta naţiunii pentru existenţa ei de sine stătătoare.

1. *Ibidem*, p. 21.
2. Elena Florescu, *Naţiunea şi contemporaneitatea*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1971, p. 42.

Cât priveşte tendinţele de realizare a unei uniuni europene, ea consideră că este o tentativă de desfiinţare a unităţii dintre stat şi naţiune[1]. Tot Elena Florescu apreciază că *statul naţional* este reprezentantul oficial al comunităţii etnice. Mai mult, conceptul de *stat naţional* ar trebui, susţine ea, să fie inclus în conceptul general al naţiunii, alături de comunitatea de teritoriu, viaţă economică şi spirituală[2]. Conştiinţa originii etnice comune ar fi cea care se formează treptat într-o mişcare a devenirii istorice şi care culminează cu formarea simultană a naţiunii şi a statului naţional pe baze etnice. „Ideologia imperialistă americană”, continuă autoarea, greşeşte atunci când explică apariţia conflictelor prin conştiinţa originii etnice comune, pentru că „în cazul poporului nostru demonstrarea unităţii etnice a tuturor românilor de pe teritoriul României a constituit un factor spiritual în constituirea naţiunii române”[3]. Altfel spus, în conceptualizarea ideologiei de partid, conceptele de *naţiune*, *etnie* şi *stat naţional* se suprapun perfect şi sunt interdependente. Ideologul Gheorghe Marinescu, contrar principiului internaţionalismului proletar pe care încearcă să-l combată, opinează că după victoria socialismului forma naţională a statului s-ar menţine, deoarece „socialismul nu suprimă caracterul naţional al statului, ci dimpotrivă îl accentuează”[4]. Rolul pe care comunitatea etnică îl are în conceptualizarea *naţiunii* şi a *statului naţional unitar* reiese din definiţia pe care Teofil Bugnariu o formulează cu privire la etnicitate : aceasta ar fi „acea trăsătură a unei comunităţi potrivit căreia membrii acesteia se simt uniţi între ei, au conştiinţa apartenenţei la aceeaşi comunitate, precum şi dorinţa, voinţa de a trăi în cadrul aceleiaşi comunităţi, noua formă de comunitate etnică, adică naţiunea”[5]. Este evidentă deturnarea definiţiei formulate de Ernest Renan cu privire la *naţiunea politică* şi înlocuirea ei cu *naţiunea culturală* sau *etnonaţiunea*.

Redarea specificităţii este o altă strategie discursivă a conceptualizării raportului *stat naţional unitar – regiune/provincie*. Diferenţele dintre provincii sunt redate doar pentru a sublinia efectele nefaste ale „asupritorilor” pentru populaţia românească. Studiile de istorie regională sunt puţine, iar istoria provinciilor nu este abordată dintr-o perspectivă locală, ci doar prin raportare permanentă la istoria naţională. Primează aspectele privind populaţia românească, cultura română fiind, de regulă, abordată în afara contextelor multiculturale

1. *Ibidem*, pp. 242-243.
2. *Ibidem*, p. 243.
3. *Ibidem*, p. 316.
4. C.Gh. Marinescu, *Naţiunea şi conştiinţa naţională în lumea contemporană*, Iaşi, Junimea, 1986, p. 203.
5. Teofil Bugnariu, *Stat – naţiune – progres social*, Bucureşti, Editura Politică, 1968, p. 58.

locale. Producţia culturală a regiunii, diversitatea culturală, lingvistică, religioasă sau de altă natură este inclusă tot la categoria efectelor „*ocupaţiei străine*" şi este considerată o cauză a rămânerii în urmă a autohtonilor români. Spre exemplu, I.D. Suciu deplângea soarta românilor din Banat, unde „colonizările au lovit greu în interesele populaţiei româneşti"[1], obligată să se mute în zone mlăştinoase, spre deosebire de germanii care se aşezau în locurile fertile. Chiar şi aşa, continuă istoricul, „poporul român din Banat a dat dovada de o puternică forţă de luptă şi a manifestat dorinţa de a-şi cuceri o viaţă naţională independentă spre a se uni cu românii din Ţara Românească, Moldova şi Transilvania"[2]. În Bucovina, provincie „ocupată", alături de Transilvania şi de Banat, de Habsburgii „dornici de câştig"[3], populaţia românească ar fi fost nevoită să lupte permanent împotriva deznaţionalizării şi asimilării forţate. Efectele pozitive, precum urbanizarea, creşterea numărului de şcoli, construirea de reţele de transport, modernizarea în general la care a procedat administraţia austriacă şi maghiară în Banat, Transilvania sau Bucovina sunt ignorate. Sub tăcere sunt trecute beneficiile *plurilingvismului*, *multiconfesionalismului* şi *multiculturalismului*, efectele acestora asupra specificului cultural local.

Ideea de „unitate" în manualele de istorie

Unul dintre principalele medii de difuzare şi de fixare a discursului istoriografic privitor la unitate şi la uniformitatea *românismului* pe tot cuprinsul teritoriului locuit de români îl reprezintă manualele şcolare. De-a lungul întregului secol XX, pe tot cuprinsul Europei, şi în special în Europa Centrală şi de Sud-Est, manualele de istorie au fost subiectul unor permanente contestări şi controverse. Prin conţinutul şi rolul lor, manualele abordează chestiuni sensibile care privesc atât sfera educaţională, cât şi pe cea politică. Ele au rolul de a forma cultura politică a indivizilor şi de a difuza politicile educaţionale şi ideologia regimului politic. Mai mult, manualele şcolare, cu precădere cele din domeniile umaniste, contribuie semnificativ la modelarea caracterului şi personalităţii elevilor şi studenţilor, la educarea gândirii critice asupra lumii şi a propriei lor persoane. Statutul de lectură obligatorie, monopolul asupra selecţiei conţinutului şi controlul statului asupra dreptului de editare explică importanţa

1. I.D. Suciu, *op. cit.*, p. 26.
2. *Ibidem*, p. 5.
3. Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 93.

manualelor între celelalte mijloace şi instrumente de formare a identităţilor. Manualele şcolare sunt un produs social şi, asemenea conceptelor, sunt deopotrivă factori şi indicatori ai realităţii social-istorice. Cu precădere sistemele totalitare, dar şi cele democratice au utilizat manualele şcolare ca pe un canal principal de transmitere şi inculcare a ideologiei şi propagandei de stat. Regimul naţional-comunist din Romania anilor 1970-1989 este în acest sens un studiu de caz relevant.

Manualul de istorie de clasa a XI-a (1993) învăţa elevii că, asemenea Unirii din 1918, primul factor de unitate a triburilor geto-dace l-a constituit originea lor etnică[1] şi că unirea triburilor dace ar fi avut la bază comunitatea etno-lingvistică şi spirituală[2]. Tot manualul de istorie arată că unirea s-a făcut în spaţiul *carpato-danubiano-pontic* şi i-a cuprins pe toţi locuitorii, autohtoni şi alogeni deopotrivă. Graniţele nu pot fi stabilite clar, se arată în manual, însă ele corespund teritoriului României Mari, „de la Nistru pân’ la Tisa”. După dizolvarea statului lui Burebista, viaţa politică ar fi continuat tot prin rolul Transilvaniei. Referitor la Mihai Viteazul, *Manualul de istorie pentru clasa a VIII-a* (1984) arată că „unirea politică a Ţărilor Române a corespuns unei necesităţi istorice. Ea venea ca o încoronare a unei îndelungi evoluţii istorice, la care au colaborat o seamă de factori istorici”[3], iar argumentul este cel consacrat în istoriografie. Dincolo de fragmentarea politică şi teritorială, „poporul român era unitar prin limbă, cultură şi civilizaţie”, iar în societatea medievală românească, apreciază autorii, ar fi existat o conştiinţă de neam[4].

Particularităţile regionale din Basarabia, Bucovina, Dobrogea, Banat, Maramureş sau eventual alte subregiuni geografice, istorice sau culturale sunt, de regulă, minimalizate cu scopul de a estompa impresia unei fragmentări excesive. Doar cele trei provincii Transilvania, Moldova şi Ţara Românească sunt consacrate şi acceptate de istoriografie. La nevoie, pentru a sublinia multitudinea de forţe care au participat şi au susţinut unirea, spre exemplu, apar enumerate şi subdiviziunile provinciilor. Decretul de unire a Transilvaniei, arată Vasile Netea, cuprindea „toate ţinuturile româneşti de peste Carpaţi : Ardealul, Banatul, Crişana, Sătmarul, Maramureşul”[5]. Banatul este, de cele mai multe ori, prezentat ca

1. Mihai Manea, Adrian Pascu, Bogdan Teodorescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până la revoluţia din 1821. Manual pentru clasa a XI-a*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1993, p. 85.
2. *Ibidem*, p. 93.
3. Hadrian Daicoviciu, Pompiliu Teodor şi Ion Cîmpeanu, *Istoria antică şi medie a României. Manual pentru clasa a VIII-a*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1984, p. 176.
4. *Ibidem*, p. 176 şi p. 230.
5. Vasile Netea, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. XIV.

parte a Transilvaniei, şi inclus teritoriul din interiorul arcului carpatic. *Manualul de istorie de clasa a XI-a* prezintă „regimul habsburgic” din Banat într-o jumătate de pagină. Bucovina este prezentată ca parte a Moldovei. În mod frecvent, în locul denumirilor de regiuni sunt preferate punctele cardinale. Unirea Dobrogei cu Ţara Românească este considerată în *Manualul de istorie pentru clasa a XI-a* (1993) realizarea spaţiului etnic şi politic românesc „de la Munte şi până la Mare”[1]. Acesta era încă un pas spre Unirea care a avut loc două sute de ani mai târziu. În manualul de clasa a XII-a (1994), în capitolul privitor la „lupta pentru emancipare a românilor din afara statului naţional”[2], se arată totuşi că Dobrogea a urmat un drum propriu, dat fiind că vreme de cinci secole a fost parte a Imperiului Otoman, dar că şi aşa idealul naţional al populaţiei româneşti a supravieţuit[3]. Tot manualul de clasa a XII-a dezbate în capitole separate „istoria teritoriilor româneşti aflate sub ocupaţie străină”[4] – Transilvania, Bucovina, Basarabia şi Dobrogea. Termenii cei mai uzitaţi sunt *luptă naţională*, *deznaţionalizare*, *maghiarizare*, *rusificare*, *discriminare*, *asimilare*, *exploatare naţională*, *pierderea/păstrarea identităţii naţionale* etc.

Analiza conceptuală a manualelor de istorie din perioada amintită permite formularea unor judecăţi privitoare la evoluţia istoriografiei şi a modalităţii de educare a istoriei din România, contribuie la relevarea efectelor pe care instrumentalizarea cunoştinţelor despre trecut le-a produs asupra modului de gândire al indivizilor, arată cum au contribuit manualele la perpetuarea unor valori şi idei învechite şi anacronice, cum prin intermediul lor a fost inculcat exclusivismul, românismul, naţionalismul şi intoleranţa faţă de diversitate. Structura manualelor din timpul lui Ceauşescu şi interpretarea trecutului pe care ele o transmit corespunde viziunii şi abordării stabilite de istoricii agreaţi de regimul politic.

Concluzii

O trăsătură fundamentală a limbajelor sociale şi politice româneşti de-a lungul întregului secol XX este amalgamarea, de cele mai multe ori intenţionată şi la cererea ideologiei epocii, a sensurilor conceptelor de bază. Analiza discursului istoric este relevantă sub aspectul istoriografic şi al transpunerii acestui discurs

1. Mihai Manea, Adrian Pascu, Bogdan Teodorescu, *op. cit.*, p. 209.
2. Mihai Manea, Bogdan Teodorescu, *Istoria românilor de la 1821 până în 1989. Manual pentru clasa a XII-a*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1994, pp. 164-175.
3. *Ibidem*, p. 173.
4. *Ibidem*, pp. 102-105.

în acţiune politică. Transformări ale vocabularului social-politic se petrec în perioada stalinismului şi apoi a destalinizării şi iau o amploare deosebită în anii 1970 şi până în 1989. Astfel, istoricii scriu despre *lupta de rezistenţă* a poporului dac aflat sub *ocupaţie* romană, despre *lupta de clasă* dintre diferitele ranguri ale dacilor, despre realizarea *statului unitar independent suveran şi centralizat* sub Burebista, despre *naţiunea* română din timpul lui Mihai Viteazul, despre *revoluţia* lui Horea şi, prin utilizarea anacronică a conceptelor, falsifică percepţia asupra trecutului.

Aplicarea conceptelor analitice koselleckiene de *ideologizare*, *temporalizare*, *democratizare şi politizare* în analiza limbajelor sociale şi politice româneşti din anii 1970-1989 relevă o dinamică aparte. Democratizarea, respectiv pătrunderea unor sensuri iniţial restrânse la discursul de specialitate, se realizează prin intermediul manualelor, al publicaţiilor de popularizare a istoriei şi prin discursul oficial. Formule şi concepte cu sensuri ideologizate sunt apropriate şi preluate de populaţie în vorbirea curentă fără o explicare prealabilă a sensurilor lor. Ubicuitatea conceptului de *popor* în spaţiul public de astăzi dovedeşte perpetuarea conceptelor social-politice şi a sensurilor lor şi după 1989. Odată cu instrumentarul lingvistic, se observă o continuitate a sensurilor şi dimensiunii performative a conceptelor. Ceea ce Tudor Vladimirescu sau Nicolae Bălcescu denumeau prin termenul de *popor* în secolul al XIX-lea, adică cel mult un construct, o entitate colectivă amorfă neemancipată şi cu repere premoderne, nu se află la mare distanţă de sensurile pe care discursul politic de astăzi le atribuie termenului de *popor*.

Efectele istoriografiei naţionale şi naţionaliste şi ale discursului despre statului naţional unitar sunt multiple şi de durată. Exagerările istoricilor despre unitatea atemporală a românilor pe un teritoriu care corespunde Daciei lui Burebista au fost inculcate populaţiei prin istoria predată în şcoli. S-a alimentat astfel o percepţie etnicistă asupra trecutului, o teleologie a „luptei milenare a poporului pentru unitate”. Insistarea pe unitate şi uniformitate în defavoarea diversităţii şi pluralităţii a contribuit la sedimentarea unor atitudinii de respingere a alterităţii. Dincolo de mitul ospitalităţii, românii au fost ostili în faţa diferenţelor de limbă, confesiune, obiceiuri, moduri de viaţă, onomastică etc. Ştergerea diferenţelor dintre provincii a cauzat respingerea ideii de regiune şi de regionalizare în cultura politică a populaţiei, aceasta pe fondul în care particularităţile regionale sunt vizibile şi recunoscute.

Similar Transilvaniei, Banatul a fost inclus după Unirea de la 1918 politicilor centraliste ale guvernelor de la Bucureşti. Politicile de românizare începute după 1918 vizau creşterea aportului cultural şi numeric al populaţiei româneşti, considerată în deficit ca urmare a colonizărilor din secolul al XVIII-lea şi a

trecutului provinciei ca parte a monarhiei habsburgice. Instituţii de învăţământ superior şi o nouă administraţie urmau să contribuie la diminuarea caracterului cosmopolit al provinciei. Ideologia statului-naţiune monoetnic, difuzată şi prin intermediul istoriografiei, a trecut sub tăcere particularităţile culturale locale şi a luat măsuri de estompare a identităţii locale a bănăţenilor. Cărţile şi manualele de istorie au prezentat deseori Banatul ca pe o regiune a Transilvaniei, atât geografic, cât şi cultural. Multiculturalismul vienez din Banat a fost blamat ca fiind manifestarea unei puteri de ocupaţie asupra unui teritoriu românesc, iar caracterul de provincie imperială prezentat ca un teritoriu la discreţia suveranului de la Viena. Nu s-a pomenit nimic de convieţuirea paşnică a unor populaţii de limbi şi culturi diferite, de sinteza culturală specifică zonei, de *multiconfesionalismul* şi *identitatea multiplă*[1] a bănăţenilor. Acest tip de discurs s-a aplicat şi celorlalte provincii. Practicile de uniformizare demografică au continuat şi după 1945 prin deportări sau vânzări ale germanilor şi evreilor, urmate de „colonizări" de populaţie românească din alte regiuni ale ţării. S-au creat astfel dezechilibre sub aspect demografic, dar şi cultural, mai ales sub raportul subminării identităţilor regionale şi locale.

În prezent, efectele centralizatoare ale politicilor de stat şi ale discursului istoriografic privind unitatea şi uniformitatea culturală şi etnică a teritoriilor locuite de români sunt evidente. Ele se pot vedea, spre exemplu, în controversele şi agitaţia pe care planurile de regionalizare, brusc apărute şi la fel de brusc abandonate, le-au produs în spaţiul public. Nici clasa politică, nici populaţia nu pot înţelege beneficiile regionalizării şi ale principiului subsidiarităţii în administraţie. Cu atât mai anevoios se va putea ajunge la un consens asupra modalităţii optime în care aceste principii de organizare ar trebui puse în practică.

1. Cf. Victor Neumann, *Interculturalitatea Banatului*, Timişoara, Artpress, Institutul European, 2012.

Partea a III-a

PERIFERII ŞI MARGINALITĂŢI CULTURALE

George Neagoe

O periferie centralizată : discursul de autolegitimare a scriitorimii în câmpul muncii (1947-1948). G. Călinescu în defensiva păturilor mijlocii[1]

Abstract. *The following article aims to emphasize the role that Romanian literary critic G. Călinescu had in the discourse for legitimizing the humanist intellectuals, mainly the writers, as a working class in 1947 and 1948, when the country was on the verge of becoming a popular democracy, on a Soviet model. Being a politician serving the National Popular Party (a crypto-communist structure) and directing its official newspaper* The Nation*, the highly rated scholar became a central figure in the clash that this category had to face the propaganda, which was focused on the slogan of „proletarian dictatorship”. In the interval we are interested in, G. Călinescu used a rhetoric in which the main goal was to demonstrate that the „middle categories” (especially writers, artists, historians and philosophers) and the working class shared a series of common economic and political purposes. Moreover, he was confronted with a major difficulty in his task. Each argument could not point out the independent mission of humanist intellectuals, but their allegiance to the communist power. Thus, he was forced to admit that any creative activity served the Communist/Working Party. All in all, his attempt was a failure, because the articles he published in* The Nation *were destined to illustrate the power and wellness of the popular democracy*.

Keywords : *cultural periphery, humanist intellectuals, middle-class, Marxism-Leninism, popular democracy, Romanian communism, literary propaganda, National Popular Party, G. Călinescu*

1. Această lucrare a fost redactată şi finanţată în cadrul proiectului „Cercetători competitivi pe plan european în domeniul ştiinţelor umaniste şi socio-economice. Reţea de cercetare multiregională (CCPE)”, POSDRU/159/1.5/S/140863.

În lucrarea pe care o propunem, ne interesează invocarea „luptei de clasă" ca modalitate de autolegitimare a intelectualilor de formaţie umanistă în regimul comunist din România. Mai precis, centrul preocupărilor mele îl reprezintă rolul lui G. Călinescu, un intelectual cu pregnanţă socioculturală graţie *Istoriei literaturii române de la origini până în prezent* (1941), în configurarea discursului public al scriitorimii în faţa puterii comuniste din România. Alegerea lui, în calitate de exponent, se datorează şi unui argument politic semnificativ pentru orientarea unui grup de literaţi, cu preferinţe pentru democraţia socială, către socialism, după 23 august 1944. Recrutarea lui de către Uniunea Patrioţilor (organizaţie de masă, subordonată direct Partidului Comunist Român) şi apoi alegerea lui în Biroul Executiv al Partidului Naţional Popular (PNP)[1] au

1. Înfiinţat în urma Congresului Uniunii Patrioţilor din 10-12 ianuarie 1946, desfăşurat la Sala „Dalles" din Bucureşti, Partidul Naţional Popular a fost o structură-satelit a Partidului Comunist Român, alături de care a participat la alegerile parlamentare din 19 noiembrie 1946, sub sigla Blocului Partidelor Democratice. Programul PNP viza atragerea unei proporţii cât mai largi a intelectualităţii (de formaţie umanistă sau nu), a meseriaşilor, a funcţionarilor, a preoţimii, a comercianţilor, a micilor industriaşi, a proprietarilor urbani şi a literaţilor, în scopul de a masca tendiţele extremiste ale PCR care, în plan discursiv, promova lupta şi ura de clasă, favorizând, cel puţin declarativ, proletariatul, în dauna celorlalte compartimente sociale, pe care le dorea fie aliate (*i.e.* subordonate) – ca ţărănimea –, fie anihilate – ca marea burghezie. PNP era un mecanism de propagandă mascată procomunistă şi prosovietică. Membri marcanţi : Mitiţă Constantinescu (fost guvernator al Băncii Naţionale), sociologul Gh. Vlădescu-Răcoasa (conferenţiar la Universitatea din Bucureşti), istoricul Petre Constantinescu-Iaşi (toţi trei fiind, pe rând, preşedinţii PNP), dr. Dumitru Bagdasar, istoricul Andrei Oţetea, Constantin Paraschivescu-Bălăceanu (decan al Baroului Ilfov, avocat al mareşalului Ion Antonescu în „Procesul Marii Trădări Naţionale"), Mihail I. Dragomirescu (secretar general al PNP, cadru didactic la Facultatea de Litere şi Filosofie a Universităţii din Bucureşti), Constantin Balmuş (filolog, profesor la universităţile din Iaşi şi din Bucureşti) şi, poate cea mai cunoscută şi mai remarcabilă figură, G. Călinescu. PNP s-a autodizolvat în urma hotărârii luate în şedinţa din 6 februarie 1949. La acea dată, erau aleşi din 1948 ca membri titulari ai Academiei Române Petre Constantinescu-Iaşi, Andrei Oţetea, Constantin Balmuş şi G. Călinescu. Pentru alte opinii şi date, vezi Gh. Ţuţui, „Contribuţia Partidului Naţional Popular la lupta pentru transformări democratice", în *Analele Institutului de Studii Istorice şi Social-Politice*, nr. 1, 1966, pp. 55-65. Vezi şi fondul „Uniunea Patrioţilor" (nr. inv. 2861), rola 212, şi fondul „Partidul Naţional Popular" (nr. inv. 2862), rola 1365, aflate la ANIC.

influenţat decisiv, în ceea ce ne priveşte, îndreptarea către o abordare marxist-leninistă a rolului deţinut de creatorii de beletristică în configurarea „democraţiei populare”. Dincolo de compromisuri şi atitudini îndoielnice şi reprobabile, trebuie relevat faptul că prezenţa lui G. Călinescu – în ipostaza de propagandist al literaturii partinice şi de scriitor apropiat de muncitor până la identificare (*i.e.* aservit dictaturii proletarialui) – nu echivalează neapărat cu o decizie personală, de salvare a propriei sale opere şi a unei eventuale autonomii a activităţii gazetăreşti şi editoriale. Cred că face parte dintr-un program amplu, dezvoltat în şedinţe, în congrese şi în intervenţii publicistice, al PNP. A urmări activitatea lui G. Călinescu după 23 august 1944 în acest context al partizanatului doctrinar şi apartenenţei la un organism criptocomunist poate conduce la explicaţii mai elaborate şi mai apropriate asupra comportamentului său cetăţenesc, taxat cu severitate şi rigoare estetică (dacă abordăm problema doar cu instrumentele criticii literare puriste)[1] sau chiar cauţionat, pe motiv că textele tipărite în *Tribuna poporului* (ziarul Uniunii Patrioţilor) şi în *Naţiunea* (oficiosul PNP) nu i-ar destabiliza cu nimic valoarea operei, fiind nişte participări minore, reprobabile etic, însă neimportante în ansamblul impunător al romanelor şi al scrierilor teoretice : „Nu e, nici vorbă, primul impas al posterăţii călinesciene şi nici cel mai grav. În fond, ceea ce spune Gheorghe Grigurcu poate avea o consecinţă minoră, după părerea mea : dacă publicistul G. Călinescu e catastrofal după 1945, nu ne rămâne decât să ignorăm această parte a operei, ca una caducă, definitiv compromisă, irecuperabilă. Dar publicistica postbelică nu e nici pe departe segmentul cel mai important al operei călinesciene, aşa încât se poate renunţa la el cu uşurinţă şi un pic de amărăciune, fără mare pagubă pentru ansamblul creaţiei. Extirparea părţii maladive e chiar benefică pentru întregul organism. Rămâne să tragem de aici învăţămintele morale de rigoare, asupra cărora ne atrage atenţia Gheorghe Grigurcu. Fenomenul nu trebuie minimalizat, dar nici exagerat apocaliptic”[2]. Din punctul meu de vedere, cei doi exegeţi – la fel de îndreptăţiţi în a judeca şi a justifica acele derapaje profesionale – comit inadecvarea de a nu-l situa pe G. Călinescu într-un cadru mai larg. Luat în sine, criticul devine un „caz” al literaturii. Or, lărgind sfera discuţiei, vom observa că abordarea istorică va avantaja identificarea unei game de nuanţe pe care studiul exclusiv literar le va cataloga după cum urmează : 1) concesii necesare pentru supravieţuirea scriitorului ca potenţial vehicul de reafirmare a literaturii independente de

1. Vezi Gheorghe Grigurcu, „G. Călinescu, la centenar”, în *România literară*, anul XXXII, nr. 24, 16-22 iunie 1999, pp. 3, 12-14.
2. Ion Simuţ, „A fost divinul critic un colaboraţionist ? ”, în *Cuvântul*, anul V (X), nr. 8 (266), 1999, p. 8.

comandamentele politice ; 2) trădări inexorabile din culpă, abandonări ale etosului democratic, ilustrat în literatură fie ca ripostă la adresa puterii, fie ca ignorare a acesteia ; 3) compromisuri de ordin moral, dar care, totodată, ar reprezenta mostre de artă literară (portrete pamfletare, situaţii conflictuale estetizate de trecerea timpului). Numai că toate coordonatele menţionate anterior omit detaliul că nu omul de litere s-a exprimat în favoarea întăririi legăturilor cu proletariatul, ci politicianul, directorul de cotidian, propagandistul. Această realitate voi încerca s-o argumentez în continuare.

*

A existat o relaţie ambiguă între puterea comunistă din România şi scriitorime. Pe de o parte, în ipostaza de intelectuali cu profil umanist, literaţii erau excluşi din clasa muncitoare, propusă în discursul propagandistic ca factor de legitimare a sistemului politic şi, în consecinţă, a măsurilor dure împotriva celorlalte structuri profesionale. Pe de altă parte, în pofida neintegrării în categoria proletariatului sau a ţărănimii – „aliate" numai la nivel ideologic –, scriitorimea nu era în totalitate susceptibilă de acte de subversiune. Nefiind tocmai o clasă socială din perspectivă marxist-leninistă, breasla poeţilor, a prozatorilor, a dramaturgilor şi a criticilor nu putea fi judecată maniheist. Scriitorimea intra, ca atare, în sfera structurilor socio-economice incerte. Era un posibil *duşman al poporului*, din pricina răspândirii unor scrieri „reacţionare" : fie subversive (tipărite ; circulând în *samizdat*), fie eludând realismul socialist, gest care echivala cu poziţionarea antisistemică. Totodată însă, scriitorimea constituia un potenţial *ideolog* al regimului, reprezentând *puterea* în mijlocul cetăţenilor, deorece literatura conţine dimensiuni sociale, civilizatorii şi educaţionale inerente. Or, pentru a răspândi idealul civic al „democraţiei populare", mai eficient se dovedea scrisul pentru mase, nu învăţământul politic, îndoctrinarea prin dezinformarea din ziare (*Scânteia*) sau din publicaţiile rezervate cadrelor partidului unic (*Lupta de clasă*). În această logică a terţului inclus, scriitorimea era ademenită de puterea comunistă din cauza contextului care favoriza compromisul politic. Dar tocmai structura care le garanta ipotetic salvarea de la atacurile extremei stângi – Partidul Naţional Popular (PNP) – îi desconsidera şi îi trata ca pe un surplus valoric, un adjuvant util, dar dispensabil, în bătălia pentru distrugerea adversarului principal, şi anume acea clasă identificată de comunişti ca responsabilă pentru exploatarea poporului : burghezo-moşierimea. Scriitorimea, o componentă în zona de mijloc a societăţii, constituia, din perspectiva marxist-leninistă, un factor nefolositor, dar putea lucra în direcţie aşa-zis progresistă, în sprijinul proletariatului care urma să dicteze mersul realităţii la nivel ideologic.

Problema situării scriitorimii în spaţiul public rezulta din excluderea ei de către doctrinarii luptei împotriva marii burghezii din categoria claselor producătoare. Aşadar, asupra literaţilor, dar şi asupra filosofilor, istoricilor, profesorilor şi artisticilor plastici, planau suspiciuni că ar respinge munca fizică. Tratamentul comunist aplicat scriitorimii viza dubla măsură. Pe de o parte, ademenirea şi angajarea în scopul găsirii unui rol justificat (*i.e.* propagandistic) în „democraţia populară”, care astfel o legitima. Pe de altă parte, nu i se garanta asimilarea totaltă, ci rămânea izolată în ţesătura informă şi vagă a păturilor din zona mediană a veniturilor economice. Ca atare, scriitorii puteau să fie ridicaţi la rangul de scutieri ai cavaleriei grele, iar apoi să se trezească încercuiţi de foştii aliaţi, din cauza invocării procesului de înlăturare a „rămăşitelor” comportamentale perpetuate de la marii moşieri şi industriaşi : „Mica burghezie nu poate fi prin ea însăşi o «forţă», împreună cu ţărănimea şi cu muncitorimea, însă, sub conducerea avangardei acesteia, ea contribuie la întărirea uriaşei porţi de care se sparg şi se vor sparge toate manevrele interne ale moşierilor şi marilor industriaşi sau cele externe ale imperialiştilor monopolişti care s-au folosit totdeauna de ea, care au împins-o la pauperizare şi au făcut-o carne de tun în războaie. În concluzie, categoriile sociale mijlocii încadrate în PNP nu mai gravitează între doi poli opuşi, ci sincer solidară [sic !] cu idealurile celorlalte categorii productive, urmăreşte împreună cu acestea realizarea unei ordine [sic !] sociale şi economice de dreptate, prosperitate şi progres”[1]. Atitudinile apolitice fiind respinse de la început, scriitorimea s-a văzut nevoită să apeleze la tertipuri – precum adeziunea publică, participarea la festivismul dictaturii, implicarea în diverse structuri controlate de stat şi justificarea rolului activ(ist). Scriitorimea a căutat astfel să supravieţuiască în câmpul muncii până în 1962, când, odată cu încheierea procesului de colectivizare, clasele sociale tindeau să fie eliminate din discursul ideologic, lăsând locul noţiunii largi, vagi şi neconflictuale de *om al muncii*.

Intelectualitatea umanistă „progresistă”, subordonată PCR, nu s-a manifestat doar în calitate de garant cultural al dictaturii, ci s-a implicat partinic în disputele privind rolul său în structura statală a României, reunindu-se, prin câteva nume marcante, sub girul Partidului Naţional Popular (PNP). Cel mai sonor reprezentat din spaţiul literar a fost G. Călinescu. Imperativul rezistenţei prin cultură, fortificat după experienţa totalitarismului de stânga, a condus la anumite exagerări tipologice, neţinându-se cont de realitatea evenimentelor. Sunt răspândite aserţiunile despre elasticitatea intelectualilor est-europeni, în

1. „Ce înseamnă «cea de-a treia forţă»”, în *Buletinul Partidului Naţional Popular*, editat de Comitetul Central, Secţia de Presă şi Documentare, Bucureşti, nr. 16, 10 februarie 1948, p. 9.

special a celor români, sub comunism. Cel puţin în România, accentul cade cu precădere asupra complicităţii necesare sau a duplicităţii inevitabile, în scopul nobil de a apăra valorile culturale. Or, este foarte greu de stabilit ce intenţii au avut autorii când au scris. Probele de luat în considerare rămân cele palpabile, nu supoziţiile referitoare la registrul poziţiei ambivalente. Această bunăvoinţă în comentarii provine şi din naivitatea de a crede în lucruri neverificabile documentar. De fapt, pactizarea cu puterea nu era niciodată relativă. O aşa-zisă minimă concesie se transforma instantaneu în compromitere totală a spiritului civic : „…anumite atitudini de acomodare cu puterea pot fi considerate, în opinia mea, reziliente. Ele au o semnificaţie pentru subiectul în cauză, dar fără a reprezenta, cu siguranţă, o formă de rezistenţă politică. Atitudinile reziliente nu sunt neapărat rezistente în sensul de exemplaritate în plan politic şi/sau cultural pe care îl atribuim de obicei celor din urmă”[1]. Întâi un intelectual se punea în serviciul regimului şi apoi, dacă îi păsa, în serviciul comunităţii oprimate. Se salva individual şi abia apoi reprezenta, cameleonic, un model moral de neeludat, nu doar pentru nevoia estetică de idoli, care deregleaz㠁discernământul, ci şi pentru nevoia stalinistă de a reface istoricitatea fenomenelor. În postumitatea imediată, criticul a devenit portdrapelul „democratizării” României de la ieşirea din războiul purtat alături de Germania hitleristă.

Activul PCR/PMR se epura şi biografic, şi ideologic, în timp ce intelectualul îşi menţinea rolul de factor comun : „Credincios sie însuşi, G. Călinescu îşi anexează în permanenţă publicistica pe coordonatele majore ale cerinţelor istorice, o ancorează în realităţile vremii. Numeroasele lui articole tratează problemele fundamentale ale perioadei, ca lupta antifascistă şi antihitleristă, democratizarea vieţii publice, reforma agrară, alegerile parlamentare, abolirea monarhiei şi instaurarea republicii, trecerea la construcţia socialistă, naţionalizarea principalelor mijloace de producţie, crearea noilor organe ale puterii de stat, revoluţia culturală, asigurarea independenţei şi suveranităţii naţionale”[2]. Astfel, în ochii posterităţii comuniste imediate, G. Călinescu a devenit un argument al clarviziunii construirii socialismului, al faptului că intelectualii de formaţie umanistă trebuie să coboare din turnul de fildeş, să devină cetăţeni responsabili. Articolele semnate de gazetar în perioada 1944-1949 (*Tribuna*

1. Alina Bîrsan, „«Résistance» et «résilience» du sujet ordinaire dans le contexte totalitaire communiste roumain”, în *Cahiers de l'Echinox*, vol. 19 : *Communism and Negotiation of Boundaries*, Cluj-Napoca, 2010, p. 38.
2. Gheorghe Matei, Gheorghe Ţuţui, „G. Călinescu, intelectual militant progresist”, în G. Călinescu, *Texte social-politice : 1944-1965*, Bucureşti, Editura Politică, Institutul de Studii Istorice şi Social-Politice de pe lângă CC al PCR, 1971, pp. 12-13.

poporului, *Naţiunea*, *Lumea*, *Contemporanul* şi *Buletinul Partidului Naţional Popular*) au fost confiscate în interese ideologice. Poziţia criticului marca, în preajma lui 1970, optimismul arătat uniformizării economice a claselor şi cultul progresului, amândouă puse, la acea dată, în serviciul *umanismului socialist* propovăduit de Nicolae Ceauşescu. Intervenţiile lui G. Călinescu erau decontextualizate, pentru a servi drept argument în favoarea noii conduceri a PCR, în sensul că binele comunitar întrezărit de publicist, în epoca instalării „democraţiei populare", se va înfăptui abia după Congresul al IX-lea al PCR (19-24 iulie 1965), dată la care scriitorul nu se mai afla în viaţă. Legat în totalitate de epoca precedentă, G. Călinescu trăia, în osanale *post-mortem*, ca falangă a intelectualităţii progresiste, al cărei ideal se împlinea după decenii de lupte aprige.

Participarea „tovarăşilor de drum" alături de comunişti se datora unui context economic specific, explicat cu persuasiune şi atenţionare în teritoriu, începând cu toamna lui 1947, când liberalii se autodizolvau, iar fruntaşii ţărănişti erau judecaţi şi condamnaţi la puşcărie. Exemplul oferit de procesul înscenat aşa-zisei „reacţiuni" nu era destinat neapărat cetăţenilor neînregimentaţi, cetăţenilor fără partid, ci, în special, adepţilor camuflaţi ai PCR, oploşiţi sub titulaturi diverse, care încercau să ilustreze ideea de majoritate naţională – precum Partidul Naţional Popular (formaţiune din sfera de influenţă a extremei stângi, înfiinţată spre a da o tentă pluripartidistă României între 1946 şi 1949) : „Un număr de state din sud-estul Europei : Iugoslavia, Bulgaria, Cehoslovacia, Polonia şi Albania, la care tind să se alăture România şi Ungaria, au astăzi un regim social ce se deosebeşte total de cele cunoscute până acum. Democraţiile populare existente au lichidat marea proprietate moşierească, au naţionalizat întreprinderile de bază, controlând activitatea marilor bănci şi industrii ; au menţinut însă regimul de proprietate urbană, de mică proprietate rurală, comerţul şi mica industrie. Prin aceasta, statele mai sus amintite prezintă modificări structurale ce le deosebesc atât de statele capitaliste, cât şi de cele socialiste. În statele cu democraţie populară nu există nici dictatura burgheziei monopoliste, nici dictatura proletariatului, vechiul aparat de stat nefiind total înlocuit, ca în Uniunea Sovietică, ci doar adaptat la noile condiţii. Nota lor dominantă o constituie faptul că statul înţelege să protejeze interesele celor ce muncesc, dându-se posibilităţi mai bune de trai intelectualilor, muncitorilor şi ţăranilor, administraţia, justiţia şi armata fiind democratizate şi puse în slujba poporului"[1].

Deocamdată, sunt de reţinut mai puţin partea explicativ-manipulatoare, punerea în temă în privinţa progresismului, cât insistenţa asupra pluralismului – măcar

1. „Democraţia populară", articol nesemnat, în *Buletinul Partidului Naţional Popular*, nr. 1, 16 octombrie 1947, p. 8.

temporar – al categoriilor sociale şi, prin urmare, nevoia celor toleraţi (*i.e.* intelectualii, mai ales istorici, filosofi şi literaţi) de a se legitima, de a-şi asigura supravieţuirea la nivelul discursului oficial, la nivelul justificării necesităţii prezenţei lor în activism. Aşa cum am remarcat deja, salvgardarea legislativă a unui tip de proprietate implica supravieţuirea clasei sociale beneficiare şi, lucru fundamental, a partidului politic tutelar. Însă PNP adăpostea şi nişte intruşi, producători de bunuri intelectuale, aşadar idealişti şi „reacţionari", a căror muncă nu se măsura prin indicatori ca productivitatea sau prosperitatea, ci prin gradul de atragere a devotaţilor/fanaticilor întru comunism şi de confirmare a lozincilor Partidului-Stat. Intelectualii, mai ales scriitorii, erau primii care se minţeau, poate cu bună ştiinţă, poate cu naivitate, în legătură cu drepturile lor de a se exprima neîncorsetaţi în domeniul lor profesional. Contemporaneitatea actului de cultură – înţeles ca adaptare la rigorile politico-socio-economice ale democraţiei populare – era cosmetizată ca un nou tip de modernitate, opusă celei burgheze, asupra căreia insistase E. Lovinescu. Dirijismul devenea, în plan eufemistic, o modalitate de edificare a noului „realism", de factură marxist-leninistă, care deja făcea carieră în compania auxiliarului *socialist*: „Ei bine, acest adevăr de atâtea ori ilustrat mai are, pare-se, nevoie să fie repetat. Altfel, nu putem înţelege de ce oamenii care se pretind de cultură, şi mai ales de cultură «subţire», vorbesc azi cu oroare, ca de o mare calimitate, de amestecul politicului în probleme culturale. Să ne înţelegem. Nu e vorba aici de un amestec intempestiv al unui regim dictatorial care ordonă să se «creeze» după un anumit normativ. Acest fel de amestec este o caricaturizare a adevărurilor enunţate mai sus şi cei care din anumite interese neagă aceste adevăruri îşi aduc în sprijinul lor caricatura. Ci e vorba de întrepătrunderea firească, ce se face spontan, cu sau fără voia creatorului de valori culturale, între ceiace constituie realitatea mediului economico-social din momentul în care creiază şi opera lui. Acest adevăr îl uită sau se fac că-l uită toţi acei cari pretind să-i lăsăm pe artişti sau pe filosofi să se detaşeze complectamente de problemele timpului, pentru a se dedica cultivării valorilor eterne"[1].

Pactizarea, adică subordonarea, mergea până la punctul în care partea oprimată să admită, măcar în cadrul propriei organizaţii, „necesitatea" impunerii propagandei pentru arta partinică. Nu alta va fi poziţia lui G. Călinescu peste câteva luni, când, la începutul lui 1948, vorbea despre teza celor două culturi şi despre necesitatea eliminării literaturii burgheze, răspunzând la eventuale acuze, aproape imposibil de formulat în condiţiile restricţionării drastice a libertăţii presei şi a libertăţii de expresie. Criticul eludează imperativul

1. „Politică şi cultură", articol nesemnat, în *Buletinul Partidului Naţional Popular*, nr. 1, 16 octombrie 1947, p. 12.

administrativ, invocând procese autonomiste şi legităţi organice specifice literaturii : „Ce vom pune în loc ? Tocmai ceea ce se cere. Căci – lucru curios – programele cercurilor progresiste este [sic !] exact acela ieşit din rotaţia istoriei literare, încât ideea de presiune nu-i deloc rezonabilă şi dovedeşte lipsa de examen serios. Absurdă, dimpotrivă, ieşită dintr-o propagandă obscură, inconştientă sie înseşi mi se pare literatura de tip feudal şi care cântă turnurile medievale (inexistente) şi pe boierul Traşcă dintr-o regiune unde nu ne aşteptam să se îndese atâta evghenie”[1]. Tema încurca ideologia prin anacronism şi prin adversitate partinică.

De fapt, intelectualii colaboratori îşi îngrădeau perimetrul de activitate. Ştiau că, în ciuda declaraţiilor de supunere, respectiv de apreciere a bunei vasalităţi, vecinătatea cu proletariatul era dubioasă şi primejdioasă, tocmai din cauza caracterului indecis al clasei pe care o ilustra. Ca atare, funcţionau ca o specie amfibie, prin disjuncţia între limbaj şi conştiinţă. E o lecţie radicală, învăţată prin metoda semidoctă a marxism-leninismului, care nu presupunea lectura directă a textelor, ci consimţirea adevărurilor expuse în articole şi, mai ales, în citate plasate fără indicarea surselor. PNP se staliniza, răspândind, prin broşuri de uz intern, perspectiva dictaturii de stânga : „Marx şi Engels au descris, încă de acum un secol, situaţia păturilor mijlocii şi alternativa pe care o au în faţă : «Păturile mijlocii, micul industriaş, micul negustor, meşteşugarul, ţăranul, ei toţi combat burghezia pentru a salva de la pieire existenţa lor ca pături mijlocii. Ele nu sunt, aşadar, revoluţionare, ci conservatoare. Mai mult, încă, ele sunt reacţionare, căci ele încearcă să întoarcă înapoi roata istoriei. Iar dacă sunt revoluţionare, atunci ele sunt revoluţionare în vederea trecerii lor apropiate în rândurile proletariatului ; astfel, ele nu apără interesele lor prezente, ci interesele lor viitoare ; ele părăsesc propriul lor punct de vedere pentru a-şi însuşi pe acela al proletariatului». Este cazul păturilor mijlocii de la noi, care, observând mersul istoriei şi interesele lor de viitor, trec de partea proletariatului, pentru a nu pieri”[2].

Mai mult decât o învăţătură, finalul citatului precedent era un avertisment : anunţa imposibilitatea de a evita compromisul la care se va supune intelectualitatea, căreia i se interzicea să supravieţuiască prin ea însăşi. Fragmentul poate fi sintetizat după cum urmează : lupta de clasă e antiburgheză şi condusă de proletariat. De aici derivă întrebarea : cum să devii proletar, de vreme ce anularea proprietăţii private înseamnă şi dispariţia posesorilor acesteia ? În

1. „Valoarea estetică a contemporaneităţii”, în *Contemporanul*, nr. 66, joi, 1 ianuarie 1948, p. 12.
2. „Noţiuni de bază ale teoriei marxiste, III. Lupta de clasă”, articol nesemnat, în *Buletinul Partidului Naţional Popular*, nr. 45, 18 octombrie 1948, pp. 19-20.

dialectica marxist-leninistă, aplicarea principiului nu reprezenta un scop. Ideologia se întemeia pe ruptura ireconciliabilă dintre teorie şi practică. Poate şi de aceea comunismul a aşezat întotdeauna hârtia de turnesol peste scrisul intelectualilor. Gândirea critică produce gândire ideologică. Prin eufemisme şi ameninţări, se stabilea că termenii confruntării erau doar doi. Oricât de mică, burghezia se situa în tabăra antagonică. Totuşi, la acea dată, România se încadra în rândul „democraţiei populare", ceea ce înlesnea o retorică pluralistă. Dacă mica burghezie devenea un nonsens în noua ordine economică, rămânea de înlăturat un alt nonsens, un intrus în perspectiva totalitarismului de stânga: *intelighenţia se manifesta şi se perpetua fără aparente interese economice*. Chestiunea a fost fructificată în avantajul comuniştilor, care au născocit astfel un terţ asimilabil, factorul comun în ecuaţiile propagandistice, dar foarte uşor de exclus pentru că, neîncadrându-se în ideologia muncii propriu-zis fizice, intra în categoria exploatatorilor. Nefiind o clasă producătoare, îi lipsea conştiinţa combativă, *recte* distructivă. Pasivitatea era un stigmat. Apropierea de marea burghezie o dezavantaja. Dar, aşa cum slujise prin cuvânt democraţia, putea fi la fel de recunoscătoare faţă de „democraţia populară". Statutul ambiguu, din perspectivă marxist-leninistă, o obliga la compromisuri. Dar nu la compromisuri echitabile, ci la docilitate: „Intelectualii nu formează o clasă unitară şi separată şi nici nu sunt dincolo de clase, un fel de arbitri neutri sau un grup moral, cum susţineau unii narodnici sau unii idealişti spiritualişti. Ocupându-se de intelectualitatea din epoca burgheză, Lenin şi Stalin au arătat dependenţa intelectualilor de societatea capitalistă şi cum clasele dominante aveau interesul şi abilitatea de a-i utiliza, chiar lăsându-le uneori iluzia că ar fi independenţi sau în afara claselor. Engels a explicat cum, odată cu apariţia diviziunii muncii, în munca manuală şi în munca intelectuală, aceasta din urmă a fost monopolizată de clasele dominante şi cum, mai ales în societatea capitalistă, intelectualii devin conducătorii direcţi ai procesului de producţie, aliniindu-se cu exploatatorii"[1].

Sentimentul insecurităţii acumula un potenţial de servire a propagandei. Dar temerile cu privire la statutul economic incert puteau fi înlăturate, prin corolarul luptei de clasă. Tot la nivel internaţional se derula din preajma celui de-al doilea război mondial campania sovietică în favoarea *luptei pentru apărarea păcii*[2]. Or, cum în acest context duşmanii erau simpatizanţii şi aliaţii Germaniei naziste, toţi cei care li se împotriviseră erau catalogaţi drept prieteni

1. *Ibidem*, p. 20.
2. Vezi Nicoleta Ionescu-Gură, „«Lupta pentru apărarea păcii»: sarcină de bază pusă de PC (b) al URSS partidelor comuniste. Cazul Partidului Muncitoresc Român", în *Revista istorică*, tom XVIII, nr. 5-6, 2007, pp. 459-480.

ai democraţiei de tip sovietic : „Poziţia partidului nostru este hotărât democrată. Nu suntem radicali în vorbe şi învechiţi în fapte. Partidul Naţional Popular are siguranţa unei juste orientări politice, prin prezenţa la conducere a unor luptători antifascişti neînfricaţi, cari şi-au călit convingerile în suferinţele anilor de dictatură"[1]. Mesajul secretarului general al PNP viza şi repartizarea disciplinată a forţelor economice şi profesionale sub tutela PCR. Astfel, se recomandau polarizarea intelighenţiei în jurul PNP şi strângerea imperativă a rândurilor în jurul forţei dominante. Era şi un ordin voalat de a se linişti spiritele din PNP care, după cum indică sursele din arhive, refuzaseră să mai colaboreze la guvernare cu PCR în cadrul BPD : „În ceiace priveşte situaţia categoriilor de mijloc, ele nu mai pot avea decât un singur partid şi acesta este Partidul Naţional Popular, alături de un partid muncitoresc şi unul plugăresc. Se va ajunge şi la refacerea unităţii partidelor din bloc, pe baza unei loiale colaborări, fiindcă am avut, nu de mult, de înregistrat unele manifestaţiuni străine de interesele regimului, manevre ale unor oamen cari au încercat să schimbe direcţia politicii noastre interne şi externe, făcând jocul imperialismului"[2]. Or, de la teoriile în plan general, era bine-venită şi o autocritică venită din partea unui membru marcant pentru elite.

---

1. „Nimic nu ne desparte de muncitori şi ţărani", în *Buletinul Partidului Naţional Popular*, nr. 3, 31 octombrie 1947, pp. 5-6. Articolul este precedat de următoarea notiţă : „La congresul organizaţiei judeţene Buzău a Partidului Naţional Popular, ţinut la 19 octombrie crt., d. prof. *Mihail Dragomirescu*, secretarul general al partidului, a rostit un discurs din care spicuim următoarele…".
2. *Ibidem*, p. 6. Pentru a lămuri o parte dintre divergenţele din cadrul BPD, considerăm revelator următorul document, aflat în dactilogramă, emis după alegerile parlamentare din 19 noiembrie 1946, din care rezultă că PNP a refuzat participarea la exercitarea puterii, deşi făcea parte din coaliţia câştigătoare, obţinând scoruri bune : „Constituirea noului guvern Petru Groza a creat o situaţie cu totul aparte Partidului Naţional Popular. Fără îndoială că lumea este nelămurită. Se ştie rolul important pe care toţi prietenii noştri din PNP l-au avut în timpul campaniei electorale şi în ziua alegerilor. Comitetul Central al BPD recunoaşte că pretutindeni am ocupat locul al doilea, situându-ne imediat după PCR în activitatea pe teren. Această sinceră, loială şi entuziastă activitate a fost cu atât mai remarcabilă cu cât venea din partea unui partid politic, destul de nedreptăţit, prin faptul atribuirii infimului procent de 7% din numărul candidaţilor. […] La constituirea noului guvern, în urma discuţiilor între cele patru partide, cari au avut câte 22% din candidaţi [Partidul Comunist, Partidul Social Democrat, Frontul Plugarilor şi Partidul Naţional Liberal-Tătărescu, n.m., G.N.], ni s-a oferit [sic !] doar Ministerul Sănătăţii şi un Subsecretariat de Stat. În faţa acestei situaţii, Biroul Executiv al partidului a hotărât neparticiparea noastră la guvernare.// Este mai bine că lucrurile s-au întâmplat astfel" (Mircea Stelian, *Poziţia actuală a Partidului Naţional*, 13.XII.1946, în fondul *Partidul Naţional Popular*, nr. inv. 2862, rola 1365, f. 000196).

La al Doilea Congres al Organizaţiei Capitalei al PNP (31 ianuarie 1948), G. Călinescu a susţinut un discurs de tip autocritic, referitor la importanţa integrării lor în respectiva structură politică. În fapt, convertindu-se în ideolog, scriitorul îşi condamnă şi propriile defecte profesionale identificate de stalinism – precum închistarea şi reticenţa la schimbarea socio-politică –, pricinuite de izolarea în bibliotecă şi de întreruperea contactului cu realitatea. Numai că, lucru tot mai evident azi, deciziile comuniştilor în România nu se bazau, în preajma lui 1947, pe cunoaşterea nemediată a statisticilor şi necesităţilor economice, ci pe aplicarea strictă a planurilor politice moscovite. Marxism-leninismul era o colecţie de antifraze, de eufemisme şi de false pretenţii, aşadar o minciună convenţionalizată, prin urmare se asemăna foarte mult cu literatura, amănunt care a facilitat, desigur, apariţia poeziei de agitaţie şi propagandă[1] : „Partidul Naţional Popular e întâiul partid politic în care m-am înscris şi în el voi rămâne până la sfârşit. Însă m-am înscris nu într-un partid al muncitorilor propriu-zis, ci în PNP, dedicat păturilor mijlocii, lămuririi şi democratizării lor. Am făcut aceasta fiindcă nu eram pregătit şi mărturisesc că n-am pătruns chiar dela început doctrina cea adevărată. Eu, din viţiu intelectual vreau la toate explicaţii suplimentare. Intuiţia pe care lucrătorul o are acută, la noi s-a uzat uneori din cauza cărţilor. Într-adevăr, două cusururi avem noi intelectualii : cultul ideii în sine şi sentimentalismul. Cultul ideii ! Cum să vă explic aceasta ? Ideea e o abstracţiune, o sublimare a experienţei, aşadar în ultima analiză o formă de adaptare prin întârziere. Evident că dacă am învăţat să socotim, este pentru a număra lucrurile. Intelectualul începe a se pasiona pentru întârzierea în sine, făcându-şi ceea ce se numeşte o plăcere gratuită, care-l reţine şi-l face rezistent la mişcările vremei. Să vă dau două exemple, metafore mai mult : un medic este chemat la un bolnav de pneumonie. Forma acestei boale i se pare aşa de interesantă cliniceşte, încât medicul încântat, ca om de ştiinţă, uită că are a salva un om şi exclamă : ce frumoasă

1. „Nimeni din Biroul Politic (unde aproape toţi, în dezbateri, folosesc termenul de «colhoz») nu pare să accepte ideea că ţăranilor le vine pur şi simplu greu să renunţe la bunurile lor sau că lumea e mai complexă decât o prezintă documentele de partid. Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca, M. Constantinescu, Al. Moghioroş, Liuba Chişinevschi, Teohari Georgescu, un anume (foarte prezent) tovarăş Roznicenco etc. nu văd altceva pe scena istoriei (care e, fireşte, scena luptelor de clasă) decât prezenţa criminală a chiaburilor şi rolul lor funest şi demobilizator. Dar o prezenţă necesară pentru că animă un conflict necesar, care validează o necesară şi obligatorie viziune dialectică" (Eugen Negrici, *Literatura română sub comunism. Poezia (I)*, Bucureşti, Editura Fundaţiei PRO, 2003, p. 44).

pneumonie ! Noi, intelectualii, suntem ca copiii. Aceştia dacă acadeaua are formă de floare sau de pasăre, nu se îndură s-o mănânce, ci o gustă cu limba"[1].

Greşeala de poziţionare a criticului rezultă din întrebuinţarea necesităţii ca păturile mijlocii să beneficieze (*i.e.* să sufere) de pe urma „democratizării". Or, dacă accepta respectivul proces, ne putem întreba cine l-ar fi impus în condiţiile de atunci. Desigur, Partidul Comunist. În plus, dacă intelectualii umanişti simţeau că au destule trepte de trecut pentru a ajunge la convingerile ideologice ale superiorilor politici, însemna şi că sunt vulnerabil pe teritoriul marxist-leninist. Acele „explicaţii suplimentare" invocate de profesorul George Călinescu indicau, printre altele, că „democratizarea" se constituie într-o prelucrare lungă vizând eliminarea spiritului burghez, reacţionar şi chiar fascist din gândirea păturilor mijlocii.

În acest context, prezenţa lui George Călinescu printre intelectualii apropiaţi de PCR nu reprezintă un caz. El a făcut parte dintr-o maşinărie coerentă, dintr-un detaşament întrebuinţat la nevoie de clasa muncitoare. Demonstrându-şi utilitatea în propagandă, a apărat Uniunea Patrioţilor şi, ulterior, a justificat rolul politic democratic şi revoluţionar al Partidul Naţional Popular, formaţiune care, aşa cum vom observa, îi asigura dreptul de semnătură. Articolele de atitudine politică şi discursurile lui de după 23 august 1944 mărturisesc nu doar oportunismul, ci şi lejeritatea în a deveni ideolog şi îndrumător, din cauza faptului că, în genere, discursul unui critic are un aspect civic mai pronunţat : „Perioada de după cel de al doilea război mondial îl aşază pe G. Călinescu într-o postură inedită şi ingrată în acelaşi timp, aceea de conducător al unui ziar apropiat ideologic de politica unui partid, Partidul Naţional Popular. De aceea, spiritul să polemic, trăsătură indelebilă criticului, se afirmă ca unul partizan, revendicat dintr-un program de partid"[2]. Afiliindu-se clasei conducătoare, prezenta garanţii de fidelitate pentru interesele socialiste. Un exemplu ilustrativ pentru încercarea literatorilor de a-i convinge pe culturnici de imanenta şi iminenta legătură cu proletariatul şi cu agricultorii : încă din prima zi a anului 1948, G. Călinescu a redactat, pentru ziarul *Naţiunea*, un articol în care, folosind poncifele vehiculate după 23 august 1944, milita în favoarea unirii „forţelor progresiste". Aflat în categoria „tovarăşilor de drum", G. Călinescu ştia deja că nu-şi poate apăra cauza decât pledând pentru o colectivitate de tip special, care să nu fie eliminată de către putere şi care, treptat, să fie absorbită

1. „Discursul d-lui prof. G. Călinescu", în *Buletinul Partiului Naţional Popular*, nr. 15, 3 februarie 1948, p. 4.
2. Constantin Schifirneţ, „Concepţia călinesciană despre naţiune şi cultură naţională", în vol. G. Călinescu, *Cultură şi naţiune*, antologie, studiu introductiv şi note de Constantin Schifirneţ, Bucureşti, Editura Albatros, Bucureşti, 2002, pp. 8-9.

de aceasta : „O nouă sintagmă începe să facă carieră : *cultura duşmană*. Ostaşi vigilenţi şi fanatici aruncă năvoade cu deschideri critice tot mai înguste, peste toate domeniile sectorului supus revizuirii : literatură, teatru, muzică, arte plastice, cinematograf. Au intrat în plasă mai multe nume, curente, tendinţe «reacţionare» ; şi-au rămas acolo. Au ieşit altele, multe şi ele, dar uşor de recunoscut : le trăda trasul în serie, pe bandă, după calapod. Calapod ideologic, se-nţelege. Căci în locul spaţiului viran rămas în urma înlăturării «culturii duşmane», trebuia aşezat. Altceva. Astfel, încă o sintagmă îşi începe cariera glorioasă : arta ca ideologie”[1].

Entuziasmul lui G. Călinescu provine din lozincile vehiculate. Limba de lemn se solidificase, iar frazele intrau în recuzita ritualică a intervenţiilor jurnalistice. Criticul, preschimbat în ideolog, miza pe relevarea similitudinilor dintre condeieri şi categoriile sociale pe a căror activitate se forjaseră sloganurile comuniste : „Deschideţi-ne braţele, plugari şi muncitori din fabrică. De atâta vreme lucrăm şi noi aici cu mica noastră sapă, cu micul nostru ciocan ce se cheamă peniţă. Cerneala e sămânţa şi varul nostru. Arăm şi construim în literă”[2]. Cu ajutorul unor metafore şcolăreşti, Călinescu propunea existenţa unei singure comunităţi, întemeiate pe aceleaşi idealuri. Încredinţat că demersul său va găsi un răspuns pozitiv, ziaristul renunţă, pentru un moment, să-şi transmită mesajul de pe o poziţie inferioară şi, recurgând la dreptul istoric, dovedeşte că personalităţile culturale au luptat împotriva retrograzilor şi în favoarea celor asupriţi : „Noi, oamenii cărţii, v-am dezrobit la 1848 de stăpânirea işlicelor, noi am cerut pentru voi pământ şi egalitate”[3]. La final, Călinescu revine la atitudinea umilă, convins poate că demonstraţia sa este impecabilă şi că, prin urmare, pe drapelul roşu al comunismului va fi adăugat al treilea simbol : „Primiţi-ne dar acum la dreptul şi datoria de a lupta împreună cu voi pentru binele nostru, al tuturora, în anul pus sub semnul secerei, ciocanului şi al condeiului, cu ajutorul lui Dumnezeu”[4].

Invocarea divinităţii constituia şi o urmă a dictonului „Nihil sine Deo, nihil sine Rege”, adoptat de G. Călinescu pe frontispiciul săptămânalului *Jurnalul*

1. Ana Selejan, *Trădarea intelectualilor. Reeducare şi prigoană*, ediţia a II-a adăugită, cu indice de nume şi o prefaţă a autoarei, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 2005, pp. 377-378.
2. „1948”, în *Naţiunea*, anul III, nr. 528, 1 ianuarie 1948, p. 1, *apud* G. Călinescu, *Opere*, publicistică, vol. VII (1948-1955), ediţie coordonată de Nicolae Mecu, text îngrijit, note şi comentarii de Alexandra Ciocârlie, Alexandru Farcaş, Nicolae Mecu, Pavel Ţugui şi Daciana Vlădoiu, Bucureşti, Academia Română, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, 2009, p. 4.
3. *Ibidem*.
4. *Ibidem*.

literar, pe care l-a condus la Iaşi, în 1939. Abandonarea crezului monarhic după 30 decembrie 1947, impus în programul PNP în 1946, este o chestiune asupra căreia merită insistat. Probabil că abdicarea regelui Mihai I a generat în mintea criticului ideea că regimul comunist din România se va baza pe un singur partid. Mai mult, l-a îndemnat să ofere unele lămuriri de ordin marxist-leninist, să explice abandonarea poziţiilor publice prin recursul la mesajul oficial al Tronului. Asistăm iar la ritualul purificării publice, al căutării ţapului ispăşitor, al reconfirmării fidelităţii faţă de comunişti, deci faţă de regimul republican, preocupat de creşterea standardelor de civilizaţie : „Noi ieri am fost sinceri şi nu am înşelat pe nimeni sperând că instituţia monarhică se va acorda cu interesele poporului român. Când însă factorul constituţional însuşi abdică, socotind că «instituţia monarhică nu mai corespunde actualelor condiţiuni ale vieţii noastre de stat», «reprezentând o piedică uriaşă în calea dezvoltării României», atunci dându-ne seama că declaraţiile de mai sus pornesc dintr-o serioasă cântărire a împrejurărilor, înţelegem că ar fi fără sens a mai rămâne monarhici fără monarh şi fără dinastie şi mai ales cu primejdia de a pune «o piedică serioasă în calea dezvoltării României». Şi prin urmare din toată inima, întorcându-ne ochii de la trecut, cu grija numai a viitorului, ca adevăraţi progresişti strigăm : Trăiască Republica Populară Română ! ”[1].

Călinescu n-a sprijinit „democraţia populară” înscriindu-se în PCR, ci a preferat să se numere printre liderii unei formaţiuni-satelit. Simţind ameninţarea dictaturii, scriitorul îşi apăra scopurile şi identitatea, care se confundau cu rosturile pluripartidismului şi ale PNP, cu toate că, la nivel declarativ, arăta că acceptă programul de stalinizare a societăţii : „Ca director al ziarului *Naţiunea*, ca membru în comitetul executiv al PNP, ca deputat reprezentat de pături mijlocii, eu am o direcţiune care nu se poate discuta cu facilitate şi cu oricine. Ziarul nostru are scopul de a lămuri zonele cărora ne adresăm (profesori, ingineri, medici, comercianţi etc.), de a le face permeabile ideologiei clasei muncitoare. Aceste zone merg încet, deşi leal şi sigur, din cauza structurii lor intelectuale. Cu ele trebuie folosit în cel mai înalt grad instrumentul ce se numeşte tact. Am spus dinainte că dorim să realizăm o «literatură de partid» (de aceea mi-am enumerat mai sus toate calităţile civile). Însă partidul nostru este deocamdată Partidul Naţional Popular şi prin urmare şi tonul paginii noastre literare urmează a se acorda cu programul nostru politic la fiece moment dat”[2]. Poziţia criticului nu era singulară, ci deriva din normele PNP,

1. „Res-publica”, în *Naţiunea*, anul III, nr. 531, 4 ianuarie 1948, p. 1, *apud* G. Călinescu, *Opere*, publicistică, vol. VII (1948-1955), pp. 14-15.
2. „Spre o critică literară marxistă-leninistă”, în *Naţiunea*, anul III, nr. 567, 18 februarie 1948, p. 1, *apud* G. Călinescu, *Opere*, publicistică, vol. VII (1948-1955), p. 107.

expuse în diverse consfătuiri de lucru. Acolo, accentul cădea pe obligaţia ca păturile muncitoare neproletare, deşi tolerate pentru un interval ideologic, să întoarcă armele împotriva propriului statut şi să se proletarizeze, în interesul lor, pentru a nu fi trimise în tabăra duşmanilor de clasă, dar şi pentru a confirma teza uniformizării infrastructurii în trecerea spre socialism: „În acest moment istoric Partidul Naţional Popular şi-a propus să orienteze şi pe aceşti intelectuali, împreună cu ceilalţi componenţi ai păturilor mijlocii, care nu-şi înţelegeau rostul şi interesele. În cercurile de studii ale partidului, în adunările plenare ale organizaţiilor lui, în gazeta noastră, s-a întreprins o acţiune de clarificare. Încet, încet, intelectualii care au aderat la partidul nostru au început să-şi limpezească poziţia. Au înţeles în primul rând că ei nu sunt o elită, ci un factor egal cu celelalte categorii producătoare, prin munca şi iscusinţa cărora ia naştere avuţia naţională"[1].

În acest registru ar trebui percepută o intervenţie a lui G. Călinescu despre relaţiile, în cadrul „democraţiei populare", de identificare între intelectuali şi proletari: „Încheierea mea este aceasta: că între muncitor şi intelectual nu trebuie să se mai vadă două clase deosebite, una dotată cu mâini zdravene şi alta cu minte pătrunzătoare, ci o singură armată a muncii, în care gesturile sunt deosebite. În nici un caz nu poate fi prin definiţie vreo separare prin calitatea inteligenţei. Am văzut de cele mai multe ori lucrători cu minte ascuţită, capabili a înţelege orice, şi câteodată falşi intelectuali cu mintea înceată"[2]. Amendamentul era totuşi sesizabil. Deşi nu-l exprima ca atare, publicistul insinua dificultăţile sau incapacităţile intelectualului de a face muncă manuală. Există, în publicistica lui G. Călinescu din 1948, disputa între intelectualul de

1. „Partidul Naţional Popular şi orientarea intelectualilor", articol nesemnat în *Buletinul Partidului Naţional Popular*, Bucureşti, nr. 13, 20 ianuarie 1948, p. 15. Vezi şi articolul „Am primit cartea de membru", în *Naţiunea*, anul III, nr. 731, 3 septembrie 1948, p. 1, *apud* G. Călinescu, *Opere*, publicistică, vol. VII (1948-1955), pp. 459-461. Acolo, scriitorul discuta funcţiile sindicatului de stat Confederaţia Generală a Muncii în sprijinirea necondiţionată a luptei de clasă şi a susţinerii nediferenţierii între sectoarele producţiei, scoţând în evidenţă colaborarea: „Ceea ce ar putea să împiedice pe un intelectual să se alăture cu toată vigoarea luptei proletariatului ar fi sentimentul că nu aparţine acestei clase. Dar lucrul nu e aşa. Un savant, un poet, un dramaturg este un proletar, trăind din munca lui, şi nu văd pe ce temei s-ar solidariza cerebralul cu clasa moşierilor sau a capitaliştilor. Singurele şanse de ridicare a nivelului de trai al intelectualului şi de sporire a capacităţii lui de producţie culturală sunt prin lupta în frontul Confederaţiei şi de aceea cred că de acum înainte nici un intelectual nu va respinge nici alt principiu al Uniunii Sindicatelor, şi anume acela al unităţii de acţiune a clasei muncitoare pe plan intern şi internaţional".
2. „Intelectualii şi muncitorii", în *Naţiunea*, anul III, nr. 593, 21 martie 1948, p. 1, *apud* G. Călinescu, *Opere*, publicistică, vol. VII (1948-1955), p. 161.

tip vechi, aşa-zicând retrograd, şi cel nou, promovat ca adept al progresismului conceptual şi practic. Gazetarul îşi prevenea confraţii asupra caracterului inevitabil al construirii socialismului. În limbajul public, diplomaţia impunea evitarea formulelor ameninţătoare. În locul unui ultimatimum adresat breslei, lansa o rugăminte de acceptare a procesul, ceea ce se traducea prin asumarea unei hotărâri profunde, de răspundere cetăţenească de înaltă rigoare şi pricepere, specifică tipului de muncă : „Mărginind termenul de «intelectuali» numai la aceia obişnuiţi profesional a reflecta şi produce opere de ordin spiritual, este inclusă în chiar noţiunea de intelectualitate priceperea cea mai lucidă a ordinei naturale. Un intelectual înapoiat nu-i un veritabil gânditor. Datoria intelectualului adânc este de a explica celorlalţi legile lumii fenomenale şi de a rămâne în mijlocul semenilor lui. Vremurile calcă în picioare pe cel care, prin încetineală, împiedică marşul spre viitor, şi singurul efect al opacităţii cerebrale este autodesfiinţarea”[1].

Exemplul lui G. Călinescu scoate în evidenţă dificultatea intelectualităţii de a-şi găsi menirea în contextul disputelor cu lumea burgheză în descompunere, pe care o propaga marxism-leninismul. Oricâtă dorinţă ar fi avut intelectualii umanişti să li se alăture proletarilor, eforturile nu se prea concretizau, din pricina suspciunii ideologice. Muncitorimea conducea lupta, dar de una singură. Conta, aşa cum am remarcat, numai *avangarda*[2] – Partidul Comunist. Intelectualii, inclusiv G. Călinescu, nu puteau invoca adeziunea la conştiinţa combatantă a proletariatului, întrucât nu ştiau dacă vor fi sau nu, la rândul lor, ţinte vizate. *Lupta de clasă* era o formă de apărare a integrităţii păturii din care făceau parte, nu o reacţie agresivă. De aceea, PNP se afla în situaţia ingrată de a justifica directivele PCR. Politica partidului şi a lui G. Călinescu în consecinţă se înscriau în logica propriei lor apărări[3]. Pe de o parte, fiind încris într-o organizaţie politică tolerată de noile autorităţi de la Bucureşti şi conducând o gazetă, G. Călinescu rămânea o persoană publică, dar, lucru şi mai important, avea statutul de „tovarăş de drum” al PMR-ului, partid pe care

1. „Intelectualii înaintaţi”, în *Naţiunea*, anul III, nr. 576, 28 februarie 1948, p. 1, *apud* G. Călinescu, *Opere*, publicistică, vol. VII (1948-1955), p. 133.
2. „Partidul Muncitoresc Român nu este un partid oarecare, ci avangarda clasei muncitoare, luptând pentru construirea societăţii socialiste. El respinge prin însăşi definiţia sa «armonia» între partidele burgheze şi partidele progresiste. În privinţa aceasta nu intră nici un echivoc. Partidul Muncitoresc Român stă pe noţiunea marxist-leninistă a luptei de clasă, în vederea desfiinţării claselor” („Forţa conducătoare”, în *Naţiunea*, anul III, nr. 799, 21 noiembrie 1948, p. 1, *apud* G. Călinescu, *Opere*, publicistică, vol. VII (1948-1955), p. 568).
3. Nicolae Mecu, *G. Călinescu faţă cu totalitarismul*, Cluj-Napoca, Editura Dacia XXI, 2011, pp. 109-122 (cap. „Teribilul 1948 sau despre strategiile ofensive ale defensivei”).

îl elogiază în repetate rânduri. Pe de altă parte, aşa cum presupune Andrei Terian, „directorul *Naţiunii* credea că, prin obedienţa sa ideologică absolută şi prin fervoarea activismului civic, va fi suficient de convingător pentru ca noii gardieni ai societăţii româneşti să-i permită să-şi desfăşoare nestingherit în micul său «turn de fildeş», inofensivul Glasperlenspiel care se presupunea a fi critica literară. Ceea ce, în ultimă instanţă s-a şi întâmplat. Dar nu pentru mult timp”[1]. G. Călinescu a depus eforturi pentru a demonstra importanţa deţinută de formaţiunea sa politică şi de categoria profesională căreia îi aparţinea, îmbinând în demostraţii elemente din mesianismul profan cu reamintirea statutului de combatant alături de partidele conduse de Gheorghiu-Dej şi respectiv de Petru Groza : „…Partidul Naţional Popular reprezintă… din tripedul pe care se va sprijini de aci înainte politica democraţiei populare şi ale cărui picioare sunt Partidul Unic Muncitoresc, Frontul Plugarilor şi partidul nostru, reprezentând respectiv cele trei armate ale muncii : lucrătorii, plugarii, producătorii cu intelectul. În această raţionalizare a vieţii politice, misiuni mari aşteaptă în viitor Partidul Naţional Popular”[2].

*

Totuşi, George Călinescu a strecurat o contradicţie. Deşi sunt încadraţi într-un mare grup, muncitorul creator şi muncitorul din uzină nu depun acelaşi tip de efort. Greşeala lui de judecată este sinceritatea. Din neglijenţă, a indicat vulnerabilităţile PNP. În primul rând, cei mai mulţi membri ai acestuia nu produceau bunuri materiale. Prin urmare, proletarii îi puteau considera „duşmani de clasă”. În al doilea rând, nu ei reprezentau principalii destinatari ai preceptelor marxist-leniniste. De aceea, convertirea lor se derulează cu dificultate. În al treilea rând, *mutatis mutandis*, intelectualii aveau în permanenţă nevoie de confirmări. În publicistica din 1948, G. Călinescu s-a străduit să înlăture aceste diferenţe, proclamând identitatea idealurilor. Numai că, străduindu-se a legitima periferia scriitoricească, directorul ziarului *Naţiunea* apăra, de fapt, numai democraţia populară.

---

1. Andrei Terian, *G. Călinescu : a cincea esenţă*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 2009, p. 372.
2. „Doi ani”, în *Naţiunea*, anul III, nr. 545, 22 ianuarie 1948, p. 1, *apud* G. Călinescu, *Opere*, publicistică, vol. VII (1948-1955), p. 56.

Simona Preda

Alternative. Repere din arta disidentă a ultimelor două decenii comuniste

Abstract. *Like everywhere in the communist block, there were Romanian artists who refused to comply with the communist dictatorship and the regime has not only created a proletarian art (Proletkult). There were painted during this period special blades, many of them unknown to the public, true core spiritual strength propaganda attacks and official art. Artists like Horia Bernea, Paul Gherasim (and its 1986 exhibition at Dalles Hall, bearing the sacred symbols, in an era rampant atheist), Constantin Flondor, group Prolog, Sigma, Tescani Camp, Poiana Mărului Camp, etc. have demonstrated a spirit of resistance to totalitarian pressures, while giving an aesthetic life underground, connected to the natural course of European artistic trends. Diffusion mechanisms of these events (performances) rather keep knowledge ; circle of friends and less specialized publications. We also mention the idea that a single artist is liable to the plurality of languages and artistic visions in the context that we find both art and propaganda alternative. Hiring artists (to varying degrees in specific contexts) to this alternative language arts sometimes went up to the social and political protest.*

Keywords : *communism, alternative art, artists, exhibitions, propaganda, censorship, protest banned topics*

„Tradiţia e şirul celor care au ştiut şi au putut să meargă până la capăt", afirma odinioară Theodor Pallady, iar din acestă perspectivă a existat şi în perioada comunistă acea tradiţie a artiştilor care şi-au dus actul creator acolo unde energiile i-au călăuzit. Cenzura însă i-a urmărit în permanenţă, pentru că aceste spirite libere nu păreau a se supune dicteului stereotip[1] al propagandei comuniste. Ei au fost acei disidenţi[2] ce au creat o artă paralelă, nonconformistă, imună la dogmatismul totalitarist.

Ca peste tot în blocurile comuniste, au existat şi artişti români care au refuzat să se conformeze dictaturii comuniste, iar în timpul regimului nu s-a creat numai artă proletcultistă[3]. S-au pictat în această perioadă pânze deosebite, multe din ele necunoscute marelui public, adevărate nuclee de rezistenţă spirituală la agresiunile propagandei şi ale artei oficiale[4]. Sunt lucrări legate de

---

1. Pentru a observa virulenţa şi strategia planificării chiar şi atunci când referirile ţineau strict de manifestări artistice, a se vedea *Planul de măsuri elaborat de Secţia de Propagandă a CC al PCR, stabilind priorităţile în domeniul artei, culturii şi ştiinţei din România pentru perioada 1973-1980*, în ANIC, fond CC al PCR-Cancelarie, dosar nr. 136/1972, ff. 132-154.
2. Comparativ cu situaţia altor ţări sud-est europene, sunt frapante marginalitatea şi fragilitatea disidenţei *stricto senso* în cazul românesc din domeniul artistic ; în ciuda acestei perspective, nu putem spune că nu a existat rezistenţă şi opoziţie în România comunistă – ba mai mult, cel puţin în cazul literaturii sau al artelor plastice, asistăm la crearea unor limbaje paralele, alternative, criptate, destinate unui cerc intim şi restrâns.
3. Pentru detalii legate de nemulţumirile lui Nicolae Ceauşescu referitoare la activitatea artiştilor plastici şi la desfăşurarea învăţământului artistic universitar de la începutul anilor '70, v. *Stenograma şedinţei Biroului Executiv al Consiliului Naţional al Frontului Unităţii Socialiste din ziua de 12 februarie 1971*, în care acesta specifica următoarele : *„Sunt multe de spus, un lucru este clar,* tovarăşi, până ce tânărul nu intră la facultate nu face aşa ceva [se referea la abstracţionism]. Dacă te duci la o expoziţie de arte plastice a elevilor vezi că are altă orientare. De asemenea, de acasă vin cu o educaţie sănătoasă, dar cum intră în facultatea de artă, încep să îşi schimbe orientarea, deci sunt dificultăţi în învăţământul nostru superior. [...] Deci, tovarăşi, trebuie să punem ordine în acest învăţământ de artă, de aici pleacă toate dificultăţile. Nu vorbesc de tot învăţământul, ci de cel de artă."(Pentru detalii, vezi ANIC, fond CC al PCR-Secţia Organizatorică, dosar nr. 6/1971, ff. 2-27.)
4. Mai mult decât cenzura efectivă a temelor şi posibilităţilor legate de actul artistic, începând cu anul 1971, chiar şi criticii de artă aveau să fie pregătiţi politic şi ideologic

tradiţia românească artistică, dar în acelaşi timp racordate la realităţile artistice occidentale, la modernitatea de dincolo de frontierele ideologice. Majoritatea acestor formule plastice au ieşit însă la iveală la câteva decenii după ce au fost create, în mare parte după anii ’90, în contextul deschiderii arhivelor, a sertarelor cu manuscrise interzise. A fost un moment în care libertatea greu obţinută le-a conferit artiştilor posibilitatea de a expune inclusiv frământările din timpul regimului. Nu toţi artiştii au avut şi un astfel de limbaj, însă el a existat, chiar dacă în note separate şi necoagulate comparativ cu alte părţi din fostul bloc sovietic.

Dovada materială a acestor limbaje alternative ale artei din timpul comunismului a fost celebra expoziţie din anul 2012 din cadrul Bibliotecii Naţionale a României, intitulată „Artistul şi Puterea. Ipostaze ale picturii româneşti în perioada 1950-1990”, organizată de Centrul Cultural *Art Society*, sub patronajul Ministerului Culturii şi al Patrimoniului Naţional. Expoziţia a dezvăluit peste 600 de creaţii ale artiştilor români care au refuzat să se conformeze dictaturii comuniste[1], în felul acesta demontând mitul conform căruia în timpul regimului s-a creat doar artă proletcultistă, de propagandă. Expoziţia a fost curatoriată de criticul de artă Ruxandra Garofeanu, în colaborare cu Dan Hăulică şi cu pictorul Paul Gherasim (în calitate de consultanţi de proiect)[2]. O astfel de expoziţie, anvergura şi mesajul promovat de ea au demonstrat cu argumente viabile că regimul comunist şi-a dezvăluit încă o dată în mod involuntar carenţele, inclusiv în relaţia cu artiştii pe care a încercat să îi subordoneze, să îi domine şi uneori să îi cumpere. Expoziţia, emoţionantă şi prin sentimentul regăsirii, al recuperării unor opere ce zăcuseră pur şi simplu prin depozitele muzeelor, rememorează şi scoate la suprafaţă lucruri care păreau a

---

în cadrul unui curs seral de un an la Academia „Ştefan Gheorghiu” ; pentru detalii, vezi ANIC, *ibidem*.

1. Existenţa acestui limbaj alternativ al artei a ieşit la iveală mai degrabă după căderea regimului. Era mult mai dificil, dată fiind vigilenţa cenzurii şi a organelor opresive, de a crea, de a întreţine şi mai ales de a expune şi de a face să circule acest tip de limbaj plastic. Faţă de un manuscris, dacă ar fi să facem o comparaţie cu literatura, registrul plastic comporta auxiliarele sale care erau mai greu transportabile, respectiv pânze, foi, cartoane, în consecinţă, atât cât a existat – ca număr şi ca semnificaţie –, a circulat mai degrabă între apropiaţi, cunoştinţe, prieteni. Atunci când a fost vorba despre *performance* ca act de protest la adresa regimului, acesta s-a desfăşurat mai degrabă în spaţiul intim, în atelier sau camera de lucru şi mai puţin în spaţiul expoziţional. A fost, cu câteva excepţii (unele dintre ele încercăm să le menţionăm pe scurt în prezentul demers), un act clandestin.
2. Pentru mai multe detalii, v. www.adevarul.ro/cultura/istorie/galerie-foto-arta-disidenta-comunism-iese-suprafata-1_50b9fac47c42d5a663adab26/index.html.

rămâne cufundate într-un soi de exil peren. Nu a reprezentat în sine doar o structurare cronologică a tablourilor pe simeze, ci, mai mult decât atât, nişte repere expresive care au marcat rezistenţa spiritului în raport cu presiunea unui timp istoric[1].

Rămânând în acelaşi context expoziţional, trebuie menţionat şi un eveniment petrecut cronologic mai devreme, însă nu de anvergura precedentului, şi anume Expoziţia colectivă de la Centrul Cultural Palatele Brâncoveneşti de la Mogoşoaia (care a avut loc pe data de 5 aprilie, 2009), intitulată „Cel ce se pedepseşte singur : Ştefan Bertalan, Florin Mitroi, Ion Grigorescu : Arta şi România în anii ’80-’90” – o frescă a istoriei recente reliefată de opera celor trei artişti[2]. Masivul catalog al expoziţiei conţinea, pe lângă reproducerea lucrărilor, mărturiile celor trei artişti, facsimile după schiţele şi desenele acestora, studii critice, eseuri de antropologie istorică – pe scurt, acele limbaje alternative pe care plasticienii le-au interogat ori de câte ori au simţit nevoia în timpul regimului comunist.

La fel ca în cazul literaturii şi în general al domeniilor ce ţineau de sfera umanistă, şi în contextul artelor plastice a fost vizibilă influenţa propagandei, sensibilă la schimbările politice de nuanţă ale regimului Ceauşescu. Dacă în anii ’60 s-a înregistrat o anumită pseudo-liberalizare, dat fiind contextul geopolitic şi discursiv al momentului, glisând către anii ’70 lucrurile au luat o turnură imprevizibilă pentru cei ce au sperat că secretarul general va merge pe calea reformelor. La începutul anilor ’70, tematica artistică nu mai impunea ca în trecut imortalizarea tractoarelor, a uzinelor şi glorificarea partidului, iar propaganda părea să-şi fi domolit puţin virulenţa anilor ’50. Pentru unii artişti

1. În intervenţiile de la vernisaj, criticul Dan Hăulică menţiona că „demersul (expoziţia) nu este interesant doar din punct de vedere estetic, ci şi etic. O societate are nevoie mai mult decât orice de puritate împotriva relelor care o ameninţă şi o macerează. [...] Artiştii nu sunt nişte fiinţe disperate, sortite pieirii. Artiştii pot să piară ca destine individuale, dar cauza lor se constituie în exemplu pentru societate” (tot despre expoziţie, vezi şi articolul semnat de Mihai Plămădeală, „Artistul şi puterea”, în *Observator cultural*, nr. 644, octombrie, 2012).
2. Coordonatorul proiectului, criticul Erwin Kessler, evidenţia caracterul manifestării ca fiind „o focalizare asupra unei perioade nevralgice din istoria ţării respective, anii ’80 – anii celei mai dramatice şi acute depresii economice, sociale şi politice din istoria noastră recentă. [...] Expoziţia realizează această frescă cu funcţie analitică prin intermediul unei ample prezentări a operei unor artişti care, în chip semnificativ, au fixat jaloanele critice ale libertăţii de conştiinţă în anii ’80 (prin lucrări ce denunţă acţiunea devastatoare a unui sistem opresiv generalizat, ce atacase fibrele cele mai profunde atât ale conştiinţei, cât şi ale vieţii de zi cu zi”. (Pentru mai multe detalii, vezi articolul intitulat „Frescă amplă a istoriei româneşti recente”, din data de 31 martie 2009, pe www.hotnews.ro – site accesat la data de 28.09.2014).

a fost un moment de respiro şi energiile s-au investit către natură statică, peisagistică sau compoziţii cu multe personaje. Din această perspectivă, artişti ca Ion Pacea, Alin Gheorghiu, Constantin Piliuţă etc.[1] au profitat de situaţie pentru a reconecta limbajul picturii (încorsetat de elementele propagandistice) la formele sale specifice de altădată. Deschiderea politică mimată în contextul anului 1968 avea să fie urmată însă de două decenii în care virulenţa şi agresivitatea propagandei şi cenzurii vor atinge cote groteşti. Ceauşescu şi-a propus edificarea unui cult al personalităţii fără precedent în istoria ţării, iar artele, la unison, şi în general toate palierele culturii au fost chemate pentru a-i susţine devenirea. În acelaşi timp, România devenise o societate închisă, caracterizată prin directive şi represiune în toate domeniile. Reticent la orice tendinţă inovatoare şi în pofida faptului că în declaraţii şi-a prezentat regimul ca fiind un comunism naţional, regimul politic al lui Ceauşescu a păstrat, în realitate, împietrirea stalinistă[2].

1. Cu toate aceste libertăţi spre care se tindea din punct de vedere compoziţional, s-au înregistrat la nivelul artiştilor (ca de altfel şi la nivelul scriitorilor) anumite grade de implicare în relaţia cu partidul, cu autorităţile şi implicit cu arta oficială. Nu face subiectul prezentului demers arta oficială din timpul regimului comunist, însă e de menţionat că nume ca Viorel Mărginean, Sabin Bălaşa, Vasile Pop Negrişteanu, Constantin Piliuţă, Dan Hatmanu, Ion Bitzan, Ion Şetran etc. – nume, de altfel, de prestigiu ale picturii contemporane, unii dintre ei discipoli ai lui Corneliu Baba – au pactizat cu arta oficială într-o măsură mai mică sau mai mare, în funcţie de propriile lor interese. Într-un articol din revista *România literară*, criticul de artă Pavel Şuşară vorbeşte despre existenţa a patru segmente convenţional acceptate în care se pot încadra artiştii ultimelor decenii comuniste, ultimele două fiind cele care ne interesează în studiul de faţă : „…cel de-al treilea segment reprezintă, într-un anumit fel, o atitudine artistică alternativă nu atât prin tehnici şi materiale, deşi, în anumite cazuri, şi în felul acesta, cât prin poziţie morală, prin iconografie şi prin aspiraţiile estetice şi doctrinare, ultimele mai degrabă implicite. Această categorie este reprezentată de gruparea din jurul lui Paul Gherasim, grupul Prolog în primul rând, dar şi de mişcarea mai amplă, de natură spiritualistă, alcătuită preponderent din artiştii care au debutat în deceniul şapte. Există vag şi un al patrulea segment, dar unul difuz, cu puţine şanse de coagulare din pricina suspiciunii şi a ostilităţii, privitor la expresiile şi atitudinile neconvenţionale în accepţiunea strictă a cuvântului. Exprimat mai mult individual decât ca o tendinţă largă şi explicită, acest comportament artistic îi avea ca protagonişti de frunte pe Geta Brătescu, Ion Bitzan, Ion Grigorescu". (Vezi Pavel Şuşară, „Cinci decenii de artă contemporană", în *România literară*, nr. 51-52/2007.)
2. Ceauşescu nu şi-a propus niciodată de fapt să modifice sistemul în sine, s-a dovedit imun la îndemnurile lui Gorbaciov de a se angaja pe calea reformelor (pentru detalii, vezi Vladimir Tismăneanu, *Reinventarea politicului. Europa de Est de la Stalin la Havel*, Iaşi, Editura Polirom, 1997).

Anul 1971 a fost momentul în care „liberalizarea” şi „deschiderea” politică au fost definitiv stopate. Totodată, printr-o serie de discursuri, Nicolae Ceauşescu a atras atenţia asupra caracterului nociv al „ploconelii” în faţa străinătăţii : „S-a creat o practică necorespunzătoare, tovarăşi, de a privi numai la ce se face în altă parte, în străinătate, de a apela pentru orice la importuri. [...] A venit vremea să subliniem necesitatea de a ne sprijini pe propriile noastre forţe în primul rând [...] şi doar mai apoi să apelăm la import”[1]. Se dădea astfel semnalul politic pentru noua orientare umanist-socialistă românească, sintetizabilă prin memorabila formulă : „Atenţie, se închid uşile ! ”. A fost momentul în care regimul a ales calea izolării României de restul lumii, un proces relativ lent în primul deceniu, dar care avea să se accelereze după anii ’80 şi care, în acelaşi timp, a accentuat presiunea totalitară. Cu alte cuvinte, anul 1971 a constituit semnalul consolidării puterii personale a lui Nicolae Ceauşescu, iar această acumulare de putere din mâinile sale a deschis uşor calea către excese.

La mai bine de un deceniu după momentul „tezelor” din 1971, întâlnirea lui Nicolae Ceauşescu din 1983 cu activiştii de partid şi cu intelectualii (scriitori, regizori, artişti) în staţiunea Mangalia a fost percepută, în general, ca un deconcertant sindrom al declinului[2]. Directivele „vizionare” ale secretarului general erau proclamate ca fiind opinii definitorii şi adevărul ultim şi sacrosanct al partidului[3], iar intelectualii – scriitori şi artişti – s-au văzut constrânşi ca în creaţiile lor să se conformeze dogmelor reînviate ale „realismului socialist”. Mai mult decât atât, s-a vehiculat ideea conform căreia realitatea nu era în nici un caz ceea ce percepea artistul, ci mai ales ceea ce partidul decidea că trebuie să fie : „Avem nevoie ca arta, industria cinematografică şi teatrele să zugrăvească esenţa şi modelul omului nou pe care trebuie să-l făurim ! ”[4].

În ciuda acestor ameninţări de natură politico-ideologică, mersul firesc al artei nu a pierit în timpul dictaturii, însă a fost împiedicat să se dezvolte într-o manieră firească. De multe ori, viziunile, gândurile, reprezentările trebuiau codate, simbolizate, prefigurate şi transpuse în maniere specifice, uneori recunoscute doar de grupuri restrânse de artişti. Existau subiecte tabu, cuvinte-cheie ce nu trebuiau să îşi găsească reprezentarea, imagini interzise, teme damnabile, culori provocatoare, compoziţii decadente şi simboluri instigatoare – toate controlate

1. Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 6, Bucureşti, Editura Politică, 1972, p. 423.
2. Întâlnire ce a avut loc pe data de 4 august 1983 în staţiunea Mangalia.
3. Momentul a fost descris pe larg de către istoricul şi politologul Vladimir Tismăneanu în volumul *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, Iaşi, Editura Polirom, 2005, p. 259.
4. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, ed. cit., p. 260.

de cenzură şi vegheate de propagandă. În pofida tuturor acestor riscuri şi renunţări, în întreaga perioadă comunistă energiile interioare s-au manifestat, uneori în dispreţul prapagandei şi al iconografiei oficiale. O bună parte dintre artiştii cu spirit independent şi ostili dictaturii ceauşiste s-au manifestat, în genere, în cadrul aşa-numitelor limbaje alternative ale artei – mult mai greu de controlat şi de supravegheat de cenzură tocmai datorită diversităţii genurilor sub care se înfăţişau.

Limbajul alternativ a fost acea breşă în monolitul plastic al sistemului cu ajutorul căruia artiştii au reuşit – uneori într-o manieră evidentă, alteori doar prefigurând sau sugerând – să dea glas unei disidenţe artistice originale. Mai mult decât atât, limbajul alternativ avea avantajul detaşării de mediul artistic autonom, în genere muzeul sau galeria, ambele controlate politic în România anilor ’80. Îndepărtându-se de obiectul în sine ca subiect al esteticului, limbajul alternativ, prin paleta sa largă ce putea presupune *performance*[1], *concept*[2], *fotografie*, *instalaţie* etc., era o formă de exprimare plastică ce putea fi expusă oriunde îi permitea spaţiul. Şi cu cât depărtarea de centru şi de zona politicului era mai accentuată, dată fiind şi atitudinea artiştilor faţă de ideologia comunistă, cu atât se preferau centrele din provincie, unde posibilităţile de manifestare erau ceva mai largi şi mai puţin controlate.

Începând cu deceniul opt, chiar cu primii lui ani, tendinţele se diversifică şi dinamica lor se accelerează. Deşi, în mod curent, artiştii tineri continuă să rămână în perimetrul genurilor consacrate şi să „picteze” conform aceloraşi reţete tehnice, în fond lucrurile se schimbă decisiv. Pictura nu rămâne doar un mijloc de consacrare a unei anumite realităţi, nu mai este doar o glosă pe marginea idealităţii sau o formă de acces în spatele materiei, acolo unde aşteaptă bucuriile spiritului intrinsec acesteia, ci, pur şi simplu, devine o continuă negociere cu limbajul şi o tehnică de eliberare a tensiunilor existenţiale. Chiar dacă fac expoziţii şi lucrează la şevalet, în atelier sau în spaţiul liber, dorinţa artiştilor de a scăpa din captivitatea genurilor şi din stereotipiile meşteşugului este vizibilă de la mare distanţă. Încercările lor de evadare către noi

1. În timpul regimului comunist, acestei atitudini experimentale, înclinate către act, creaţie şi limbaj vizual şi totodată mitologii personale şi mesaj politic, i-a fost rezervată o atenţie minimală de către oficialităţi, ea fiind într-un fel mai greu de controlat (ţinând seama de diversitatea limbajului artistic sub care era exprimată). Regimul a considerat experimentul artistic în sine ca fiind o atitudine periculoasă, la marginea frondei.
2. Arta conceptuală apare ca o modalitate de autoanaliză, de prezentare a laboratorului de creaţie, într-un amestec de imagini pictate, fotografii, inscripţii şi instalaţii. Forma care se va naşte poate fi anunţată de o schiţă, de o însemnare, dar păstrează un grad de imprevizibilitate. Artistul ne oferă spectacolul lucrului său, ceea ce, conform tradiţiei, era de regulă ascuns receptorului de artă, căruia i se ofereau doar opere finite.

modalităţi de expresie, către *foto* şi *video* sau către *instalaţie*, *happening* şi *performance*, sunt tot mai evidente, dar ele nu se pot manifesta altfel decât în cercuri extrem de restrânse şi aproape în conspirativitate[1].

Comunismul, în genere – exceptând ideea festivistă şi redarea umanului în limbajul plastic –, nu a încurajat limbajul alternativ în detrimentul celui autohton, mult mai facil de controlat. Cu atât mai mult cu cât ideea umanului, a omului în general (membru al noii societăţi socialiste „multilateral dezvoltate"), dar şi imaginea omului nou trebuiau să fie bine încartiruite în plastică, să comporte anumite coordonate care să le facă uşor de urmărit de către cenzură şi autorităţi. Din punctul de vedere al cenzurii şi al criticului de artă supus sistemului, era mult mai lesne de urmărit ideea umanului în limbajul tradiţional decât în cel alternativ. Interesant de remarcat este că puţinul sprijin instituţional ce se oferea acestui limbaj alternativ sporea şi mai mult intensitatea manifestărilor de *art performance*[2].

În analiza limbajului alternativ din România optzecistă este de menţionat contribuţia semnificativă a Magdei Cârneci[3], care în volumul său tratează fenomenul artistic al perioadei, susţinând că „arta totalitară poate să continue să definească producţia de artă oficială, creată pentru nevoile aparatului de partid, dar alături de ea ia avânt o artă alternativă. Arta aceasta tinde să asimileze foarte repede cursul artistic internaţional, deschizându-se rapid către neoavangardele occidentale postbelice, dar evoluând totuşi în interiorul câmpului de forţă al culturii totalitare, care nu se schimbă în natura sa profundă. Începând din această perioadă, cultura totalitară concede o parte unei culturi non-oficiale, divizându-se progresiv în două culturi legale diferite, una oficială, alta mai mult sau mai puţin independentă şi subversivă"[4]. Referitor strict la apariţia limbajului alternativ, Magda Cârneci menţionează că, „începând din momentul în care apar artişti care pot refuza, într-un fel sau altul, ca arta lor să devină suportul ideologiei oficiale, ofertele artistice se diversifică spectaculos şi provoacă efecte culturale imprevizibile şi, ca atare, incontrolabile"[5].

Un alt studiu consacrat limbajului alternativ aparţine Alexandrei Titu[6], care e de părere că, „pentru artiştii anului '80, fotografia, ca şi celelalte comportamente de tip *body art* sau instalaţionism, se manifestă prin calitatea lor

1. Pavel Şuşară, „Mişcările unei generaţii", în *România literară*, nr. 50/2001.
2. Adrian Guţă, „Arta (cultura) alternativă (II)", în *Observator cultural*, nr. 254-255, ianuarie 2005.
3. Magda Cârneci, *Artele plastice în România 1945-1989*, Bucureşti, Editura Meridiane, 2000.
4. Magda Cârneci, *op. cit.*, p. 114.
5. *Ibidem*, p. 186.
6. Alexandra Titu, *Experimentul în arta românească după 1960*, Bucureşti, Editura Meridiane, 2003.

alternativă faţă de presiunile ideologice, atât la nivelul conţinutului (tot mai puţin disimulat), cât şi în sine, prin distanţarea lor faţă de orice conservatorism învestit cu valoare etnică ce a compromis valorile tradiţionale prin abuz”[1]. De asemenea, câteva dintre contribuţiile notabile ale limbajului alternativ din România anilor ’80 au fost tratate şi în studiul lui Piotr Piotrowski care, pornind de la opera lui Jerzy Beresz şi a lui Ioan Grigorescu, a analizat dimensiunea subversivă a *body-art*-ului în contextul unui sistem politic totalitar[2].

Situată, din punct de vedere ideologic, în plin deceniu comunist, arta generaţiei ’70-’80 a comportat, pe lângă caracterul conformist pe care îl presupunea intrinsec, şi această deschidere evazionistă către alte spaţii şi lumi, ca reacţie la angoasa generată de sistemul totalitar. Indubitabil, arta din această perioadă trebuie discutată din perspectiva unor reacţii de natură politică şi socială faţă de comunism. La nivelul lumii artistice, reacţiile se diferenţiază în funcţie de interese, sensibilităţi şi simpatii, unii artişti pactizează cu sistemul, alţii, apăsaţi de lipsuri şi tensiune socială, refulează într-un spaţiu al evadării, creând o artă prin intermediul căreia, sub diferite chipuri, scene şi simboluri, să îşi exprime frustrarea şi indignarea[3]. Indiferent însă de tipul evazionist pe care plasticienii anilor ’70-’80 îl preferă, ipostazele umanului şi uneori chiar ale religiosului (subiect tabu în plin ateism!) sunt transpuse în artă: umanul, omul, *anthropos*-ul, dar şi simboluri ale sacrului (îngeri, crucifixe, nimburi, aripi etc.) reprezentau existenţe clandestine în pânzele şi în creaţia din ateliere.

Imagistica ultimelor două decenii comuniste a fost dominată stilistic de neoexpresionism, de un figurativ agresiv ce lăsa să se înţeleagă o atitudine radicală, un spirit de revoltă şi negare, cu atât mai mult cu cât anii ’80 coincid cu perioada marilor demolări, a dărâmării bisericilor, a peisajelor dezolante, a mizeriei accentuate, a frigului şi a întunericului. Cromaticile apăsătoare, deformările, formele agresive, universul neliniştit aflat permanent în gardă[4], toate acestea lăsau să se întrevadă o preocupare mai accentuată faţă de un estetism de sorginte mai degrabă socială, izvorât din viaţa cotidiană, şi mai puţine căutări în domeniul limbajului.

Pe lângă manifestările individuale şi expoziţiile organizate sub egida *Atelierului 35*[5] apar acum şi centre (Oradea, Sfântu Gheorghe, Timişoara, Galaţi,

1. Alexandra Titu, *op. cit.*, p. 21.
2. Adrian Guţă, *op. cit.*, p. 8.
3. Maria Magdalena Crişan, „Despre arta din România anilor 80”, în *Observator cultural*, nr. 470-471, aprilie 2009.
4. *Ibidem*, nr. 472, aprilie 2009.
5. Celebrul *Atelier 35*, în jurul căruia s-a creat o adevărată mitologie culturală, în sensul că era considerat o enclavă, o pepinieră a tinerilor înainte de a intra în UAP (unde

Târgu Mureş etc.) unde grupuri de artişti exprimă spiritul acestei perioade. Se remarcă de altfel şi o descentralizare la nivel socio-estetic, în ideea în care formele disidenţei artistice şi estetice puteau fi transpuse mai uşor în plastică din provincie[1], şi nu din capitală, unde rigorile oficiale şi cenzura erau ferme pe poziţii.

Artişti ca Horia Bernea, Paul Gherasim (şi a sa expoziţie din 1986 de la sala Dalles, purtătoare de simboluri sacre, într-o epocă agresiv ateistă), Constantin Flondor, grupul *Prolog*[2], *Sigma*[3], *Tabăra Tescani*, *Tabăra Poiana*

---

accesul era din ce în ce mai greu, pe bază de dosar), fenomen ce a prins consistenţă către sfârşitul anilor ’80. „Atelier 35 [afirma Magda Cârneci] a fost trăit în anii ’80 cu fervoare şi folosit intens de tânăra generaţie atunci ieşită în lume. În ciuda constrângerilor politice şi sociale, cu care de fapt se născuseră şi pe care ştiau să le ocolească cât de cât, tinerii artişti şi critici ai momentului au dat un conţinut propriu şi au instilat o energie nouă în această formă aproximativă de organizare, reuşind s-o transforme într-o atitudine de generaţie, care a devenit o emblemă şi, ca atare, le-a şi supravieţuit” (Pentru detalii, vezi Magda Cârneci, „Atelier 35 Bucureşti şi în general. Scurtă privire retrospectivă”, în *Arta. Revistă de arte vizuale*, www.revistaarta.ro – site accesat la data de 22.09.2014.)

1. Menţionăm şi o serie de expoziţii remarcabile repere ale ultimului deceniu comunist, dintre care cea intitulată „Scrierea” (1980) – un tablou cultural complex, o sinteză a cercetării în domeniul vizualului –, apoi cea din anul 1981 – „Om, oraş, natură” de la Galeria Nouă din Bucureşti –, manifestări organizate de Dan Hăulică şi Mihai Drişcu, finalizate în 1985 la Iaşi cu un colocviu, apoi expoziţia intitulată „Expresia corpului uman”, organizată de Wanda Mihuleac şi Dragoş Gheorghiu, cea din Timişoara din anul 1982 numită „Studiu – omul şi natura”, precum şi „Marea Expoziţie naţională a Tineretului” deschisă la Baia Mare în anul 1988 şi găzduită un an mai târziu de Muzeul de Artă Contemporană din Galaţi.
2. În anul 1985, un grup de artişti deschidea la Căminul Artei din Bucureşti o expoziţie cu un titlu sugestiv : „Floarea de măr”. A fost momentul fondării grupului *Prolog*, ce îi includea pe Constantin Flondor, Paul Gherasim, Cristian Paraschiv, Horea Paştina, Mihai Sârbulescu. Un an mai târziu i s-a alăturat grupului şi artistul Horea Bernea, urmat ulterior, cu prilejul altor expoziţii, de Ion Grigorescu şi Matei Lăzărescu. Ceea ce caracteriza arta grupului *Prolog* în toate variantele sale era spiritualitatea, „indefinită” şi totuşi „stăruitoare”, cu sugestii religioase care parcă învăluiau imaginea, emanând din ea. „*Prolog* (afirma în continuare Dumitru Stăniloae) înseamnă în limba greacă «primul cuvânt». El deschide calea pentru înţelegerea lucărilor prezentate. Am putea spune că fiecare pictură sau colecţie de picturi este un început în pătrunderea puterii şi gândirii creatoare a lui Dumnezeu cel infinit.”
3. *Sigma* a fost un grup artistic timişorean format în jurul anilor ’70 şi reprezentat de artiştii Ştefan Bertalan, Constantin Flondor, Ioan Gaiţă, Elisei Rusu, Doru Tulcan şi matematicianul Lucian Codreanu. Numele grupului a fost derivat din simbolul matematic pentru sumă, simbolizând efectele sinergetice ale colaborării membrilor grupului. În cadrul acestuia s-au realizat multe proiecte experimentale, grupul având şi un puternic

Mărului[1] etc. au demonstrat o rezistenţă a spiritului la presiunile totalitare, dând viaţă în acelaşi timp unei estetici clandestine, racordată la cursul firesc al curentelor artistice europene.

Mai mult decât atât, în ultimii ani ai deceniului opt asistăm la apariţia unor genuri artistice multimedia, alături de arta considerată tradiţională, de limbajul clasic al artelor plastice. Remarcăm apariţia *happening*-ului, a *instalaţiilor*, *performance*-ului, *mail-art*-ului, artei *video*, a gustului pentru arta de mici dimensiuni şi la marginea decorativului[2]. Totodată, ca o privire generală prin teritoriul artei din anii ’80, asistăm la concretizarea tendinţelor postmoderniste, exprimate prin accente dramatice, existenţialiste[3], şi în acelaşi timp remarcăm şi apariţia opţiunii ortodoxe – artiştii apărători ai principiilor modernismului clasic, recuperat cu dificultăţi în anii ’60 şi fixat în formule personale. În această categorie a ortodoxismului reinterpretat, exista o direcţie neobizantină care formula în cheie modernă un limbaj vizual întemeiat pe mentalitatea ortodoxă. În cuprinsul acestei direcţii, îi cităm pe artiştii : Horia Bernea, Sorin Dumitrescu, Marin Gherasim, Vladimir Zamfirescu, Paul Gherasim, Horia Paştina, Marian Zidaru, Mihai Sârbulescu, Dan Moleanu, Ştefan Râmniceanu, Constantin Pacea, Gruia Floruţ etc. – este o direcţie neo- sau postbizantină încadrată în orientarea retrospectivă, istoricistă, din cadrul mentalităţii postmoderne. Fenomenul răspunde în felul său unei stări de fapt, unor aşteptări, frustrări şi nevoi subterane caracteristice mediului românesc de reorientare spre valorile sacrului, ale credinţei.

La nivelul acestor limbaje alternative, prin intermediul cărora se putea glisa facil către un soi de disidenţă[4], fie ea declarată sau nu, s-a remarcat în

---

efect în ceea ce privea învăţământul de artă din Timişoara, pe care l-a influenţat în sensul Bauhaus-ului şi al constructivismului occidental (un proces indezirabil din perspectiva autorităţilor).

1. Reprezentând un grup eterogen de artişti, cu o componenţă fluctuantă, având preocupări şi afinităţi comune. Nu se poate vorbi despre un stil creat de şcoala de la Poiana Mărului, însă printre artişti a fost suficientă împărtăşirea unui crez comun, acela că este posibilă reîntoarcerea la puritatea unui act creator eliberat de balastul ideologic.
2. Amintesc din această perspectivă a interferării limbajelor vizuale şi artistice diverse (literatură, muzică, arhitectură) de expoziţiile inedite intitulate „Scrierea” (1980), „Studiul I” (1982), „Mail-art” (1985) şi „Spaţiul-Oglindă”(1986). Ideile acestor manifestări colective de anvergură au fost tratate pe larg de Magda Cârneci în *Arta anilor ’80. Texte despre postmodernism*, Bucureşti, Editura Litera, pp. 26-32.
3. Tendinţe picturale şi limbaje bazate pe un figurativism frugal, gustul pentru supradimensionare, gestică patetică, dramatism, cromatică violentă, alături de care remarcăm tentativa de integrare în discursul vizual a unor sintagme provenind din mass-media, artă video, disco etc.
4. Nu putem să ignorăm în contextul câmpului de cercetare contribuţia remarcabilă a volumului semnat de Ileana Pintilie, *Acţionismul în România în timpul comunismului*,

spaţiul românesc şi tendinţa către arta conceptuală. Odată cu concepţia „artei ca idee”, conceptualismul a deschis porţile unei noi estetici, una diferită faţă de cele ale artei tradiţionale. Caracteristicile artei conceptuale sunt *conceptele* sau *ideile* care, implicate în lucrare, au prioritate în faţa preocupării pentru esteticul tradiţional şi care se prezintă sub formă de declamaţii vorbite sau cântate, de conversaţii, de reflecţii sau de citate politice, sociale, filosofice ori lingvistice. Sunt, de asemenea, mici cărţi, texte ilustrate, fotografii, filme, cuvinte scrise pe pereţii galeriilor, pânze însufleţite de formule matematice în intenţia de a exprima ideea sau chiar scenografia corpului artistului ori a naturii. În România, momentul de pornire în care s-au prezentat aspecte ale *concepţiei* în opera de artă a fost la Timişoara în anul 1978, la expoziţia numită „Studiul”. Dintre artiştii români conceptuali, îi cităm pe Ion Grigorescu, Andrei Cădere, Paul Neagu, Paul Ilie, Letiţia Oprişan, Mircea Cantor şi asupra unora dintre ei ne vom opri cu câteva exemple. Este de menţionat totuşi faptul că nu întâmplător expoziţiile alternative (*performance*-urile, *acţionismele*) din anii ’80 au avut loc în mod special în Transilvania şi zona Banatului (Oradea, Baia Mare, Sf. Gheorghe, Timişoara), zone de respiraţie culturală şi mentală mult mai puţin afectate de presiunea totalitară.

Pe scurt, ne vom opri asupra unor artişti care au manifestat aceste tipuri de limbaje, cu menţiunea că, în realitate, cazurile au fost mult mai multe. Selecţia s-a oprit la cazurile care au făcut istorie în epocă, cunoscute fiind şi în cercurile autorităţilor (vezi „cazul Antik”, sau manifestările legate de *Atelier 35*), demersul nostru dorindu-se doar o trecere în revistă a unor idei care au făcut

---

Cluj, Editura Idea Design & Print, 2000, o schiţă sintetică a unui fenomen artistic alternativ, una dintre cele mai articulate apariţii editoriale autohtone din zona artelor contemporane. Focalizată asupra unui „eşantion” tematic, în speţă acţionismul (fenomen controversat, definit ca tip de manifestări experimentale în care artistul devine actor principal al propriilor sale producţii „puse în scenă” – spre deosebire de evenimente precum *happening* sau *performance*, în care accentul cade asupra publicului –, cartea Ilenei Pintilie se doreşte a fi „o recuperare târzie a unei multitudini de fenomene autentice” (de la fotografii, „obiecte tactile” şi instalaţii până la *body-art*, *land-art* sau *video-art*), „eliberate de orice fel de constrângeri de natură socială, politică şi culturală”, care „nu îşi propune o tratare exhaustivă a subiectului, ci mai degrabă schiţarea acestuia, reconstituit din greu din surse sărace”. Se regăsesc în volum manifestări ale anilor ’60-’70 (cu prezentări ale acţiunilor neconvenţionale realizate de Paul Neagu, Mihai Olos, Ana Lupaş, Grupul Sigma, Ştefan Bertalan, Constantin Flondor, Doru Tulcan, Ion Grigorescu, Geta Brătescu), dar şi ’80 (Constantin Flondor, Doru Tulcan, Iosif Király, Călin Beloescu, Baász Imre, Ütö Gusztáv, Alexandru Antik, Eugenia Pop, Grupul din Oradea, Rudolf Bone, Újvárossy László, Anikó Gerendi, Mircea Stănescu, Dan Perjovschi, Amalia Perjovschi, House Party, Dan Mihălţeanu, Teodor Graur etc.). Referitor la volumul menţionat, facem trimitere şi către articolul semnat de Paul Cernat intitulat „Acţionism în subterana comunistă”, publicat în *Observator cultural*, nr. 104, februarie 2002.

notă separată faţă de rigorile unei arte devenite oficiale şi propagandistice. Pentru artişti şi pentru oamenii cu o anumită sensibilitate, limitarea libertăţilor în comunism – inclusiv cenzura şi impunerea unor anumite teme standard în actele de creaţie – însemna în fond încorsetarea personalităţii şi apariţia frustrărilor interioare. Toţi cei afectaţi au găsit căi de evaziune din monotonia monocoloră a sistemului, dincolo de graniţele şi de pereţii expoziţiilor. Cu toate aceste precauţii faţă de atitudinea totalitarismului, în Europa de Est şi chiar în spaţiul românesc al anilor ’80 au existat exprimări ce au derogat de la tradiţionalism, reuşind astfel să racordeze şi expresiile artei româneşti la valorile europene. Menţionăm în acest sens scenariul Getei Brătescu pentru filmul *Atelierul*[1] (imaginea Ion Grigorescu), un proiect îndrăzneţ inclus în secţiunea *Body Unbound*, precum şi contribuţiile, strategiile postmoderne ale lui Călin Dan (despre grupul *Sub Real*). Referitor la Geta Brătescu, un artist deosebit de complex (criticii o numeau un om renascentist în adevăratul sens al cuvântului, având în vedere varietatea şi virtuozitatea cu care ataca aproape toate genurile şi limbajele plasticii), ar fi de menţionat ideea angoasei spaţiale ca alternativă la arta oficială, un demers plastic şi conceptual în care spaţiul interior, infinit deschis în imaginar, defineşte un alt tip de realitate, pentru că, aşa cum afirma ea însăşi, „tentaţia izolării este, ca şi evadarea, o strategie de apărare – cel puţin în imaginar – faţă de un mecanism social teribil de integrator”[2].

Pentru artistul plastic Dan Perjovschi, desenul a fost o modalitate de existenţă şi de supravieţuire în timpul comunismului, de sustragere din faţa unei arte convenţionale şi de comentariu la o realitate crudă (*Singur şi gri*, 1989, *Mere roşii pentru Lia*, 1988). Artistul s-a specializat pe *mail-art*, un tip de artă alternativă prin intermediul căreia reuşea să intre în legătură şi cu alţi artişti din lumea occidentală şi să participe şi la expoziţii în străinătate[3]. Însuşi

1. Pe lângă arta plastică tradiţională, artista Geta Brătescu era şi protagonista unor imagini filmate, în care se plimba singură în spaţiul protector alienant al atelierului – de unde şi denumirea conceptului artistic, *Atelierul*, 1979 – executând acte alternative ale artei oficiale. Criticul de artă Erwin Kessler spune despre artistă că „s-a vrut un pur instrument subversiv, probabil, dar ca mulţi dintre artiştii aşa-zişi progresişti de la noi, s-a calificat chiar în instrumentarea (simularea) canonică a subversiunii. De aceea, chiar dacă a parcurs (deplin conştientă de ceea ce se întâmpla) cei 45 de ani de comunism, opera sa abia dacă scoate un scâncet de revoltă nefardată.” (Mai multe detalii în articolul semnat de Erwin Kessler, „Îngeri zadarnici. Geta Brătescu/Ioan Grigorescu, în revista *22* din data de 9 martie 2007, p. 6.)
2. Pentru mai multe detalii, v. Irina Cios, „Profil 90 : Geta Brătescu. Salvarea identităţii”, în *Observator cultural*, nr. 5, martie 2000, p. 4.
3. Mai multe detalii referitoare la desenele pe propriul corp pe care le crea partenera sa, Lia Perjovschi (în care vorbea despre tristeţe şi non-acţiune, stări generate de sentimentul de non-acţiune general resimţit de fiecare), vezi în articolul semnat de Ileana Pintilie,

artistul a recunoscut, în cadrul unui interviu acordat mai târziu, în 2008, că „se vede în arta mea că am încercat să scap de tot ce atârna în mine, de tot ce mă incomoda. A fost o luptă întreagă până să îmi găsesc un limbaj care să-mi permită maximul de libertate pe care îl pot avea”[1].

Un alt caz al evaziunii imaginare din comunism a fost cel al lui Ion Grigorescu, unul dintre marii artişti reprezentativi ai artei conceptuale româneşti, care a şi extins direcţiile de interpretare ale acesteia. A utilizat deopotrivă medii de expresie tradiţionale şi alternative (pictură, fotografie, obiect, *performance*, film şi instalaţie). Fiind un spirit complex, a analizat fiinţa şi creaţia din perspectiva energetică şi metafizică, fiind în permanentă căutare a unei atitudini şi expresii originale. Problematizarea identităţii, experimentele radicale cu propriul corp prin care se apropie de acţionism, preocupările legate de *yoga*, dar şi de ortodoxie sunt doar câteva ipostaze ale complexei activităţi a artistului. Ioan Grigorescu este un artist de atitudine, profund, implicat în modernitatea târzie. A abordat teme precum sexualitatea, corpul uman, peisajul şi mai ales omniprezenţa politicului, dar a găsit legături şi cu zona psihanalizei, şi cu filosofia orientală. A lucrat de timpuriu cu aparatul foto şi a încercat să impună fotografia printre limbajele de exprimare – uneori chiar pictând direct pe poze –, încercând să demonstreze că fotografia nu e mai prejos decât pictura şi că cele două pot convieţui bine împreună. Fotografia l-a interesat ca surprindere a cotidianului – oraşul, societatea, oamenii banali –, de unde reiese interesul lui de a reprezenta realul aşa cum e, neconştientizat. Astfel s-a născut *realograma*, terminologia potrivită în opera lui Ion Grigorescu.

În timpul regimului comunist, artistul şi-a desfăşurat activitatea pe ascuns, autocenzurându-se[2]. A fost o personalitate definită, mai presus de orice, prin autoexigenţă şi angajare într-un exerciţiu continuu de raportare critică la context. Ion Grigorescu îşi concepea acţiunile din anii 1974-1978 ca pe nişte înscenări pentru aparatul de fotografiat, preocupat fiind de compoziţie şi de „mecanismul

---

„Starea fără titlu a artelor vizuale româneşti”, în *Dilema Veche*, nr. 207, 31 ianuarie-6 februarie 2008, p. 7.

1. Magda Bărăscu, „Dan Perjovschi : Scena de artă contemporană din România este destul de dezamăgitoare”, interviu acordat luni, 15 septembrie 2008 (mai multe detalii vezi pe www.hotnews.ro – site accesat la data de 24.09.2014).
2. În permanentă căutare a unei atitudini şi expresii originale, artistul se retrage din viaţa publică şi expoziţională şi se dedică restaurării de pictură monumentală în biserici din Oltenia. În paginile sale de jurnal există mărturisiri de tipul : „Am iubit dintotdeauna oamenii, poate asta e datoria pe care o am la comunism, poate chiar la stalinism, poate singura datorie, singura minciună care mă convinsese pe nesimţite (pentru că în familie toţi eram «reacţionari»), poate pentru că iubirea fusese furată de la creştinism”. (Mai multe detalii referitoare la opera artistului şi jurnalul său, v. pe www.artindex.ro – site accesat la data de 29.09.2014.)

vizual ca partener în spectacol”. Sursele primelor sale acţiuni *body art* sau politice vin din preocuparea de la acea dată a artistului pentru conceptul de „realism” şi „realitate”, îmbinând pictura cu fotografia în fotomontaje ironice, care contraveneau directivelor ideologice ale realismului socialist[1]. Ion Grigorescu a influenţat numeroşi tineri artişti după 1990, când lucrările sale au început să fie „descoperite”.

Considerat unul dintre reprezentanţii generaţiei *posthappening*, Grigorescu este un artist extrem de complex, ale cărui surse de inspiraţie se trag din cele mai diferite zone culturale, de la psihanaliza de sorginte freudiană, jungiană şi lacaniană, la tratate despre Cabala şi yoga, şi până la regimul politic românesc. Artistul se vedea ca un „copil al socialismului, care nu a fugit de acasă, nu a consumat droguri şi nici nu a luat SIDA, nu este o victimă a unei molestări şi totuşi este o victimă”. Opera sa îi reflectă atât preocupările culturale, cât şi natura regimului în care a trăit, şi se distinge printr-o subversitate ambiguă, uneori într-o asemenea măsură, încât le scăpa celor de la Uniunea Artiştilor Plastici, care nu îl cenzurau. De cele mai multe ori însă, aceştia îşi dădeau seama de natura echivocă, înţesată de trimiteri la regimul comunist, a lucrărilor lui Grigorescu şi, fără să înţeleagă nimic din conceptele artei sale, le refuzau totuşi. Artistul a adoptat arareori însă o linie ironică explicită pentru că nu credea, în tinereţe, în sensul vieţii de disident. Îşi dorea să expună în galeriile UAP şi nu avea de gând să îl urmeze pe artistul conceptual Andrei Cădere, care a părăsit ţara pentru a evita orice formă de compromis cu sistemul. Grigorescu a preferat să transgreseze ambiguu şi subtil genurile şi temele impuse artiştilor care voiau să expună în galeriile UAP. Artistul spera ca, respectând în aparenţă trăsăturile realismului socialist, să îşi impună, în fond, propria viziune artistică, aplicând metoda „calului troian”[2].

1. În manifestarea din anul 1976 „Artă într-o singură cameră”, Ion Grigorescu se prezintă pe sine în perimetrul strâmt al unei încăperi de bloc încărcate de obiecte uzuale, în timp ce desfăşoară activităţi casnice obişnuite. Această acţiune pune în valoare ideea prin care viaţa banală este echivalentă cu opera de artă, dar nu pierde din vedere un comentariu social prin prezentarea cu brutalitate a realităţii zilnice netrucate. Dacă înainte de anii ’70 Ion Grigorescu a realizat o serie de acţiuni de atelier discrete, după anii ’90 el îşi asumă o relaţie cu publicul. În anul 1991, în piaţa publică din Timişoara, el propune o instalaţie şi o acţiune cu un puternic comentariu politic, în ton cu atmosfera generală din România. Lucrarea intitulată „Ţara nu e a miliţienilor, a securiştilor şi a comuniştilor” evoca o atmosferă încărcată şi plină de incertitudini (pentru detalii, vezi Grigore Roibu, „Performance-ul sau arta de a protesta”, în www.artavizuala21.wordpress.com – site accesat la data de 22.09.2014).
2. Pentru mai multe detalii, v. articolul semnat de Lucian Popa, intitulat „Arta subversivă a lui Ion Grigorescu, în expoziţie la New York”, publicat în *Cotidianul*, nr. 4 din septembrie 2009, sau www.cotidianul.ro – site accesat la data de 22.09.2014.

Un alt caz, de data aceasta care a implicat şi autorităţile, a fost cel al artistului Alexandru Antik, protagonistul experimentului artistic din vara anului 1986 din oraşul Sibiu[1]. A fost cel care, din cauza actului său artistic, a *performance*-ului propriu – intitulat „Visul n-a pierit" –, a adus Miliţia şi organele de partid în mijlocul participanţilor[2]. La data la care a avut loc evenimentul, Alexandru Antik era un artist în plină ascensiune, gratulat deja cu premii[3]. Se pare însă că artistul a dorit să umple însuşi auditoriul de tensiune psihică, să provoace o participare „încărcată" şi în felul acesta să declanşeze un mecanism al trăirii, al autenticităţii, al libertăţii. În faţa unui public neobişnuit cu asemena forme de manifestare, gestul lui Antik a reprezentat realmente un act de curaj, cu atât mai mult cu cât îl plasăm în contextul anilor în care a avut loc. Acţiunea – pregătită minuţios cu multe luni înainte – se baza pe imaginea propriului său corp nud, texte *neodadaiste* recitate cu voce tare şi organe de animale din care curgea sânge. Era, metaforic vorbind, o problematizare a

1. În vara anului 1986 a avut loc în oraşul Sibiu, pe parcursul mai multor zile, o serie de evenimente, de expuneri, simpozioane şi *performance*-uri ale unor artişti tineri – evenimente plasate sub egida *Atelierului 35* (sub autoritatea nu doar a UAP, ci şi a CC al UTC), care au avut ca apogeu şi finalitate *performance*-ul artistului clujean Alexandru Antik. Vara lui '86 a adunat practic la Sibiu toată boema momentului, camuflată sub pretextul zilelor culturale ale oraşului. Scriitori, actori, acţionişti, pictori se întâlniseră pentru un respiro şi un schimb de idei, urmând să plece apoi într-un soi de pelerinaj la Păltiniş, locul unde filosoful Constantin Noica îşi scrisese câteva cărţi. Desfăşurat pe parcursul unei săptămâni, momentul Sibiu a rămas un episod remarcabil şi singular al acelor ani, mai ales datorită spectaculozităţii, ineditului de care a dat dovadă. Din cauza întâmplărilor din final, acest colocviu artistic al anului 1986 nu a putut fi comentat liber în presă şi în revistele de specialitate.
2. Descris pe scurt, iată experimentul său artistic : într-o pivniţă sibiană, Antik a construit un spaţiu foarte strâmt (o cămăruţă), iar pereţii pivinţei în care se petrecea toată acţiunea erau murdăriţi cu dâre de vopsea roşie, ca şi podeaua care la rândul ei era plină de bălţi de roşu. Imaginea era cea a urmelor unei violenţe. Publicul îl putea zări pe artist doar printr-o fereastră foarte îngustă, zăbrelită, slab luminată de un felinar. Artistul dezbrăcat era aşezat pe un scăunel, iar în uşa cămăruţei soţia artistului prelua de la acesta ceea ce artistul „vedea" şi transmitea auditoriului – şi se pare că, în plin an 1986, acesta vedea „o lume cenuşie cu oameni care tremură de frig şi umblă pe străzi cu figuri îndurerate", „văd oameni legaţi fără lanţuri, văd nici o speranţă în ochii lor", „văd un drum ce nu duce nicăieri" etc. Se pare însă că cineva a anunţat autorităţile, iar momentul artistic a fost curmat brusc, participanţii ridicaţi şi obligaţi să spele şi să distrugă întreaga „instalaţie artistică". (Pentru mai multe detalii, vezi articolul scris de Ada Demirgian, „False amintiri despre Alexandru Antik", publicat la 7 iunie 2003 pe www.atelierliternet.ro – site accesat la data de 10.09.2014.)
3. În anul 1978 obţinuse Bursa UAP din România acordată pentru tinerii artişti, iar în 1982 Premiul Artelor decorative al UAP din România.

propriei sale identităţi şi o refacere a drumului către un sine personal, autentic, primar, natural. Evenimentul în sine a fost învăluit de mister, fiind cunoscut mai mult datorită comentariilor unor participanţi[1]. Cazul Antik însă a făcut istorie, şi orice demers ce construieşte un istoric al anilor ’80 în arta românească evidenţiază şi gestul (de sfidare, frondă sau poate doar limbaj alternativ) al lui Antik.

Un alt artist care a spart tiparele cenzurii a fost maestrul Horia Bernea. În cadrul unui interviu dat la câţiva ani după căderea regimului, artistul afirma : „Se poate vorbi ca de o coincidenţă neîntâmplătoare sau de o aparentă coincidenţă despre faptul că eu am început să pictez turle în momentul în care Ceauşescu dărâma foarte tare biserici. E clar că subiectul nu e cu totul «nevinovat». Am căutat anumite subiecte prin care să-mi afirm deschis şi polemic, în Europa de astăzi, mai ales în timpul lui Ceauşescu, apartenenţa la o Biserică. Cum spun, este evident că aceste teme nu sunt numai nişte teme exterioare sau nişte «motive». [...] Am fost obligat să-mi afirm credinţa. Aşa am simţit eu. Mai ales în ultimii ani ai lui Ceauşescu, asta devenise evident. Mai ales prin anii ’70, mi s-a părut mult mai important ca eu, ca artist, practicând o artă de tip european, să o apropii pe nesimţite şi în sensul cel mai profund de cult şi de Biserică”[2]. Se pare că artistul a fost urmărit îndeaproape de către Securitate, ba mai mult, se pare că în acest context – al controlului din partea partidului şi al vigilenţei asupra temelor abordate de artişti – apar noi mărturii[3].

Pictura lui Horia Bernea a fost de o complexitate remarcabilă. „Caz unic în pictura noastră, şi nu doar în cea contemporană, de continuitate lăuntrică şi de permanentă reformulare exterioară, el reuşeşte să traverseze cam toate experienţele majore ale genului ca o frază cu multe subordonate şi plină de trimiteri conexe, dar al cărei înţeles final este cu mult mai cuprinzător decât suma enunţurilor conţinute.”[4] Natura lui frustă şi firea lui însetată de senzaţii proaspete şi de voluptăţi nemijlocite convieţuiau inseparabil cu un rafinament aristocratic şi cu o aspiraţie spirituală profundă, după cum memoria lui

1. Martorii evenimentului afirmă că două dintre participantele la acest *performance* au cedat fizic şi psihic (dată fiind dezgolirea lui Antik şi continuarea acţiunii în pielea goală). Mai multe detalii legate de momentul în sine, în articolul semnat de Ana Demirgian, „False amintiri legate de Alexandru Antik”, http : //atelier.liternet.ro/articol/434/Ada-Demirgian/False-amintiri-despre-Alexandru-Antik.html – site accesat la data de 22.09.2014.
2. Interviu cu artistul plastic Horia Bernea, realizat de Costion Nicolescu ; pentru mai multe detalii, vezi http : //www.crestinortodox.ro/interviuri/pictura-este-sora-mica-misticii-96286.html – site accesat la data de 10.09.2014.
3. Ovidiu Şimonca, „Lui Paul Gherasim şi lui Horia Bernea nu le-am făcut nici un rău”, interviu cu Petru Romoşan în *Observator cultural*, nr. 486, august 2009, p. 7.
4. Pavel Şuşară, „Horia Bernea şi istoria picturii româneşti”, în *România literară*, nr. 8/2008.

recuperatoare, interesul aproape organic pentru formele aşezate şi pentru spaţiul tradiţiei, în general, se împleteau profund cu o curiozitate de experimentator şi cu un spirit de avangardă. Artistul a rămas în permanenţă ataşat valorilor creştine şi spiritului ortodoxiei, el însuşi militând pentru reînnoirea bisericii, pentru reconstrucţia prezenţei acesteia în spaţiul public, dar a fost şi un spirit european senin, fără crispări şi fără patetisme[1]. „*Praporii*, *Hrana*, exterioarele şi interioarele de biserici, florile, *Grădinile*, *Stâlpii* şi peisagistica străbătută de convulsiile vederilor toledane creează un ansamblu de o rară încordare a discursului artistic, cu un tonus interior menţinut mereu la acelaşi nivel şi prin care bântuie o irepresibilă voluptate a formulării."[2] Încercând şi prin pictura sa, cu precădere prin cea din ultima lui perioadă, să se apropie de spiritualitatea creştină şi de lumea eclezială, fondul său rămâne unul senzorial şi panteist, devoţiunea sa manifestându-se mai mult printr-o enormă vitalitate afirmativă decât prin conceptualizări şi transcripţii teologale. Pozitivist şi dionisiac, lucid şi frământat de romantisme, ludic şi îngândurat, proaspăt până la spontaneitate şi animat de rigori administrative, Bernea putea să facă orice, cu aceeaşi autenticitate şi cu o egală energie[3].

Un limbaj alternativ manifestă şi artistul Marin Gherasim, „un voluptuos al culorii"[4], care, în fond, a ales pictura graţie mănăstirilor bucovinene întipărite în minte încă din copilărie. Cu ani mai târziu, îşi afirmă crezul artistic ce l-a mânat în devenirea sa plastică: „...în anii când la noi se distrugeau biserici, până în 1989, eu le construiam în chip simbolic în picturile mele. Tema construcţiei şi a deconstrucţiei, a reconstrucţiei a devenit cu timpul tema

1. Un portret remarcabil îi face criticul de artă Pavel Şuşară: „Bernea rămâne un senzorial şi un panteist, devoţiunea sa manifestându-se mai mult printr-o enormă vitalitate afirmativă decât prin conceptualizări şi transcripţii teologale. Pozitivist şi dionisiac, lucid şi frământat de romantisme, ludic şi îngândurat, proaspăt până la spontaneitate şi animat de rigori administrative, el putea să facă orice, cu aceeaşi autenticitate şi cu o egală energie. Insurgent cu exuberanţă, în tinereţe, conceptualist mai apoi, fără a fi însă şi o natură livrescă, arhitect la scară mare, dar şi cercetător în infinitezimalul formei, el se mişcă liber atât în lumea austeră şi nonfigurativă a iconarilor, cât şi în dezlănţuirile cromatice ale expresioniştilor sau în construcţiile voluptuoase şi luxuriante ale unui Vuillard, de pildă." (Pentru mai multe detalii, vezi Pavel Şuşară, „Un arhitect al contrariilor", în *România literară*, nr. 50/2009.)
2. Pavel Şuşară, art. cit.
3. *Ibidem*.
4. Un portret în nuanţe calde îi face criticul Pavel Şuşară, caracterizând artistul ca fiind un „expresionist sui-generis, dar nu unul dezlănţuit ca altădată, ci unul care a descoperit, după îndelungi exerciţii, că strigătul sălbatic poate fi convertit în energie supravegheată, iar panica privirii se poate stinge în tihnă contemplativă" (Pavel Şuşară, „Marin Gherasim (schiţă de portret)", în *România literară*, nr. 27/2006).

centrală a picturii mele. În multe dintre imaginile mele coexistă emblema, efigia, arheul constructiv al Absidei şi agresiunea asupra ei. […]. Legea şi accidentul, aspiraţia spre permanent, spre durabil şi lucrarea timpului cu urmele ce le lasă în toate, raţionalitatea şi calmul edificării (lumea este bine zidită !), dar şi entropia universală (ca şi violenţele istoriei) sunt temele mele preferate de mult timp. Pictura este un gest de mărturisire”[1]. Artistul asistă neputuncios (de la distanţă, pentru că apropierea era strict interzisă) la una dintre dramele comunismului – dărâmarea mănăstirii Văcăreşti. Întregul ansamblu arhitectonic, biserica şi toate anexele au fost demolate de regim cu un cinism extraordinar (chiar în ziua de Crăciun), dincolo de orice descriere, iar Marin Gherasim pare să fi fost cumplit de afectat de situaţie – dată fiind apariţia şi constanţa în limbajul său plastic a motivului absidei. Artistul însuşi avea să afirme în cadrul unui interviu că acesta a fost momentul declanşator al temei „Memoria absidei”, care, în fond, nu se referea doar la o simplă reconstrucţie, ci la reconstruirea tainică şi mântuitoare a absidei din fiecare om[2]. Este mai presus de orice un act de zidire, de înălţare, de recuperare a sacrului. Nu trebuie omis faptul că, luată în totalitatea ei, substanţa lucrărilor lui Gherasim este una de natură creştină, specific ortodoxă, şi indiferent de subiectul în sine, raportarea şi întreaga atitudine a artistului la imagine sunt de natură spirituală. Într-o vreme de un ateism virulent, într-o perioadă tulbure, artistul a venit cu imagini calme, senine, cu spiritualitate, hieratice şi cu o transcendenţă anume. „Mă consider un pictor care tratează subiectele prin simboluri şi prin aluzii, ca pe vremea primelor secole creştine […]. Am revenit la simboluri care, nefiind icoane propriu-zise, au necesitat eforturi de conceptualizare şi punere într-un alt context, chiar din punct de vedere plastic”[3].

Artă de rezistenţă, de evaziune, de frondă, protest sau descătuşare, subversivă, alternativă, de angoasă sau expiere, de sfidare sau de blamare a unui regim politic care lua individualitatea şi o frângea în creaţia omului nou (un ins plat, fie el şi artist, comun, obedient şi gata oricând la ordinele partidului în slujba căruia îşi pusese penelul), această producţie mai mult sau mai puţin clandestină a ultimelor decenii comuniste vine să demonstreze că spiritul şi verticalitatea au rămas vii şi nu au putut fi convertite în artă de propagandă.

1. *Album Marin Gherasim. Lucrări în muzee şi colecţii*, Bucureşti, Editura Institutului Cultural Român, 2007, p. 32.
2. „Pictura pe care o fac este jurnalul meu existenţial în imagini. Interviu cu pictorul Marin Gherasim”, publicat pe data de 24 mai 2013 ; mai multe detalii la www.cotidianul.ro – site accesat la data de 29.09.2014.
3. *Ibidem*.

Domeniul este fascinant, iar mărturiile artiştilor vin să demitizeze opacitatea perioadei în pofida virulenţei cu care a fost impusă cenzura.

Dacă ar fi să menţionez câteva concluzii referitoare la acest fenomen al artei alternative din perioada comunismului românesc, ar fi de specificat în primul rând că nu avem de-a face cu un fenomen unitar al acestei forme de manifestare de domeniul *underground*-ului artistic, ci mai degrabă cu unul eclectic şi extrem de sensibil la limbajul tendinţelor apusene. Totodată, în pofida închiderii culturale din aceşti ani, s-au resimţit şi în spaţiul românesc tendinţele *postmodernismului* (ca melanj între tradiţie şi modernitate reconfigurate într-o cheie a limbajului plastic contemporan), s-au reevaluat valorile, iar artiştii s-au exprimat personalizat, în acord cu propriile lor frontiere ale fiinţei. Întâlnim manifestări ale *neogeometrismului*, ale *neoexpresionismului*, ale realismului cu influenţe pop, ale expresivităţii de tip *neodada* şi totodată un interes pentru pictura neobizantină, pentru o întoarcere spre natură, spre experiment spiritualist promovat mai ales prin activitatea grupului *Prolog*. Tot ca o observaţie se poate adăuga şi faptul că aceste manifestări (mai degrabă private, singulare, sau circulând în medii mai degrabă restrânse, sub forma acţiunilor clandestine) au coalizat foarte puţin publicul, o cauză directă fiind şi agresivitatea şi vigilenţa cenzurii şi a represiunii. O trăsătură comună a acelor artişti ce au îndrăznit să treacă dincolo de arta oficială, de propagandă, a fost faptul că majoritatea manifestărilor au ţinut fie de intimitatea propriei lor persoane, fie de a unui spaţiu propriu (spaţiul atelierului propriu, camera de lucru), şi mai puţin de manifestările expoziţionale. Mecanismele de difuzare a acestor manifestări (*performance*-uri) ţineau mai degrabă de cunoştinţe, cerc de prieteni şi mai puţin de publicaţiile de specialitate. Menţionăm de asemenea şi ideea că unul şi acelaşi artist este pasibil de această pluralitate a limbajelor şi a viziunilor artistice, în contextul căreia putem regăsi atât artă de propagandă, cât şi alternativă.

Nu trebuie omis nici faptul că angajarea artiştilor (în grade diferite şi în contexte specifice) faţă de acest limbaj alternativ al artei a mers uneori până la limita protestului social şi politic, iar din această perspectivă cazurile menţionate o demonstrează[1]. Poate că demersurile nu s-au coagulat într-un sens care să dea mai multă anvergură mişcării, să o scoată din sfera fragilităţii sociale, să o unifice şi să o transforme într-o reală disidenţă asumată politic, însă autorii acestui limbaj plastic alternativ au devenit cu certitudine – prin ceea ce au transmis – acei marginali ai actului artistic.

1. Vezi manifestările (creaţiile) perioadei anilor ’70-’80 ai căror autori au fost artiştii Alexandru Antik, Ion Grigorescu, Paul Neagu, Újvárossy László, Baász Imre, Alexandru Antik, Dan Perjovschi etc.

Mihaela-Lucia Ion

Grupările artistice din perioada comunistă : integrare, dezintegrare şi re-integrare socială

Abstract. *According to Boris Groys, the innovation is seen as putting the new in a different context. In defining the concept of museums and art galleries, the art theoretician applies the theory of „outside in the inside". He believes that an artwork placed in an art gallery or in a museum has a bigger rate of becoming a masterpiece. An object seems more alive, more real in a museum, than placed in an artist's work environment. I am changing Boris Groys theory from outside in the inside into inside in the inside. The experimental artworks were created for a small, but educated (communist) public. The emancipated public of the experimental artwoks could have touch and perceive the works of art, but he still lived in a communist environment. The experimental artworks, most of the time, cannot find their place in the communist or not museums, so they lose their artistic prestige.*

Keywords : *museum, art gallery, art critic, Atelier 35, 1.1.1. Group, Prolog Group*

În cadrul caselor de licitaţie sunt selectate acele lucrări care prin tehnica şi stilul folosite se distanţează sau se doresc a se depărta de realismul socialist. Maniera de aplicare a judecăţilor de valoare asupra unei lucrări de artă realizate în perioada 1945-1989 se schimbă. Anumiţi artişti sunt eliminaţi din mediul cultural automat după 1990, iar alţii rămân cu statutul de artişti importanţi în spaţiul românesc.

Artiştii români din perioada 1945-1989 pot fi definiţi[1] drept artişti conformişti, artişti nonconformişti şi artişti fals conformişti ; ulterior, aceştia din urmă fie îşi păstrează acest statut, fie îşi definesc din nou statutul avut anterior perioadei comuniste. Pentru Corneliu Baba şi M.H. Maxy, nu mai contează dacă au realizat lucrări la comandă şi au făcut compromisuri artistice, importante sunt renumele şi implicit operele lor. Pentru aceştia, încercările de definire drept artişti conformişti pentru perioada 1945-1989 nu sunt valabile. Lucrările lor sunt scoase din contextul istoric în care au fost create şi devin opere în sine atemporale. *Studiul pentru calul haiducului* realizat în cărbune pe hârtie de Corneliu Baba în anul 1978 este cotat la preţul de 200-400 euro şi este adjudecat cu 1.300 de euro. Lucrarea în ulei pe carton *La cules de ţelină*, realizată de Camil Ressu, este adjudecată la 10.500 de euro. Putem vorbi în cazul acestora şi nu numai al acestora de o *gurmanderie estetică*[2]. Sunt achiziţionate lucrări aparţinând lui M.H. Maxy, Corneliu Baba, Jules Perahim, Camil Ressu sau altor artişti ce au promovat ideologia comunistă, cumpărătorii fiind conştienţi că devin posesori ai unor branduri. Numele autorului este mai important decât subiectul lucrării ; arta în acest caz devine înşelătoare, iar creaţia amuţeşte.

Muzeele, galeriile de artă, casele de licitaţie, piaţa liberă a artei au permis ca anumiţi artişti să fie consideraţi atemporali de către privitori, iar lucrările lor să fie definite drept opere de artă în sine. Anumitor artişti le sunt create istorii proprii de către muzeografi, curatori, brokeri, comentatori de artă, pentru ca ei să reziste în prezent şi să genereze la rândul lor criterii stabile şi durabile. Evident este că aceşti artişti au fost plătiţi pentru a-şi face meseria în timpul comunismului, şi nu pentru a deveni persoane exemplare[3]. De aceea,

---

1. Definiţie acordată şi de Magda Cârneci, *Artele plastice în România 1945-1989*, Bucureşti, Editura Meridiane, 2000.
2. Hans-Georg Gadamer, *Actualitatea frumosului*, Iaşi, Editura Polirom, 2000, p. 125.
3. Suzi Gablik, *Has Modernism Failed ?* , Londra, Thames & Hudson, 2004, p. 96.

nu pot fi desconsideraţi pentru faptul că au preluat funcţii importante în cadrul UAP-ului şi că au realizat lucrări cu subiecte propagandistice, ci pot fi analizaţi pentru neasumarea trecutului lor profesional.

Permisivitatea nu este o caracteristică a artei şi a pieţei de artă libere ; există anumite lucrări ce sunt excluse în mod deliberat din muzeele de artă actuale. E.H. Gombrich, în cartea sa *Histoire de l'art*[1], alege (şi afirmă acest aspect[2]) să elimine influenţele artei socialiste şi pe cele realizate sub amprenta comunismului, prezentând în ultimul capitol o istorie fără sfârşit, o istorie a triumfului modernismului, a schimbării atitudinilor, a judecăţilor asupra unei opere de artă, şi un trecut ce este redescoperit prin lucrările *Venus din Milo* şi *Laocoon*. Aşa cum E.H. Gombrich optează să nu prezinte în opera sa de istoria artei şi perioada comunistă, la fel în spaţiul românesc lucrările propagandistice nu îşi mai găsesc locul într-un muzeu de istorie sau într-un muzeu de artă.

Am observat reticenţa privitorilor de artă şi a spectatorilor amatori de a face referire la o lucrare standard pentru comunism şi pentru cele care reprezintă cultul personalităţii lui Gheorghe Gheorghiu-Dej şi al lui Nicolae Ceauşescu. Ceea ce în spaţiul cultural românesc este un tabu, pentru spaţiile ce nu au aparţinut fostului bloc sovietic aceste imagini par să facă parte dintr-un patrimoniu exotic pe care doresc să îl cunoască atent şi să îl analizeze. Expoziţia Irinei Botea *A Moment of Citizenship*, curatoriată de Mariá Inés Rodríguez la Muzeul Naţional de Artă Contemporană din Bucureşti, 30 iunie – 27 septembrie 2009, prezintă cel mai bine, din punctul meu de vedere, această dorinţă a spaţiilor culturale europene şi nu numai, de a cunoaşte şi de a interacţiona cu arta realizată în perioada comunistă. „Re-lecturarea şi reinterpretarea (cu accent pe teatralitatea interpretării)" a unor importante şi „decisive [momente] pentru începutul unui nou capitol din viaţa României" sunt definitorii pentru „examinarea identităţii şi a rolului cetăţeanului în crearea de noi simboluri pentru o ţară în reconstrucţie"[3]. Irina Botea, în lucrarea sa video *Before a National Anthem* (2009), cere unor compozitori şi poeţi să compună versurile şi linia melodică pentru un nou imn al României. În lucrarea *Audiţii pentru revoluţie*

1. E.H. Gombrich, *Histoire de l'art*, Paris, Phaidon, 2006.
2. *Ibidem*, p. 495. E.H. Gombrich afirmă : „Această istorie a artei nu are pretenţia de a fi o carte neselectivă, dar aşa cum am spus şi în prefaţa primei ediţii, această carte trebuie să fie înţeleasă aidoma unui raport asupra muncii imense a echipelor de istorici în viaţă sau decedaţi care au ajutat la clarificarea perioadelor artistice, stilurilor şi personalităţilor artistice".
3. Textul curatoarei Mariá Inés Rodríguez, expoziţia *Irina Botea. A Moment of Citizenship*, Muzeul Naţional de Artă Contemporană, 30 iunie – 27 septembrie 2009.

(2006), Irina Botea repune în scenă evenimentele televizate din 16-22 decembrie 1989. De data aceasta, personajele – actori străini care nu cunosc limba română – redau aceste evenimente într-o formă teatrală, oarecum ludică şi ironică. Este redefinită istoria recentă a României, reinterpretată dintr-o nouă perspectivă, una cu un alt (nou, aş putea spune) impact vizual faţă de imaginile iniaţiale televizate în decembrie 1989.

În cadrul cercetării mele „The Romanian Trickster Artists in the Contemporary Cultural Environment"[1] am împărţit artiştii români contemporani în patru categorii :

1. Cei care aleg să se folosească de *icon*-urile şi imaginile reprezentative ale comunismului pentru a crea noi lucrări de artă. Pentru ei, creaţiile comuniste – picturile, sculpturile, lucrările de grafică – sunt văzute drept compendii de imagini din care se pot inspira şi pot crea astfel noi lucrări de artă prin preluarea de elemente.
2. Cei care atacă într-un mod violent în lucrările lor religia şi repertoriul ei de imagini. Atacând aceste aspecte importante pentru România, artiştii îşi câştigă un renume rapid din partea unui public limitat.
3. Cei care realizează imagini, obiecte insolite fără o formă coerentă şi care nu se regăsesc în realitate. Aceşti artişti vor să reprezinte o artă nouă, complet diferită de cea lăsată de patrimoniul comunismului.
4. Cei care realizează sculpturi, picturi şi lucrări de grafică ce redau imagini din cotidian, din realitatea în care fiecare individ se poate regăsi. Aceşti artişti, mulţi la număr, se diferenţiază prin tehnica folosită, teoria cromatică utilizată şi stilul propriu format în timp. Lucrările lor (aproape) nu lezează moralitatea colectivă, sunt uşor de înţeles şi au un mesaj bine definit, de cele mai multe ori exprimat în titlul lucrării.

Pentru artiştii tineri ce nu au trăit sau au trăit pentru o scurtă perioadă de timp în comunism, acest patrimoniu exotic-insolit (pentru străini), şi anume ascuns şi tabu (pentru români) este necesar să fie analizat, în lucrările lor regăsindu-se imagini şi idei preluate din perioada realismului socialist şi a comunismului. Pentru a intra într-o nouă artă, după două sfârşituri ale acesteia în anul 1945 şi ulterior în 1989, artiştii români au nevoie să înţeleagă trecutul şi, cel mai important, să-l preia, să-l asume şi să empatizeze cu el.

---

1. Mihaela-Lucia Ion, „The Romanian Trickster Artists in the Contemporary Cultural Environment", în Anna Markowska (coord.), *Trickster Strategies in the Artists' and Curatorial Practice*, Warsaw-Toruń, Polish Institute of World Art Studies & Tako Publishing House, 2013, p. 215.

Conform afirmaţiilor lui Vlad Ionescu, ideea proiectului *Arhiva Atelier 35* a pornit de la o dorinţă sinceră şi personală a colectivului, din care am făcut şi eu parte, de a se informa asupra acestui nume – *Atelier 35* – care, pentru a putea fi dezvoltat, are nevoie de o recunoaştere a trecutului său şi a modului în care s-a adaptat cerinţelor sistemului politic.

Muzeul Naţional de Artă Contemporană, înfiinţat în fosta Casă a Poporului, simbolul comunismului în România, este un exemplu potrivit pentru a defini necesitatea şi nevoia artiştilor de a înţelege acest fenomen ideologic şi politic al comunismului. Muzeul este prezentat ca un laborator „care să deposedeze zona de încărcătura ei negativă”[1], laborator în care se va dezvolta „dialogul internaţional, provocarea noilor media, dar şi recuperarea unor preocupări semnificative pentru arta contemporană românească din ultimele decenii”[2]. În anul 2011, muzeul a vernisat expoziţia *Golden Flat & Co.*, în cadrul căreia Alexandru Potecă a poleit obiectele existente în perioada ceauşistă. Noţiunea atât de des întâlnită în articolele vremii – „epoca de aur” – este preluată *mot-à-mot*, aplicându-se asupra încăperilor şi obiectelor aferente lor o pojghiţă de aur. Am numit într-unul dintre articolele mele atât Muzeul Naţional de Artă Contemporană, cât şi expoziţia *Golden Flat & Co.* în care a expus şi Alexandru Potecă drept „jongleri”[3] cu trecutul. Alexandru Potecă obişnuieşte să se folosească de *ready-made*-uri, obiecte din cotidianul comunist care devin lucrări de artă.

Artistul contemporan, prin toate modalităţile de exprimare, alege să preia asupra sa, într-un fel sau altul, istoria comunismului. Cel care se inspiră din imaginile comunismului alege să intre pe uşa din faţă a istoriei noastre şi să şi-o asume, cu toate elementele sale. Cei care prezintă realitatea din jurul lor găsesc de asemenea imagini ale comunismului : blocurile, maşinile vechi, ideile unui sistem de educaţie învechit. Este o simbioză constantă între lucrări comuniste/spaţii de consum de cultură comunistă şi lucrări noi/spaţii de consum de cultură contemporană. Se observă o reinterpretare a locurilor comuniste, cum ar fi deschiderea MNAC-ului în 2004, dar şi o muzeificare a locurilor definitorii pentru comunism : închisoarea de la Sighet şi muzeul comunismului deschis în septembrie 2013, în unitatea militară 01417 din Târgovişte – locul unde soţii Ceauşescu au fost împuşcaţi. Această asumare a trecutului comunist se realizează constant, deşi cu paşi mici, la mai mult de două decenii de la căderea acestui sistem politic.

1. Mihai Oroveanu, *Catalog, Muzeul Naţional de Artă Contemporană*, Bucureşti, 2004, p. 19.
2. *Ibidem*.
3. Mihaela-Lucia Ion, *op. cit.*, p. 215. Denumirea folosită iniţial fiind de *trickster*, traducerea aproximativă în română este *jongler*.

Cunoaşterea artei realizată în perioada 1945-1989 se doreşte a fi asumată şi percepută clar. Asumarea trecutului şi acceptarea acestuia nu sunt doar premisele unei istorii, ci şi cele ale definirii clare a identităţii actuale a poporului român. Sunt trei categorii de indivizi : cei care au trăit din plin în această epocă, cei care s-au născut anterior anului 1965 şi cei născuţi după 1989. Fiecare generaţie se află într-o independenţă şi o redefinire constantă a conceptelor de *comunism*, *patrimoniu* şi *patrimoniu al epocii comunismului*.

Fiecare stat aflat sub influenţa fostului bloc sovietic posedă propria sa istorie, propria limbă, propria concepţie referitoare la politică, propria definiţie a influenţei politicii asupra produselor artistice[1]. Această istorie, această limbă a comunismului şi această concepţie referitoare la politica socialistă şi la identitatea patrimoniului comunismului ţin de asumarea constantă a trecutului – asumare şi ulterior dezvoltare. Articolul de faţă încearcă să prezinte anumite aspecte ale acestei asumări şi dezvoltări, cu accent pe cel din urmă aspect. Despre dezvoltare poate fi vorba şi în cazul Grupului Prolog şi al galeriei Atelier 35 din Bucureşti, care îşi continuă şi în prezent activitatea începută în timpul comunismului.

Grupările experimentale

Boom-ul cultural, produs odată cu identificarea excesivă şi programată a artei româneşti cu stilul realismului socialist, dispare la începutul anilor '60. Privitorii expoziţiilor de artă s-au transformat deja din consumatori de artă în consumatori de ideologie politică. Prin intermediul lucrărilor de artă propagandistice – picturi, sculpturi, opere de grafică –, privitorul şi-a format o idee asupra modului în care era necesar să se raporteze la lume, la ideologia politică, căci se trecuse la prezentarea reuşitelor comunismului şi a imaginii cuplului Nicolae şi Elena Ceauşescu.

Judecata de valoare aplicată unei lucrări de artă din patrimoniul artistic al comunismului ţine cont de maniera în care artistul şi creaţiile sale s-au dez-identificat de titulaturile primite în perioada comunistă şi de modul în care anumiţi specialişti au ajutat la schimbarea identităţilor. Este important să distingem între frumosul care oferă o plăcere dezinteresată şi agreabilul care este întotdeauna interesat de existenţa reală a obiectului, ce oferă o plăcere vizuală imediată[2].

1. Bourbon Parme, „Promesses du passé étalées sur 60 ans", în *Art Actuel. Le magazine des arts contemporains*, nr. 68, 2010, p. 21.
2. Cyril Morana & Eric Oudin, *Petite philosophie des grandes idées*, Paris, Éditions Eyrolles, 2010, p. 87.

Noţiunea de frumos drept acceptabil în prezent, pentru lucrările create în comunism, este în plină redefinire. În cadrul definirii cotei de vânzare a patrimoniului artistic al comunismului (picturi, sculpturi şi lucrări de grafică create în această perioadă), trebuie luate în considerare şi strategiile de marketing realizate de casele de licitaţie pentru redefinirea valorii artistice a lucrărilor. Din CV-urile artiştilor sunt eliminate elementele din care reiese că o anumită lucrare a fost realizată strict ca o comandă a statului român pentru propagarea ideologiei, iar toate funcţiile deţinute şi toate distincţiile obţinute în perioada comunistă nu mai au relevanţă.

Conform lui Boris Groys, oricine decide asupra artei poate să facă greşeli, publicul democratic poate să comită o eroare şi, de fapt, a făcut de multe ori greşeli în istorie[1]. Acelaşi autor e de părere că democratizarea publicului de artă nu este soluţia, şi nici educarea publicului nu este răspunsul acestei probleme, deoarece arta bună este în continuare făcută contra regulilor transmise prin educaţie[2]. Extrapolând afirmaţiile lui Boris Groys, această nedemocratizare a publicului se revarsă şi asupra caselor de licitaţie, galeriilor de artă private şi muzeelor care decid asupra artei considerate bune pe care o prezintă publicului. Casele de licitaţie propun cota de vânzare a unei lucrări de artă, galeriile de artă prezintă anumite opere, iar în muzee vedem doar anumite lucrări.

La întrebarea : *Are arta un teritoriu al ei propriu pe care trebuie să îl protejeze ?* , Boris Groys răspunde că „autonomia artei a fost refuzată în mai multe discuţii de teoria artei"[3]. Teritoriul artei ce trebuie protejat este unul nou-creat de dealerii de artă, curatorii, muzeografii şi casele de licitaţie de artă care optează să selecteze un anumit artist, o anumită lucrare şi le creează o nouă identitate. Regulile de incluziune sau excluziune funcţionează în cadrul pieţei de artă.

Inexistenţa unei arte pur estetice, cu valori autonome, capabilă să regleze lumea artei în totalitate, duce la un paradox al artei, şi anume la stabilirea unei autonomii a artei din punctul de vedere al celor implicaţi în domeniu. Foarte mulţi protagonişti ai artei consideră că, după sfârşitul artei, în cazul României stabilit în anul 1989, singurul criteriu pe care îl deţinem pentru a măsura valoarea unei opere de artă este modul în care aceasta se vinde şi mai ales maniera în care se poziţionează pe piaţa de artă.

Valoarea unei opere de artă experimentale este întotdeauna greu de prezentat. Grupări experimentale se găseau într-o lume artistică limitată. Erau înăuntru, înăuntrul comunismului. Limitarea impusă de comunism era şi mai restrânsă prin locurile în care puteau expune, prin tehnicile şi stilurile pe care le puteau

1. Traducere personală, Boris Groys, *Art Power*, Cambridge, The MIT Press, 2008, p. 6.
2. *Ibidem*, p. 7, traducere personală.
3. *Ibidem*, p. 13.

aborda. Importanţa lor din punct de vedere artistic, prin conceptele noi percepute, era prea puţin înţeleasă în marea lume a artei. Grupările experimentale se aflau de cele mai multe ori într-un con de umbră, singurele referiri la adresa acestora fiind realizate de către critici de artă specializaţi în articolele din revista *Arta* şi prin intermediul cataloagelor de expoziţie.

Critica de artă aplicată lucrărilor experimentale create în perioada comunismului se baza pe o formaţie umanistă a comentatorului, care analiza atât efortul neîntrerupt al percepţiei şi reacţia creatorului faţă de realitatea înconjurătoare, cât şi „reacţiile maselor de receptori la faptele de cultură”[1]. Aprecierea unei lucrări create în perioada comunistă se făcea luând în considerare trei factori importanţi : autorul, subiectul lucrării şi publicul. Autorul era cel mai important pentru aplicarea de judecăţi de valoare asupra lucrării. Renumele unui artist se extindea şi asupra lucrărilor sale, astfel încât acestea căpătau un alt statut. În critica vremii observăm o atenţie mai mare acordată lucrărilor realizate de Constantin Flondor şi Ştefan Bertalan, decât celor realizate de Doru Tulcan, toţi membri ai grupării *Sigma*. Subiectul lucrării era încă o temă sensibilă pentru spaţiul cultural românesc ; dacă picturile, sculpturile şi lucrările de grafică ideologice îşi găseau uşor un loc într-o expoziţie, lucrările experimentale necesitau un loc anume şi o viziune nouă de expunere.

Pentru Michael Thompson[2], scara valorilor a fost compusă din obiecte tranzitorii, obiecte fără valoare şi obiecte durabile, toate aflate într-o continuă transformare în timp. Timpul era cel care ajuta la trecerea dintr-o etapă în alta ; aşa se face că obiectele tranzitorii puteau ajunge la o valoare estetică nulă, fiind astfel percepute drept obiecte lipsite de valoare. Printr-o reconversie culturală şi printr-o manipulare bine gestionată a gustului privitorilor, obiectele lipsite de valoare se pot transforma în obiecte durabile şi viceversa. Astfel, obiecte din cotidian puteau deveni subiectul pentru viitoare capodopere şi puteau deveni în sine opere de artă. Andy Warhol este primul artist care demonstrează publicului de artă şi celui neavizat că este dificil să diferenţieze o lucrare de artă de un obiect real aflat în banalitate, doar dintr-o simplă privire. Prin *Cutiile Brillo*, Andy Warhol convinge privitorul că arta nu este altceva decât o formă de comportament[3]. Această artă ca formă de comportament poate fi remarcată şi în spaţiul cultural comunist românesc. Artistul român

1. Alexandra Titu, „Critică şi cultură”, în *ARTA*, nr. 9-10, 1980, p. 10.
2. Michael Thompson, *Rubbish Theory : The Creation and Destruction of Value*, Oxford, Clarendon Press, 1979, pp. 7-9.
3. Schneidau Herbert N., „The Age of Interpretation and the Moment of Immediacy : Contemporary Art vs. History”, în *ELH*, vol. 37, nr. 27, 1970, The Johns Hopkins University Press, p. 308.

era chemat să sprijine, prin creaţia lui, edificiul socialist în curs de formare. Artistul devenea astfel un factor de educaţie socială, capabil „să ofere pildă generaţiilor contemporane prin participarea lui la realitatea imediată supusă unor adânci prefaceri, el însuşi contribuind la desăvârşirea lor”[1], precum şi un experimentalist capabil să creeze aidoma credinţelor sale estetice într-un spaţiu al limitării creativităţii şi originalităţii.

Artiştii experimentali îşi găseau (uneori) locuri de expunere şi uneori lucrările lor se aflau în cadrul evenimentelor internaţionale. Galeria *Amfora* deschisă în anul 1968 la Bucureşti, pe strada Mihai Vodă, era unul dintre locurile de consum de cultură unde lucrările experimentale erau expuse. În cadrul Galeriei *Amfora* găsim lucrările lui Horia Bernea, Ion Bitzan, Şerban Epure, Ervant Nicogosian, Eugen Popa, Paul Gherasim, Pavel Ilie şi Mihai Rusu. În anul 1970, în cadrul acestei galerii de artă a avut loc expoziţia lui Şerban Epure şi a lui Diet Sayler, expoziţie ce înfăţişa aspecte ale unei arte conceptuale şi ale uneia concrete. De asemenea, Galeria *Nouă* de pe strada Nicolae Iorga, nr. 21, din Bucureşti, ce a funcţionat între 1973 şi 1977, era locul de consum şi prezentare pentru arta alternativă creată în comunism. În cadrul Galeriei *Nouă*, printre expoziţiile cele mai importante prezentate s-au numărat : „Ipostaze, peisaj, ambient, artă monumentală” în anul 1973, „Artă şi energie” în 1974, organizator Dan Hăulică, „Arta şi oraşul”, 1975, organizatori Mihai Drişcu şi Anca Arghir, „Imagini ale istoriei. De la document la operă”, 1975, organizator Anca Arghir, „Mesaje contemporane” în anul 1975 şi „Arta şi natura” în 1976, eveniment organizat de Biroul Secţiei de critică a UAP[2].

Cum am precizat şi mai sus, artiştii experimentali aveau acces şi la expoziţiile internaţionale. În anul 1968, Grupul 1.1.1., prin artiştii Roman Cotoşman, Ştefan Bertalan şi Constantin Flondor, expune la Trienala de arte decorative din Milano. În anul 1969, Mihai Olos săvârşea primul eveniment cultural definit drept *happening*, *Acţiunea 25 mai*, în Baia Mare. În 1970, Horia Bernea şi Paul Neagu au expus în cadrul Galeriei Sigi Krauss din Londra. Exista libertate de exprimare şi de prezentare până la un anumit punct. Christian Paraschiv este unul dintre artiştii ce au fost nevoiţi să emigreze pentru a-şi putea exercita meseria de artişti şi pentru a fi văzuţi cu acest statut. După anul 1981, chiar dacă era membru al UAP, Christian Paraschiv şi lucrările sale au fost cenzurate de ideologia politică. Accesul lucrărilor sale în cadrul expoziţiilor era interzis.

1. Bogdan Radu, „Reflectarea actualităţii în pictura românească contemporană”, în *SCIA*, 1959, nr. 1, p. 73.
2. Alexandra Titu, *Experimentul în arta românească după 1960*, Bucureşti, Editura Meridiane, 2003, pp. 210-214.

Odată cu emigrarea în Franţa, lucrările sale îşi găsesc valoarea omisă de comunism, aflându-se în colecţii particulare din Uruguay, Franţa, Argentina, Brazilia, Statele Unite ale Americii, Olanda, Belgia, Spania, Marea Britanie şi România. Cazul lui Christian Paraschiv este unul insolit : acesta îşi schimbă numele nu doar din încercarea de a-şi oferi o nouă identitate, ci şi din dorinţa de a se reidentifica cu un artist liber să experimenteze. Cristian Paraschiv, cel interzis în comunism, se identifică cu un „Christian" pentru a-şi găsi libertatea de expresie. Acest Christian alege să expună în spaţiul românesc şi este printre singurii artişti care îşi asumă trecutul şi regretă decizia de a-şi fi părăsit familia pentru artă. În concluzie, Christian Paraschiv este exemplul de artist aflat în slujba propriei sale arte.

Fenomenul *Atelier 35*

„Atelierul 35 – adică atelierul tinerilor ce n-au atins încă o vârstă superioară celor 35 de ani, dincolo de care o participare la bienalele tinerilor este interzisă"[1]. Creat la începutul anilor '60 sub numele de *Cenaclul Tineretului*, *Atelier 35* începe să se dezvolte ca un fenomen în prima jumătate a anilor '80. „Atelier 35 era un mod pre-instituţional de a îndigui o creativitate juvenilă, a structura o tensiune profesională şi a controla o precaritate socială – lucruri devenite evidente abia pe parcurs."[2] Statutul *Atelierelor 35* era de a încuraja tinere „individualităţi cu personalitate subliniată"[3] până în 35 de ani, care prin lucrările lor să abordeze noi subiecte pline de originalitate şi expresie[4].

În 1987, *Atelierele 35* din Baia Mare şi Cluj propun atât o invitaţie pentru participanţi născuţi în România între 1 ianuarie 1952 şi 31 decembrie 1965, cât şi un catalog al tuturor artiştilor, criticilor de artă şi specialiştilor afiliaţi fenomenului. Expoziţia din 1988, „ce se doreşte a fi o proiecţie în viitor, o modalitate de afirmare şi consacrare a tinerelor valori"[5], era concepută pe

1. Ion Frunzetti, *În căutarea tradiţiei*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1998, p. 296.
2. Magda Cârneci, „Atelier 35 Bucureşti şi în general. O scurtă privire retrospectivă", în *ARTA*, nr. 4-5, 2012, p. 8.
3. *Catalog Atelier 35*, Uniunea Artiştilor Plastici, 1988, p. 1.
4. *Ibidem* : „În calitate de organizatori vom solicita Uniunii Artiştilor Plastici recompense în vederea încurajării artiştilor autori ai celor mai merituoase creaţii, care vor îngloba un grad apreciabil de originalitate, care vor face o notă distinctă în expoziţie prin alegerea temelor şi mijloacelor de expresie, şi care vor releva în gradul cel mai înalt tinere individualităţi cu personalitate subliniată din rândul participanţilor la ATELIERUL 35".
5. *Ibidem*.

patru niveluri, ce erau aplicabile atât la selecţia lucrărilor, cât şi la organizarea evenimentului. Aceste niveluri organizate sub forma unei baze de triunghi erau : *curriculum vitae* al fiecărui participant la *Atelier 35*, lucrările dorite a fi prezentate sub formă de diapozitive, lucrările expuse în cadrul expoziţiei şi recompensele pe care le vor primi participanţii.

Condiţiile de participare pentru expoziţia din iulie-august 1988 erau simple :

1. Fiecare artist îşi putea prezenta maxim patru lucrări, realizate în orice tehnică, în orice material şi la orice dimensiune. Lucrările se impuneau a fi reprezentative pentru stadiul actual al creaţiei sale.
2. Datele autorului erau trecute clar pe reversul lucrării, cât şi menţiunea cărui *Atelier 35* îi aparţinea în calitate de membru.
3. De asemenea, titlul lucrării, anul în care aceasta a fost realizată, dimensiunea şi tehnica erau aspecte importante pe care artistul trebuia să le menţioneze pe spatele lucrării.
4. Operaţiunile de expediere şi de returnare ale lucrărilor reveneau *Atelierelor 35* participante, iar costurile acestor operaţiuni intrau în sarcina autorilor. Fiecare lucrare se împacheta corespunzător, iar orice detaliu referitor la condiţii speciale de transport sau manipulare a produsului intra exclusiv în obligaţiile autorului lucrării.
5. Participanţii cu lucrări erau nevoiţi să pună la dispoziţia *Atelierelor 35* detalii precum *curriculum vitae*, fotografia lor la dimensiunea de 9 x 14 cm, imprimată pe hârtie lucioasă şi cu un contrast bun.

Pentru o desfăşurare în condiţii bune a expoziţiei şi pentru facilitarea colaborării între *Atelierele 35* şi posibilii expozanţi, se menţionau şi zilele şi orele la care aceştia din urmă pot afla informaţii suplimentare : „La telefonul 951/1 54 61 vinerea între orele 15-17 şi 994/1 11 48, vinerea între orele 14-16”[1]. Catalogul expoziţiei a fost întocmit în 1988. Pe 12 pagini format A4 erau trecute următoarele informaţii : artiştii cu numele complet, lucrările trimise cu toate detaliile tehnice şi un mic asterisc în dreptul câtorva lucrări, semn ce preciza că operele vor fi expuse în limita spaţiului disponibil. Acest catalog, la care am avut acces în cadrul Institutului de Istoria Artei „G. Oprescu”, a fost printre puţinele publicate de *Atelier 35*, întrucât fondurile sale materiale erau limitate. Catalogul expoziţiei a devenit un posibil dicţionar al tuturor afiliaţilor la fenomenul *Atelier 35* : aproape 300 de susţinători ai *Atelierului 35* din cele 23 de filiale din ţară.

Atelier 35 este locul predilect pentru prezentarea lucrărilor artiştilor din generaţia optzecistă. I se adăugau revista *Arta*, expoziţiile şi simpozioanele

1. *Ibidem*, p. 2.

desfăşurate în Sibiu, Bucureşti sau Baia Mare[1]. În revista *Arta* întâlnim o pleiadă întreagă de comentarii de artă referitoare la activitatea expoziţională a tinerilor artişti în spaţiile *Atelier 35*. Radu Popovici, în „Jurnalul galeriilor" din 1981, prezenta expoziţia colectivă realizată de artiştii Teodor Graur, Dan Mihălţianu, Olimpiu Bandalac şi Cristian Parachiv ca fiind una în care se punea problema „de ce expunem acum şi aşa ? ". Expoziţia acestor patru artişti înfăţişa un joc între desene şi obiecte : „…nu putem reproşa acestei expoziţii decât siguranţa formulelor de reprezentare folosite, formule ce nu au cum să înceteze a fi un serios motiv de meditaţie în sine, conducând astfel către intervenţii profunde în interiorul fiinţei imaginii"[2].

De la Călin Dan aflăm că scopul fenomenului *Atelier 35* era acela de a anihila şi exalta spaţiul, iar artistul Nicolae Golici „inventează trasee ce folosesc tridimensionalul ca trambulină"[3]. Pentru Andrei Pintilie, expoziţia proaspeţilor absolvenţi Maruca Brâncoveanu, Viorel Popescu şi Nicolae Şaptefraţi era una în care comunicarea atentă cu criticul de artă Gheorghe Vida fusese benefică pentru prezentarea personalităţilor şi creaţiilor lor : „S-a realizat în acest fel, la Atelier 35, un întreg care nu etala trei personalităţi, ci le sublinia cu anumite intenţii convergenţele şi divergenţele în mod contrapunctic"[4].

„Existenţa Atelierului 35 a fost esenţială pentru miezul artei şi al spiritului generaţiei '80 în perioada ieşirii la rampă şi afirmării sale."[5] Întrucât din 1986 până în 1989 ideologia politică a ignorat noile înscrieri în UAP, toţi artiştii fără acest statut au avut posibilitatea de a expune exclusiv în spaţiile *Atelier 35*. Pentru a expune în spaţiile *Atelierelor 35* o lucrare considerată nepotrivită de către sistemul politic, artiştii din Bucureşti apelau la tertipuri precum cel de a aduce lucrarea pentru panotare cu prea puţin timp înainte de vernisaj, evitând astfel controlul Uniunii Artiştilor Plastici.

Conform lui Adrian Guţă, meritul de a fi transformat *Atelier 35* într-o reţea naţională îi aparţine Anei Lupaş, responsabilă din partea conducerii UAP cu Cenaclul Tineretului – numele anterior al *Atelierului 35*[6]. Ana Lupaş a numit-o pe Magda Cârneci preşedinta primului *Atelier 35*, cel din Bucureşti, pentru ca ulterior acest cenaclu să se extindă în majoritatea oraşelor mari din România :

1. Adrian Guţă, *Texte despre Generaţia '80 în artele vizuale*, Piteşti, Editura Paralela 45, 2001, p. 15.
2. Radu Popovici, „Jurnalul galeriilor", în *ARTA*, nr. 1-2, 1981, p. 77.
3. Călin Dan, „Jurnalul galeriilor", în *ARTA*, nr. 11, 1985, p. 10.
4. Andrei Pintilie, *Ochiul din ureche*, Bucureşti, Editura Meridiane, 2002, p. 176.
5. Adrian Guţă, „Generaţia artistică '80 de la un mileniu la altul", în *ARTA*, nr. 4-5, 2012, p. 6.
6. *Ibidem*.

Iaşi, Cluj, Oradea, Timişoara, Arad, Craiova, Bacău etc. Expoziţiile de grup, cele locale, cele regionale organizate de către *Atelier 35*, unele dintre acestea fiind însoţite de dezbateri publice, au ajutat la crearea şi dezvoltarea unei noi generaţii, generaţia optzecistă. *Atelier 35* a strâns în jurul său o reţea naţională de artişti, comentatori de artă, critici de artă şi privitori emancipaţi. Printre evenimentele organizate menţionez : 1975 – „Corpul uman", organizat de *Atelier 35* prin Geta Brătescu la Facultatea de Medicină din Bucureşti ; 1980 – „Munca Artei" la Clubul Uzinei „23 August" din Bucureşti, expoziţia colectivă „Bandalac, Graur, Mihălţianu, Paraschiv", *Atelier 35* la Galeria Orizont din Bucureşti ; 1981 – „Starea proiectivă a desenului", Galeria Orizont, Bucureşti, organizator *Atelier 35* prin Wanda Mihuleac, Dragoş Gheorghiu şi Călin Demetrescu ; 1983 – „Secţiune în atelier", Galeria Orizont, organizator *Atelier 35* prin Leonard Răchită ; 1984 – „Imagini contemporane", Muzeul de artă, Craiova, organizator *Atelier 35* prin Cătălin Davidescu ; 1985 – dezbaterea „Transavangardă şi postmodernism", *Atelier 35*, Bucureşti, „Oglinda", Galeriile de Artă, Baia Mare, organizator *Atelier 35* ; 1987 – „Alternative", Galeria Orizont, Bucureşti, organizator *Atelier 35* prin Magda Cârneci, Călin Dan, Dan Mihălţianu, „Tineri artişti şi contemporaneitatea", expoziţie şi colocviu la Timişoara, organizator *Atelier 35* prin intermediul lui Pavel Verdeş şi Călin Beloescu ; 1988 – Expoziţia Naţională a Tineretului, Baia Mare, „Mobil Fotografia", Galeria Nouă, Oradea, „Expoziţii de buzunar", Teatrul de Stat, Oradea ; 1989 – „Ochii-peşte", Galeria Nouă Oradea, şi „Schiţă-obiect în sculptură" la Galeria Orizont, Bucureşti, organizat de *Atelier 35* cu ajutorul lui Carmen Popescu[1]. Cenaclul *Atelier 35* şi-a continuat activitatea şi după 1990. În 1991, la Galeriile Orizont din Bucureşti a avut loc expoziţia Marilenei Preda Sânc ; în 1995 a avut loc expoziţia „Noi şi străinul", organizată de Erwin Kessler la Galeria Căminul Artei din Bucureşti ; în 1997 a fost organizată expoziţia „Antimuzeu sau tentaţia cotidianului", la Galeria Eforie de către Horia Avram[2].

Dacă fenomenul *Atelier 35* a fost văzut drept o reacţie de autoapărare a unei generaţii în faţa ideologiei comuniste, activitatea *Galeriei Atelier 35* din Bucureşti duce în prezent o luptă acerbă pentru câştigarea spaţiului de consum de cultură contemporană din centrul vechi al capitalei. *Galeria Atelier 35* actuală păstrează principiile iniţiale, realizând evenimente cu artişti din ţară sau din străinătate sub vârsta de 35 de ani.

1. Alexandru Titu, *op.cit.*, pp. 211-217.
2. *Ibidem*, pp. 218-228.

Grupul 1.1.1

Conform lui Călin Dan, productivitatea de tip colectiv, aşa cum este prezentată în cadrul grupurilor artistice, este utilă până la un anumit punct pentru că prezintă „relativa omogenitate existenţială şi spirituală, la nivelul câtorva generaţii învecinate ; [redă] manifestarea inteligentă a unei tehnici de autopromovare prin intermediul grupului, pentru a contracara diverse presiuni exterioare ; [evidenţiază] influenţa unui *pattern* cultural propriu locului, promovând libera circulaţie a ideilor, starea de boemă fertilă, comunicarea necrispată, la nivelul obiectului artistic cel puţin”[1].

Apartenenţa la un grup oferea unui artist stabilitatea şi libertatea de a crea într-un spaţiu cultural potrivit necesităţilor şi dorinţelor sale. Denumirea grupării, *1.1.1*, denotă individualitatea fiecărui membru în parte : Constantin Flondor, Ştefan Bertalan şi Roman Cotoşman. Activitatea grupului de orientare constructivist-cibernetică s-a desfăşurat între 1966 şi 1969. În 1969, Roman Cotoşman a emigrat în Statele Unite ale Americii, eveniment ce a condus la desfiinţarea grupului şi fondarea de către ceilalţi doi artişti a unei noi grupări, numită *Sigma*.

Încă din 1962, Constantin Flondor, Roman Cotoşman şi Ştefan Bertalan şi-au găsit puncte artistice comune, vizitându-şi în mod constant atelierele unul altuia. Schimbul de idei a fost realizat în cadrul acelor vizite profesionale, dar doar în anul 1966 au decis să se afilieze unei grupări. În urma expoziţiei regionale de la Timiş, la care au participat toţi cei trei artişti[2], aceştia au hotărât să se formeze Grupul *1.1.1*. Anul următor, cei trei artişti au expus în cadrul expoziţiei regionale, sub numele proprii, dar păstrându-şi titulatura de membri afiliaţi unui grup. Ştefan Bertalan a prezentat lucrările *Identitate V* (tuş şi fire), *Structuri spaţiale* (tuş şi fire), *Automorfism* (guaşe). Roman Cotoşman a expus trei monotipuri : *Secvenţe vizuale*, *Interferenţe I* şi *Interferenţe II*, iar Constantin Flondor a ales să prezinte operele : *Contrapoziţii instabile* (guaşe), *Dialog contradictoriu* (guaşe) şi *Printre alţii, care încotro* (guaşe). În anul 1968, Gruparea *1.1.1* a expus la Sala „Kalinderu” din Bucureşti, alături de Diet Sayler şi Molnar Zoltan, şi a participat la Trienala de Arte Decorative din Milano, sub îndrumarea curatorială a lui Ion Frunzetti.

1. Călin Dan, „Atelier 35. Oradea”, în *ARTA*, nr. 2, 1989, p. 24.
2. Constantin Flondor, *Flondor de la „111” + „Sigma” la „Prolog”*, Cluj, Editura Idea Design & Print, 2005, pp. 150-180. În cadrul acestei expoziţii, Ştefan Bertalan expune *Acustică vizuală*, *Creşterea* şi *Beton armat*, Roman Cotoşman : *Energetică*, *Proiecţie spaţială*, *Reflexe spaţiale*, Constantin Flondor prezintă lucrările : *Nostalgii cosmice*, *Mirişte*, *Peisaj liric* şi *August-câmpie-soare*.

Înainte de desfiinţarea grupului în 1969, membrii săi au expus la Bienala de Artă Constructivistă „Elemente + Prinzipien” la Nürnberg, alături de Ilie Pavel şi Mihai Rusu. Octavian Barbarosa a fost comisarul desemnat pentru această expoziţie din Nürnberg. Grupul *1.1.1* a fost înfiinţat din dorinţa celor trei artişti de a crea într-un mediu adecvat. Influenţa Grupului *1.1.1* asupra artei româneşti este menţionată şi de această dată, cataloage şi cărţi de specialitate în care sunt prezentate creaţiile lor fiind realizate şi acum. Într-o societate a ideologiei comuniste, Grupul *1.1.1*, aidoma celorlate grupări experimentale, a găsit o nouă oportunitate de exprimare artistică.

Grupul *Prolog*

Atunci când societatea este nedreaptă faţă de un artist, acesta nu poate rămâne impasibil[1]. Ca o contradicţie a definirii patrimoniului artistic în spaţiul cultural românesc, artiştii au realizat lucrări în stil propriu, respectând limitele de prezentare propuse de comunism. Tradiţiile dau naştere standardelor referitoare la ceea ce este bine şi greşit în artă. Ele generează sisteme stabile şi durabile de relaţii sociale ce vin în sprijinul individului în situarea sa pe scara socială. Prin aceste tradiţii individul dobândeşte obligaţii sociale şi responsabilităţi[2]. În ceea ce priveşte spaţiul românesc, această tradiţie a comunismului a fost înlocuită cu dorinţa artiştilor de a rămâne fideli propriei lor constituţii artistice. Olga Greceanu a optat să se refugieze pictând pereţii bisericilor şi scriind cărţi şi articole despre femeile-artist.

În lipsa curatorilor independenţi, artiştii fac apel la „curatorul interior”[3], care le transmite cum nu trebuie să creeze o lucrare, ce nu mai era valabil în creaţiile lor pentru perioada în care activează. În anul 1984, la Tescani, era înfiinţat Grupul *Prolog*, grupare artistică de orientare neotradiţionalistă, cu influenţe creştin-ortodoxe pregnante. Acest grup, format de Paul Gherasim, Constantin Flondor, C(h)ristian Paraschiv, Horea Paştina şi Mihai Sârbulescu, a redescoperit dimensiunea spaţială a sacrului şi a peisajului. Paul Gherasim – cel ce expunea în 1957 lucrări la aniversarea răscoalei ţărăneşti din 1907, distins în anul 1964 cu Premiul Salonului Oficial, iar în anul 1965 cu Premiul Uniunii Artiştilor – îşi schimbă stilul, concentrându-se asupra esenţializării materialului şi eliminării tonurilor tari. În anul 1984, a ales să se afilieze

1. Suzi Gablik, *op.cit.*, p. 67.
2. *Ibidem*, p. 129.
3. Boris Groys, *op. cit.*, p. 27.

Grupului *Prolog*. Un alt artist al Grupului *Prolog* este Horea Paştina. Absolvent al Institutului de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu”, secţia pictură, la clasa profesorului Alexandru Ciucurencu, „Paştina este un liric respectuos, reţinut, mascându-şi cu discreţie şi fineţe sentimentele”[1]. Horea Paştina afirma : „Nu este o noutate în ceea ce fac, este o noutate pentru mine. Desenez pentru că s-a mai desenat. Observ. Pornesc de la observaţie. Atâta frumuseţe, folos şi rost în jur”[2]. Atât Horea Paştina, cât şi Paul Gherasim au experimentat idei şi concepţii artistice proprii. „Aceşti pictori [*ce formează Grupul Prolog II – la care se adaugă Horia Bernea şi Ion Valentin Scărlătescu*], de altfel bine cunoscuţi şi afirmaţi dinainte, pratică brusc «tradiţionalismul» nu ca pe o afişată neputinţă, ci ca pe o opţiune, ca pe o profesiune de credinţă. Figurativul lor «cuminte» – după explorări aproape la limita vizualului la câţiva dintre ei – nu poate fi o ciudată retardare, un straniu anacronism, ci mai degrabă o asumare lucidă şi deliberată”[3].

Activitatea Grupării *Prolog* a continuat şi după anul 1990, artiştii expunând atât în România, cât şi în străinătate. În 2006, a fost deschisă la Muzeul de Artă din Alba Iulia expoziţia *Prolog – 20 ani*, menită să celebreze activitatea acestui grup. Chiar dacă Gruparea *Prolog* (la care au fost afiliaţi temporar şi Horia Bernea, Doru Tulcan, Vasile Varga, Valentin Scărlătescu şi Sorin Dumitrescu) a început să lucreze din dorinţa de a-şi găsi un mediu artistic liber de constrângerile politice, timpul a transformat această mişcare într-o entitate artistică cu propria-i identitate, indiferent de spaţiul politic, cultural sau social în care îşi desfăşoară activitatea. „Grupul *Prolog* a dat o nouă dimensiune peisagismului românesc şi continuă să se înscrie în acea parte a culturii autohtone actuale care afirmă şi impune valorile patrimoniale, întreg blocul tradiţiei, ca expresie a unei ordini sociale.”[4]

Grupul *Sigma*

Conform lui Octavian Barbarosa, la Grupul *Sigma*, în operele concepute „socialul sau politicul apar ca date indirecte ale unei realităţi independente de operă, pe care aceasta le reflectă şi reprezintă în lumea simbolurilor, mai mult sau mai puţin veridic, mai mult sau mai puţin explicit sau aluziv. Socialul sau

1. Radu Ionescu, *Printre artişti plastici contemporani*, Bucureşti, Editura Maiko, 2003, p. 40.
2. Catalogul expoziţiei *Treisprezece*, curator Marcel Bunea, Editura Unarte, 2011, p. 87.
3. Magda Cârneci, „Prolog II”, în *ARTA*, nr. 2, 1987, p. 25.
4. Constantin Prut, *Dicţionar de artă modernă şi contemporană*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2002, p. 418.

politicul constituie o finalitate intrinsecă, substanţă intimă a operei, raţiunea ei de a fi, explicaţia genezei, nu numai a destinaţiei ei”[1]. Lucrările realizate printr-o „coincidenţă procesuală”[2] de Grupul *Sigma*, caracterizate printr-o ruptură de contextul social şi ideologic, redau forme în spaţiu lipsite de sens. Contemplarea operelor realizate de Grupul *Sigma* „încetează să mai fie apanajul exclusiv al monumentelor şi zonelor de repaus muzeal, pentru că ea constituie repausul estetic vizual al ochiului în contactul lui cu ambianţa”[3].

Grupul *Sigma* a luat fiinţă în anul 1969 şi a funcţionat până în anul 1980. A fost format din artişti precum Ştefan Bertalan, Constantin Flondor, Doru Tulcan, Ion Gaita, Rusu Elisei, Livius Ciocârlie şi matematicianul Lucian Codreanu. Munca în echipă, preluarea şi dezvoltarea unor principii propuse de Gruparea *1.1.1* au fost primele dintre principiile de lucru ale grupului. Natura şi mediul erau considerate de către membrii *Sigma* drept locuri propice de cercetare şi manifestare. Credeau în principiile de ordine şi au integrat în lucrările lor aspecte din psihologie, matematică, bionică, arhitectură şi matematică. Materialele folosite erau dintre cele mai diverse : de la hârtie, lemn, carton, materiale industriale (stiplex, aluminiu, sticlă), până la fire şi benzi sintetice.

Prima perioadă a Grupului Sigma, între 1970 şi 1974, se caracteriza prin realizarea de proiecte comune şi expunerea lor ca atare în expoziţii coerente. La *Salonul Judeţean* din Timişoara, din 1970, expun prima lucrare colectivă, *Piramida albă*, realizată la dimensiunile de 50 x 70 x 70 cm, din carton duplex. De asemenea, îi regăsim şi la galeria „Helios” din cadrul *Salonului Judeţean*, cu lucrările colective : *Echipartiţii ale spaţiului* – operă-piramidă realizată din bare de lemn, *Macheta pentru Casa Studenţilor* – lucrată în lemn, fire şi stiplex, *Rotaţii triangulare* şi *Ansamblu mobil*, ambele lucrări concepute din plăci de aluminiu, *Structură elastică*, pentru producerea căreia s-au folosit bare elastice din oţel şi fire de nailon. În 1971, grupul a participat cu o documentaţie la expoziţia „Romanian Art Today”, la Galeria Richard Demarco din Edinburgh[4].

În cea de-a doua perioadă, între 1974 şi 1978, fiecare membru al Grupului *Sigma* a participat în nume propriu la expoziţii, păstrându-şi în acelaşi timp statutul de reprezentant al grupării artistice, fără însă a menţiona clar această afiliere[5]. În cadrul „Festivalului Cibinium” organizat la Sibiu în 1973, la

1. Octavian Barbarosa, „Grupul Sigma”, în *ARTA*, nr. 10-11-12, 1971, p. 74.
2. *Ibidem*.
3. *Ibidem*.
4. Ileana Pintilie, *Ştefan Bertalan. Drumuri la răscruce*, Timişoara, Editura Fundaţiei Triade, 2010, p. 179.
5. Doru Tulcan, *Grupul Sigma. O perspectivă*, Timişoara, Editura Fundaţiei Interart TRIADE, 2003, pp. 25-27.

Galeria „Sirius”, vedem atât lucrarea *Structuri tridimensionale, plăci metalice şi sârmă zincată*, semnată de Doru Tulcan, *Trei variante ale unei structuri luminoase*, creată de Ştefan Bertalan, cât şi opera *Îmbinarea suprafeţelor prismatice triunghiulare şi pentagonale*, realizată de Constantin Flondor.

În 1974, grupul, în variantă restrânsă, prezintă în cadrul Galeriei Nouă la Bucureşti expoziţia „Artă şi energie”, organizată de Dan Hăulică. Observăm, şi în cazul acestei expoziţii, numele autorului pe fiecare lucrare. Astfel, Ştefan Bertalan a înfăţişat un spaţiu ţesut şi modelat cu fire şi benzi colorate, Doru Tulcan şi Ion Gaita au realizat un spaţiu ritmat şi structurat din reţele hexaedrale, bare, hexagoane, benzi, iar Constantin Flondor a creat opera *Noduri şi corpuri spaţiale rezultând din studiul îmbinărilor suprafeţelor prismatice triunghiulare şi pentagonale, lemn şi aluminiu*[1]. Grupul s-a destrămat în anul 1981, ultima prezentare cu lucrarea *Studiul 2* având loc la Galeria „Bastion” din Timişoara.

Grupurile artistice prezentate mai sus fac ca vizitatorul expoziţiilor organizate să ajungă de la stadiu de simplu privitor la cel de interpret al lucrărilor. Intrarea în spaţiile expoziţionale propuse de aceste grupări artistice era echivalentul pătrunderii într-o lume artistică în care privitorul era îndemnat să supună propriilor sale judecăţi de valoare lucrările prezentate. Lucrările şi acţiunile experimentale realizate în perioada 1970-1989 redau un nou aspect al patrimoniului comunismului din România. Reluarea acestor imagini în diferite expoziţii, intrarea lucrărilor experimentale în patrimoniul muzeelor[2] oferă o nouă faţetă patrimoniului artistic creat în comunism.

Muzeu al imaginilor comunismului ?

Dacă în cazul operelor de artă furate din marile muzee sau al lucrărilor pierdute din diferite cauze se plămădeşte un mit în jurul acestora[3], operele realizate în timpul comunismului conform normelor ideologice nu sunt supuse aceloraşi reguli. „Furaţi-mă, vă rog” este titlul unui capitol din lucrarea lui Simon Houpt, *Muzeul operelor dispărute*, şi o modalitate la limita paradoxului a operelor de artă de a-şi găsi un nou succes în faţa publicului[4]. Lucrările realizate conform

1. Constantin Flondor, *op. cit.*, pp. 150-180.
2. Lucrarea *Plutind, plecând*, intitulată ulterior *Autoportret schingiuit* de Ştefan Bertalan, este achiziţionată de Muzeul de Artă din Timişoara în anul 1991.
3. Simon Houpt, *Muzeul operelor dispărute*, Bucureşti, Editura Vellant, 2006, p. 135.
4. Cazul furtului lucrării *Mona Lisa* realizată de Leonardo Da Vinci este exemplul cel mai bun pentru această isterie generală în jurul unei opere de artă. În urma furtului ei, în anul 1911, imaginea Mona Lisei devine un *icon* în lumea artei, aspect valabil şi după

ideologiei comuniste nu sunt reconsiderate cu acest statut în caz de furt sau distrugere. Acestea sunt considerate imagini ale unui regim politic trecut ce trebuie lăsat în urmă. Lucrările propagandistice ale artiştilor partidului, ale artiştilor ce au obţinut consacrarea, sunt omise şi evitate în prezent, nu figurează în cataloagele de expoziţie şi lipsesc (voit) din biografiile autorilor. Dispariţia lucrărilor propagandistice şi a anumitor artişti care în contemporaneitate şi-au pierdut acest statut se întâmplă în muzeele de artă. Un exemplu bun în acest sens este Galeria Naţională a Muzeului de Artă din Braşov, care expune lucrări ale celor „mai cunoscuţi artişti din România"[1] din secolul al XVII-lea până în secolul XX. Artiştii secolului XX expuşi în cadrul Galeriei Naţionale de la Muzeul de Artă din Braşov sunt : Ştefan Luchian, Gheorghe Pătraşcu, Theodor Pallady, Nicolae Tonitza, Octav Băncilă, Francisc Şirato, Jean Al. Steriadi, Iosif Iser, Camil Ressu, Dumitru Ghiaţă, Nicolae Dărăscu, Lucian Grigorescu, Hans Mattis-Teutsch, Marius Bunescu, Rudolf Schweitzer Cumpăna, M.H. Maxy, Alexandru Ciucurencu, Corneliu Baba, Henri Catargi, Ion Ţuculescu, Ion Pacea, Viorel Mărginean, Viorel Almăşanu, Ştefan Câlţia, Ion Gheorghiu, Ion Vrăneanţu, Horia Bernea, Vasile Baboie, Sever Frenţiu, Zina Blănuţă, Eftimie Modâlcă, Teodor Rusu. Ovidiu Maitec, Ion Irimescu, Miliţa Petraşcu, Timar Margit sunt printre sculptorii prezenţi în cadrul Galeriei Naţionale[2].

În cadrul Galeriei de artă românească de la Muzeul Naţional Brukenthal îi găsim expuşi în sala a VII-a pe iniţiatorii principalelor direcţii ale picturii româneşti din a doua jumătate a secolului XX. Printre aceştia sunt prezenţi : Lucian Grigorescu, Henri Catargi, Eustaţiu Stoenescu, Rudolf Schweitzer Cumpăna, Dumitru Ghiaţă, Alexandru Ciucurencu, Corneliu Baba şi Ion Ţuculescu[3]. Aceste două muzee prezintă lucrări selectate ale unor artişti ce nu

---

recuperarea acesteia. Reinterpretarea în mod constant a acestei imagini davinciene (Salvador Dalí se fotografiază în postură de Mona Lisa, Bansky realizează o *Mona Lisa cu bazooka*, René Magritte înlocuieşte chipul Giocondei cu o oglindă încadrată de două draperii, iar Yan Pei-Ming ne invită la *Funeraliile Mona Lisei* la Luvru în anul 2008) şi numărul mare de vizitatori transformă lucrarea într-un *icon*. De asemenea, un alt exemplu recent este cel al lucrărilor furate de trei români din Muzeul Kunsthal din Rotterdam : *Cap de arlechin* de Pablo Picasso, *Fată citind în alb şi galben* de Henri Matisse, *Femeie cu ochii închişi* de Lucian Freud, *Fată în faţa ferestrei deschise* de Paul Gauguin, *Waterloo Brigde* şi *Caring Cross Bridge* realizate de Claude Monet şi *Autoportret* de Meyer de Haan.

1. Titus N. Haşdeu şi Alexandru Lungu (coord.), *Muzeul de artă Braşov. Galeria Naţională*, Sibiu, Tipografia Masib SRL, p. 1.
2. *Ibidem*, pp. 1-17.
3. Iulia Mesea, *Galeria de artă românească. Muzeul Naţional Brukenthal*, Sibiu, Editura Altip, 2010, pp. 130-149.

au reprezentat doar imagini ideologice. Naţionalul prezentat în cadrul acestor două muzee oferite ca exemple elimină voit din expuneri prezentarea lucrărilor propuse de ideologia comunistă. Este ignorată o parte din istoria artei româneşti, atribuindu-se o identitate nouă lucrărilor şi artiştilor prezentaţi. Naţionalul prezentat în cadrul acestor muzee elimină astfel, subiectiv, evaluarea a patruzeci de ani de propagandă comunistă şi a creaţiilor artistice din acest răstimp.

În cadrul conferinţei *EUNAMUS National Museums in a Changing Europe* la care am fost prezentă în decembrie 2012[1], s-a pus această problemă a naţionalului în cadrul muzeelor. Discuţiile au dus la următoarele concluzii : muzeele naţionale trebuie să ajungă la un echilibru între stabilitate şi schimbare prin re-formulări, re-naraţii, re-meditaţii, re-profesionalizare, re-organizare ; muzeele naţionale trebuie să se folosească de noile media pentru prezentarea atentă a colecţiilor şi a patrimoniului existent ; muzeele naţionale trebuie să colaboreze şi să uite de competiţiile din trecut ; muzeele naţionale trebuie să realizeze parteneriate cu muzeele locale şi regionale, astfel încât acestea să prezinte un mozaic al identităţii unei naţiuni. Aş putea adăuga la aceste îndrumări către muzeele naţionale prezentarea lucrărilor artistice realizate conform ideologiei comuniste. Trecutul comunist trebuie să fie asumat, astfel încât să fie înţeles şi perceput într-o formă unitară şi clară.

Peter Aronsonn, coordonatorul proiectului EUNAMUS, continuă aceste sfaturi pentru desfăşurarea în bune condiţii a activităţii muzeelor naţionale afirmând că muzeele naţionale trebuie să fie instituţii creative autonome ; muzeele naţionale trebuie să depăşească toate constrângerile naţionale ; muzeele naţionale pot să acţioneze în calitate de forumuri pentru probleme în domeniul artei ; muzeele naţionale trebuie să ajungă la o nouă audienţă[2].

Muzeele naţionale de pe teritoriul românesc sunt obligate să prezinte în ansamblu istoria artei din România cu tot cu elementele ideologice comuniste. Această asumare a trecutului este necesară mai ales artiştilor pentru conştientizarea cerinţelor artistice pentru spaţiul cultural românesc. După „sfârşitul” artei în anul 1989, este anevoioasă o adaptare a spaţiilor de consum de cultură şi a artiştilor la ideile contemporane occidentale. Aici intervine rolul muzeelor ce trebuie să devină compendii ale istoriei artei româneşti din care artistul să se poată inspira pentru crearea de lucrări considerate contemporane. Vasile Grigore, în 2003, menţionează în catalogul muzeului său că a început să devină colecţionar de artă în timpul studenţiei sale, atunci când vizita muzeele K.H. Zambaccian,

1. Prezentarea cu care am participat în cadrul acestei conferinţe a fost „The Status of the Artist in Communist Era in Romania. The Role of the National Museum of Art”.
2. http ://www.eunamus.eu/files/finalconfreport.pdf – consultat la data de 15.09.2013.

Dr. Dona şi Slătineanu[1]. Vasile Grigore a fost influenţat de colecţiile coerente ale unor muzee şi, la rândul său, prin muzeul creat va influenţa noi artişti.

În concluzie, picturile, sculpturile şi lucrările grafice realizate conform standardelor în perioada comunistă se simt precum sticlele de Coca-Cola ale lui Andy Warhol ce au fost luate din muzeu şi expuse într-un supermarket ca simple obiecte pentru consumul imediat. Expoziţiile au loc într-un muzeu, într-o galerie de artă, dar acestea nu sunt pieţe de artă, deci *a priori* expoziţia este doar o posibilitate de prezentare a imaginilor[2]. Majoritatea lucrărilor realizate în timpul comunismului nu îşi mai găsesc un loc în spaţiul muzeal contemporan.

Capitalismul este cel care impune piaţa de artă, iar această piaţă de artă nouă pentru România este una ce nu găseşte un loc lucrărilor comuniste. Valoarea muzeală tradiţională a unei lucrări de artă nu este similară cu cea oferită de piaţa de artă capitalistă. După desfiinţarea forţată a unei pieţe de artă în spaţiul românesc şi formarea unei false pieţe de artă cu formule diferite de ale Occidentului, alinierea la normele capitalismului este dificilă. Patrimoniul real al postcomunismului poate fi considerat o disoluţie totală de trecut şi de o identitate culturală impusă. Sistemul politic comunist a început printr-o detaşare de trecut şi o limitare a libertăţii şi s-a terminat tot printr-o disoluţie – în acest caz, o disoluţie a lui însuşi şi o limitare a gradului de adaptare la capitalism a artistului.

În concluzie, lucrările comuniste şi experimentale îşi aşteaptă un loc în muzeele naţionale pentru a prezenta în ansamblu traiectoria istoriei artei româneşti. Disoluţia comunismului a dus la o reidentificare cu artiştii moderni, presocialişti, fapt ce a condus la un restart fals în artă. Restartarea artei pornind de la lucrările lui Nicolae Grigorescu, ale lui Theodor Aman, Theodor Pallady este una eronată din punctul meu de vedere. Vedem în lucrările postdecembriste

1. Eugenia Florescu, Viorel Rău, *Muzeul de Artă Vasile Grigore. Pictor şi colecţionar*, Regia Autonomă Monitorul Oficial, 2003, p. 5 : „Eram student la Institutul de Arte Plastice «Nicolae Grigorescu» din Bucureşti, în anul 1953, şi vizitam frecvent muzeele : K.H. Zambaccian, Doctor Dona, Slătineanu. În primul muzeu am văzut portretul lui Theodor Pallady, desen cu dedicaţie de la marele pictor Henri Matisse – o frumuseţe – şi «Cap de copil în bronz» de Constantin Brâncuşi. La muzeul Dona am admirat, alături de arta românească (Nicolae Grigorescu, Ştefan Luchian, Nicolae Tonitza), un «Peisaj» uluitor de frumos al lui Pissaro. În Colecţia de Artă Decorativă Comparată Slătineanu am admirat un desen în cărbune al lui Vincent Van Gogh, «Semănătorul». Îmi drămuiam timpul şi vizitam Muzeul de Artă al României. Visam cu ochii deschişi, în dorinţa de a-mi cumpăra şi eu Artă".
2. Jean-Jacques Gleizal, *Arta şi politicul. Eseu despre mediaţie*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1999, p. 88.

o influenţă a *icon*-urilor comuniste, din dorinţa artiştilor de a(-şi) explica cei 40 de ani de artă. Imaginile fără text devin stânjenitoare, ca o persoană nudă aflată într-un spaţiu public deschis. Doar spaţiul unei colecţii permite şi acceptă această nuditate a operelor de artă. Operele de artă realizate în perioada comunismului, fie prezentând clar sistemul politic, fie opunându-i-se, simt nevoia unui spaţiu de consum de cultură[1]. Ele au nevoie de un spaţiu în care să devină exponatele unei perioade istorice.

Boris Groys afirma că funcţia criticului de artă şi a comentatorului de artă este de a pune haine pe opera de artă (*text-clothes*) ; pentru lucrările realizate în perioada comunistă, un simplu spaţiu de prezentare, de muzeificare este suficient spre a se prezenta publicului. În momentul în care privitorul pătrunde într-un spaţiu definit clar pentru consumul de cultură, el are conştiinţa faptului că se află într-un loc special amenajat în care lucrările prezentate sunt exponate şi trebuie văzute ca atare. Mesajele propagandistice ale lucrărilor comandate îşi pierd din valoare şi devin la rândul lor exponate într-un muzeu. Aici se poate prezenta diferenţa între valoarea muzeală tradiţională şi cea de pe piaţa de artă, care delimitează clar o lucrare comandată de una experimentală. O lucrare propagandistică poate impresiona, poate fi dorită a fi prezentă în colecţia unei persoane, însă într-un muzeu este relevantă doar pentru a prezenta o perioadă istorică[2]. Fetişizarea în acest sens a unui exponat are loc dincolo de muzeu, în intimitatea privitorului.

Un muzeu sau, mai bine spus, un spaţiu din cadrul unui muzeu, care să cuprindă lucrările comandate şi cele experimentale create în perioada comunismului, este benefic pentru artistul şi arta actuală românească. Din punctul meu de vedere, asumarea trecutului sub toate formele este necesară pentru o dezvoltare armonioasă a artei contemporane. Nu putem elimina 40 de ani din istoria artei plastice româneşti. Un astfel de muzeu în care lucrările comuniste îşi găsesc un loc nu se doreşte a deveni unul superstar[3], unul care este necesar a fi vizitat de către public, ci va fi unul care re-prezintă într-o formă completă istoria artei plastice româneşti.

1. Boris Groys, *op. cit.*, p. 111.
2. *Ibidem*, p. 51.
3. Noţiunea de „muzeu superstar" este folosită de Bruno Frey, referindu-se la muzeele care prin strategii de marketing, de promovare oferă o valoare artistică şi una culturală unui spaţiu de consum de cultură, recunoscute drept excepţionale. Un astfel de muzeu superstar este unul obligatoriu trecut pe lista „neapărat de vizitat" (*must see*) pentru publicul emancipat sau nu. Muzeul superstar deţine o activitate comercială proprie capabilă să aducă profit şi are un impact major în cadrul economiei locale (Bruno Frey, „Superstar Museums : An Economic Analysis", în *Journal of Cultural Economics*, nr. 2-3, 1998, pp. 113-125).

Manuela Marin

Securitatea şi *panica morală* : contraculturile muzicale ale tineretului în România comunistă a anilor '80

Abstract. *Using Stanley Cohen's concept of moral panic, my paper analyzes the way in which the Securitate understood and reacted towards the emergence of punk rock, new wave, rock and* csöves *(tubers) musical countercultures among the Romanian youth during the 1980s. The main argument of my paper is that the specific reaction of the Securitate about this subject was not simply the consequence of resuming old ideological stereotypes about West and its use of culture and ideology in the struggle against Soviet Union and its allies. As such, the Securitate's moral panic was also informed by the symbolic significance that youth held in fostering the building socialism and related to this, by how youth's consumption of Western musical culture could change the terms of such positioning. Moreover, the Securitate officials' lack of thorough knowledge of Western musical scene and culture led them to indiscriminately ascribe the rebelling and anti-system meaning that these countercultures had in the Western societies to their Romanian versions. At the same time, based on the supposedly non-conformist nature of the youth countercultures, my paper shows how the Securitate placed the Romanian young fans in a fabricated rather real social marginality. In the last part of my paper, I show how the Securitate assumed the role of a moral entrepreneur in dealing with the emergence of Romanian youth countercultures.*

Keywords : *youth, counterculture, moral panic, Securitate, music, West*

Folosind conceptul lui Stanley Cohen de *panică morală*, lucrarea mea va analiza modul în care Securitatea a înţeles şi a reacţionat faţă de apariţia în decursul anilor ’80 a contraculturilor muzicale *punk rock*, *noul val*, *rock* şi *csöves* (*tubarii*) în rândul tinerilor români. După consideraţiile introductive legate de încadrarea teoretică a demersului meu, voi identifica şi exemplifica pe rând elementele care au generat reacţia de *panică morală* a Securităţii faţă de popularitatea de care se bucura în rândul tinerilor români muzica occidentală. În acest sens, principalul argument al lucrării este că reacţia specifică a Securităţii faţă de acest subiect nu trebuie înţeleasă doar în termenii replicării unor clişee ideologice care subliniau folosirea de către blocul occidental a mijloacelor culturale şi ideologice în lupta sa împotriva Uniunii Sovietice şi a aliaţilor săi europeni[1]. Aşa cum voi arăta pe parcursul lucrării, *panica morală* a Securităţii a fost generată în primul rând de importanţa simbolică atribuită tineretului în proiectul constructiv socialist, dar mai ales de modul în care ataşamentul său faţă de o anumită cultură muzicală occidentală putea schimba termenii unei astfel de poziţionări. În acelaşi timp, lipsa unor cunoştinţe temeinice privind scena muzicală străină a oficialilor de la Securitate a determinat transpunerea nediscriminată în contextul românesc al anilor ’80 a semnificaţiei contestatare şi antisistem pe care culturile muzicale au avut-o în societăţile occidentale. Legat de importarea acestui dublu aspect contestatar şi antisistem al culturilor muzicale occidentale în spaţiul românesc, voi arăta cum organele de Securitate i-au plasat pe tinerii consumatori de muzică occidentală într-o marginalitate socială mai degrabă fabricată decât reală. Un ultim punct de interes al lucrării mele va fi legat de evidenţierea modului în care Securitatea şi-a asumat sarcina de *antreprenor moral* (Howard Becker) sau de control social în privinţa răspândirii contraculturilor muzicale de inspiraţie occidentală în rândul tinerilor români.

1. A se vedea în acest sens Andreas Glaeser, *Political Epistemics. The Secret Police, the Opposition and the End of East German Socialism*, Chicago şi Londra, The University of Chicago Press, Londra, 2010; David C. Engerman, „Ideology and the Origins of the Cold War, 1917-1962”, în Melvyn Leffler, Odd Anne Westad, *Cambridge History of the Cold War*, vol. I, *Origins*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, pp. 20-41.

Introducere

Iniţial, conceptul de *panică morală* a fost utilizat de Stanley Cohen pentru a descrie modul cum un eveniment banal (o confruntare dintre două grupuri de tineri, *mods* şi *rockers*) a fost transformat prin reacţia mass-mediei, a opiniei publice sau a agenţilor de control social din Marea Britanie a anilor ’60 într-un eveniment care „ameninţa valorile şi interesele societăţii”. Din această perspectivă, *panica morală* nu reprezintă doar o reacţie publică exagerată faţă de apariţia unor manifestări care contrazic modul considerat a fi normal de interacţiune într-o societate ; în acelaşi timp, ea funcţionează şi ca un mijloc de control social, care foloseşte etichetarea pentru a identifica şi corija acele situaţii, persoane sau grupuri de persoane ce reprezintă o ameninţare pentru ordinea socială existentă[1].

Aplicarea acestui concept la subiectul lucrării mele necesită unele interpretări şi clarificări, dat fiind contextul iniţial în care el a fost utilizat. În acest sens, voi păstra dubla semnificaţie atribuită *panicii morale* (ca reacţie exagerată, respectiv ca formă de control social) şi voi documenta modul în care aceasta apare în documentele create de fosta Securitate comunistă în legătură cu apariţia contraculturilor tinerilor români în anii ’80. Din această perspectivă, organele locale ale Securităţii sunt cele care creează, pe baza unor etichetări tipizate, *panica morală* în legătură cu exprimarea în spaţiul public a preferinţelor tinerilor pentru muzica occidentală. Totodată, asumându-şi sarcina de *antreprenor moral* în privinţa popularităţii contraculturilor muzicale occidentale în rândul tinerilor români, Securitatea a dispus şi a folosit mijloace de control social sau a apelat la cele ale altor instituţii cu atribuţii în domeniul educaţiei tineretului (cum ar fi şcoala, familia sau organizaţia UTC ori PCR locală). Sintagma *antreprenor moral* îi aparţine lui Howard Becker şi a fost folosită iniţial pentru a-i identifica pe aşa-numiţii cruciaţi morali care, prin intermediul mass-mediei sau al organizaţiilor, puneau presiune asupra autorităţilor pentru a exercita un control social şi pentru a impune anumite reglementări etice[2].

---

1. Stanley Cohen, *Folk Devil and Moral Panics. The Creation of the Mods and Rockers*, Londra, New York, Routledge, 2011, p. 1. A se mai vedea în acest sens şi Kenneth Thompson, *Moral Panics*, Londra, New York, Routledge, 2005 ; Erich Goode, Nachman Ben-Yehuda, *Moral Panics. The Social Construction of Deviance*, ed. a II-a, Hoboken, NJ, Wiley-Blackwell, 2009.
2. Howard Becker, *Outsiders*, New York, Free Press, 1963, pp. 147-148, *apud* Kenneth Thompson, *Moral Panics*, p. 12.

Aşa cum voi arăta pe parcursul lucrării mele, reacţia Securităţii faţă de apariţia contraculturilor tinerilor români şi care justifica poziţia sa de *panică morală* faţă de acestea s-a bazat, în principal, pe instrumentalizarea unor vechi clişee ideologice privind folosirea de către Occident a mijloacelor culturale în vederea subminării stabilităţii regimului comunist român. Astfel, *fixaţia culturală* a tinerilor pentru Occident şi implicit pentru muzica sa reprezenta, prin influenţa pe care o avea asupra conduitei lor generale, principala cauză a *panicii morale* a Securităţii. Sintagma *fixaţie culturală* îi aparţine sociologului Thomas Cushman şi are în vedere modul în care bunurile culturale străine, aflate în cantităţi limitate pentru consumul intern în cadrul unor societăţi cu un strict control ideologic, devin obiectele centrale pe care se bazează practicile culturale ulterioare[1].

Pentru scopul lucrării mele am ales să definesc *cultura* ca pe un set de practici culturale angajate de tineri spre a crea noi înţelesuri pentru anumite texte, obiecte, experienţe culturale legate de un anumit mod de organizare a vieţii cotidiene. Aşa cum sublinia Thomas Cusham, *cultura* este „rezultatul experienţelor concrete ale actorilor sociali în lumea socială". Din această perspectivă, „oamenii fac cultura şi cultura, la rândul ei, îi face pe ei". Astfel, acest proces de creare a culturii este responsabil pentru crearea identităţilor individuale şi colective. Afirmarea acestora presupune o competiţie în care fiecare parte încearcă să articuleze şi să impună ca definitorie propria-i perspectivă culturală asupra lumii[2].

Din considerente care privesc natura surselor avute în vedere (în general, rapoarte informative ale organelor judeţene de Securitate) şi pe actorii sociali care se defineau ca fani ai muzicii occidentale în România anilor '80, am optat pentru termenul *contracultură* în locul celui de *subcultură*[3], utilizat, de regulă,

1. Thomas Cushman, *Notes from the Underground. Rock Music Counterculture in Russia*, New York, State University of New York Press, 1995, pp. 41-45.
2. Thomas Cushman, *op. cit.*, p. 7.
3. Termenul *subcultură* a fost folosit în studiile cercetătorilor de la Centrul pentru Studii Culturale Contemporane din Birmingham (a se vedea în acest sens volumul editat de Stuart Hall, Tony Jefferson [eds.], *Resistance Through Rituals. Youth Subcultures in Post-War Britain*, ed. a II-a, Londra, Routledge, 2006), care au asociat pentru prima dată termenul cu grupurile de tineri ce exteriorizau stiluri spectaculoase (*teds*, *mods*, *punks*, *skins* etc.) în Marea Britanie a anilor '60 şi '70. Ulterior, modelul lor de analiză a subculturilor tineretului a fost contestat, în principal din cauza identificării subculturilor cu clasa muncitoare, a consumerismului cu rezistenţa clasei muncitoare, din cauza existenţei unei perspective exclusiv masculine asupra membrilor subculturilor, a unei descrieri prea simpliste a opoziţiei subculturilor tineretului la cultura hegemonică şi, nu în ultimul rând, a ignorării rolului mass-mediei în crearea subculturilor şi a identităţilor

pentru a analiza răspândirea curentelor *hippy*, *punk* sau *rock*, *goth* în rândul tinerilor din lumea occidentală[1]. Reţinând toate caracteristicile identificate anterior pentru definirea conceptului de *cultură*, consider, la fel ca Thomas Cushman, *contracultura* ca fiind „o cunoaştere practică ce este rezultatul angajării în forme alternative de comunicare între actorii care se implică în urmărirea colectivă a unor moduri alternative de convieţuire" şi care, din această perspectivă, contrazic sau neagă „modul dominant de cunoaştere dintr-o societate"[2]. Dacă şi în ce mod astfel de manifestări ale tinerilor pot fi sau nu încadrate ca simptomatice pentru identificarea *rezistenţei* lor *cotidiene*[3] faţă de regimul comunist român nu constituie subiectul acestei lucrări[4]. Aceasta cu atât mai mult cu cât o astfel de perspectivă de analiză, bazată exclusiv pe conţinutul documentelor elaborate de fosta Securitate comunistă, nu ar face decât să

subculturale etc. A se vedea în acest sens Paul Hodkinson, *Goth. Identity, Style and Subculture*, Oxford, New York, Berg, 2002, pp. 9-12 ; Andy Bennet, Keith Kahn-Harris, *After Subculture. Critical Studies in Contemporary Youth Culture*, New York, Palgrave Macmillan, 2004 ; David Muggleton, Rupert Weinzierl, *The Post-Subcultures Readers*, Oxford, New York, Berg, 2003 ; Rupa Huq, *Beyond Subculture. Pop, Youth and Identity in a Postcolonial World*, Londra, New York, Routledge, 2006.

1. A se vedea în acest sens Gen Gelder, *Subcultures. Culture Histories and Social Practice*, Londra, New York, Routledge, 2007 ; Chris Jenks, *Subculture. The Fragmentation of Social*, Londra, Sage Publications, 2005 ; Roger Sabin (ed.), *Punk Rock : So What ? The Cultural Legacy of Punk*, Londra, New York, Routledge, 2002 ; Monica Sklar, *Punk Style*, Londra, New York, Bloomsbury, 2013 ; Micah L. Issitt, *Goths. A Guide to an American Subculture*, ABC-CLIO, LLC, Santa Barbara, 2011 ; Paul Hodkinson, *Goth. Identity, Style and Subculture*, Oxford, New York, Berg, 2002 ; J. Patrick Williams, *Subcultural Theory. Traditions and Concepts*, Oxford, Polity Press, 2011.
2. Thomas Cushman, *op. cit.*, pp. 7-8.
3. Sintagma *rezistenţă cotidiană* aparţine antropologului James C. Scott. Din punctul său de vedere, *rezistenţa cotidiană* reprezintă principala formă de luptă împotriva puterii şi dominaţiei în momente diferite de cele ale contestării sale directe, şi care caracterizează comportamentul şi practicile culturale ale grupurilor subordonate. A se vedea James C. Scott, *Weapons of the Weak : Everyday Forms of Peasant Resistance*, New Haven, Yale University Press, 1985, şi *Domination and the Arts of Resistance : Hidden Transcripts*, New Haven, Yale University Press, 1990.
4. Existau o serie de lucrări care interpretează apariţia culturilor sau a subculturilor tineretului ca o formă de rezistenţă a acestora faţă de politicile de îndoctrinare şi uniformizare promovate de către regimurile din ţările fostului bloc sovietic. A se vedea Anne E. Gorush, *Youth in Revolutionary Russia. Enthusiasts, Bohemians, Delinquents*, Bloomington şi Indianapolis, Indiana University Press, 2000 ; Mark Fenemore, *Sex, Thugs and Rock'n'Roll. Teenage Rebels in Cold War East German*, Oxford, Berghahn Books, 2007 ; Jeannette Z. Madarasz, *Conflict and Compromise in East Germany, 1971-1989. A Precarious Stability*, New York, Palgrave MacMillan, 2003.

confirme caracterul „duşmănos” al contraculturilor tinerilor români, ignorând contextul social şi politic, dar mai ales intenţia actorilor sociali în exprimarea opţiunii lor pentru anumite curente ale muzicii occidentale.

Aşa cum voi arăta pe parcursul lucrării, identificarea şi asocierea tinerilor de către organele de Securitate cu o anumită contracultură se făcea, în principal, plecând de la ceea ce D.G. Leathers numea *artefacte*. Din punctul său de vedere, artefactele reprezintă „acele lucruri pe care oamenii le pot purta pe corpurile lor, le pot face corpurilor lor sau le pot folosi ca extensii ale corpurilor lor cu scopul de a exercita un control conştient asupra apariţiei lor personale. Principale în rândul acestor mijloace artefactuale sunt îmbrăcămintea, accesoriile, frizura, ca de altfel şi [...] ochelarii, lentilele de contact, hainele de ploaie şi poşetele şi servietele”[1]. Dick Hebdige a utilizat termenul *bricolage* pentru a desemna forma specifică de consum al acestor artefacte în cadrul subculturilor tineretului. Introdus iniţial în domeniul ştiinţelor sociale de antropologul francez Claude Lévi-Strauss[2], termenul *bricolage* este utilizat de Dick Hebdige pentru a descrie modul în care tinerii, în cadrul subculturilor lor, folosesc obiecte familiare, cotidiene, în contexte noi şi neobişnuite, conferindu-le astfel acestora înţelesuri suprarealiste[3]. În acest context, ca de altfel şi pentru restul lucrării, definesc *consumul* ca incluzând achiziţionarea, posesia şi utilizarea de bunuri care sunt folosite sau afişate.

Un ultim concept pe care îl consider util demersului meu este cel de *geografii ale culturii tineretului*[4]. El se referă, în principal, la un loc fizic (stradă, cartier, locuinţă, cluburi etc.) legat de existenţa cotidiană a tinerilor sau, dacă am în vedere fenomenul de *bricolage*, propriul corp. Acesta reprezintă un spaţiu câştigat de tineri[5] prin formele lor specifice de interacţiune, dar mai ales

1. D.G. Leathers, *Successful Nonverbal Communication : Principles and Applications*, ed. a II-a, New York, Macmillan, p. 157, *apud* Eric Batson, „Youth Culture, Clothing, and Communicative Messages”, MA thesis, Las Vegas, University of Nevada, decembrie 2005, p. 8.
2. J. Patrick Williams, Jeffrey L. Kidder, „Style”, în J. Patrick Williams, *Subcultural Theory. Traditions and Concepts*, Oxford, Polity Press, 2011, pp. 73-74.
3. Dick Hebdige, *Subculture. The Meaning of Style*, Londra, New York, Routledge, 2002, în special pp. 102-106 ; Andy Bennet, *Cultures of Popular Music*, Buckingham, Philadelphia, Open University Press, 2001, p. 63.
4. Tracy Skelton, Gill Valentine (eds.), *Cool Places. Geographies of Youth Cultures*, Londra, New York, Routledge, 1998.
5. John Clarke, Stuart Hall, Tony Jefferson, Brian Roberts, „Subcultures, Cultures and Class”, în Stuart Hall, Tony Jefferson (eds.), *op. cit.*, p. 35.

prin reinterpretarea, diferită de cea general acceptată, a utilităţii sociale a geografiei respective[1].

Panica morală şi Securitatea

Panica morală a Securităţii s-a bazat pe proiectarea unei imagini negative în legătură cu apariţia şi manifestarea contraculturilor muzicale ale tinerilor români. *Fixaţia culturală* a tinerilor pentru muzica occidentală semnala, în principiu, o dezangajare simbolică a acestora faţă de regimul comunist român şi valorile sale şi, implicit, o respingere a uniformităţii şi conformităţii care trebuiau să reprezinte principalele dimensiuni ale caracterului omului nou[2] socialist, al cărui reprezentant principal era tânăra generaţie. În acest context, ataşamentul tinerilor faţă de contraculturile muzicale occidentale reprezenta, prin valorile sociale şi comportamentale promovate, dar mai ales din perspectiva subminării modelului educaţional creat pentru transformarea lor în veritabili constructori ai socialismului, un pericol care „ameninţa valorile şi interesele societăţii”[3] socialiste româneşti şi care conferea substanţă argumentativă *panicii morale* a Securităţii. În cele ce urmează, îmi propun ca, printr-o cercetare a documentelor elaborate de fosta Securitate comunistă, să analizez elementele care au generat şi justificat reacţia sa de *panică morală* faţă de consumul de către tineri a muzicii occidentale.

Occidentul şi propaganda sa ostilă

Un prim punct al analizei mele va fi reprezentat de modul în care documentele Securităţii au adaptat vechile clişee ideologice privind Occidentul şi scopurile ostile ale propagandei sale la particularităţile create de „problema tineret-învăţământ”[4].

---

1. A se vedea Gill Valentine, Tracy Skelton, Deborah Chambers, „Cool Places : An Introduction to Youth and Youth Cultures” ; Doreen Massey, „The Spatial Construction of Youth Cultures” ; Fiona M. Smith, „Between East and West : Sites of Resistance in East German Youth Cultures”, în Tracy Skelton, Gill Valentine (eds.), *op.cit.*, pp. 1-32, 121-129, 289-304.
2. Pentru mai multe detalii asupra proiectului omului nou, a se vedea Yinghong Cheng, *Creating the „New Man” From Enlightenment Ideals to Socialist Realities*, Honolulu, University of Hawaii Press, 2009.
3. Stanley Cohen, *op. cit.*, p. 1.
4. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 45, f. 74r.

Occidentul imaginar[1] ostil al organelor de Securitate era reprezentat de „serviciile de spionaj, cercurile şi organizaţiile reacţionare din străinătate”[2], cărora li se adăugau, conform mărturiei lui Nicolae Ceauşescu, „şi unele elemente din rândul fostelor clase exploatatoare sau cercuri reacţionare, fugite din ţară”[3]. Aceste „cercuri ostile din exterior” şi-ar fi îndreptat atenţia „pe toate liniile şi într-o gamă variată de preocupări spre tineret”, profitând de „lipsa de experienţă, discernământul insuficient format, receptivitatea sporită şi tendinţele nonconformiste” ale acestuia, „care-l fac mai vulnerabil la influenţe”. Scopul unor astfel de acţiuni „de diversiune ideologică” era „crearea în rândul tineretului a unei mase uşor de manevrat în scopuri antisociale sau de natură a pune probleme serioase pentru securitatea şi ordinea internă a statului”[4].

În ceea ce priveşte instrumentele de „diversiune” folosite „în rândul tineretului”, documentele Securităţii menţionau că „cercurile reacţionare folosesc toate mijloacele de care dispun”. Printre acestea, un loc de important îl ocupa „propaganda scrisă şi vorbită din Occident”, care rezerva „spaţii largi unor materiale şi emisiuni duşmănoase dedicate celor de vârsta tânără, în scop de dezinformare, de a crea neîncredere în politica promovată de partidul şi statul nostru, de incitare şi angrenare în acţiuni ostile”[5].

Materialele elaborate de organele de Securitate subliniau faptul că posturile de radio străine, în special Europa Liberă, instrumentalizau nevoia tinerilor de a asculta muzică pentru a le inocula „idei şi concepţii reacţionare” care să creeze „derută [...] şi îndeosebi neîncredere în politica partidului şi statului”[6]. Mai mult, într-un raport elaborat în 1984 privind chestiunea „influenţării negative a tineretului” de către „cercurile reacţionare din străinătate”, se observa, de altfel corect[7], că postul de radio *Europa Liberă* şi-a mărit şi diversificat în mod atractiv spaţiul de emisie rezervat tinerilor ascultători din

---

1. Sintagma *Ocidentul imaginar* îi aparţine lui Alexei Yurchak şi se referă la un construct cultural şi imaginar care stă la baza formelor de cunoaştere despre Occident şi care nu descrie cu necesitate existenţa unui Occident real. A se vedea Alexei Yurchak, *Everything Was Forever, Until It Was No More. The Last Soviet Generation*, Princeton şi Oxford, Princeton University Press, 2006, pp. 158-162.
2. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 45, f. 113.
3. *Ibidem*, f. 74v.
4. *Ibidem*, f. 113.
5. *Ibidem.*
6. *Ibidem*, f. 74v.
7. A se vedea Manuela Marin, „Ascultând Radio *Europa Liberă* în România lui Nicolae Ceauşescu”, în Luciana M. Jinga, Ştefan Bosomitu (coord.), *Între transformare şi adaptare. Avataruri ale cotidianului în regimul comunist din România*, *Anuarului Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc*,

România : „Problematica variată abordată în emisiuni are menirea de a atrage o gamă largă de ascultători (elevi, studenţi, tineri muncitori etc.) asupra cărora se acţionează printr-o intensă şi subtilă propagandă ostilă, în scopul îndoctrinării acestora, de a adopta o atitudine de nesupunere şi respingere a educaţiei comuniste, de creare a unei diversităţi ideologice”[1].

Cu precădere, două dintre emisiunile dedicate tinerilor la REL erau incriminate în documentele Securităţii : *Tinerama*, respectiv *Metronom*. *Tinerama* era un program care aborda problemele cu care se confruntau tinerii în România, dar nu numai, în timp ce *Metronom* era o emisiune muzicală la care ascultătorii români puteau contribui, prin intermediul scrisorilor, la alcătuirea listei de melodii transmise[2]. Astfel, în cadrul emisiunii *Tinerama*, melodiile transmise erau intercalate cu „comentarii tendenţioase, denigratoare la adresa sistemului economic şi social-politic din ţara noastră”, iar tinerii care audiau muzica ascultau „şi astfel de ştiri”[3]. În cazul *Metronomului*, organele de Securitate se arătau preocupate de interceptarea scrisorilor tinerilor români trimise emisiunii. Pe lângă solicitarea unor melodii şi transmiterea dedicaţiilor, aceste scrisori conţineau, uneori, şi „comentarii ostile” privind situaţia internă din România. Aceste mărturii erau citite fie de realizatorul *Metronomului*, fie în cadrul altor emisiuni de profil ale departamentului românesc al REL[4].

Totodată, ca o confirmare a audienţei sporite de care emisiunile muzicale se bucurau în rândul tinerilor[5], documentele elaborate de Securitate consemnau o creştere a numărului tinerilor care audiau individual sau în grup emisiunile muzicale ale posturilor de radio străine şi în special cele ale REL. Acest fapt s-a reflectat proporţional şi în creşterea „interesului unor elevi de a intra în legătură cu colaboratorii şi angajaţii acestor posturi”, prin intermediul scrisorilor, „în dorinţa de a le transmite preferinţele muzicale”[6].

Încă din 1971, într-un documentar pe marginea factorilor „care influenţează negativ activitatea cultural-educativă”, se consemna că „sesizându-se de faptul

vol. VIII, Iaşi, Editura Polirom, 2013, pp. 218-219 ; şi Ioana Măgură Bernard, *Directorul postului nostru de radio*, Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2007, pp. 26-27.

1. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 41, f. 35r.
2. Pentru mai multe detalii privind profilul acestor emisiuni şi cotele de audienţă înregistrate, a se vedea Manuela Marin, „Ascultând Radio *Europa Liberă* în România lui Nicolae Ceauşescu”, pp. 218-224.
3. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 45, ff. 74v.-75r.
4. Radio Free Europe, Romanian Broadcasting Department, OSA Archivum, HU OSA 300-60-1 Box 169, Education 1985-1989 ; ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 15, ff. 211r., 217r.-v. ; dosar 8833, vol. 36, ff. 107-109 ; dosar 8833, vol. 45, f. 75r.
5. A se vedea Manuela Marin, art. cit., pp. 218-224.
6. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 45, f. 75r.

că unele scrisori nu ajungeau la destinaţie”, unii tinerii recurgeau „la alte metode pentru a intra în legătură cu postul de radio Europa Liberă, ocolind calea poştei”[1]. Aceste metode erau consemnate atât în rapoartele pe marginea „problemei tineret-învăţământ”, cât şi în descrierea cazurilor identificate şi soluţionate de organele locale ale Securităţii. Astfel, tinerii predau scrisorile lor cetăţenilor străini (inclusiv studenţi) sau români care se deplasau cu regularitate în exterior, turiştilor străini aflaţi în vacanţă pe teritoriul României sau conducătorilor auto români şi străini din transporturile rutiere internaţionale. În plus, cei care se adresau REL îşi semnau scrisorile cu pseudonime şi dădeau adrese fictive, pentru a „îngreuna identificarea lor” de către organele de Securitate[2].

Într-o statistică pentru anul 1983, se consemna faptul că peste 400 de pseudonime au fost folosite de tineri pentru a solicita „muzică sau alte materiale” de la posturile de radio Europa Liberă şi Vocea Americii. Şi tot în acel an, organele de Securitate au reţinut din circuitul poştal „1.635 de materiale redactate de tineri”, dintre care 934 adresate Europei Libere, iar restul de 701 postului de radio Vocea Americii[3]. Aceeaşi tendinţă crescătoare era consemnată şi la mijlocul anului 1988 când, conform statisticilor interne ale Securităţii, numărul tinerilor care „au acţionat pentru a intra în legătură cu angajaţii şi colaboratorii posturilor de radio” străine care emiteau înspre teritoriul României crescuse cu 20% în 1987 şi 1988 faţă de media anilor anteriori[4].

Reacţia de *panică morală* a Securităţii era determinată de implicarea tinerilor într-o „serie de acţiuni cu caracter antisocial”, ca rezultat al „influenţei propagandei reacţionare exercitate” de către posturile de radio străine asupra lor. Pe lista acestor acţiuni, organele de Securitate includeau : „construirea de grupuri sau anturaje cu scopul de a comite acte de dezordine”, „comentarii tendenţioase şi denigratoare” privind situaţia internă din ţară, pregătirea unor acţiuni de trecere frauduloasă a frontierei de stat, „colportarea” informaţiilor audiate în cadrul emisiunilor radiofonice, „manifestarea unui liberalism exagerat” şi „comiterea unor fapte ce intră sub incidenţa codului penal”[5].

Documentele Securităţii identificau în existenţa „unor carenţe în educaţia” tinerilor principala cauză pentru care aceştia cădeau „pradă influenţelor ostile”

1. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 36, f. 108.
2. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 45, f. 75r. A se mai vedea şi ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 11, f. 118r.-v. ; ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 15, ff. 211r., 416 ; ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 41, ff. 35-36r.-v.
3. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 41, f. 35v.
4. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 45, f. 116.
5. *Ibidem*, ff. 75r.-v.

din exterior[1]. Astfel, „pentru a avea un tineret viguros, cu concepţii sănătoase despre lume şi viaţă, profund ataşat patriei şi socialismului”, toate instituţiile a căror activitate privea categoria socială a tineretului trebuiau să-şi îndeplinească sarcinile „cu toată răspunderea, pentru că în ceea ce priveşte tineretul nu se admite şi nu trebuie admis nici un rebut, prejudiciile ce pot fi aduse în acest domeniu fiind greu de reparat sau chiar ireparabile”[2]. Din această perspectivă, „activitatea aparatului de Securitate în domeniu” dobândea „un profund caracter politic, patriotic”, deoarece măsurile întreprinse de către Securitate, în colaborare „cu celelalte instituţii şi organisme cu atribuţiuni”, vizau „asigurarea dezvoltării, educării şi formării tinerei generaţii, pentru prevenirea inoculării sale cu concepţii şi idei anticomuniste şi a determinării la tineret a unor opţiuni politice, ideologice şi de viaţă străine caracterului orânduirii pe care o construim, tradiţiilor sănătoase ale poporului nostru”[3].

Câteva concluzii sunt necesare pe marginea celor prezentate anterior. Documentele elaborate de către Securitate au integrat fenomenul consumului de muzică occidentală al tinerilor în schema ideologică mai largă privind utilizarea de către Occident a mijloacelor culturale şi ideologice în războiul său împotriva Uniunii Sovietice şi aliaţilor săi. Însă a explica reacţia Securităţii doar în aceşti termeni înseamnă a omite aspecte importante legate de rolul tineretului în cadrul societăţii româneşti, dar nu numai. Aşa cum observa Hilary Pilkington, comportamentul tinerilor este de natură să stârnească *panică morală*, deoarece sănătatea viitoare a societăţii depinde de sănătatea morală a tineretului. Cum acesta nu are încă pe deplin formate propriile-i valori morale, el poate fi foarte uşor influenţat de ceea ce consumă prin intermediul *mass-mediei*[4]. Revenind la cazul românesc, Securitatea a considerat că tinerii consumatori de muzică occidentală sunt victime ale influenţei occidentale. Confirmarea statutului de victimă s-a tradus în adoptarea de către aceştia a unor modele comportamentale şi a unor valori diferite de cele prescrise oficial, respectiv în implicarea lor într-o serie de acţiuni cu un presupus „caracter antisocial”. Astfel, receptivitatea arătată faţă de cultura occidentală justifica reacţia de *panică morală* a Securităţii nu doar din perspectiva însuşirii de către tineri a valorilor morale şi culturale ale duşmanului ideologic al regimului român, cât mai ales prin contribuţia acestora la subminarea bazelor morale sănătoase ale tineretului comunist. Semnificativ în acest sens este şi ultimul

1. *Ibidem*, f. 74v.
2. *Ibidem*, ff. 112-113.
3. *Ibidem*, f. 114.
4. Hilary Pilkington, *Russia's Youth and its Culture. A Nation's Constructors and Constructed*, Londra, New York, Routledge, 2005, pp. 10, 13.

citat de mai sus, preluat dintr-un document al Securităţii în care activitatea aparatului său, calificată ca având „un profund caracter politic, patriotic”, se concentra pe prevenirea contaminării tinerei generaţii „cu concepţii şi idei […] străine caracterului orânduirii pe care o construim, tradiţiilor sănătoase ale poporului nostru”[1]. Aceasta cu atât mai mult cu cât, aşa cum voi arăta la momentul oportun, organele de Securitate nu au putut identifica existenţa vreunui scop politic în spatele consumului, individual sau în grup, al muzicii străine de către tinerii români. Şi tot în acest context, trebuie remarcat faptul că acţiunile în care tinerii, expuşi la propaganda occidentală, se implicau erau catalogate în documentele Securităţii ca având un caracter „antisocial”. Definiţia acestui termen, ca de altfel şi tipurile de acţiuni etichetate astfel de către organele de Securitate, nu indică, cu necesitate, o semnificaţie politică subversivă pentru acţiunile tinerilor, care să fi fost inspirată de ascultarea programelor muzicale de la posturile de radio străine.

Formaţia „de muzică uşoară PUNK”[2]

Un alt element al *panicii morale* a fost generat de lipsa de educaţie muzicală, dar şi de ignoranţa oficialilor de la Securitate privind cultura muzicală occidentală. În acest context, ceea ce le-a legitimat reacţia şi a reprezentat, în acelaşi timp, argumentul principal care a conferit substanţă panicii lor morale a fost legat de transpunerea nediscriminată în contextul românesc al anilor ’80 a semnificaţiei pe care curentele muzicale *punk rock*, *heavy rock* şi mai puţin *noul val* le-au avut în societăţile occidentale.

Majoritatea analizelor privind muzica *punk rock* subliniază potenţialul său contestatar faţă de statu-quo-ul social, precum şi faptul că ea a devenit un instrument de revoltă a tinerilor faţă de tot ceea ce însemna autoritate şi conformitate socială. Mai mult, distanţarea tineretului de sistemul social şi politic existent a mers până la afirmarea ataşamentului său faţă de anarhie[3] şi faţă de consecinţele pe care aceasta le-ar fi generat în societate. Astfel, înlăturarea sistemului de conducere care îngrădea modul de a fi al membrilor societăţii

1. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 45, f. 114.
2. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 18, f. 318r.
3. În legătură cu acest subiect, trebuie remarcat faptul că unul dintre sloganurile emblemă ale curentului *punk*, lansat de cea mai cunoscută trupă de *punk* britanică, Sex Pistols, a fost : „We’re not into music, we’re into chaos”. A se vedea în acest sens *The History of Rock. The Definitive Guide to Rock, Punk, Metal and Beyond*, Bath, Parragon, 2011, p. 186.

şi, din această perspectivă, valorizarea supremă a libertăţii şi responsabilităţii individuale au reprezentat principalele dimensiuni ale modelului anarhiei *punk*[1].

Documentele Securităţii reluau şi exemplificau, în diferite contexte, natura protestatară a muzicii *punk*, populară în rândul tinerilor români. Astfel, „moda *punk* [...] este adoptată în general de tinerii între 15-22 ani ca o formă de «nemulţumire anarhică», având ca surse de influenţă grupurile *punk* din statele capitaliste. Comportamentul acestor tineri are caracteristic un anumit nonconformism vestimentar şi de tunsoare, plus o oarecare atitudine de frondă"[2]. Pe acelaşi ton alarmist, într-un alt raport al Securităţii se preciza : „Adepţii curentului PUNK susţin că societatea şi tot ce îi înconjoară trebuie dispreţuite şi distruse [*sic !*] ; propagă nesupunerea faţă de legi, şcoală şi familie, militează pentru violenţă şi autodistrugere morală, fug de acasă, neglijează sau abandonează şcoala, consumă băuturi alcoolice, comit acte imorale"[3]. De remarcat este faptul că această descriere este reluată, integral, şi în alte documente elaborate de către Securitate şi datate diferit[4]. Totodată, aceste materiale subliniau insistent că în traducere în limba română *punk* însemna „derbedeu, huligan, libertin"[5]. În consecinţă, prin analogie cu experienţa occidentală şi cu natura protestului antisistem al culturii *punk*, Securitatea încerca să descopere caracterul contestatar al acţiunilor tinerilor români consumatori de muzică punk şi, în consecinţă, să-i plaseze într-o marginalitate socială mai degrabă fabricată decât reală.

Am insistat în analiza mea asupra curentului *punk* din motive care privesc nu doar disponibilitatea surselor, ci şi legătura artificială pe care Securitatea o creează între *punk* şi alte contraculturi ale tineretului, şi anume *hippy* şi *noul val*, aspect asupra căruia voi reveni în cele ce urmează.

---

1. Cari E. Byres, „The Sex Pistols : Punk Rock as Protest Rhetoric", MB thesis, Las Vegas, University of Nevada, 2002, în special pp. 3-25 ; Hugh Fielder, Mike Gent, *PUNK. The Brutal Truth*, Londra, Flame Tree Publishing, 2012 ; Penelope Spheeris, „Foreword", în Brian Cogan, *The Encyclopedia of Punk*, New York, Londra, Sterling, 2008, p. VII ; Adrian Boot, Chris Salewicz, *Punk : The Illustrated History of a Music Revolution*, New York, Penguin Studio, 1996, p. 9.
2. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 45, f. 427v.
3. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 18, f. 318v. A se mai vedea şi ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 10, f. 441r.
4. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 18, f. 37 ; ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 13, f. 291 ; ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 14, f. 84r. ; ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 41, f. 68.
5. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 41, f. 68r. ; ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 18, f. 318r.

Cunoştinţele reduse despre cultura muzicală occidentală ale oficialilor de la Securitate sunt evidente mai ales din modul în care definesc contraculturile tineretului. Astfel, pentru aceştia, tinerii români îi imită „pe membrii formaţiei britanice de muzică uşoară PUNK (derbedeu, huligan, libertin) înfiinţată în 1978, care a făcut în câteva rânduri obiectul unor emisiuni difuzate de Televiziunea Română”[1]. Pe lângă faptul că oficialii de la Securitate descriau muzica *punk* ca fiind „uşoară”, termen care este foarte departe de caracterul rock al acesteia, sau considerau *punk*-ul o formaţie britanică, şi nu o cultură în sine, aceştia par să fi găsit şi răspunsul la dezbaterea care exista în acea perioada şi care continuă şi în prezent privind originea britanică sau americană a *punk*-ului[2].

De asemenea, „panchiştii ca formă disidentă” erau identificaţi în documentele Securităţii ca fiind „o formă palidă, o copie nereuşită a curentului hippy din Occident”[3]. Evident, nimic mai departe de adevăr, pentru că *punk*-ul nu a avut nici o legătură cu *hippy*. Mai mult, un slogan reprezentativ care s-a regăsit imprimat pe tricourile fanilor *punk* (*Never Trust a Hippy*) afirma o animozitate directă a acestora faţă de cultura *hippy*[4].

Legătura dintre *punk* şi *noul val* era, la rândul ei, greşit înţeleasă de oficialii Securităţii. Astfel, pentru aceştia, „sub denumirea mai respectabilă de NOUL VAL” se ascundeau tot „adepţi ai curentului PUNK”[5] sau din curentul punk ar fi „derivat o nouă formă de manifestare numită New Wave (Noul Val), care se deosebeşte numai sub aspectul vestimentar al aderenţilor, comportamentul fiind acelaşi”[6]. Într-adevăr, reprezentanţii *noului val* au fost iniţial percepuţi pe scena muzicală internaţională ca fiind imitatori ai curentului *punk*, însă ei s-au individualizat printr-un stil muzical care i-a apropiat mai degrabă de genul pop decât de cel rock. Această confuzie iniţială privind asocierea *noului val* cu *punk*-ul a fost specifică sfârşitului anilor 1970[7], însă aşa cum indică documentele Securităţii, oficialii săi nu erau la curent, nici chiar după câţiva ani, cu această evoluţie.

În ceea ce-i priveşte pe *csöves* (*tubarii*), oficialii Securităţii îi asociau, incorect, curentului *hippy*, dar observau, corect, şi unele asemănări cu *punk*-ul,

1. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 18, f. 318r.
2. Pentru mai multe detalii, v. Brian Cogan, *op. cit.*, pp. VIII-X; Adrian Boot, Chris Salewicz, *op. cit.*, p. 9.
3. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 14, f. 323.
4. *The History of Rock. The Definitive Guide to Rock, Punk, Metal and Beyond*, ed. cit., p. 186.
5. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 18, f. 1r.
6. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 45, f. 427v.
7. *The History of Rock. The Definitive Guide to Rock, Punk, Metal and Beyond*, ed. cit., pp. 190-191, 317.

mai ales în privinţa comportamentul lor „anti-social” : „Tinerii csöves şi panchişti adoptă un mod de viaţă parazitar, refuză a dezvolta activităţi utile societăţii, promovând un profund spirit nonconformist, de tip parazitar, dorind să trăiască la limita unei aşa-zise libertăţi depline ; intră în conflict moral cu societatea şi familiile din care provin ; se dedau la fapte cu caracter antisocial, adepţi ai violenţei, nutrind o aversiune pronunţată faţă de tot ce exprimă ordine şi disciplină în societate, unii părăsind domiciliul familiei din care fac parte, trăind din expediente, furturi şi cerşetorie ; se îmbracă în haine gen tub, [trăiesc] în poduri şi tuburi de canalizare (de unde şi numele de *csöves* – tubari)”[1]. La etichetarea parţial greşită a tinerilor *csöves* de către oficialii de la Securitate a contribuit preferinţa lor pentru un stil de îmbrăcăminte care semăna cu cel adoptat de fanii *hippy* din Occident, dar, aşa cum observa Timothy W. Ryback, aceşti tineri s-au revendicat de la etica şi muzica *punk rock*-ului britanic[2].

În ceea ce priveşte consumul tinerilor români de muzică *heavy metal*, elementele care au declanşat *panica morală* a Securităţii priveau, în special, denumirea trupelor care produceau astfel de muzică. Astfel, un raport al Inspectoratului Judeţean Caraş-Severin al Securităţii consemna minuţios şi într-o traducere proprie formaţiile ascultate de „adepţi ai curentului de muzică Heavy Metal” : „Killer’s (Ucigaşii), Vampir, Maniac, DAF (formaţie din RFG anticomunistă), AC/DC (Anticiştii împotriva comuniştilor)”. Conform aceluiaşi document, aceste trupe ar fi propagat, prin „textele muzicale şi formele de manifestare, idei anticomuniste, neonaziste şi antistatale”[3]. Trecând peste evidentele exagerări legate de conţinutul „duşmănos” al mesajului compoziţiilor muzicale ale acestor formaţii sau peste micile greşeli de dactilografiere, nu poate să rămână neobservată traducerea cu totul originală şi într-o notă menită să justifice panica morală a Securităţii a denumirii trupei hard-rock AC/DC, „Anticiştii împotriva comuniştilor”, în loc de „curent alternativ/curent continuu”[4].

1. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 14, ff. 322v-323. Ultima parte a descrierii făcute tinerilor *csöves* nu identifică foarte clar cele două elemente care au determinat etichetarea lor ca *tubari*. Astfel, cuvântul *csöves* face referire la stilul de viaţă de vagabondaj practicat de aceşti tineri, dar şi la modul în care aveau tăiaţi pantalonii, care semănau cu ţevile de scurgere. A se vedea în acest sens Anna Szemere, *Up from the Underground. The Culture of Rock Music in Postsocialist Hungary*, The Pennsylvania State University Press, p. 39.
2. Timothy W. Ryback, *Rock around the Bloc. A History of Rock Music in Eastern Europe and the Soviet Union*, New York, Londra, Oxford University Press, 1990, p. 171.
3. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 25, f. 381r.
4. În limba engleză, AC/DC reprezintă prescurtarea de la *alternating current/direct current*.

Bricolaj şi geografii ale culturilor tineretului

Bricolajul şi crearea de către tineri a unor *geografii* ale contraculturilor lor au contribuit la declanşarea *panicii morale* a Securităţii din două perspective principale. În primul rând, adoptarea unui stil specific de vestimentaţie confirma în mod direct nu doar ataşamentul tinerilor, ci şi dimensiunea includerii în viaţa lor a elementelor culturii muzicale occidentale. În al doilea rând, exteriorizarea în spaţiul public a adeziunii tinerilor (atât prin vestimentaţie, accesorizare, cât şi prin „câştigarea" unor spaţii pentru manifestarea lor culturală) la un anumit curent muzical occidental crea condiţiile imitării comportamentului lor şi de către alţi tineri.

Documentele Securităţii conţin descrieri amănunţite ale modului în care tinerii foloseau *bricolajul* (Dick Hebdige) spre a-şi exprima opţiunea pentru un anumit curent muzical occidental. În acest caz, *artefactele* (D.G. Leathers) erau reprezentate de obiecte de îmbrăcăminte, accesorii (mărgele, insigne, dinţi de animale, agrafe, fibule, lănţişoare, scoici, brăţări) sau obiecte de uz casnic (ace de siguranţă, panglici, piuliţe, şaibe, lame de bărbierit, cuţite), care marcau transformarea corpului tinerilor în *geografii ale culturilor* lor.

În marea majoritate a cazurilor semnalate de către organele locale ale Securităţii, „adepţi ai curentului Punk" se individualizau printr-o „ţinută excentrică (haine în culori stridente, având agăţate pe ele la gât ace de siguranţă de dimensiuni mari, mărgele, insigne, panglici, dinţi de animale etc.)" sau prin faptul că purtau „tricouri având desenate figuri bizare de animale şi capete de mort, cu lanţuri şi sârme pe care înşiraseră piuliţe, şaibe etc. şi le purtau la gât, cu agrafe şi ace de siguranţă, de dimensiuni neobişnuite, confecţionate din metal"[1]. În unele cazuri, oficialii Securităţii identificau nominal şi cazurile particulare ale unor tineri care, din punctul lor de vedere, duceau la extrem moda *punk*. Acesta a fost şi cazul unui elev de la Liceul industrial nr. 27 din Bucureşti care, pentru a le demonstra prietenilor că este un fan *punk* adevărat, „în repetate rânduri şi-a introdus ace de siguranţă în lobul urechii şi în antebraţ, iar la spectacole a început să meargă în ţinută vestimentară adecvată şi să poarte obiecte simbolice brăţări, clop cu insigne străine etc."[2].

Dornici să se „deosebească de restul oamenilor comuni şi banali", tinerii care se declarau fani ai noului val se îmbrăcau „cu cămaşă verde şi pantaloni evazaţi, unii purtând pantaloni albi transparenţi şi slipi negri". În ceea ce priveşte coafura, „unii sunt raşi până deasupra urechilor, cu o creastă de cocoş în

1. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 41, f. 68r.-v. V. şi ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 18, f. 318r. ; dosar 8833, vol. 13, f. 310.
2. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 10, f. 441r.

mijlocul capului, alţii fiind pieptănaţi cu mai multe cărări ori cu părul pe ochi până la bărbie etc."[1]. Îmbrăcămintea *csöves* respecta, în linii generale, stilul *hippy* al anilor '60. Influenţaţi de materialele citite în revistele maghiare şi vest-germane, *tubarii* români „au ajuns să-şi vopsească faţa şi mâinile". Ţinuta lor vestimentară era compusă „din pantaloni strâmţi, cămăşi largi şi lungi, păr supraabundent, pantofi cu vârfuri ascuţite". Accesorizarea hainelor se făcea prin introducerea „în găici [de] lănţişoare din metal, ornamente lame de bărbierit, scoici, cruci, cuţite etc."[2]. În alte cazuri, vestimentaţia *csöves* era particularizată, probabil în funcţie de preferinţele personale ale tinerilor, care purtau pentru a se recunoaşte reciproc „cravate roşii cu puncte albe, unele brăţări [din] cauciuc, blue gens [*sic !*], tricouri cu diferite iniţiale etc."[3]. De asemenea, ei acordau o atenţie deosebită împodobirii corespunzătoare a corpului, astfel că „îşi introduceau ace de siguranţă sub piele în părţile vizibile ale corpului : pe mâini, gât şi faţă"[4]. Salutul de grup *csöves* era format din expresii în limba maghiară : „*servus csü*" sau „*elgen csü*" (*trăiască tubarii*), însoţite de ridicarea braţului şi a două degete în formă de V[5].

Manifestarea în spaţiul public a acestor „excentrici" sau „nonconformişti" justifica *panica morală* a Securităţii atât din perspectiva încălcării de către aceştia a normelor vestimentare şi comportamentale general acceptate, cât mai ales din cea a existenţei unui pericol real al imitării de către alţi tineri a comportamentelor lor „antisociale." Totodată, expunerea publică sau participarea „adepţilor" *punk*, *new wave* sau *csöves* la o serie de manifestări culturale realiza transformarea acelor locuri sau evenimente în *geografii ale culturii tineretului*. În acest sens, rapoartele Securităţii indicau spectacolele Cenaclului *Flacăra* sau concertele formaţiilor „de muzică rock (Iris, Voltaj, Domino, Compact)" ca fiind responsabile pentru crearea unei „atmosfere propice manifestării unor forme specifice curentului *punk* (manifestări zgomotoase, ţipete, tineri îmbrăcaţi în ţinuta caracteristică acestui curent, cu lanţuri la gât, ace înfipte în urechi etc.), exercitându-se astfel influenţa negativă şi asupra altor participanţi"[6].

Un caz particular era consemnat, la finele anului 1983, de Inspectoratul Judeţean Iaşi al Securităţii. În urma cercetărilor efectuate de către oficialii săi,

1. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 18, f. 4r.
2. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 14, f. 322r.
3. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 11, f. 23r.-v. V. şi ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 10, f. 343r.
4. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 14, f. 322r.
5. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 10, f. 343r.
6. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 10, f. 441r. V. şi ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 45, f. 439v.

a fost descoperit un grup de patru liceeni care au transformat cofetăria *Turn* din Podu Roş (municipiul Iaşi) într-un loc de întâlnire şi socializare. Cu prilejul acestor întâlniri de grup, tinerii aveau o „comportare şi ţinută excentrică, teribilistă”, îşi exprimau preferinţele pentru „formaţii de muzică occidentală” în defavoarea „artei naţionale”, utilizau „expresii din limba engleză” şi îşi manifestau „tendinţa spre o «concepţie de viaţă mai independentă şi mai liberă»”. Totodată, cei patru liceeni „ascultau postul de radio Europa Liberă pentru muzică, însă uneori reţineau şi ştirile transmise pe care le comentau apoi în cadrul grupului”. În plus, ei se arătau preocupaţi de „atragerea de noi aderenţi” ca o modalitate de lărgire a cercului lor[1].

Şi fanii români ai muzicii *rock* au intrat în atenţia Securităţii, pentru „tendinţa de a se constitui în anturaje, pe criteriul pasiunii uşor exaltate pentru acest gen de muzică şi practicile rituale ce o însoţesc”. Întâlnirile lor aveau loc „la domiciliul părinţilor, pe dealuri, în parcuri”, prilej cu care ei ar fi făcut „dovada unor înclinaţii spre violenţă, tulburarea ordinii şi liniştii publice, acte de huliganism şi sadism”. Pentru a sublinia şi mai mult această idee, raportul Securităţii din judeţul Caraş-Severin menţiona că la concertele formaţiilor Iris şi Holograf „care au în repertoriu acest gen de muzică, ca urmare a manifestărilor violente” ale fanilor, „a fost necesară întreruperea spectacolelor pentru restabilirea ordinii”. Acelaşi document consemna, de asemenea, şi fapta unui tânăr rocker care ar fi „preconizat crearea de panică în rândul populaţiei prin punerea în libertate a celor doi lei de la grădina zoologică”[2].

Contracultura muzicală occidentală : spontaneitate sau subversiune politică ?

Caracterizările pe marginea modalităţilor specifice de exprimare a preferinţelor tinerilor pentru muzica occidentală erau, de regulă, însoţite de prezentarea unor cazuri concrete intrate în atenţia organelor locale ale Securităţii. Astfel, rapoartele consemnau identitatea tinerilor fani, conţineau date succinte despre familiile acestora şi descriau natura activităţilor desfăşurate de ei în legătură cu exprimarea pasiunii lor pentru muzica occidentală. De remarcat este faptul că oficialii de la Securitate se arătau interesaţi cu precădere de tinerii care formau „anturaje” din dorinţa lor de a-şi exprima interesul pentru un anumit stil de muzică străină.

1. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 10, f. 227r.-v.
2. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 25, f. 381r.

Un caz documentat de Inspectoratul Judeţean Bihor al Securităţii era cel al grupului de cinci tineri din Oradea denumit *Discomanii*. Aceştia s-ar fi „constituit într-un anturaj, propunându-şi a lua legătura cu postul de radio capitalist Europa Liberă, în vederea solicitării transmiterii unor melodii hard-rock în cadrul emisiunii Metronom”[1]. Pentru un scop similar, cel al audierii programelor muzicale transmise de Europa Liberă, s-a constituit şi grupul *Kind Klan*, format din cinci studenţi ieşeni[2], sau cel al tinerilor clujeni *Unda*[3]. Constituite pe baza preferinţelor tinerilor pentru muzica *punk* au fost şi grupurile formate din circa 5-10 tineri *Miraj*, *Noi Vrem*, *Decembrie 10* şi *Discotecarii*. Dintre acestea, *Noi Vrem* din municipiul Bucureşti şi *Miraj* din Cluj-Napoca au intrat în atenţia organelor locale ale Securităţii nu doar pentru că membrii lor ascultau muzică străină sau trimiteau scrisori Europei Libere, ci şi pentru că ar fi preconizat „procurarea de armament şi muniţie cu scopul de a comite acte de dezordine, redactarea şi difuzarea de înscrisuri cu conţinut necorespunzător şi trecerea frauduloasă a frontierei”[4].

Documentele Securităţii consemnau, de asemenea, faptul că tinerii foloseau pseudonime atât în cadrul grupului de prieteni, cât mai ales în corespondenţa lor cu posturile de radio străine, în special cu Europa Liberă. Unele dintre acestea erau nume proprii englezeşti (de exemplu, Bruce Dickinson, Michael Jackson, Thomas Anders), altele erau inspirate din producţiile cinematografice vizionate de tineri (James Bond, Big-Bick-patron la demolări, „nume luat după un film de animaţie”)[5]. Cu toate că a existat tendinţa de a prezenta într-o notă alarmistă activitatea unora dintre grupurile formate de tinerii consumatori de muzică occidentală (a se vedea cazul *Miraj* sau *Noi Vrem*), concluzia investigaţiei organelor de Securitate a fost că pentru tinerii români adeziunea la un anumit curent muzical occidental era o chestiune de modă, de imitaţie, şi care nu avea nici o semnificaţie politică. Astfel, într-un raport al Inspectoratului Judeţean Maramureş al Securităţii se puteau citi următoarele în legătură cu tinerii „care în diverse împrejurări, în special la discoteci”, prezentau „o ţinută vestimentară excentrică, inclusiv cercei într-o ureche, imitând moda punk din

1. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 15, f. 217r.-v.
2. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 11, f. 118r.-v.
3. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 15, ff. 415-419. Pentru alte exemple, v. şi ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 10, ff. 335-36 ; ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 25, ff. 279-280.
4. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 18, f. 318r.-v. Pentru mai multe detalii despre grupul *Noi Vrem*, a se vedea ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 18, ff. 312-313r.-v.
5. A se vedea în acest sens ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 15, ff. 211r., 217r., 416 ; ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 10, f. 335.

Occident şi csöves din RP Ungară" : „…preluarea şi stabilirea modei s-a făcut în mod spontan, fără o înţelegere expresă şi neavând tendinţe de organizare şi grupare pe fond ideologic, iar tinerii în cauză fac parte din rândul celor predispuşi la teribilisme şi excentrisme, în împrejurări în care controlul factorilor de educaţie este mai deficitar"[1].

La o concluzie similară au ajuns şi oficialii Securităţii din judeţele Arad şi Bihor, care, în urma investigaţiilor lor privind tinerii *punk* „care adoptau o ţinută excentrică", menţionau că „apariţia în rândul tinerilor din ţara noastră a acestor manifestări nu este o acţiune organizată, ci o imitaţie, o chestiune de modă"[2]. Mai mult, grupurile de tineri care ascultau postul de radio Europa Liberă o făceau doar pentru emisiunile muzicale, în special *Metronom*, „în care sens cunoşteau exact ora de transmisie, respectiv orele de sâmbătă şi duminică"[3].

Contracultura şi marginalitatea socială

Aşa cum am arătat anterior, prin analogie cu experienţa occidentală, organele de Securitate i-au plasat pe tinerii consumatori de muzică occidentală într-o marginalitate socială mai degrabă fabricată decât reală. Această perspectivă se potrivea cu sau completa punctul de vedere al Securităţii, conform căruia orice formă de activitate care contrazicea sau nega „modul dominant de cunoaştere din societate"[4] avea un caracter marginal. Caracterul marginal al unor astfel activităţi era dictat de plasarea lor în opoziţie faţă de proiectul general socialist care, prin consecinţele sale benefice actuale, dar mai ales viitoare, nu putea să genereze opoziţie decât din perspectiva unor elemente plasate, din diferite motive sau conjunctural, la periferia societăţii.

În consecinţă, marginalitatea socială, menită să justifice *panica morală* a Securităţii privind contraculturile muzicale importate sau copiate din Occident de către tinerii români, era doar o replicare nediscriminată a experienţei occidentale în condiţiile existente în România şi care s-a potrivit cu perspectiva Securităţii asupra caracterului periferic al acţiunilor ce veneau în contradicţie cu normele prescrise oficial. De altfel, aşa cum voi arăta în continuare, tinerii

1. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 45, f. 439r.
2. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 41, f. 68r.
3. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 15, f. 217v. V. şi ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 9, f. 3 ; ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 10, f. 121r.
4. Thomas Cushman, *op. cit.*, pp. 7-8.

fani *punk*, *noul val*, *rock* sau *csöves* proveneau, cu precădere, dar nu exclusiv, din familii cu situaţie materială şi socială bună, care le permitea accesul la informaţia privind existenţa contraculturilor muzicale în rândurile tineretului din ţările occidentale.

Conform documentelor redactate de către Securitate, tinerii consumatori de muzică occidentală erau elevi de liceu, studenţi şi în unele cazuri chiar tineri muncitori. Ei locuiau, de regulă, în principalele oraşe ale ţării (cum ar fi Bucureşti, Iaşi, Craiova, Timişoara, Oradea, Cluj-Napoca) şi care erau, unele dintre ele, şi mari centre universitare. De asemenea, ţinând cont de specificul etnic, cei mai mulţi tineri *csöves* locuiau în zonele cu pondere ridicată a populaţiei maghiare şi în unele cazuri în regiunile de graniţă cu statul ungar[1]. În general, documentele Securităţii nu conţineau decât detalii generale privind originea socială a tinerilor care se declarau fani ai muzicii *punk*, *noul val*, *rock* sau *csöves*. De exemplu, elevii de liceu din Reşiţa, care au format grupurile *Bolides* şi *Ash* „cu scopul de a culege muzică rock, de a efectua întruniri şi excursii pe munte", aveau „acasă, în familie [...], posibilităţi materiale foarte bune"[2].

De altfel, şi tinerii care acţionau ca lideri ai grupurilor sau care au avut un rol decisiv în „influenţarea" colegilor şi prietenilor spre o anumită contracultură muzicală aveau o situaţie materială bună. Alături de ceilalţi membri ai familie, ei călătoreau în străinătate în excursii sau îşi vizitau rudele care locuiau în ţările blocului estic (în special, Ungaria) sau occidental (Franţa, Statele Unite, dar mai ales Republica Federală Germană). Cu aceste prilejuri, tinerii români ascultau cea mai nouă muzică, îşi achiziţionau casete cu muzică sau reviste cu profil muzical destinate lor (cum ar fi, de exemplu, publicaţia vest-germană *Bravo*). Unul dintre tinerii identificaţi anterior s-a declarat în anturajul său ca fiind fan *punk*, „inspirându-se din cele văzute în perioada cât a stat cu părinţii în SUA, precum şi din articolele apărute în diferite publicaţii, în special în revista RFG «Bravo»"[3]. Activitatea celor 17 elevi de la secţia maghiară a Liceului Unirea din Braşov a „degenerat spre un comportament necorespunzător şi nociv de gen «csöves», sub influenţa unor publicaţii apărute în R.P. Ungară (*Magazinul tineretului*, *Tineretul lumii* etc.)". Din materialele apărute în aceste publicaţii, „care prezentau critic date amănunţite cu privire

1. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 9, f. 3; ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 11, f. 23r.; ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 10, ff. 227, 441; ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 14, f. 300, 322r.-v.-323; ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 18, f. 6r.; ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 25, f. 381r.; ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 43, f. 142.
2. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 9, f. 3.
3. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 10, f. 441.

la acest curent", tinerii „au preluat numai aspectele negative". Ei au intrat în posesia acestor reviste maghiare „prin abonamente sau cu ocazia unor vizite la rude şi prieteni în R.P. Ungară, unde unii au luat cunoştinţă în mod direct despre «*csöves*»"[1].

Din punctul de vedere al Securităţii, cazul unui liceean care a înfiinţat în Buzău un grup intitulat semnificativ *Punk* era simptomatic „pentru uşurinţa cu care sunt adoptate de către unii tineri ideile şi concepţiile occidentale". Însoţind-o pe mama sa, medic, în stagiul ei de specializare în Franţa, acesta, „lipsit total de supravegherea mamei", a făcut cunoştinţă cu produsele media occidentale (reviste, filme, spectacole). Drept urmare, la întoarcerea acasă, „aflat sub puternica influenţă a modului de viaţă occidental, şi-a schimbat ideile şi concepţiile, adoptând ţinuta şi comportarea «Punk»"[2].

Securitatea ca „antreprenor moral"

Ultima parte a lucrării va analiza modul în care Securitatea şi-a asumat sarcina de *antreprenor moral* în ceea ce priveşte contraculturile muzicale de inspiraţie occidentală populare în rândul tinerilor români. Sintagma îi aparţine lui Howard Becker şi, după cum am arătat deja, a fost folosită iniţial pentru a-i identifica pe aşa-numiţii cruciaţi morali care, prin intermediul mass-mediei sau al organizaţiilor, puneau presiune asupra autorităţilor pentru a exercita un control social şi a impune anumite reglementări etice[3].

Aplicând cele de mai sus particularităţilor cazului meu, consider că Securitatea a îndeplinit rolul de *antreprenor moral* din două perspective. În primul rând, ea este cea care a etichetat anumite comportamente sau atitudini ca fiind contrare modelului social oficial. În al doilea rând, tot Securitatea a acţionat, singură sau în colaborare cu alte instituţii, în sensul sancţionării celor care s-ar fi manifestat contrar normelor sociale existente, şi pentru alinierea „conduitei" lor celei „corecte, normale a celorlalţi tineri-elevi şi muncitori"[4]. Dat fiind că în consideraţiile mele anterioare am detaliat motivele pentru care Securitatea a interpretat apariţia contraculturilor tineretului în termenii unei *panici morale*, în cele ce urmează mă voi opri doar asupra modului în care această instituţie

1. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 11, f. 23r.
2. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 25, f. 395.
3. Howard Becker, *Outsiders*, New York, Free Press, 1963, pp. 147-148, *apud* Kenneth Thompson, *op. cit.*, p. 12.
4. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 43, f. 143.

a acţionat pentru a corecta şi a impune anumite norme comportamentale şi atitudini tinerilor identificaţi ca fani *punk*, *noul val*, *rock* sau *csöves*.

Documentele analizate indică faptul că Securitatea a încercat să limiteze sau să elimine manifestările publice ale acestor tineri. În consecinţă, organele locale ale Securităţii, în colaborare „cu cele de Miliţie”, efectuau raiduri în locurile unde tinerii se adunau de regulă pentru a se distra şi unde exista o mare probabilitate ca ei să asculte şi să danseze după muzică străină, cum ar fi casele de cultură, cluburile tineretului sau discotecile[1].

Securitatea a luat şi măsuri „informativ-operative” pentru „prevenirea agravării şi extinderii acestor tendinţe”[2], cu referire la contraculturilor muzicale ale tineretului. Astfel, organele sale judeţene trebuiau să monitorizeze, să identifice şi să destrame anturajele create de tineri pentru a asculta muzică străină. În marea majoritate a cazurilor, oficialii Securităţii recurgeau la avertizări, dar mai ales la „influenţarea pozitivă” a tinerilor. Tânărul era invitat la sediul local al Securităţii pentru o întâlnire cu un ofiţer, în cursul căreia era avertizat asupra gravităţii faptelor comise. Întâlnirea se finaliza în momentul în care acesta „şi-a recunoscut integral şi regretat faptele, angajându-se în scris să aibă o comportare corectă în viitor”. Uneori, angajamentul tânărului „că nu va mai avea astfel de manifestări” era însoţit de un altul, „că va contribui la depistarea altor elemente cu astfel de concepţii şi informarea organelor de Securitate”[3].

Măsura influenţării pozitive se referea la folosirea de către organele locale de Securitate a reţelei sale de informatori, a familiei sau, în cazul meu, a factorilor educaţionali pentru a-i proteja pe tineri de contaminarea cu idei negative care i-ar putea determina să participe la acţiuni „antisociale”, potenţial dăunătoare intereselor statului[4]. Astfel, în cazul menţionat anterior, al tinerilor *csöves* din Braşov, oficialii de la Securitate au apelat la „sprijinul cadrelor didactice şi al factorilor locali din liceu” pentru a întreprinde, după intervenţia lor, „măsuri de influenţare pozitivă a celor în cauză”[5]. Alteori, tot

1. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 45, f. 439v. ; ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 43, f. 142.
2. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 43, f. 142.
3. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 43, f. 143 ; ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 45, f. 427v. Pentru alte exemple v. şi ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 11, f. 118v. ; ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 15, ff. 211v., 217v.
4. ACNSAS, fond Documentar, dosar 123, vol. 41, ff. 24-26, *apud* Liviu Burlacu, „Preventive Measures used by the Securitate”, în Virgiliu Ţârău (coord.), *Learning History Through Past Experiences : Ordinary Citizens under the Surveillance of Securitate during the 1970-1980s*, Bucureşti, Editura CNSAS, 2009, p. 64.
5. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 11, f. 23. V. şi ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 25, f. 384v.

la sugestia organelor locale de Securitate, tinerii erau „daţi în grija factorilor educaţionali şi a părinţilor în vederea supravegherii şi influenţării lor pozitive”[1]. În aceste condiţii, atât factorii educaţionali, cât şi părinţii „au luat atitudine fermă faţă de faptele comise, mulţumind totodată pentru intervenţia la timp a organelor de Securitate”[2].

Un alt instrument folosit de Securitate pentru „îndreptarea” socială a tinerilor consumatori de muzică străină a fost punerea lor în dezbatere publică. Această măsură era un reflex al convingerii că oprobriul opiniei publice reprezenta un instrument valoros de control social al tuturor comportamentelor deviante[3]. Semnificativ în acest sens este cazul lui Ovidiu Banu, elev la Liceul industrial nr. 7 din Sibiu. Acesta a intrat în atenţia organelor de Securitate nu doar pentru că era „adept al curentului Punk”, ci şi pentru că, fiind un ascultător împătimit al emisiunilor muzicale ale postului de radio Europa Liberă, a înregistrat „la casetofonul său pe o casetă mai multe melodii de muzică rock şi disco”, pe care „a dat-o unei colege de clasă care a ascultat-o singură la domiciliul ei”. În plus, el a făcut cunoscut şi colegilor săi „faptul că el audiază emisiunile” transmise de Europa Liberă. „Avându-se în vedere gradul de vinovăţie, vârsta şi preocupările” tânărului şi faptul că părinţii lui nu erau „cunoscuţi în evidenţa organelor” de Securitate, acesta „a fost discutat în cadrul colectivului de elevi, cu participarea factorilor responsabili de la Liceul industrial nr. 7 din Sibiu, a tatălui şi a unui reprezentant al comitetului municipal al UTC Sibiu, măsură propusă de noi [de Securitate, n.m., M.M.] şi aprobată de organele de partid”[4].

Aşa cum reiese din fragmentul anterior, oficialii de la Securitate informau structurile locale de partid în legătură cu rezultatele investigaţiilor lor privind „activitatea şi comportarea necorespunzătoare ale unor colective de tineri”. Aceasta deoarece organele de partid puteau, „prin intermediul Inspectoratului şcolar judeţean, a[l] Comitetului judeţean de cultură şi educaţie socialistă, a[l] celorlalţi factori educaţionali”, să intensifice „procesul de educaţie şi de supraveghere a activităţilor cultural-distractive atât în şcoli, cât şi în afara acestora”[5].

1. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 10, f. 336.
2. *Ibidem*, f. 228.
3. A se vedea în acest sens Dumitru I. Mazilu, *Opinia publică în socialism*, Bucureşti, Editura Politică, 1971.
4. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 43, ff. 146-147. V. şi ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 10, f. 343v. ; ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 11, ff. 12r.-v., 23v. Pentru mai multe detalii privind modul general de desfăşurare a unei dezbateri publice, a se vedea : Liviu Burlacu, „Preventive Measures used by the Securitate”, în Virgiliu Ţârău (coord.), *op. cit.*, pp. 65-66.
5. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 25, ff. 280, 381v. şi în continuare, f. 384v. pentru un alt exemplu.

O ultimă metodă utilizată de Securitate pentru a corecta şi a impune anumite norme comportamentale şi atitudini tinerilor identificaţi ca fani ai muzicii *punk*, *noul val*, *rock* sau *csöves* a fost organizarea pentru elevii şi profesorii din unităţile de învăţământ a unor „acţiuni de pregătire contrainformativă [...] în scopul creşterii spiritului combativ în apărarea cuceririlor revoluţionare din ţara noastră, a[l] vigilenţei faţă de influenţele nocive din exterior"[1].

Concluzii

Folosind conceptul lui Stanley Cohen de *panică morală*, studiul meu a analizat modul în care Securitatea a înţeles şi a reacţionat la apariţia în decursul anilor '80 a contraculturilor muzicale *punk rock*, *noul val, rock* şi *csöves* (*tubarii*) în rândul tinerilor români. În acest sens, pe parcursul analizei mele, am arătat că reacţia specifică a Securităţii faţă de acest subiect a fost rezultatul combinat al acţiunii a doi factori. Astfel, replicarea unor clişee ideologice care subliniau folosirea de către blocul occidental a mijloacelor culturale şi ideologice în lupta sa împotriva celui estic a dobândit o semnificaţie aparte în contextul importanţei simbolice pe care Securitatea o atribuia tineretului în cadrul proiectului constructiv socialist. Totodată, lipsa unor cunoştinţe temeinice privind scena muzicală străină a oficialilor Securităţii a determinat transpunerea nediscriminată în contextul românesc al anilor '80 a semnificaţiei contestatare şi antisistem pe care culturile muzicale au avut-o în societăţile occidentale. Legat de acest aspect, am arătat cum organele de Securitate i-au plasat pe tinerii consumatori de muzică occidentală într-o marginalitate socială mai degrabă fabricată decât reală. Asumarea de către Securitate a rolului de *antreprenor moral* a justificat implicarea sa directă sau prin intermediul altor instituţii cu atribuţii în domeniul educaţiei tineretului în controlul social al răspândirii contraculturilor muzicale occidentale în rândurile acestuia.

1. ACNSAS, fond Documentar, dosar 8833, vol. 25, ff. 381v., 384v.

www.polirom.ro

Redactor : Dan Petrescu

Coperta : Radu Răileanu

Tehnoredactor : Irina Lăcătuşu

Bun de tipar : februarie 2015. Apărut : 2015
Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. BOX 266
700506, Iaşi, Tel. & Fax : (0232) 21.41.00 ; (0232) 21.41.11 ;
(0232) 21.74.40 (difuzare) ; E-mail : office@polirom.ro
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53
Tel. : (021) 313.89.78 ; E-mail : office.bucuresti@polirom.ro

---

Tiparul executat la S.C. Tipo-Lidana S.R.L.
Calea Unirii nr. 35, Suceava
Tel. : 0230/517.518 ; Fax : 0330/401.062
E-mail : office@tipolidana.ro ; www.tipolidana.ro
